

У УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

КИЇВ

11

1967

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 11 (80)
ЛИСТОПАД
1967

РІК ВИДАННЯ
ОДИНАДЦЯТИИ
Виходить щомісяця

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР, ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ — ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

З М І С Т

СТАТТІ

- І. Ф. Євсеев — Великий Жовтень і утворення світової соціалістичної системи 3
Л. В. Андриєнко — Партиїні організації України в боротьбі за організаційно-господарське зміцнення колгоспів 13
А. Д. Бондар — З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади 23
Г. І. Шевчук (Тернопіль) — Соціалістичні перетворення в Надзбручанському краї 33

ПОВІДОМЛЕННЯ

- С. М. Королівський (Харків) — Українське питання на I Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів 41
А. В. Санцевич — Історіографічне значення публіцистики 47

З ІСТОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

- С. П. Коротков (Харків) — Діяльність Ради оборони по розгрому Денікіна 56
Т. С. Федорова (Ленінград) — Створення та діяльність Дніпровської річкової флотилії в березні—серпні 1919 р. 64
Вероніка Гостиньська (Польща) — Польсько-радянські переговори в червні—грудні 1919 р. та їх значення в розвитку подій громадянської війни 71

У СПІЛЬНІЙ БОРЬОТБІ ЗА ВЛАДУ РАД

- М. М. Дадашев (Душанбе) — Незабутні сторінки 79
Р. Т. Маяк (Таллін) — Естонський народ у Жовтневій революції та громадянській війні 80

ЗАМІТКИ

- М. І. Василенко (Ніжин) — З історії боротьби за перемогу Радянської влади на Ніжинщині 84
Ю. І. Патлажан (Івано-Франківськ) — До участі трудящих зарубіжного сходу в боротьбі за перемогу Радянської влади на Україні 86
Г. О. Гусинський (Донецьк) — Музеї Донеччини 89
С. В. Черненко — До історії військової справи в Північному Причорномор'ї 92

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- І. М. Скрипкин — Вивчення історії Жовтневого збройного повстання 95
ОХОРОНА І ВИКОРИСТАННЯ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
К. І. Стецюк — Київська міська організація Товариства охорони пам'яток історії та культури — до великого ювілею 100

І. А. Забайрачний (<i>Вінниця</i>) — Жовтневе збройне повстання 1917 р. у Вінниці	106
Г. П. Семилетка — Попередниці ЛКСМУ (До 50-річчя створення соціалістичних спілок молоді)	107
Я. М. Журавель (<i>Миколаїв</i>) — «Південноросійський робітничий союз» у Миколаєві (До 70-річчя з часу створення)	110
Л. Г. Ільчук (<i>Житомир</i>) — Імені Жовтня (До 45-річчя Ксаверівської комуні)	112
Д. І. Мишко — 385-річчя Григоріанського календаря	116
І. І. Коломієнко — Вірний лєнінець (До 80-річчя з дня народження П. П. Постишева)	118
К. В. Коротченко (<i>Донецьк</i>) — Борець лєнінської партії (до 80-річчя з дня народження Д. І. Пономарьова)	119
Б. К. Дудикевич (<i>Львів</i>) — Видатний діяч комуністичного руху в Західній Україні (До 70-річчя з дня народження М. Т. Заячківського-Косаря)	121
Ю. О. Анісімов, О. М. Боголюбов — Йосип Захарович Штокало (До 70-річчя з дня народження)	122

СПОГАДИ

В. Ю. Шумний (<i>Москва</i>) — Бюро військово-революційних комітетів Донбасу	124
--	-----

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

П. В. Комаренко — Журнал «Літопис революції» в оцінці радянської історіографії	127
--	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Г. М. Мултих, М. В. Коваль — М. Погребінський. Станіслав Вікентійович Косіор	132
П. П. Бачинський — Ю. Бабко, І. Білокобильський. Микола Олексійович Скрипник	133
П. А. Варгатюк (<i>Кривий Ріг</i>) — Г. Я. Емченко, В. І. Калашников, П. М. Шморгун. Так починались битви. Большевики Луганщини накануне в период первой русской революции (1900—1907)	134
К. Г. Гуслястий, М. П. Приходько, Є. М. Галушко (<i>Львів</i>) — Ю. Г. Гошко. Громадський побут робітників Західної України (1920—1939 рр.)	138
О. А. Гельфман (<i>Одеса</i>) — Р. А. Киреева, В. О. Ключевский как историк русской исторической науки	140
К. К. Когонашвілі — Дорогой тысячелетий. Экскурсии по средневековому Крыму	141
В. А. Жебокрицький, І. М. Кулінич, П. С. Сохань — А. К. Мартыненко. Русско-болгарские отношения в 1894—1902 гг.	142

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

П. А. Горішний — Наукова конференція, присвячена Тезам ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції»	144
О. В. Молодчиков — Ювілейна сесія відділу економіки, історії, філософії та права АН УРСР	145

ІСТОРИКИ ВУЗІВ УКРАЇНИ — СЛАВНОМУ 50-РІЧЧЮ

С. О. Міщенко — Ужгородський університет	147
З. П. (<i>Одеса</i>) — Одеський університет	148
Г. С. Габ (<i>Чернівці</i>), І. А. Гриценко (<i>Чернівці</i>), В. В. Шаповалов (<i>Чернівці</i>) — Чернівецький університет	150
В. М. Кулаковський (<i>с. Лишня Макарівського району Київської області</i>) — Відзначення 50-річчя Радянської влади в сільській школі	151
В. Б., В. В. Кравченко — 100-річчю «Капіталу» К. Маркса присвячені	152
В. П. — Відзначення 80-річчя з дня народження П. П. Постишева	153
М. А. Мохов (<i>Кишинів</i>) — Наукова сесія «Молдавсько-українські зв'язки»	153
А. Л. Лілов (<i>Чернівці</i>) — Колекціонери районного будинку культури	154
Д. Я. Телєгін, В. О. Круц — Дослідження Київської археологічної експедиції	154
О. Д. Катруха (<i>Харків</i>), І. О. Іваницька (<i>Харків</i>) — Про міжнародні наукові зв'язки харківських учених	156

ДОДАТОК

Історія України в збірниках документів і матеріалів.	157
--	-----

Статті

І. Ф. ЄВСЄЄВ

ВЕЛИКИЙ ЖОВТЕНЬ І УТВОРЕННЯ СВІТОВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

В. І. Ленін, говорячи про борців за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, закликав трудящих йти їхнім шляхом, «наслідувати їх безстрашність, їх героїзм»¹. Радянські люди — гідні спадкоємці героїв Жовтня — під керівництвом КПРС, виконуючи заповіді Володимира Ілліча, побудували в нашій країні соціалізм і розпочали будівництво комуністичного суспільства.

Минулі 50 років яскраво показали всьому світові величезне значення проведених у СРСР революційних перетворень, їх благотворний вплив на хід всесвітньої історії, на прогресивний розвиток людського суспільства.

Разом з народами Радянського Союзу славне 50-річчя Жовтневої революції урочисто відзначають трудящі братніх соціалістичних країн, світовий комуністичний і робітничий рух, усе прогресивне людство, справедливо розглядаючи цей ювілей як своє власне свято. І ніякі силкування буржуазних фальсифікаторів історії неспроможні принизити всесвітнє значення Жовтневої соціалістичної революції, ослабити її вплив на трудящі маси капіталістичних країн. Ідеї Жовтня, як сонячні промені, проникли в усі кутки земної кулі і з дедалі більшою силою піднімають пригноблених і експлуатованих на боротьбу за своє визволення. Вони стали джерелом віри прогресивного людства в торжество справи миру між народами, свободи й соціальної справедливості.

Органічною складовою частиною історичного процесу переходу людства від капіталізму до соціалізму є утворення світової соціалістичної системи. Вона виникла в конкретних історичних умовах нової епохи, початок якій поклала Велика Жовтнева соціалістична революція. «Справа революційного оновлення світу, почата Жовтнем і втілена в перемозі соціалізму в СРСР, — говорить в Тезах ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», — продовжена перемогами соціалістичних революцій в інших країнах. Утворення світової соціалістичної системи — найвидатніша історична подія після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції»².

Протягом багатьох століть людство мріяло про таке суспільство, яке б не знало експлуатації, гноблення, воєн. Історія знає безліч прикладів, коли народні маси активно боролися за свободу й справедливість. Та кожного разу на зміну одним експлуататорам приходили ін-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 146.

² 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції, Постанова Пленуму ЦК КПРС, Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 49.

ші і кабала з її злиднями, несправедливістю й гнобленням залишалася.

Великий Жовтень став переломним моментом в історії людства. Пробивши глибоку бреш у світовій капіталістичній системі, Жовтнева революція доценту розхитала її основи, прискорила процес розкладу й розпаду капіталізму в цілому. Вперше в історії утворилася нова, соціалістична система. Почалася епоха економічного, соціального й політичного розкріпачення народних мас, визволення їх від класового й національного гноблення, всебічного розвитку людини нового суспільства. Всьому людству був відкритий шлях до комунізму. Характеризуючи післяжовтневий період, В. І. Ленін писав: «Знищення капіталізму та його слідів, запровадження основ комуністичного ладу становить зміст нової епохи всесвітньої історії, що тепер почалася»³.

Жовтнева революція — перша переможна пролетарська революція — ліквідувала на одній шостій частині земної кулі ненависний трудящим експлуататорський лад, повалила політичну владу поміщиків і капіталістів, зламала їх державну машину. Завдяки їй було встановлено диктатуру пролетаріату, покладено край гнобленню, проголошено і втілено в життя великі ідеї миру й дружби між народами. Вперше в історії людства трудящі маси — справжні творці всіх матеріальних і духовних багатств суспільства — стали господарями своєї країни, вершителями своєї долі. Всі знаряддя й засоби виробництва були відібрані в експлуататорів і проголошені суспільною власністю, всенародним добром. В усьому цьому з особливою силою виявився великий смисл революційного гуманізму.

Жовтнева революція ліквідувала національне гноблення й відкрила еру нових, дійсно братніх відносин між народами, що ґрунтуються на принципах рівноправності, суверенітету й невтручання у внутрішні справи один одного. Це досягнення за своїм історичним значенням може бути поставлене в один ряд з таким величезним завоюванням, як знищення експлуатації людини людиною.

З виникненням радянських республік народилися й нові, соціалістичні міждержавні відносини, які регулювалися Комуністичною партією на основі принципів пролетарського інтернаціоналізму й братерської взаємодопомоги. РРФСР, наприклад, представляла інші радянські республіки на міжнародній арені, твердо й послідовно відстоюючи їх інтереси. Після утворення Угорської Радянської республіки (1919 р.) та МНР (1921 р.) Країна Рад зразу ж встановила з ними дружні зв'язки, подаючи їм братерську допомогу й підтримку.

Перемога Жовтневої революції, ленінська національна політика більшовицької партії й Радянського уряду створили сприятливі умови для національного відродження Польщі. Під час переговорів у Бресті з кайзерівською Німеччиною та її союзниками Радянський уряд вимагав виведення їх військ з цієї країни й наполягав на тому, щоб польському народові було надано право самому вирішувати свою долю. В серпні 1918 р. Раднарком прийняв підписаний В. І. Леніним декрет про відмову від договорів щодо розділу Польщі, укладених царською Росією, Австрією і Пруссією, й про визнання за польським народом права на самовизначення.

Яскравим проявом перемоги ленінської національної політики стало добровільне об'єднання в 1922 р. народжених Жовтневою революцією рівноправних соціалістичних республік в єдиній державі — СРСР. Таке об'єднання диктувалося зовнішніми і внутрішніми умовами їх існування, відповідало корінним життєвим інтересам трудя-

³ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 349.

щик. Радянський Союз — це перша в історії багатонаціональна соціалістична держава, федерація нового типу, заснована не на пануванні однієї нації над іншою, а на принципах рівноправності й братерської взаємодопомоги різних національностей.

Вільні від експлуатації народи радянських республік, спираючись на суспільну власність на засоби й знаряддя виробництва, в межах багатонаціональної держави вперше в історії встановили між собою рівноправні відносини та співробітництво в усіх галузях політичного, економічного й культурного життя. Господарське об'єднання і поділ праці, здійснені радянськими республіками, дали їм змогу найбільш ефективно використати наявні ресурси в інтересах розвитку народного господарства як країни в цілому, так і кожної з них зокрема. В результаті цього в СРСР за короткий історичний строк побудовано соціалізм. Ця всесвітньо-історична перемога тим більш знаменна, що ті народи царської Росії, які перебували до жовтня 1917 р. на стадії феодального і навіть патріархально-родового ладу, за допомогою інших народів і насамперед братнього російського прийшли до соціалізму, минаючи капіталізм. Отже, Жовтнева революція створила всі умови, за яких соціалістичне суспільство в Радянському Союзі стало реальною дійсністю.

Проте соціалізм переміг спочатку лише в одній нашій країні. Протягом майже тридцяти років, крім СРСР і Монгольської Народної Республіки, яка, минаючи капіталістичну стадію розвитку, здійснювала важливі соціально-економічні перетворення перехідного до соціалізму періоду, в світі не було більше соціалістичних держав. Отже, соціалізм ще не являв собою світової системи.

Однак Жовтнева революція й побудова соціалістичного суспільства в нашій країні прискорили хід історичного процесу, посилили розвиток світового революційно-визвольного руху. Робітничий клас, трудящі маси всіх країн з ентузіазмом зустріли перемогу пролетарської революції в Росії, справедливо вбачаючи в ній символ нової епохи. З цього приводу В. І. Ленін писав: «В усьому світі росте співчуття пролетарів до Радянської влади, росте переконання їх, що тільки Радянська влада, влада самих трудящих, а не буржуазний парламентаризм хоча б у найбільш демократичній республіці, здатна визволити працю від гніту капіталу, народи від ворожнечі та воєн, людство від розгулу шаленого імперіалізму»⁴.

Під впливом Жовтневої революції зростали й міцніли робітничий рух у капіталістичних країнах і національно-визвольний — у колоніях. Дедалі більшого значення серед трудящих набував інтернаціональний лозунг: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» Під цим гаслом навколо пролетаріату об'єднувалися всі пригноблені й експлуатовані. Поступово відбувалося посилення революційної боротьби в усьому світі.

В січні 1918 р. спалахнуло повстання робітничого класу у Фінляндії. В березні 1919 р. владу Рад було встановлено в Угорщині. 13 квітня того ж року проголошено Радянською республікою Баварію. Робітничий клас захопив владу в ряді міст Німеччини. В 1919 р. було утворено Словацьку Радянську республіку. Владу Рад проголошено також у Литві, Латвії й Естонії. Могутній революційний рух розгорнувся у Франції й Англії, де пролетаріат виступав під бойовим гаслом: «Руки геть від Радянської Росії!» Як зазначав В. І. Ленін, «зерно, посіяне російською революцією, сходить в Європі»⁵.

Після Великого Жовтня почалася епоха пробудження трудящих у колоніях і залежних країнах, зокрема відбувалася активізація револю-

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 339.

⁵ Там же, стор. 193.

ційного руху на Сході — в Туреччині, Єгипті, Індії, Марокко, Кореї, Китаї й т. д.

Проте імперіалістичній реакції, смертельно наляканій могутнім визвольним рухом, вдалося погасити тоді пожежу пролетарської революції в ряді країн Європи і затримати на певний час розпад колоніальної системи. Але імперіалізм виявився неспроможним знищити ідеї Жовтня, які знайшли своє реальне втілення у створенні й зміцненні першої в історії людства соціалістичної держави, появи в країнах капіталу пролетарських партій нового типу, зростанні там професійних спілок, жіночих і молодіжних організацій, інших прогресивних сил суспільства. В 1918—1921 рр. комуністичні партії виникли в Угорщині, Австрії, Польщі, Німеччині, Фінляндії, США, Англії, Франції, Болгарії, Югославії, Чехословаччині, Румунії, Китаї, Іспанії, Італії й ряді інших країн. Це означало народження сучасного міжнародного комуністичного руху, який у наші дні став впливовою політичною силою в боротьбі за революційне перетворення світу на соціалістичних началах. Незважаючи на жорстокі переслідування, різні провокації й наклепи, комуністичні партії з перших днів свого існування очолили боротьбу трудящих проти імперіалізму й реакції, за встановлення народної влади.

Активна діяльність комуністичних партій сприяла виникненню міцного союзу між мільйонами робітників і селян капіталістичних країн і першої соціалістичної держави. Цей союз став могутнім джерелом сили як Країни Рад, так і всього міжнародного революційного руху. Коли, наприклад, імперіалісти намагалися задусити першу в світі батьківщину трудящих, на її захист із зброєю в руках стали тисячі представників різних народів.

Отже, Жовтнева революція, будучи революцією не лише в галузі економічних і соціально-політичних відносин, а й в умах людей, в ідеології робітничого класу й усіх трудящих, втілила в життя великі принципи пролетарського інтернаціоналізму й завдала тим самим нищівного удару по буржуазній ідеології, по опортунізму й реформізму, по соціал-шовінізму й реакційному націоналізму. Це сприяло піднесенню міжнародного робітничого і національно-визвольного руху на новий, вищий ступінь, влило в нього свіжі сили.

Успішний розвиток і зміцнення народженої Жовтнем соціалістичної системи впливали на дальше ослаблення капіталістичного світу. Загальна криза капіталізму, що почалася в роки першої світової війни і особливо після перемоги пролетарської революції в нашій країні, з побудовою соціалізму в СРСР незмірно поглибилася. Дедалі більше загострювалися капіталістичні суперечності. Радянський Союз своїм прикладом показував усім народам світу, що може дати простим людям новий суспільний лад. Це сприяло підвищенню класової свідомості трудящих інших країн, запалювало їх на боротьбу проти капіталістичного ладу й колоніального гніту, посилювало прагнення широких мас наслідувати приклад радянських людей, йти їхнім шляхом.

У країнах капіталу в жорстокій класовій боротьбі зростали й загартувалися комуністичні і робітничі партії. Дедалі підвищувався їх моральний авторитет. Вони стали визнаним авангардом трудящих.

За таких умов почалася друга світова війна. Імперіалістична реакція спрямовувала тоді вістря своєї міжнародної й внутрішньої політики проти Радянського Союзу й революційного руху всередині своїх країн. Агресивні кола США, Англії, Франції розраховували на те, що в результаті війни їх німецькі конкуренти ослабнуть і виникне можливість хоч якоюсь мірою розв'язати імперіалістичні суперечності,

а СРСР буде або зовсім знищено або знекровлено настільки, що на нього можна не зважати.

Проте ці розрахунки не здійснилися. Почата на Заході фашистською Німеччиною, а на Сході мілітаристською Японією друга світова війна завдала нового удару по всій системі капіталізму й набагато прискорила процес визрівання пролетарських революцій у ряді країн, відкрила новий етап у розвитку соціалізму.

Під час війни багато держав Європи були окуповані фашистською Німеччиною, а Угорщина, Румунія, Болгарія й Фінляндія під виглядом «союзників» перетворені в її васалів. У ряді країн Азії, в тому числі Китаї, Кореї, В'єтнамі, господарювали японські імперіалісти.

Загарбники позбавили окуповані держави національної незалежності, ліквідували навіть ті незначні демократичні права й свободи, які були завойовані трудящими в тяжкій класовій боротьбі в період між двома світовими війнами, зруйнували учбові, наукові та інші культурні заклади. Німецькі й японські імперіалісти прибрали до своїх рук багатства загарбаних ними країн, почали широко запроваджувати на підприємствах примусову каторжну працю. Крім того, фашисти організували масове фізичне винищення населення.

Жорстокий окупаційний режим призвів до змін у розстановці класових сил у поневоленних країнах. У той час, як монополістична буржуазія й поміщики добровільно перейшли на бік окупантів, допомагаючи їм здійснювати політику пограбування й придушення трудящих, широкі верстви народу піднялися на активну боротьбу проти чужоземних загарбників. Її очолив робітничий клас із своїм авангардом — комуністами.

Комуністичні й робітничі партії об'єднали навколо пролетаріату трудяще селянство, трудову інтелігенцію, ремісників, частину службовців, національну буржуазію, що зазнавала утисків від окупантів, і згуртували їх для боротьби за визволення своїх країн. Таке об'єднання антифашистських сил навколо робітничого класу було об'єктивною необхідністю, оскільки до встановленого фашизмом «нового порядку» вороже ставилися усі верстви населення, крім зрадників. Виступаючи проти окупантів, ці верстви фактично ставали союзниками пролетаріату, що відіграло важливу роль в антифашистській, антиімперіалістичній боротьбі народів поневоленних країн.

Створюючи широкий народний фронт для боротьби проти іноземних загарбників і внутрішньої реакції, комуністичні й робітничі партії в той же час висунули ясну й чітку програму, яка передбачала (після визволення країн від окупантів) проведення корінних змін в умовах життя народів. Це повністю відповідало інтересам трудящих мас, запалювало їх на боротьбу проти ворога. Вона особливо посилювалася після підступного нападу гітлерівської Німеччини на СРСР.

Героїчна боротьба радянського народу і його армії, яка завдала ряд відчутних ударів по військах гітлерівської Німеччини та її васалів, сприяла посиленню антифашистського опору в країнах Європи, вселила в народи віру в успіх боротьби проти окупантів.

В багатьох поневоленних гітлерівцями європейських державах розгорнувся широкий підпільний і партизанський рух. У деяких з них він набрав організованих форм у загальнонаціональному масштабі.

З другої половини 1943 р.—початку 1944 р. у ряді окупованих країн національно-визвольний рух дедалі більше набирав характеру народно-демократичної революції. Боротьба за національну незалежність у них тісно перепліталася з боротьбою за демократизацію існуючого суспільно-політичного ладу. Робітничий клас, трудящі маси все

ясніше усвідомлювали, що справжню свободу й незалежність може забезпечити лише демократичний розвиток їх країн. А це вимагало встановлення (після вигнання іноземних загарбників) народної влади, знищення поміщицького землеволодіння й панування капіталістичних монополій, які були оплотом реакції, що гальмувала прогресивний економічний і суспільно-політичний розвиток цих держав. У деяких країнах ще в ході боротьби з окупантами створювалися революційні органи народної влади. Так, наприкінці 1943 р. у Югославії, на очищеній від фашистських загарбників території, почали функціонувати верховний законодавчий орган з усіма правами парламенту — Антифашистське віче народного визволення — й тимчасовий уряд. В Польщі у новорічну ніч 1944 р. за ініціативою Робітничої партії в підпіллі утворено Крайову Раду Народову, яка зосередила в своїх руках усю повноту влади в країні. Виступаючи від імені польського народу, вона фактично здійснювала керівництво національно-визвольним рухом, кінцевою метою якого було відродження Польщі як демократичної і незалежної держави.

Отже, національно-визвольний рух у поневолених країнах з самого початку був не лише антифашистським, а й антиімперіалістичним, хоч вістря його в основному спрямовувалося проти іноземних загарбників.

Після вигнання Радянською Армією фашистських окупантів з країн Центральної й Південно-Східної Європи створилися сприятливі умови для дальшого розвитку народно-демократичної революції. В ході її народи Польщі, Чехословаччини, Румунії, Угорщини, Югославії, Болгарії, Албанії знищили буржуазно-фашистські режими й встановили нову державну владу у формі народної демократії. Керівна роль очолюваного комуністичними партіями робітничого класу в цих країнах забезпечила створення умов, необхідних для переростання народно-демократичної революції в соціалістичну.

Народна влада з перших днів свого існування почала здійснювати глибокі соціально-економічні перетворення. В усіх цих країнах у різний час було проведено земельну реформу, що зміцнювала союз робітничого класу з селянством, і конфіскацію тієї частини промисловості, яка належала фашистським окупантам і буржуазії, що з ними співробітничала. У власність народно-демократичної держави перейшли також банки, залізниці, засоби зв'язку. На приватних капіталістичних підприємствах запроваджувався робітничий контроль.

Ряд заходів, проведених народною владою з самого початку її існування, були соціалістичними. Отже, в період другого етапу загальної кризи капіталізму відбувався поступовий перехід від загальнодемократичного до соціалістичного етапу революції. Вони являли собою ланки єдиного й безперервного революційного процесу, спрямованого проти одного і того ж ворога — іноземних імперіалістів та власної монополістичної буржуазії й поміщиків. Уже на етапі народно-демократичної революції основні сили реакції були розгромлені, що прискорило розв'язання безпосередніх завдань соціалістичної революції.

У визволенні Радянською Армією країн Центральної й Південно-Східної Європи перехід влади до робітничого класу в союзі з біднішим селянством завершився в другій половині 1947 р. — першій половині 1948 р. Це означало, що народна демократія вступила в новий етап свого розвитку — етап диктатури пролетаріату й будівництва соціалізму.

Отже, сам хід історичного процесу об'єктивно підводив до виникнення світової соціалістичної системи. Цей процес значно прискорився після того, як народи Китаю, Північної Кореї, Північного В'єтнаму й

Східної Німеччини теж стали на шлях соціалістичного розвитку. В 1959 р. перемогла славна кубинська революція, з якої почалося будівництво соціалізму на американському континенті.

Якщо перша світова війна, розв'язана імперіалістами, прискорила соціалістичну революцію в Росії, то друга світова війна, розв'язана німецьким фашизмом і японським мілітаризмом, всупереч сподіванням міжнародної імперіалістичної реакції прискорила визрівання другого туру соціалістичних революцій.

Отже, справа революційного оновлення світу, почата Жовтневою революцією і втілена в перемозі соціалізму в СРСР, була продовжена перемогою соціалістичних революцій в інших країнах. По шляху будівництва соціалізму пішли народи ряду держав Європи і Азії, що означало його вихід за межі однієї країни і перетворення в світову суспільно-економічну систему.

Як зазначається в Програмі КПРС, «склалася світова система соціалізму — соціальна, економічна і політична співдружність вільних, суверенних народів, які йдуть по шляху соціалізму і комунізму, об'єднаних спільністю інтересів і цілей, тісними узами міжнародної соціалістичної солідарності»⁶.

Утворення світової соціалістичної системи є найважливішою в історії подією після перемоги Жовтневої революції, величезним завоюванням міжнародного комуністичного й робітничого руху, проявом уміння комуністичних і робітничих партій творчо застосовувати марксистсько-ленінське вчення в конкретних умовах своїх країн. Разом з тим це є наочним підтвердженням положення марксисту-ленінізму про неминучу перемогу нового суспільного ладу — ладу без експлуатації й гніту.

Утворення світової соціалістичної системи свідчить також про величезне зростання сил соціалізму і дальше поглиблення загальної кризи капіталізму. Всі намагання реакції шляхом інтервенції та економічної блокади перешкодити розвитку соціалістичних революцій у ряді країн Європи, Азії й Америки зазнали й зазнають цілковитого краху. Це яскраво свідчить про докорінні зміни у співвідношенні сил на міжнародній арені на користь соціалізму й підтверджує, що нині історичний розвиток людства визначають світова соціалістична система і сили, які борються проти імперіалізму, за революційну перебудову світу.

Важливою умовою виникнення й зміцнення країн соціалізму стала допомога з боку Радянського Союзу. Вірна своєму інтернаціональному обов'язкові батьківщина Жовтня гарантувала захист цих держав від можливої інтервенції, паралізувала всі намагання імперіалістів Заходу втручатися в їх внутрішні справи. Радянський Союз подав країнам народної демократії велику політичну підтримку, допоміг їм зміцнити своє міжнародне становище та зруйноване під час війни народне господарство. Їх комуністичні й робітничі партії одержували всебічну допомогу в справі використання досвіду соціалістичного будівництва тощо.

Нині світова система соціалізму являє собою співдружність рівноправних народів, суверенних соціалістичних держав. Вона об'єднує 14 країн Європи, Азії й Америки, займає понад четверту частину території земної кулі й охоплює понад третину населення світу. Соціалістична система має могутню сировинну й продовольчу базу. Вона виробляє понад третину світової промислової продукції та близько половини зерна.

⁶ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 17.

Непереборною тенденцією нашого часу є потяг народів світу до соціалізму. Характерним у цьому відношенні є приклад таких країн Африки й Азії, як ОАР, Сирія, Алжир, Малі, Гвінея, Бірма та ін. Ставши на шлях некапіталістичного розвитку, вони здійснюють у різних галузях життя радикальні перетворення, спрямованість яких дедалі більше набуває соціалістичного характеру. В наш час відбувається процес зближення країн, які розвиваються в напрямі до соціалізму своїм особливим шляхом, з державами світової соціалістичної системи. Як відзначив XXIII з'їзд КПРС, народи, що стали на шлях самостійного розвитку, все рішучіше пов'язують перспективи повної перемоги національно-визвольної революції, ліквідації вікової відсталості й поліпшення умов життя з некапіталістичним, прогресивним шляхом розвитку⁷, який веде до соціалізму.

З появою ряду соціалістичних держав на всю широчінь постало питання про встановлення між ними братніх взаємовідносин. Комуністичні й робітничі партії розв'язали це складне питання в дусі принципів пролетарського інтернаціоналізму. При цьому було використано багатий досвід відносин, що здійснюються Радянською державою між народами, з іншими країнами й побудовані на принципах рівноправності, поважання суверенітету, невтручання у внутрішні справи, а також досвід міжнародного комуністичного руху. Враховуючи все це, соціалістичні держави налагодили між собою широке політичне, економічне й культурне співробітництво, що є обов'язковою умовою існування світової системи соціалізму. Тим самим ідея пролетарського інтернаціоналізму, яка завжди була провідним принципом комуністичного руху, дістала нове яскраве втілення.

Встановлення між соціалістичними державами відносин нового типу відіграло важливу роль у зміцненні економічної й політичної незалежності кожної з них, у розвитку всієї світової системи соціалізму. Братерське співробітництво між ними великою мірою сприяло тому, що більшість соціалістичних країн, які мали в минулому низький економічний рівень, за короткий строк перетворилися у високорозвинуті держави, добилися значного підвищення життєвого рівня трудящих, інтенсивного розвитку науки й культури. В багатьох з них уже побудовано основи соціалізму, склалося суспільство трудящих класів, утверджується соціально-політична та ідейна єдність усього народу.

Яскравим свідченням економічного розквіту країн соціалізму є те, що в 1966 р. вони виробляли приблизно в 10 раз більше промислової продукції, ніж випускалося на тій же території перед початком другої світової війни. За цей же час капіталістичний світ розширив обсяг промислового виробництва лише в 3,6 рази⁸.

Досягнення соціалістичних країн, невпинне піднесення добробуту широких народних мас мають величезну притягальну силу для трудящих капіталістичного світу. Це сприяє розвиткові світового революційного процесу, революціонізує маси, які дедалі більше включаються в активну боротьбу проти капіталістичного ладу, за соціальне й національне визволення.

Увага комуністичних і робітничих партій країн соціалізму спрямована на дальший розвиток і вдосконалення форм і методів співробітництва, зокрема на проведення економічних реформ, які покликані виявити нові резерви підвищення ефективності народного господарства, поліпшення справи міжнародного кооперування виробництва.

⁷ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., 1966, стор. 171.

⁸ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 49.

«І хоча формування соціалістичних міжнародних відносин триває,— зазначається в Тезах ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— неможливо переоцінити значення того, що було зроблено за двадцять років існування світової системи соціалізму. Закладено міцний фундамент співтовариства соціалістичних країн, створено різні форми їх колективного економічного, політичного і військового співробітництва (Рада Економічної Взаємодопомоги, Організація Варшавського договору, система двосторонніх договорів та ін.), нагромаджено великий досвід спільних дій соціалістичних держав на міжнародній арені»⁹.

Багаторічний досвід братнього співробітництва країн соціалізму, досягнення світової соціалістичної системи є наочним підтвердженням необхідності найтіснішого союзу держав, які порвали з капіталізмом, об'єднання їх зусиль у будівництві нового життя. Згуртованість, єдність братніх партій і народів, їх відданість марксизму-ленінізму й пролетарському інтернаціоналізму створюють умови, за яких міждержавні відносини нового типу перетворюються в джерело, що відкриває необмежені можливості для економічного і культурного розвитку кожної країни соціалістичної співдружності й усїєї світової системи соціалізму в цілому, посилює її вплив на хід міжнародних подій.

У той же час ізольоване, відособлене від світової співдружності соціалістичних країн будівництво соціалізму, відступ від марксизму-ленінізму й пролетарського інтернаціоналізму кінець-кінцем можуть призвести до тяжких наслідків для справи соціалізму й втрати соціально-економічних завоювань трудящих.

Прикладом цього може бути Китай. У перші роки існування народної влади трудящі КНР досягли значних успіхів у соціалістичному перетворенні своєї країни, в розвитку її економіки й культури. І в цьому неабияку роль відіграло всебічне співробітництво Китайської Народної Республіки з іншими соціалістичними державами і особливо з Радянським Союзом.

Але наприкінці 50-х років керівництво КПК і Китайської держави, ставши на шлях порушень вироблених міжнародним комуністичним рухом принципів, почало вперто здійснювати свій особливий курс зовнішньої і внутрішньої політики, який означає відхід від марксизму-ленінізму і глибоко суперечить пролетарському інтернаціоналізму, основним закономірностям будівництва соціалізму. Мао Цзе-дун та його оточення почали здійснювати лінію, в якій злилися дрібнобуржуазний авантюризм і великодержавний шовінізм, що прикриваються «лівою» фразою, й стали на шлях підризу єдності соціалістичної співдружності, згуртованості комуністичного руху, перегляду політики дружби з СРСР та іншими країнами соціалізму.

Авантюристичний курс групи Мао Цзе-дуна призвів до різкого ослаблення позицій Комуністичної партії й робітничого класу Китаю, до розгулу дрібнобуржуазної, анархістської стихії в країні. Це створює серйозну загрозу соціалістичним завоюванням у КНР.

КПРС, весь радянський народ завжди з глибокою повагою й почуттям братерської дружби й солідарності ставилися до революційної боротьби великого китайського народу й раділи його досягненням у соціалістичному перетворенні країни, в розвитку її економіки й культури, подаючи йому всебічну допомогу. Розрив КПК з нинішньою згубною політикою, зміцнення відносин КНР з Радянським Союзом та іншими соціалістичними державами відповідали б інтересам світового соціалізму і насамперед самого Китаю.

⁹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 51.

Соціалістичні країни сильні своєю єдністю, дружбою братніх народів, згуртованістю їх марксистсько-ленінських партій. Єдність і дружба зміцнюють їх сили в боротьбі за соціалізм і комунізм, за мир між народами, проти агресивних імперіалістичних кіл.

Приречений історією капіталізм робить усе, щоб затримати революційно-визвольний рух, зупинити хід історії. В наші дні це знаходить свій вияв у розбійницькій війні США проти в'єтнамського народу, агресії реакційних кіл Ізраїлю проти сусідніх незалежних арабських країн. Американський імперіалізм, взявши на себе функції світового жандарма, здійснює провокації в різних районах світу, підтримує реваншистські, мілітаристські сили в Західній Німеччині, воєнчину Ізраїлю, фашистський режим у Греції. Все це свідчить про труднощі, які стоять на шляху боротьби за національну свободу й соціальний прогрес, про необхідність для народів посилити свою пильність, активізувати боротьбу за мир, проти агресивних дій імперіалізму.

Радянські люди, трудящі інших соціалістичних країн докладають великих зусиль для збереження миру між народами. Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, вони активно підтримують братній в'єтнамський народ, подаючи йому політичну, економічну і воєнну допомогу в його справедливій героїчній боротьбі проти американського імперіалізму.

Країни соціалістичної співдружності з усією рішучістю засудили агресивний напад Ізраїлю на ряд держав Близького Сходу, заявивши про свою цілковиту солідарність з арабськими народами в їх справедливій боротьбі, й подають їм допомогу у справі ліквідації агресії та захисту національної й територіальної цілісності.

Сьогодні, як ніколи, необхідні рішучі спільні дії всіх миролюбних і прогресивних сил, насамперед соціалістичних країн, у боротьбі з імперіалізмом.

Комуністична партія, Радянська держава, всі народи СРСР докладають активних зусиль для зміцнення єдності й могутності світової соціалістичної системи, міжнародного комуністичного й робітничого руху, союзу всіх революційних сил на основі принципів марксистсько-ленінізму і пролетарського інтернаціоналізму.

Великий Жовтень відкрив нову еру в історії людства. Його ювілей радянський народ й трудящі всього світу відзначають як свято перемоги марксистсько-ленінізму, великих ідеалів робітничого руху, ідей пролетарського інтернаціоналізму й дружби народів.

Л. В. АНДРІЄНКО

ПАРТІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В БОРОТБІ ЗА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКЕ ЗМІЦНЕННЯ КОЛГОСПІВ

Перемога Великого Жовтня вперше в історії людства створила передумови для встановлення принципіально нового типу розвитку аграрних відносин і господарських форм на селі — колективізації сільського господарства. Минає півстоліття титанічної роботи Комуністичної партії і Радянського Уряду по соціалістичній перебудові сільського господарства. Шлях цей був одним з найскладніших і нелегких після завоювання влади. «Необхідно було подолати вікову силу звички дрібного власника, змінити його психологію, переконати селянина в перевагах нового життя»¹.

Велика заслуга Комуністичної партії в тому, що вона, озброєна науковою теорією марксизму-ленінізму, ленінським кооперативним планом, зуміла за короткий історичний строк перевести багатомільйонні маси селян на шлях соціалістичного розвитку. У сільськогосподарській кооперації В. І. Ленін вбачав єдину форму соціалістичного перетворення дрібних одноосібних приватновласницьких господарств у великі колективні господарства. Ленінським кооперативним планом передбачався такий розвиток народного господарства Радянського Союзу, за якого поряд з розвитком важкої індустрії, здатної реорганізувати землеробство, був би забезпечений масовий кооперативний рух мільйонних мас трудящих селян.

Керуючись теоретичними положеннями геніального ленінського кооперативного плану, суворо дотримуючись добровільності і поступовості в кооперуванні одноосібних господарств при постійній підтримці робітничого класу, Комуністична партія успішно вирішила історичне завдання колективізації сільського господарства. На Україні цей процес почався в перші ж місяці після соціалістичної революції. Ще задовго до початку масової суцільної колективізації вже було багато міцних господарств. Серед перших зачинателів колгоспного руху на Україні, які досягли ще в двадцятих роках високого на той час рівня організаційно-господарського розвитку, необхідно відзначити такі колгоспи: «Здобуток Жовтня» Тальнівського району Черкаської області, ім. XXI з'їзду КПРС Березівського району Одеської області, «Переможець» Вінницького району Вінницької області, ім. Леніна Синельниківського району Дніпропетровської області та багато інших.

Послідовне здійснення генеральної лінії Комуністичної партії на індустріалізацію країни створило умови для масової колективізації сільського господарства. XV з'їзд партії (грудень 1927 р.), проголошуючи лозунг колективізації сільського господарства, доручив ЦК ВКП(б) неослабними темпами продовжувати політику соціалістичної індустріалізації країни, вказував на необхідність всемірного розвитку галузей, які сприяють перетворенню сільського господарства на базі більш високої техніки. У своїй роботі над індустріалізацією країни партія виходила з того, що промисловість повинна створити «матеріальну основу для величезного підвищення продуктивності землеробської і взагалі сільськогосподар-

¹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова Пленуму ЦК КПРС. Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 14.

ської праці, спонукаючи тим дрібних землеробів силою прикладу і зараді їх власної вигоди переходити до великого, колективного, машинного землеробства»².

Великий поворот у розвитку радянського села настав у другій половині 1929 р., коли було завершено підготовку необхідних економічних і політичних умов для суцільної колективізації. На цей час були досягнуті великі успіхи і в індустріалізації країни. Соціалістична промисловість досягла такого рівня розвитку, коли забезпечувалось створення матеріально-технічної бази соціалістичного сільського господарства. Широкі маси бідняків і середняків зрозуміли необхідність створення колгоспів. Для згуртування цих мас у боротьбі проти куркульства Комуністична партія в ході проведення хлібозаготівель 1927 і 1928 рр. успішно здійснила політичну ізоляцію куркульства. В 1929 р. радгоспи і колгоспи країни вносили значний вклад у забезпечення держави товарним хлібом.

Соціалістична перебудова сільського господарства проходила при великому напруженні всіх сил робітничого класу в боротьбі з великими труднощами, в умовах капіталістичного оточення, техніко-економічної відсталості країни, кількісної переваги дрібнобуржуазного населення і зростання опору капіталістичних елементів, жорстокої класової боротьби. Ще в період громадянської війни сільськогосподарські артіль та комуні мали не тільки певне економічне значення, але й відігравали велику політичну роль. Нерідко з членів сільськогосподарських колективів утворювалися продовольчі загони, які відбирали хліб у куркулів. Із свого середовища комуністи організовували бойові загони для збройної боротьби з бандитизмом.

Наприкінці 1929 р. в зв'язку з ростом колгоспів і радгоспів Комуністична партія зробила крутий поворот від політики обмеження куркульства до політики ліквідації його як класу, на основі суцільної колективізації. Саме в історичній постанові ЦК ВКП (б) від 5 січня 1930 р. «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву» і було визначено нову політику партії на селі, спрямовану на перемогу колгоспного ладу, на ліквідацію куркульства як класу. Ця постанова була схвалена XVI партійним з'їздом. Вона мала виняткове значення в справі колективізації сільського господарства.

Швидкими темпами проходила колективізація на Україні. На початок 1930 р. тут уже налічувалось понад 19 тис. колгоспів. Як правило, вони були у більшості степових і лісових районів республіки, в кожному великому або середньому (за кількістю селянських господарств) населеному пункті. Якщо влітку 1929 р. 74,5% колгоспів України були по суті товариствами по спільному обробітку землі (ТСОЗИ), то в травні 1930 р. вже переважала сільськогосподарська артіль (52,8% колгоспів), а питома вага ТСОЗ'ів скоротилася до 42,5%. На кінець 1934 р. було об'єднано 88% селянських господарств, а в наступні роки другої п'ятирічки колгоспи України, як і інших братніх союзних республік, охопили майже всі селянські бідняцько-середняцькі господарства.

Величезне історичне значення в соціалістичній перебудові села, розвитку колгоспного ладу, в технічному оснащенні сільського господарства, в зміцненні союзу робітничого класу і селянства мало створення машинно-тракторних станцій — нової форми організації Радянською державою великого колективного сільського господарства на високій технічній базі. В МТС правильно поєднувалася самодіяльність колгоспних мас з організацією і технічною допомогою держави, забезпечувалося необхідне державне керівництво колгоспами. Перша державна МТС

² В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 134.

була організована в Українській РСР, в Одеській області. Мережа МТС, що швидко зростала з кожним роком, охоплювала дедалі більше колгоспів, відіграла визначну роль як у колективізації сільського господарства, так і в дальшому організаційно-господарському зміцненні колгоспів, в розвитку їх громадського господарства на базі передової техніки.

Виходячи з обставинки, що склалася на селі, об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) в січні 1933 р. прийняв постанову про створення політичних відділів при МТС і радгоспах. На Україні діяло понад 600 політвідділів. Для роботи в них партія відрядила 3 тис. досвідчених партійних працівників. Це була серйозна допомога. Політвідділи МТС за два роки (1933 і 1934) провели велику роботу по організаційно-господарському зміцненню колгоспів, вихованню нових колгоспних кадрів, піднесенню політичного рівня колгоспних мас. В листопаді 1934 р. політвідділи виконали своє завдання і були перетворені в звичайні партійні органи.

Соціалістична власність стала основою економічних відносин на селі. Трудове селянство вийшло на новий соціалістичний шлях, ще більше зміцнився союз робітничого класу і селянства. «Перехід радянського села до великого соціалістичного господарства означав,— указується в Програмі КПРС,— велику революцію в економічних відносинах, в усьому укладі життя селянства. Колективізація назавжди визволила село від куркульської кабали, від класового розшарування, від розорення і злиднів»³. Саме на базі суцільної колективізації ліквідовано останній, найчисленніший експлуататорський клас. Комуністична партія завдала також нищівного удару по його політичній агентурі — бухаринцях, троцькістах, буржуазних націоналістах та інших ворогах.

Досвід суцільної колективізації висунув найбільш доцільну форму громадського ведення господарства — сільськогосподарську артіль. На відміну від товариств по громадському обробітку землі, де при наявності усуспільненої праці зберігалась приватна власність на засоби виробництва, в сільськогосподарській артілі колективізовано основні засоби виробництва (необхідний реманент, господарські будівлі, товарно-продуктивна худоба). Сільськогосподарська артіль перетворилась на основну форму колгоспного будівництва, в ній правильно поєднуються особисті і побутові інтереси колгоспників з громадськими та загальнонародними.

Узагальнивши перший досвід колгоспного будівництва, Комуністична партія визначила керівні принципи для складання примірного Статуту сільськогосподарської артілі, який було затверджено в березні 1930 р. Цей Статут сприяв правильному усуспільненню засобів виробництва одноосібних господарств, які вступали до колгоспів. Положення Статуту про землю спрямовувались на зміцнення колгоспного землекористування, охорону громадських земель від зазіхання ворожих елементів. Згодом доповнений новими положеннями, цей Статут діяв як основний юридичний закон колгоспного життя аж до 1935 р., коли на другому Всесоюзному з'їзді колгоспників було вироблено новий Примірний Статут. В його основу покладено узагальнений досвід колгоспного будівництва попередніх років, зокрема підтверджено встановлений порядок розподілу продукції і доходів, поповнення і розширення громадських фондів тощо. Статут давав вказівки щодо внутріколгоспної організації праці та виробництва. Він законодавчо розв'язував питання про розміри підсобного присадибного господарства колгоспників. Здійснюючи заходи по розгортанню колгоспної демократії, партія і уряд вели боротьбу з порушниками Статуту сільськогосподарської артілі.

³ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1962, стор. 12.

Колгоспний лад витримав серйозні випробування і в роки Великої Вітчизняної війни. Незважаючи на численні руйнування і збитки, завдані сільському господарству віроломним нападом гітлерівської Німеччини, за відносно невеликий час сільське господарство завдяки колгоспному ладу було відбудоване. Слід нагадати, що за період тимчасової окупації України фашистські загарбники спалили і зруйнували десятки тисяч сіл, господарських центрів, колгоспів, МТС і радгоспів. Окупанти знищили і вивезли до Німеччини захоплені ними трактори, двигуни, комбайни, сільськогосподарські машини, майже все поголов'я громадської худоби, багато колгоспної і радгоспної продукції, спалили і зруйнували 422 тис. колгоспних і десятки тисяч радгоспних господарських споруд тощо. Колгоспи Української РСР зазнали збитку, який облічується мільярдами карбованців.

Відбудова радгоспів, МТС і колгоспів України розпочалася відразу після вигнання ворога. З попелу і руїн піднімалися виробничі центри колгоспів. Прагнучи якомога швидше відновити тваринницькі ферми, трудівники села законтракували і передали в 1944—1946 рр. колгоспам понад 2 млн. голів молодняка продуктивної худоби. Величезну допомогу подали братні народи СРСР і, насамперед, великий російський народ. Сотні тисяч голів худоби, домашньої птиці, сортове насіння, трактори і сільськогосподарські машини, добрива й будівельні матеріали надходили з РРФСР та інших союзних республік для відновлення спалених фашистами сіл. «Колгоспне селянство і працівники радгоспів, виявивши високу свідомість обов'язку й самовідданість у праці, за короткий час відбудували зруйноване війною господарство. Вже на 1950 рік виробництво валової продукції сільського господарства досягло довоєнного рівня»⁴.

В той час, як у західних областях України проводилася колективізація сільського господарства, колгоспи східних областей завершували відбудову всіх галузей громадського господарства. В 1948 р. тут уже досягнуто було довоєнного рівня по чисельності великої рогатої худоби на фермах. У 1949 р. рівень поголів'я худоби перевищував довоєнний на свинарських, а у 1950 р. на вівчарських фермах. На кінець четвертої п'ятирічки кількість громадського поголів'я великої рогатої худоби порівняно з довоєнною становила 142,5%, корів — 118%, свиней — 125%, овець — 109%. В 1950 р. завершилася колективізація селянських господарств возз'єднаних західних областей України.

З активною участю всього народу Радянського Союзу Комуністична партія розв'язала в післявоєнний період докорінні важливі питання укрупнення дрібних сільськогосподарських артілей, збільшення капіталовкладень держави у матеріально-технічне оснащення колгоспів і радгоспів, реорганізацію машинно-тракторних станцій і продаж техніки колгоспам, введення нового порядку планування колгоспного виробництва, зміцнення колгоспів керівними кадрами і спеціалістами сільського господарства, піднесення економіки відсталих колгоспів, підвищення матеріальної зацікавленості колгоспів і колгоспників у розвитку громадського господарства.

Виняткове значення в організаційно-господарському зміцненні колгоспів мало проведене партією укрупнення дрібних колгоспів. Цей захід викликаний тим, що дрібні колгоспи, при всезростаючій технічній озброєності сільського господарства, не могли забезпечити рентабельний розвиток громадського виробництва, високоефективне використання передової техніки тощо. Особливістю дрібних колгоспів було також і те, що в їх загальному фонді трудоднів надзвичайно велику питому вагу становили трудодні адміністративно-управлінського й обслуговуючого персоналу.

⁴ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 23.

Процес укрупнення на Україні був успішно проведений у 1950—1951 роках і в наступні роки. В результаті об'єднання колгоспів кількість їх у республіці порівняно з 1950 р. скоротилася більше як втричі.

Укрупнення колгоспів дало можливість докорінно поліпшити використання потужної техніки, ліквідувати знеосібку і скоротити затрати на утримання адміністративного й обслуговуючого персоналу, сконцентрувати і раціональніше використовувати неподільні фонди та капіталовкладення.

Сучасний колгосп докорінно відрізняється від довоєнного, значно перевищуючи його за розміром, технічним оснащенням, економічним розвитком. Про це яскраво свідчать такі цифри. В 1940 р. в республіці було 27,5 тис. невеликих сільськогосподарських артільей, на одну артіль у середньому припадало 140 дворів, 1060 га сільськогосподарських угідь, 900 га ріллі, 16,1 тис. крб. основних засобів. В 1935 р. на колгосп припадав один трактор, а на 12 колгоспів — один комбайн, дуже мало було автомашин, сільськогосподарських знарядь, тому багато робіт доводилося виконувати вручну.

На початок 1967 р. на Україні налічувалося 9490 колгоспів. В середньому на один колгосп припадає 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, в тому числі 2,7 тис. га ріллі, 35 тракторів (у 15-сильному обчисленні), 12 зернових та інших комбайнів, близько 1400 голів великої рогатої худоби, понад 1 тис. свиней, 971 тис. крб. основних засобів, або в 60 разів більше проти 1940 р.

Загалом по республіці вартість основних засобів колгоспного виробництва в 1966 р. порівняно з 1940 р. зросла більш як у 20 разів і становить 9,2 млрд. крб. Докорінно змінилась і структура основних засобів. Замість простих сільськогосподарських машин, великої кількості робочої худоби в колгоспах виріс парк потужних тракторів і сільськогосподарських машин, зросла кількість виробничих і культурно-побутових споруд.

У колгоспах повністю механізовано підготовку ґрунту, посів, збирання зернових комбайнами та інші виробничі процеси. Здійснюється перехід від механізації окремих виробничих процесів до комплексної механізації. Наявність висококваліфікованих кадрів механізаторів, забезпечення колгоспів новою сучасною технікою дали можливість уже в 1967 р. вирощувати механізованим способом з мінімальними затратами ручної праці понад 80% кукурудзи, 54% цукрових буряків, третину картоплі.

Колгоспам належить вирішальна роль у заготівлях сільськогосподарських продуктів. В них держава закупляє 80% зерна, 96% цукрових буряків, 87% соняшника, 71% картоплі, 48% овочів, 75% молока, 65% м'яса, 70% вовни і 32% яєць.

Величезні зміни, що сталися в розвитку й зміцненні громадського господарства колгоспів за останні роки, можна показати на прикладі колгоспу ордена Трудового Червоного Прапора ім. Суворова Тульчинського району Вінницької області, очолюваного протягом 38 років одним з відомих зачинателів колгоспного руху Героєм Соціалістичної Праці П. О. Желюком. У 1924 р. цей колгосп організував 28 одноосібників. Тоді він мав тільки 42 га землі, 8 корів, 6 свиноматок, 8 плугів і 8 борін. Земля оброблялась 8 парами коней і 3 парами волів.

Зараз це передове господарство, об'єднує 840 колгоспних дворів, 2572 колгоспники. Воно володіє 3,6 тис. га землі, в тому числі 2,3 тис. ріллі, 24 тракторами, 14 комбайнами, 25 автомашинами та іншою технікою. В колгоспі працює 12 спеціалістів сільського господарства з вищою і середньою освітою.

Внаслідок високої культури землеробства, запровадження нової технології виробництва, високої активності колгоспників сільгоспартіль ім. Суворова з року в рік вирощує високі врожаї, домагається високої продуктивності громадського тваринництва і є високо рентабельною. За останні п'ять років середня урожайність зернових по колгоспу становить 24,8 ц, в тому числі озимої пшениці — 26,6 ц, цукрових буряків 329 ц, картоплі — 207 ц з кожного га. Зросло поголів'я громадського тваринництва і його продуктивність. У середньому за останні 5 років на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено м'яса по 40,6 ц і молока по 466,5 ц, а в 1966 р. по 502,2 ц. Колгосп щорічно успішно виконує свої зобов'язання перед державою.

В результаті високої організації праці і запровадження внутрігосподарського розрахунку постійно зростає продуктивність праці, знижується собівартість продукції, ростуть доходи, підвищується рентабельність всіх галузей. За видатні успіхи в розвитку громадського господарства колгосп нагороджений у 1967 р. орденом Трудового Червоного прапора.

Невпізнано вирости культура і побут села. В с. Тимонівці останнім часом споруджено будинок культури на 400 місць, середню школу, лікарню, дитячі ясла, будинок спеціаліста, квартири для спеціалістів сільського господарства, лазню, будинок для пристарілих. Скоро стане до ладу пекарня й консервний завод. Люди живуть в достатку, мають заробітки від громадського господарства.

Комуністична партія на всіх етапах колгоспного будівництва постійно лікдується про добір, правильну розстановку і виховання колгоспних кадрів. Відомо, що на початку колективізації гостро відчувалась нестача кваліфікованих організаторів, вчорашні одноосібники не могли відразу освоїти роботу у великому колективному господарстві. Партія подала допомогу колгоспам організаторськими кадрами з середовища досвідчених промислових робітників. За постановою листопадового Пленуму ЦК ВКП(б) (1929 р.) було надіслано на село для постійної роботи 25 тис. досвідчених промислових робітників. Двадцятип'ятитисячники провели велику роботу по залученню селян в колгоспи та зміцненню цих господарств. Багато з них працювали в колгоспах не тільки в довоєнні, але й у післявоєнні роки. Подекуди і тепер головами колгоспів є посланці робітничого класу, які прибули сюди 38 років тому.

Для успішного здійснення рішень вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, було направлено на село 30 тис. досвідчених працівників з міст, робітничих селищ, районних, обласних і республіканських центрів. Партійні організації республіки за 1954—1955 рр. відібрали для роботи головами колгоспів близько 6 тис. відповідальних працівників, серед них понад 4 тис. тридцятитисячників. Очолювати колгоспи добровільно пішло багато секретарів райкомів і міськкомів партії, голів райвиконкомів та інших відповідальних партійних і радянських працівників обласних і районних організацій, інженерів і техніків промислових підприємств, будов і транспорту. З великим патріотичним натхненням комуністи і позапартійні допомагали селу вийти на широкий шлях розвитку. Їх трудовий подвиг ніколи не забудеться.

В результаті наполегливої копіткої роботи партійної організації республіки якісний склад керівних кадрів колгоспів за останні роки значно поліпшився. Так, 15 років тому серед голів колгоспів майже не було спеціалістів сільського господарства, переважна більшість їх мала початкову і незакінчену середню освіту. Тепер 8,4 тис. або 88% голів колгоспів закінчили вищий або середній учбовий заклад, близько 6,5 тис. з них, або 68% — спеціалісти сільського господарства.

Велика Жовтнева соціалістична революція докорінно змінила основи життя і побуту трудового селянства. Колгоспний лад вивів мільйонні маси селян на вірний шлях заможного і культурного життя. В міру економічного зростання колгоспів з кожним роком збільшуються заробітки трудівників села, поліпшується їх побут.

«Створення великих соціалістичних господарств — радгоспів і колгоспів, механізація сільськогосподарського виробництва значно зблизили сільськогосподарську працю з індустріальною. Підвищується загально-освітній і культурно-технічний рівень сільських трудівників. Відбувається поступове стирання істотних відмінностей між містом і селом. Змінюється обличчя села. Радянське селянство оволодіває передовою технікою, підвищує продуктивність праці, створює більш сприятливі умови побуту і духовного життя»⁵.

Колгоспний лад виховав нову людину — колективіста, який вірою і правдою служить своєму народу, невтомно працює над зміцненням економічної могутності радянської держави.

Саме в колективному господарстві могли вирости і розквітнути таланти таких людей як П. М. Ангеліна, Ф. І. Дубковецький, О. В. Гіталов, М. О. Посмітний, Г. Є. Буркацька та багатьох інших, які стали відомими державними діячами, окрасою свого народу.

Центральний Комітет партії і Радянський уряд, високо цінуючи працю українських хліборобів, тільки за останні два роки нагородили орденами і медалями понад 70 тис. чоловік. За досягнуті успіхи в розвитку колгоспного виробництва, виконання заготівельних планів продуктів сільського господарства 22 колгоспи нагороджено орденами Леніна, а 15 — Трудового Червоного Прапора:

Комуністична партія, розв'язуючи докорінні питання розвитку сільськогосподарського виробництва, постійно дбає про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у результатах своєї праці. Неоціненне значення для організаційно-господарського зміцнення колгоспів має постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 16 травня 1966 р. «Про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку громадського виробництва». Нею визначено заходи великої економічної і соціально-політичної ваги. Вперше в масштабі всієї колгоспної системи вводиться гарантована щомісячна оплата праці. Це принципово новий порядок розподілу доходів колгоспів і формування фонду оплати праці.

Якщо у 1956 р. грошова частина фонду оплати праці в колгоспах республіки складала 53%, то в 1966 р. — 84%. В республіці на гарантовану оплату праці перейшло понад 82% колгоспів, її впроваджено в усіх колгоспах Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Кримської, Миколаївської, Полтавської, Харківської та Херсонської областей.

Питання оплати праці постійно в центрі уваги партійних організацій республіки. Центральний Комітет КП України нещодавно розглянув стан виконання рішень партії і уряду по підвищенню матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку громадського виробництва по Чернігівській області, викрив ряд недоліків в оплаті праці колгоспників та в економічній роботі на селі і запропонував партійним організаціям, радянським і сільськогосподарським органам вжити заходів до їх усунення.

Великим завоюванням колгоспного ладу є вирішення в державному масштабі питання соціального забезпечення колгоспників, які при досягненні пенсійного віку забезпечуються державною пенсією так, як і робіт-

⁵ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 35—36.

ники та службовці промисловості. В республіці користується пенсією і допомогою по інвалідності, втраті годувальника понад 2,5 млн. колгоспників. В багатьох господарствах колгоспникам надають оплачувані відпустки.

Переважає більшість трудівників села побудувала нові добротні будинки, багато раніше не доступних для селян промислових товарів, таких як шовкові і сукняні тканини, радіоприймачі, телевізори, мотоцикли, швейні машини, сучасні красиві меблі, постійно входять в побут колгоспників.

Поряд з підвищенням матеріальної заінтересованості значно виріс культурний рівень колгоспного села. Тут працює 28,5 тис. будинків культури і клубів, 21,5 тис. дитячих садків та ясел, в тому числі 2,7 тис. постійно діючих, побудовано 320 стадіонів, 2,4 тис. лазень, близько 600 їдальень, усі колгоспи радіофіковано, 99% — електрифіковано.

Колгоспи перетворилися в своєрідні школи комунізму, де змінюється психологія селянина, виховуються нові риси господаря-колективіста, який уболіває за розвиток і зміцнення суспільного господарства. В формуванні нової людини на селі велику роль відіграло соціалістичне змагання, що зародилось на початку масової колективізації. Відомий рух п'ятисстенниць буржосіючих колгоспів України — ланкових Г. Кошової, М. Гнатенко, М. Демченко та інших, полум'яний заклик П. Ангеліної: «Дівчата, на трактор!», — стали для всієї Радянської країни прикладом самовідданої праці на колгоспних ланах і поклав початок залученню мільйонних мас колгоспників до соціалістичного змагання за піднесення сільського господарства. Піднесення матеріального добробуту колгоспників і підвищення їх соціалістичної свідомості було могутнім поштовхом для розвитку змагання в колгоспах. Соціалістичне змагання на селі перетворилось у всенародне, воно стало великою рушійною силою колгоспного ладу на шляху до комунізму.

Велике історичне значення для розвитку й дальшого зміцнення колгоспного ладу має березневий Пленум ЦК КПРС (1965 р.), що викрив основні причини відставання сільського господарства. Вони полягали в порушенні економічних законів розвитку соціалістичного виробництва, принципів матеріальної заінтересованості колгоспів, колгоспників і робітників радгоспів, демократичних основ колгоспного ладу. Пленум визначив шлях переборення недоліків та труднощів, розробив науково обгрунтовані заходи до зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів і радгоспів, підвищення матеріальної заінтересованості, визначив нові принципи заготівель і закупок сільськогосподарських продуктів, встановлення твердих планів і стимулювання понад планових закупок, а також підвищення основних цін на ряд сільськогосподарських культур і продуктів тваринництва.

Все це відкрило перспективи для дальшого зміцнення економіки колгоспів і всебічного розвитку громадського господарства. Особливу увагу Пленум звернув на удосконалення організаційних і зміцнення демократичних основ колгоспного ладу, неухильне додержання принципів управління справами артілі, широкої участі колгоспників у розв'язанні основних питань колгоспного виробництва, підвищення ролі керівних кадрів і спеціалістів сільського господарства за доручену справу, запропонував глибше займатись питаннями економіки колгоспного і радгоспного виробництва.

За роки, що минули після березневого Пленуму ЦК КПРС, колгоспи зробили великий крок уперед. Їх грошові надходження зросли на 31% і становлять 6,9 млрд. крб., чистий дохід відповідно 44% і 2,3 млрд. крб.

Збільшення сільськогосподарського виробництва супроводжується ростом продуктивності праці. На відпрацьований у колгоспі людино-день у порівняльних цінах в 1966 р. одержано 6 крб. 05 коп. валової продукції, в той час 1958 р. було 4 крб. 60 коп., або на 32% менше. Валовий дохід колгоспів зріс на 34% лише за останні два роки і становив 6,2 млрд. крб., або 1038 крб. на одного працюючого, 19,7 тис. крб. на сто га сільськогосподарських угідь, а в Чернівецькій області — 28,8 тис. крб., в Черкаській — 27,4 тис. крб., Тернопільській — 25,8 тис. крб., Київській — 23,8 тис. крб.

На зміцнення економіки колгоспів позитивно впливають рішення травневого Пленуму ЦК КПРС (1966р.) про дальше освоєння земель у посушливих і надмірно зволжених районах. В республіці зрошується 640 тис.га посушливих земель і осушено 1440 тис. га. В колгоспах за рахунок держави проводиться корінне поліпшення луків і пасовищ, гіпсування і вапнування ґрунтів, вивезення торфу та інші заходи.

Новим важливим явищем у колгоспному житті за останні 15 років є виникнення і розвиток міжколгоспних виробничих зв'язків, що відіграють важливу роль у піднесенні колгоспного виробництва.

Нині в республіці налічується 525 міжколгоспних будівельних організацій, які об'єднують 25 міжколгоспбудів. Це госпрозрахункові організації. Їх пайщиками є 9278 колгоспів, або близько 98% їх загальної кількості. Вартість основних виробничих фондів міжколгоспбудів — понад 200 млн. крб. Вони мають 32 заводи і 409 полігонів по виробництву збірного залізобетону, 574 цегельно-черепичних заводів, 535 столярних і лісопильних майстерень, 345 кар'єрів по добуванню каменю, 200 підприємств по випуску черепиці й покрівельних матеріалів тощо.

В 1966 р. міжколгоспними будівельними організаціями виконано робіт у колгоспах майже на 274 млн. крб. В 1967 р. обсяг будівельно-монтажних робіт становить 358 млн. крб. Споруджено і закінчується будівництво 3,3 тис. тваринницьких приміщень, 509 пташників, 296 шкіл, 609 клубів, 410 дитячих закладів, 40 лікарень і пологових будинків, 400 лазень, 1880 житлових будинків та 82 гуртожитки. На підприємствах міжколгоспбудів торік вироблено понад 540 тис. куб. м збірного залізобетону, 1,6 млрд. штук цегли, 2,9 млн. куб. м каменю і 725 тис. куб. м щебню, 41 млн. штук черепиці.

Керівництво діяльністю міжколгоспних об'єднань здійснюють 58 обласних і республіканських організацій, у тому числі 25 облміжколгоспбудів, 23 облконтори інкубаторно-птахівничих станцій, 6 облміжколгосппроектів, 2 облміжколгоспшляхбудів, трест промбудматеріалів і обласна контора відгодівлі. Для координації роботи міжколгоспних будівельних і проектних організацій, підприємств по виробництву будівельних матеріалів міжколгоспного шляхового будівництва, поліпшення керівництва будівництвом у колгоспах, розширення підрядного способу виконання робіт і впровадження індустріальних методів, в республіці створено Українське міжколгоспне госпрозрахункове об'єднання по будівництву — «Укрміжколгоспбуд» на чолі з республіканською міжколгоспною радою.

Розвиваючи міжколгоспні виробничі зв'язки, здійснюючи Директиви ХХІІІ з'їзду партії по плану розвитку народного господарства, партійні організації республіки провадять велику роботу по колгоспах і радгоспах допоміжних підприємств і промислів, які сприяють крашому використанню матеріальних і трудових ресурсів, зміцненню економіки і підвищенню оплати праці. В колгоспах республіки налічується понад 12 тис. лісопильних і деревообробних підприємств, 850 цегельних і черепичних заводів, 250 кар'єрів і цементних заводів, понад тисяча підприємств по

переробці винограду, фруктів овочів, виготовленню сиру, масла, понад 12 тис. млинів, олійниць і крупорушок. Цими підприємствами виробляється понад 71 млн. л. вина, 50 тис. т олії, 55 млн. банок овочевих консервів та ін.

Центральний Комітет Компартії і Рада Міністрів УРСР прийняли спеціальну постанову про розвиток підсобних підприємств і промислів у колгоспах в 1967--1970 рр., якою передбачено, що їх валова продукція в 1970 р. зросте майже вдвічі порівняно з 1965 р. і становитиме 680 млн. крб.

Колгоспний лад -- велике завоювання, гордість Комуністичної партії і радянського народу. Колективізація сільського господарства в СРСР витримала історичну перевірку, набутий нами досвід творчо використовується багатьма соціалістичними країнами з урахуванням їх особливостей і конкретних умов.

Трудівники полів і ферм республіки розгорнули всенародне соціалістичне змагання за успішне завершення до жовтневих свят всіх осінніх сільськогосподарських робіт, достроково виконали замовлення держави по продажу зерна і продуктів тваринництва.

Колгоспне селянство з вершин п'ятдесятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції з гордістю оглядає пройдений шлях і бачить світлі перспективи свого майбутнього.

А. Д. БОНДАР

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНІ ЗА РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

За 50 років Радянської влади наша країна з відсталої в економічному і культурному відношенні перетворилася в могутню індустріально-колгоспну державу, в якій відбулися великі революційні перетворення в культурі. Українська РСР стала республікою високорозвинутої індустрії, продуктивного сільського господарства, передової науки і культури. Значного розквіту за роки Радянської влади досягла, зокрема, народна освіта.

Царська Росія була однією з найвідсталіших країн Європи не тільки в господарському відношенні, але й в галузі народної освіти. У 1908 р., як відзначав В. І. Ленін, з 22% дітей шкільного віку навчалось лише 4,7%, тобто в 5 разів менше. «Це значить,— говорив Володимир Ілліч,— що близько *чотирьох п'ятих* дітей та підлітків у Росії *позбавлено* народної освіти!!!»

Такої дикої країни, в якій маси народу настільки були *б пограбовані* в розумінні освіти, світла і знання,— такої країни в Європі не лишилося ні одної, крім Росії»¹. На Україні було ще гірше. Російський царизм затримував економічний і культурний розвиток національних окраїн імперії. Викладання в школах рідною мовою цих народів, у тому числі українського, заборонялось. У 1911 р., наприклад, у Харківській губернії навчались 4,6% дітей шкільного віку, в Полтавській і Чернігівській — 4,3, Подільській — 3,7, Волинській — 3,0%². Такий стан шкільної освіти привів до того, що понад 70% населення України до революції було неписьменним.

Велика Жовтнева соціалістична революція вперше в історії людства відкрила широко перед трудящими двері до культури і освіти. Нова школа на Україні створювалась на основі ленінських настанов і положень Програми РКП (б) про освіту, прийнятої на VIII з'їзді партії у березні 1919 р.

18 січня 1918 р. декретом Радянського уряду України церква була відокремлена від держави, а школа від церкви. 25 січня 1918 р. всі учбові заклади республіки передані у відання відділу народної освіти Українського Радянського уряду. З 4 березня 1919 р. в усіх школах ліквідовано плату за навчання, а з 9 березня вводилось обов'язкове вивчення української мови, історії і географії республіки.

Шляхи організації народної освіти в нашій країні в ці роки визначались «Положенням про єдину школу РРФСР» та «Основними принципами єдиної школи РРФСР» («Декларація про єдину трудову школу») від 17 жовтня 1918 р. Пізніше на Україні також були розроблені «Положення» і «Декларація», покладені українським Наркомосом в основу так званої системи соціального виховання. «Декларація про соціальне виховання дітей» від 1 липня 1920 р. головним у цій системі вважала дитячий будинок, а не школу. «Школа, як така, мусить вмерти,— говорилося в «Декларації».— Покрити всю завойовану робітничо-селянською кров'ю

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 112—113.

² Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР, К., 1957, стор. 14.

землю дитячими будинками — оце наше завдання»³. Працівники Наркомосу України пояснювали це тяжким економічним станом республік і розпадом у багатьох випадках сім'ї як осередку виховання дітей.

Дійсно, шість років імперіалістичної і громадянської воєн призвело до величезної розрухи і до різкого скорочення промислового й сільськогосподарського виробництва, до голоду в південних губерніях України. Сотні й тисячі осиротілих і бездомних дітей залишилися в цей час без будь-яких засобів до існування. Для них на Україні створювались в масовому морядку дитячі будинки різного типу (інтернати, денні, відкриті, будинки для голодуючих і дефективних дітей та ін.), дитячі містечка і колонії. У 1923 р. в 2037 таких установах виховувалось 125,4 тис. дітей⁴. Проте охопити всіх дітей шкільного віку в рамках цієї системи держава не могла: не вистачало коштів, відповідних кадрів тощо. А тому поряд із закладами інтернатного типу в республіці існувала і продовжувала роботу єдина трудова школа.

На другій Всеукраїнській нараді завідуючих губвідділами народної освіти у лютому 1924 р. обговорювалось питання про стан і завдання дальшого розвитку соціального виховання в республіці, про місце і роль у цьому дитячого будинку та школи.

У виступах відзначалось, що хоч в школах навчається більше 1,5 млн. учнів, а в дитячих будинках перебуває лише близько 100 тис. вихованців, «більше половини коштів, які відпускаються на народну освіту, іде на утримання дитячих будинків»⁵.

Оскільки охопити всіх дітей шкільного віку дитячими будинками було неможливо, як показав досвід, з трибуни пролунав рішучий голос: «Робітничий клас вимагає, щоб його діти були грамотними, а грамотність може дати лише школа!»⁶.

З 1924 р. більшу увагу партії та уряду, органів народної освіти починає привертати загальноосвітня школа. Питання, пов'язані з навчанням і вихованням підростаючого покоління, завжди стояли в центрі уваги роботи партійних і радянських органів. Велика заслуга у становленні й розвитку радянської системи народної освіти належить видатним партійним і державним діячам — В. П. Затонському, М. О. Скрипнику, визначному організатору цієї справи цих років Я. П. Ряпцо. В тяжких умовах громадянської війни, а після її закінчення — відбудовного періоду вони спрямовували навчання і виховання підростаючого покоління відповідно до ленінських настанов і внесли значний вклад у теорію і практику радянської системи народної освіти.

З метою ліквідації неписьменності серед дітей і підлітків ЦВК і РНК УРСР 30 липня 1924 р. прийняли спеціальну постанову «Про введення загального навчання». В ній передбачалось протягом найближчих шести років, починаючи з 1924/25 шкільного року, здійснити загальне навчання дітей в обсязі чотирьох груп⁷.

Так вперше в історії нашої країни вводилося загальне початкове навчання дітей шкільного віку. На здійснення його мобілізувалась увага партійних і радянських організацій, органів народної освіти і широких мас трудящих міста й села.

Скоро було досягнуто перших успіхів. У листопаді 1927 р. X з'їзд КП(б)У в резолюції «Про завдання культурного будівництва на Україні» відзначав, що процент письменних по республіці зріс у місті з 42% до

³ Вісник Народного Комісаріату освіти УРСР, ч. 1, Харків, 1920, стор. 9.

⁴ Журн. «Путь просвещения», 1923, № 9—10, стор. 217.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 4, спр. 863, арк. 16.

⁶ Там же, арк. 43.

⁷ Культурне будівництво в Українській РСР, Збірник документів, т. I, К., 1959, стор. 265.

70%, а на селі — з 15,5% до 50%, що трудовою школою вже охоплено на 1,25 млн. дітей більше ніж у довоєнний час. У багатьох містах майже всі діти шкільного віку вчилися в школах⁸.

Як черговий етап у галузі культурного будівництва на Україні з'їзд намітив розширення мережі загальноосвітніх закладів і дав настанову середній школі, щоб вона готувала учнів до можливого вступу у вузи та давала б їм потрібні знання і досвід для участі у виробничій діяльності⁹.

Перше 10-річчя Радянської влади відзначалось великими досягненнями не тільки у відбудові зруйнованого громадянською війною народного господарства, але й у справі розвитку народної освіти. За цей час в республіці було побудовано 1619 шкільних приміщень, дещо поліпшилась матеріальна база шкіл. У 1927/28 навчальному році на Україні вже працювало 20463 шкіл різного типу, в яких навчалось 2448 тис. дітей, зокрема на селі — 17709 шкіл і 1780 тис. учнів.

Якщо в 1923/24 навчальному році загальне початкове навчання було лише мрією, то в 1927/28 році в республіці налічувалось вже 2448 семирічних і середніх шкіл, в яких здобували освіту понад 874 тис. учнів¹⁰.

Дальшими успіхами ознаменувались роки першої п'ятирічки (1928—1932 рр.). Протягом цього часу на Україні споруджено 2391 шкільне приміщення на 286,4 тис. учнівських місць. Для дітей з віддалених місцевостей створювались при школах інтернати, ідальні. Кількість шкіл та учнів значно зросла. У 1932/33 навчальному році в республіці працювали 22632 загальноосвітні школи (семирічних — 8086, середніх — 273), а кількість учнів у них зросла до 4556 тис.¹¹

Дальшому розвитку народної освіти в СРСР, в тому числі і в нашій республіці, сприяли постанови партії і уряду про школу, прийняті в 1930 — 1936 рр., — «Про загальне, обов'язкове початкове навчання», «Про початкову та середню школу» та ін.

Успішне здійснення загального початкового навчання дітей створювало сприятливі умови для введення в недалекому майбутньому загального семирічного навчання і для будівництва середньої школи десятирічки на Україні.

Поряд з розширенням мережі загальноосвітніх шкіл (особливо семирічних і середніх) в союзних республіках, в тому числі і в УРСР, проводилася велика робота по підготовці учительських кадрів, по удосконаленню змісту, форм і методів навчання і комуністичного виховання підростаючого покоління.

Перетворення в життя постанов партії і уряду про школу привело до дальшого розвитку народної освіти на Україні. Вже в 1939/40 навчальному році в республіці було розв'язано завдання щодо загального обов'язкового початкового навчання, а з наступного року, відповідно до рішень XVIII з'їзду партії, розпочалося запровадження загального середнього навчання в містах і семирічного — в сільських районах.

У 1939 р. західні області України возз'єдналися з Українською РСР. Зруйнувавши старий буржуазно-поміщицький апарат, трудящі Західної України почали будівництво нового життя. Возз'єднання створило найсприятливіші умови для піднесення економіки і культури. В розвитку народної освіти та суспільного виховання відкрилась нова сторінка. У 1937/38 навчальному році на території Львівського воеводства, що за площею вдвоє перевищувало сучасну Львівську область, функціонувало

⁸ Культурне будівництво в Українській РСР, стор. 368.

⁹ Там же, стор. 382.

¹⁰ Культурное строительство СССР, М., 1956, стор. 54, 88.

¹¹ Л. В. Черкашин. Загальне навчання в Українській РСР, К., 1958, стор. 29.

тільки 199 державних і 15 приватних початкових шкіл з українською мовою викладання, в яких навчалось 5% українських дітей. У перший навчальний (1939/40) рік після визволення Львівщини з-під гніту польської шляхти тут було організовано 1199 загальноосвітніх шкіл (з них 800 початкових, 341 семирічна і 58 середніх), у 938 цих закладах навчання проводилось українською мовою¹².

Комуністична партія і Радянський уряд завжди приділяли виняткову увагу питанням розвитку народної освіти, навчання і виховання підростаючого покоління. За час з 1917 до 1940 р. на Україні було побудовано близько 7 тис. шкільних приміщень, 3 тис. дитячих садків, відкрито понад 600 позашкільних закладів. У 1940/41 навчальному році в республіці працювала 30881 загальноосвітня школа (проти 15555 в 1924/25 році) і навчалось в них 6,7 млн. учнів (проти 1,5 млн. в 1924/25 році).

Особливо помітно зросла кількість семирічних і середніх шкіл на селі. Тут порівняно з 1914 р. число середніх шкіл у 1940 р. збільшилось в 113 разів, а семирічних — майже в 90¹³.

Такі успіхи в розгортанні мережі загальноосвітніх закладів і в піднесенні рівня їх навчально-виховної роботи стали можливими завдяки турботам партії і держави, самовідданій праці радянських учителів.

В 30-х роках в республіці з'являються цілі педагогічні колективи, які досягають високих показників у навчанні й вихованні дітей. В той час стали широко відомими Липецька і Коломацька школи Харківської області, школа ім. М. М. Коцюбинського у Вінниці та багато інших.

Великий вклад у цю галузь культурного будівництва вніс сільський народний учитель Петро Васильович Щепкін, що працював директором Липецької школи Харківської області і віддав справі народної освіти понад 50 років життя. За заслуги перед Радянською владою в організації трудової школи ще 1924 р. він був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, а в 1932 р. — орденом Леніна.

Послідовниками його стали кращі представники великої армії працівників народної освіти — В. О. Анісімов, Ф. С. Шеремет, М. М. Моложава, П. Г. Сагарда та багато інших, що докладали багато зусиль до навчання і виховання підростаючого покоління в комуністичному дусі. Окремо слід назвати видатного радянського педагога А. С. Макаренка. Його теоретичні праці і практична діяльність у колонії ім. Горького та комуні ім. Ф. Е. Дзержинського ввійшли золотим фондом у радянську педагогіку.

Система освіти і виховання на Україні стала справді народною і дала змогу підготувати молодь грамотною і відданою справі комунізму. Саме це покоління радянських людей відстояло свободу і незалежність нашої країни у Великій Вітчизняній війні.

Віроломний напад німецько-фашистських загарбників 2 червня 1941 р. порушив мирну працю радянських людей. Страшених руйнувань зазнали тимчасово окуповані міста і села нашої країни. Фашисти палили школи, бібліотеки, палаци культури, грабували їх майно.

Лише на Україні гітлерівці спалили і зруйнували 18100 шкіл¹⁴. Такого варварства ще не знала історія. Фашисти знищували радянських учителів. У Станіславській області до війни працювало 6000 педагогів, а після визволення їх залишилось 1800. Багато з них загинуло від рук фашистських катів або було вивезено на каторгу до Німеччини. У м. Тернополі загарбники розстріляли 44 і вивезли до Німеччини 26 учителів. Лише в двох районах Тернопільської області — Козлівському і

¹² Розвиток народної освіти на Львівщині. Львів, 1957, стор. 37.

¹³ Народное образование в СССР, М., 1957, стор. 555.

¹⁴ Газ. «Радянська освіта», 22 грудня 1944 р.

Гримайлівському загинуло 64 і потрапило в фашистську неволю 47 шкільних працівників¹⁵.

По Київській області розстріляно, закатовано і вивезено в Німеччину 857 учителів і 32 563 учні¹⁶.

На окупованих територіях гітлерівці закрили всі радянські загальноосвітні школи і відкрили свої так звані народні початкові школи. Педагоги, учні й батьки бойкотували ці заклади, а там, де все ж вдалось їх відкрити, вони працювали по 2--3 місяці на рік. Фактично діти шкільного віку під час окупації були позбавлені можливості вчитись.

Трудящі України, і зокрема працівники органів народної освіти, вчителі й школярі зі зброєю в руках боролись проти окупантів в рядах Радянської Армії і загонах народних месників. За мужність і героїзм багато з них відзначено високими урядовими нагородами. В числі Героїв Радянського Союзу педагоги: Ю. О. Збанацький, Т. М. Шашло, В. І. Цись, Г. Є. Брик, О. В. Тканко, А. Я. Ворончук, О. Д. Барвинський, С. М. Бідненко та багато інших.

Після вигнання фашистських окупантів з території України радянський народ під керівництвом Комуністичної партії в короткий строк не лише відбудував зруйноване господарство, але й досяг нових успіхів у соціалістичному будівництві.

Важливу роль у розвитку народної освіти в республіці відіграла постанова ЦК КП (б)У «Про заходи до поліпшення роботи шкіл Української РСР», прийнята в грудні 1946 р. Постанова вимагала рішуче поліпшити якість навчання і виховання дітей, дбати про порядок і дисципліну, «всерйозно залучати громадськість, особливо батьків, до подання допомоги вчителям і школі у підвищенні якості навчально-виховної роботи серед учнів, в організаційному і господарському зміцненні школи»¹⁷.

Внаслідок проведеної роботи уже в першу післявоєнну п'ятирічку було повністю відбудовано довоєнну мережу шкіл та інших навчально-виховних закладів. У 1950 р. мережа початкових, семирічних і середніх шкіл перевищувала довоєнний рівень і була більшою, ніж передбачалось п'ятирічним планом. Число учнів у школах, технікумах та інших середніх учбових закладах України зросло за п'ятиріччя на 2 млн. і досягло в 1950 р. 7 200 тис. чоловік. За цей час відбудовано і споруджено 2276 шкіл на 432 тис. учнівських місць¹⁸.

На кінець п'ятирічки в республіці працювало 29 255 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалось 6435 тис. учнів. Особливо швидкими темпами розвивалась мережа шкіл у цей період в західних областях України. В той час різко збільшилася кількість семирічних та середніх шкіл і значно зменшилась початкових.

Дальшого удосконалення система народної освіти на Україні зазнала в наступні роки. Про це говорять такі красномовні факти. Кількість середніх шкіл в республіці збільшилася з 3223 в 1950/51 навчальному році до 6086 в 1965/66 році, а кількість учнів у IX—XI класах майже у 8 раз.

Значне місце в системі народної освіти УРСР посідають школи робітничої і сільської молоді. За післявоєнні роки їх мережа значно розширилась. У 1944/45 навчальному році в республіці працювало лише 156 шкіл робітничої молоді (15,1 тис. учнів) і 565 шкіл сільської молоді (53,5 тис. учнів). У 1965/66 навчальному році у вечірніх, змінних та заоч-

¹⁵ За Радянську школу, Харків, 1945, стор. 122, 124, 142.

¹⁶ Київський обласний державний архів, ф. 144, оп. 7, спр. 71, арк. 10.

¹⁷ Газ. «Радянська Україна», 13 листопада 1946 р.

¹⁸ Газ. «Радянська Україна», 5 липня 1951 р.

них школах і окремих класах для молоді, що працює, уже навчалось 1236,1 тис. учнів. Це дало можливість лише за період з 1961 по 1965 р. здобути освіту за восьмирічку більш як 700 тис., а за середню школу — близько 900 тис. молодих робітників і колгоспників¹⁹.

XX з'їзд КПРС (лютий 1956 р.) ухвалив у системі народної освіти організувати навчально-виховні заклади нового типу — школи-інтернати. Перші такі школи були створені з метою забезпечити навчання і виховання дітей-сиріт і напівсиріт, а також тих, що не мали необхідних умов для цього у сім'ї.

У 1956/57 навчальному році в нашій республіці було організовано 50 шкіл-інтернатів на 10 тис. учнів. За наступні десять років кількість цих шкіл зросла до 545, а вихованців у них — до 220 тис. Розгортання такої мережі закладів цього типу дало змогу скоротити в республіці кількість дитячих будинків з 619 в 1958 р. до 150 в 1966 р. і перевести з них в школи-інтернати майже всіх вихованців шкільного віку. В тих же дитячих будинках, які залишились, виховуються в основному діти-сироти дошкільного віку.

В багатьох випадках школи-інтернати забезпечують високий рівень знань, умінь і навичок учнів, давно ліквідували другорічництво. А такі школи-інтернати, як Хустська Закарпатської області, Артемівська № 1 Донецької області, Вербська Ровенської області, фізико-математична при Київському університеті та ряд інших уже багато років працюють без другорічників.

Останнім часом окремі працівники системи народної освіти намагались принизити роль шкіл-інтернатів і вели курс на їх ліквідацію. В постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (листопад 1966 р.) вказали «на необхідність зміцнення шкіл-інтернатів»²⁰.

Школи подовженого дня в нашій країні були створені згідно з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 15 лютого 1960 р. «Про організацію шкіл з подовженим днем». У 1959/60 навчальному році в нашій республіці працювало всього 1209 груп подовженого дня, а в них виховувалось лише 29 тис. учнів. У 1960/61 навчальному році на Україні було організовано 104 школи подовженого дня, а в 1966/67 році в республіці вже налічувалось 1352 школи і 13672 групи, де навчалось 770 тис. дітей. Цими закладами було охоплено близько 12% учнів I—VIII класів, а в окремих областях ще більше: в Київській — 17,8%, Херсонській — 16,2%, Кіровоградській — 29,0%, Миколаївській — 33,3%²¹. Отже, протягом 1960—1967 рр. число учнів у школах і групах подовженого дня збільшилося майже у 28 разів. За директивами XXIII з'їзду КПРС на кінець п'ятирічки їх контингент у республіці буде доведено до 1400 тис., що становитиме 22% від загальної кількості учнів I—VIII класів.

Зростання за післявоєнні роки мережі загальноосвітніх закладів, створення в системі народної освіти шкіл-інтернатів, шкіл і груп подовженого дня, успішне виконання загального обов'язкового восьмирічного навчання і значне розширення середньої освіти вимагали дальшого поліпшення навчально-матеріальної бази шкіл та підготовки великої армії вчителів і вихователів.

¹⁹ Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР, стор. 116; Архів Міністерства освіти УРСР (далі — Архів МО УРСР), Справка об итогах работы школы УССР в 1965/66 уч. г., стор. 10.

²⁰ Газ. «Радянська Україна», 19 листопада 1966 р.

²¹ Див. Народне господарство Української РСР в 1963 р., К., 1964, стор. 548; Поточний архів МО УРСР, Матеріали управління шкіл. Особливості роботи шкіл і груп подовженого дня, стор. 5.

У післявоєнний період на Україні проведена значна робота по будівництву шкіл і гуртожитків при них, по обладнанню навчальних кабінетів, майстерень, робочих кімнат, спортивних залів, теплиць, метеорологічних станцій, їдалень тощо.

Зусиллями педагогів при активній допомозі батьків, шефів шкіл і всієї громадськості в 1948 р. при школах було створено 5123 навчальних кабінети²², в 1950 р.— понад 9 тис., а в 1965 р. обладнано 34,2 тис. кабінетів, понад 24,3 тис. майстерень, 2028 теплиць, 12404 географічних майданчики, близько 17 тис. кролеферм і 3 тис. птахоферм²³.

Майже всі школи республіки мають навчально-дослідні ділянки, під які держава виділила понад 13 тис. га землі, а при багатьох школах-інтернатах створені підсобні господарства, де учні не лише здобувають практичні навички, але й виробляють значну кількість сільськогосподарських продуктів.

З метою забезпечення дітей гарячим харчуванням при восьмирічних і середніх школах влаштовані їдальні й буфети.

Таке будівництво шкіл і збагачення їх навчально-матеріальної бази дало змогу перевести основну масу учнів на заняття в одну зміну, значно поліпшити засвоєння ними основ наук, трудове, фізичне й естетичне виховання школярів як на уроках, так і в системі позакласних заходів.

Велика робота проведена по підготовці кваліфікованих кадрів учителів і вихователів для шкіл республіки. Їх тепер готують 8 університетів, 32 педагогічних інститути та 39 педагогічних училищ. Ще у 1946/47 навчальному році в школах працювало 188,9 тис. учителів, серед них з вищою освітою лише 21,4 тис. (11%), а в 1965/66 році з загальної кількості 479,7 тис. вчителів вищу освіту мали 240,9 тис. (50,2%)²⁴.

У республіці багато педагогів — справжніх майстрів своєї справи, відзначених високими урядовими нагородами. Близько 20 тис. учителів України нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, 1726 працівникам народної освіти присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР, тисячам педагогів вручено значки «Відмінник народної освіти» та медалі А. С. Макаренка. Вони досягли значних успіхів у навчанні й комуністичному вихованні підростаючого покоління. Їх самовіддана праця на цій ниві є прикладом для інших.

Великою повагою в республіці заслужено користуються Герой Соціалістичної Праці директор Вербської школи-інтернату Ровенської області Г. Д. Нестеренко, яка понад 20 років працює в школі. Відомий не лише на Україні, а й в інших союзних республіках і за рубезем директор Павльської середньої школи на Кіровоградщині учитель і вчений В. О. Сухомлинський, що також 20 років очолює педагогічний колектив. В. О. Сухомлинський — автор 20 монографічних праць і сотень наукових статей. За успіхи в роботі його нагороджено орденом Леніна, обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР, присвоєно звання заслуженого вчителя школи УРСР. Великий ентузіаст народної освіти директор Баламутівської восьмирічної школи Хмельницької області І. І. Діхтяр — викладач фізики, конструктор і винахідник. За бездоганну працю він нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора і значком «Відмінник народної освіти». Учителька укра-

²² Архів МО УРСР, спр. 18 (1949), арк. 216.

²³ К. Ф. Присяжнюк. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні, К., 1966, стор. 41.

²⁴ О. М. Філіппов. Розвиток радянської школи УРСР в період першої післявоєнної п'ятирічки, К., 1957, стор. 61; Архів МО УРСР, Справка об итогах роботи школ в 1965/66 уч. г., стор. 50.

тиської мови і літератури М. С. Лянна з Херсонщини за багаторічну роботу в школі і великі успіхи у навчанні й вихованні учнівської молоді удостоєна ордена Леніна і звання заслуженого вчителя школи УРСР. Великою повагою серед педагогів і всієї громадськості республіки користуються заслужений вчитель школи УРСР Є. Д. Острицька з Чернігівщини, Г. Я. Слуцька, яка викладає географію у Полтавській середній школі № 18, І. Г. Ткаченко — директор Богданівської середньої школи Кіровоградської області, І. І. Саєнко — директор Вовчицької восьмирічної школи Полтавської області та сотні інших талановитих фахівців цієї справи.

Одним з досягнень радянської школи в республіці за післявоєнний період є підвищення рівня навчально-виховної роботи, якості знань, умінь і навичок учнів.

Так, у післявоєнні роки багато учнів відставали в навчанні і мали низький рівень знань, особливо з мов і математики. У 1946/47 навчальному році в школах республіки не встигало близько 10%, або майже 500 тис. учнів. Потрібно було вжити негайних заходів. Важливу роль у цьому відіграли рішення ЦК ВКП(б) і ЦК КП України з ідеологічних питань, спрямовані, зокрема, на те, щоб поліпшити викладання літератури, історії, біології, іноземної мови, удосконалити методи фізичного і естетичного виховання учнівської молоді. Важливу роль у цьому відіграла постанова ЦК КП(б)У «Про заходи до дальшого поліпшення роботи шкіл УРСР» (листопад 1946 р.), в якій були не тільки проаналізовані причини низьких показників у навчально-виховному процесі, але й накреслені конкретні заходи щодо усунення недоліків.

Відповідно до цих настанов партії і уряду було проведено удосконалення навчальних планів і програм загальноосвітньої школи, створено ряд нових підручників та посібників, поліпшено форми й методи навчання і виховання учнів.

У навчальних програмах збільшувалась кількість годин на вивчення мов, у тому числі іноземної, посилювалась увага до трудового і політехнічного навчання школярів.

В останнє десятиріччя, виконуючи рішення XX, XXI, XXII і XXIII з'їздів КПРС, педагоги республіки посилити зв'язок навчання з життям і на цій основі домоглися дальших успіхів. Використовуючи найпереводовіші форми і методи педагогічної діяльності, учителі багатьох шкіл ліквідували другорічництво. У 1958/59 навчальному році кількість невстигаючих була знижена до 248 тис., а в 1964/65 році з 7108,8 тис. учнів не встигало лише 147,2 тис., або 2,1%²⁵. Отже, за післявоєнний час кількість таких учнів зменшилася в 3,4 раза. З кожним роком зростало число учнів, що навчалися лише на 5, на «5» і «4», більше ставало класів і шкіл, які мали повну успішність.

Виконуючи постанови партії і уряду, школи УРСР в післявоєнні роки проводили велику роботу по трудовому вихованню і політехнічному навчанню учнівської молоді. XIX з'їзд КПРС (жовтень 1952 р.) прийняв рішення, в якому пропонувалось «приступити до здійснення політехнічного навчання в середній школі і провести заходи, необхідні для переходу до загального політехнічного навчання»²⁶.

В процесі реалізації цих настанов при школах створювалася відповідна матеріальна база, переглядалися і удосконалювалися навчальні плани, програми і підручники, велась підготовка і перепідготовка

²⁵ Архів МО УРСР, ф. 1, оп. 3, сир. 678, арк. 15; Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. 1955, № 18, стор. 27.

²⁶ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III, К., 1954, стор. 540.

педагогічних кадрів. Починаючи з 1954/55 навчального року за рішенням ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР в школах республіки почали запроваджувати виробниче навчання учнів старших класів. Воно здійснювалось на базі промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, МТС. Посилити увагу до політехнічного навчання закликав також XX з'їзд КПРС (лютий 1956 р.).

Партійні, радянські, господарські й громадські організації подавали дійову допомогу школам у розв'язанні нових завдань. Учбовим закладам було передано велику кількість тракторів, автомашин, різних моторів, багато верстатів по обробці металів і деревини, інструментів та матеріалів.

Масове запровадження виробничого навчання учнів старших класів сприяло значному посиленню зв'язку школи з життям, а навчання і виховання з практикою комуністичного будівництва.

Виробниче навчання, як показав досвід наступних років, зумовило кращу підготовку випускників до активної участі у комуністичному будівництві і до переходу їх зразу ж після школи у сферу виробництва. Але водночас послабилась увага педагогів та учнів до вивчення основ наук і здійснення заповітів В. І. Леніна щодо політехнічного навчання учнівської молоді.

В ряді випадків школи не мали для цього матеріальних можливостей і підготовлених кадрів, а тому перебування учнів на виробництві часто зводилось до марної витрати часу.

Це викликало тривогу Центрального Комітету партії і Радянського уряду, педагогів і всієї громадськості. Почались пошуки нових шляхів удосконалення роботи загальноосвітньої школи. У лютому 1966 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спеціальну постанову про часткові зміни в трудовій підготовці учнів. У загальноосвітніх закладах, де не було необхідних умов для проведення виробничого навчання, воно відмінялось зовсім.

«Радянська школа,— говорив Л. І. Брежнев на XXIII з'їзді КПРС,— повинна розвиватись як загальноосвітня, трудова, політехнічна. Вона повинна озброювати учнів міцними знаннями основ наук, формувати у них матеріалістичний світогляд і комуністичну мораль, готувати молодь до життя, до свідомого вибору професії»²⁷.

Такий шлях розвитку народної освіти в нашій країні за роки Радянської влади. Відійшла у минуле система муштри і зубрячки, яка за часів царизму мала на меті «намуштрувати для буржуазії покірних і спритних прислужників»²⁸. У Радянській державі школа перетворилася у загальну й обов'язкову для всіх дітей шкільного віку і забезпечує всебічний, гармонійний розвиток активних будівників комуністичного суспільства.

Радянській школі належить видатна роль у здійсненні небаченої за глибиною і розмахом культурної революції в нашій країні²⁹.

Система народної освіти в СРСР немислима без організованого державою дошкільного виховання.

Дошкільні заклади в нашій республіці почали створюватись уже з перших днів Радянської влади. Комуністична партія і Радянський уряд робили все можливе для розширення їх мережі, збагачення навчально-матеріальної бази, підготовки кадрів педагогів-дошкільників, удосконалення змісту, форм і методів виховання дітей дошкільного віку. Якщо до Жовтневої революції на Україні не було жодного держав-

²⁷ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 60—61.

²⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 373.

²⁹ Газ. «Радянська Україна», 19 листопада 1966 р.

ного дошкільного закладу, то у 1967 р. в республіці працює їх 14159, а кількість вихованців становить понад 1292 тис.³⁰ Дитячі ясла і садки тепер є як у місті, так і на селі, що дає можливість жінкам-матерям брати активну участь у комуністичному будівництві.

Нових успіхів досягне народна освіта на Україні в найближчий час. Директиви ХХІІІ з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. передбачають «дальший розвиток народної освіти, підвищення загальноосвітнього рівня населення і якості підготовки кадрів». Протягом п'ятирічки буде завершено «в основному запровадження загальної середньої освіти для молоді»³¹.

Зросте у 2 з лишком рази число учнів у школах і групах подовженого дня та більше як у 1,4 раза — в школах робітничої і сільської молоді, а кількість дітей у державних дошкільних закладах за п'ятирічку збільшиться в 1,6 раза³².

Таким чином, за роки Радянської влади на Україні створені всі умови для виховання всебічно розвинутого підростаючого покоління, гідного здійснити великі завдання побудови комуністичного суспільства в нашій країні.

---

³⁰ Газ. «Радянська Україна», 13 вересня 1967 р.

³¹ Матеріали ХХІІІ з'їзду КПРС, стор. 246.

³² Там же.

Г. І. ШЕВЧУК
Перший секретар Тернопільського обкому КП України

СОЦІАЛІСТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В НАДЗБРУЧАНЬСЬКОМУ КРАЇ

У Тезах Центрального Комітету КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції» вказується, що «за минулі десятиріччя справа Жовтневої революції пройшла всебічну історичну перевірку, показала свою нездоланну силу, неминуще значення ідей марксизму-ленінізму як для нашої країни, так і для народів усїєї планети»¹. Кожний день приносить все нові незаперечні свідчення правоти й життєвості ідей Жовтня, їх впливу на хід світової історії, правильності курсу, яким іде радянський народ під керівництвом Комуністичної партії.

Могутня перетворююча сила ідей Жовтня у всій повноті та величі знайшла своє втілення в докорінних соціальних змінах, що сталися за роки Радянської влади в західних областях України, зокрема на Тернопільщині.

В 1920 р. Червона Армія, женучи війська буржуазної Польщі, здійснила визвольний похід на західноукраїнські землі. В одній з листівок, що поширювались тоді серед червоноармійців 14-ї армії, говорилося: «...З ваших рук галицькі робітники і селяни вперше одержать свободу і незалежність. Вас будуть вітати і вже вітають в Тернопільському повіті як братів-визволителів трудящі маси Галичини, які разом з вами завершать знищення шляхетських легіонів і петлюрівських банд»². На території визволених 16 повітів Східної Галичини почалось радянське будівництво. Керував ним створений у липні 1920 р. в Тернополі тимчасовий крайовий орган Радянської влади — Галицький революційний комітет (Галревком) і обраний у серпні 1920 р. ЦК Комуністичної партії Східної Галичини.

Трудящі Тернопільщини на численних зборах та мітингах гаряче вітали встановлення Радянської влади, в ухвалюваних резолюціях висловлювали пошану і любов до великого Леніна. З серпня 1920 р. Тернопільський ревком телеграфував Володимиру Іллічу: «Перший ревком на Галицькій території надсилає привіт великому вождю пролетарської революції всього світу»³.

В Тернополі були видані перші радянські декрети про скасування всіх законів і постанов урядів буржуазно-поміщицької Польщі, Австро-Угорщини і так званої ЗУНР, про конфіскацію поміщицьких і церковних земель та передачу значної частини їх трудящому селянству, восьмигодинний робочий день та робітничий контроль над виробництвом, про відокремлення церкви від держави і школи від церкви та ін.⁴.

В. І. Ленін уважно стежив за діяльністю Галревкому та ЦК КПСГ. Він вимагав: «Робити все, що можливо, щоб широкі маси робітників та

¹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 4.

² Під прапором Жовтня (1917—1920). Документи й матеріали, Львів, 1957, стор. 354.

³ Революційна боротьба на Тернопільщині (1917—1939). Документи і матеріали, Тернопіль, 1959, стор. 71.

⁴ Під прапором Жовтня..., стор. 339—342. Революційна боротьба на Тернопільщині..., стор. 64—70.

біднішого селянства негайно й наочно відчули, що Радянська влада несе їм життя»⁵. Під час зустрічі на II конгресі Комінтерну у Москві з делегатом КПСГ М. Левицьким В. І. Ленін написав у його блокноті: «Привіт галицьким комуністам, 29 II. 1920. В. Ульянов (Ленін)»⁶.

Свою відданість Радянській владі трудящі краю виявили масовим вступом до лав Червоної Армії. Тільки в Підгаєцькому повіті понад 300 чоловік пішли добровольцями⁷.

50 днів майорів червоний прапор над вільною землею. Але 21 вересня 1920 р. в зв'язку з вимушеним відступом Червоної Армії Галревком припинив свою діяльність. На території Східної Галичини знову запанував жорстокий окупаційний режим реакційної воячини.

Короткочасним було існування Радянської влади на Тернопільщині, проте вона справила величезний вплив на дальший розвиток боротьби за соціальне і національне визволення. Трудящі маси не могли миритися з насильним включенням західноукраїнських земель до складу буржуазно-поміщицької Польщі, правителі якої намагалися перетворити цей край на сировинний придаток польської держави. Комуністична партія Західної України очолила боротьбу трудящих за возз'єднання з Радянською Україною. Розгорнувся партизанський рух у Кременецькому, Заліщанському, Борщівському, Гусятинському, Зборівському повітах⁸. Тільки у жовтні 1922 р. на території Тернопільського воеводства було зареєстровано 216 підпалів фільварків, куркульських господарств, нападів на поліцейські пости⁹.

Боротьба трудящих проти гнобителів висунула багатьох славних героїв. 1922 р. на Тернопільщині діяв партизанський загін «Червона дванадцятка», очолений комуністами Степаном Мельничуком, Петром Шереметом та Іваном Цепком. Народні месники закликали трудящих до збройних виступів проти польських загарбників, до боротьби за возз'єднання Західної України з Радянською Україною. Відчувши грізну небезпеку з боку «Червоної дванадцятки», польський уряд кинув проти загону жандармерію, військові підрозділи. Вони жорстоко розправилися з партизанами. В нерівному бою загинув Іван Цепко, поранені Петро Шеремет і Степан Мельничук потрапили в полон і були страчені в Чортківській тюрмі¹⁰.

Але боротьба ні на мить не вщухала. Незважаючи на масові арешти, судові процеси, з року в рік страйки й маніфестації ставали організованішими і рішучішими. Трудящі Тернопільщини, як і всієї Західної України, йшли на штурм польського окупаційного режиму.

Вересень 1939 р. приніс Тернопільщині, як і всій Західній Україні, вимріяне щастя возз'єднання з рідною матір'ю — Радянською Україною. Народ здобув волю у єдиній радянській сім'ї. Почалась нова історія Галичини.

Щоб виразніше уявити собі все те, що дала Радянська влада трудящим області, варто згадати, як вони жили за капіталістичного панування. За офіційними даними, в 1931 р. у межах Тернопільського воеводства налічувалось 33297 безземельних селянських господарств. Понад 6 тис. господарств мали від 0,5 до 1 га землі, і 69031 — від 1 до 2 га. Таким чином, 138941 селянське господарство воеводства, тобто 55,2%, були безземельними або малоземельними. В той же час 978 поміщиків володіли 45,1% землі. Крім того, 155 тис. га кращих угідь польський

⁵ КПЗУ — організатор революційної боротьби, Львів, 1958, стор. 47.

⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 2, інв. № 14830.

⁷ КПЗУ — організатор революційної боротьби, стор. 31.

⁸ Газ. «Вільне життя», 25—26 жовтня 1966 р.

⁹ Газ. «Вільне життя», 26 жовтня 1966 р.

¹⁰ Революційна боротьба на Тернопільщині..., стор. 111—114.

уряд віддав за рахунок місцевих селян осадникам. Великим феодальним землевласником було і духовенство, якому належало 35176 га землі¹¹.

Тяжким було становище робітничого класу. На території Тернопільського воєводства діяло тільки чотири великі підприємства. Промислове виробництво за 10 років (1929—1939 рр.) скоротилося майже на 40%. Сотні кваліфікованих робітників лишилися без роботи.

Шукаючи кращої долі, тисячі знедолених трударів виїжджали за кордон на заробітки. Тільки протягом 1927—1937 рр. за океан виїхало 64,5 тис. чоловік¹². Але й там не знаходили вони щастя, а потрапляли у ще гіршу кабалу і поневолення.

За даними польської буржуазної статистики, до 1939 р. на території області налічувалось тільки 11 приватних лікарень і 70 лікарів. Тому й не дивно, що постійним супутником галицького трударя були хвороби, а за смертністю від епідемій край займав одне з перших місць в Європі¹³.

Політичний і економічний гніт супроводжувався національним гнобленням. Буржуазний уряд Польщі душив українську національну культуру. Кількість шкіл з українською мовою викладання з кожним роком зменшувалась. У 1929 р. в Тернопільському воєводстві діяло 144 українські школи, а в 1939 р. — 52, в той час як з 178 тис. дітей шкільного віку 151 тис. були українцями¹⁴. Протягом 1938—1939 рр. тут передбачалось збудувати 29 костьолів і тільки 11 шкіл.

Система освіти в буржуазно-поміщицькій Польщі зводила нанівець можливість навчання для трудового населення. У воєводстві одна середня школа припадала на 76398 чоловік. Внаслідок політики польських шовіністів понад 70% дорослого українського населення Тернопільщини було неписьменним.

Возз'єднання з Радянською Україною відкрило для трудящих Західної України шлях до нового життя, широкі перспективи економічного і культурного розвитку. Але їх мирну працю було перервано віроломним нападом фашистської Німеччини на нашу країну.

Смерть і руїни принесли гітлерівські кати на Тернопільщину. За період тимчасової окупації вони розстріляли в області понад 190 тис. мирних жителів, 5486 військовополонених радянських солдатів і офіцерів, 42673 чоловік вивезли в рабство.

Окупанти зруйнували 21167 будинків, в тому числі 85% житлової площі Тернополя, рекувізували 22780 коней, 31447 корів, 1154883 ц зерна, багато сільськогосподарської техніки. Загальні збитки, заподіяні господарству області, становили понад 9 243 116 860 крб.¹⁵

4 березня 1944 р. війська 1-го Українського фронту вступили на територію області, а 15 квітня Москва салютувала доблесній Радянській Армії, яка після запеклих боїв визволила Тернопіль від фашистської нечисті.

За мужність і героїзм, виявлені в боях на території Тернопільщини, багатьом відважним синам Радянської Батьківщини — Г. Танцорову, А. Живову, Б. Чалдаєву, М. Карпенку, М. Підгореvu, І. Календюку та іншим присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. Цього звання удостоєні також наші земляки-галичани І. Дворський, А. Кживонь, С. Кошель та Ю. Губнер.

Після визволення від фашистського ярма трудящі Тернопільщини з братерською допомогою всіх радянських народів приступили до соціа-

¹¹ Газ. «Вільне життя», 26 жовтня 1966 р.

¹² Mały rocznik statystyczny, Warszawa, 1939, стор. 34.

¹³ Газ. «Радянська Україна», 20 квітня 1967 р.

¹⁴ Тернопільський обласний державний архів (далі — ТОДА), ф. 52, оп. 1, спр. 325, арк. 19.

¹⁵ ТОДА, ф. Р-274, оп. 1, спр. 123.

лістичного будівництва. Почались відновлення і реконструкція промисловості області, перебудова сільського господарства.

Враховуючи тяжку спадщину минулого, Радянська держава систематично збільшувала капіталовкладення в народне господарство області. Замість двох десятків напівкустарних підприємств, де вироблялись предмети господарського вжитку, виросли потужні цехи заводів металообробної, машинобудівної, хімічної, електротехнічної, приладобудівної, легкої та харчової промисловості. Якщо до 1939 р. в промисловості було зайнято 8789 робітників, то тепер на заводах і фабриках області працює понад 170 тис. трудящих.

Сьогодні продукція тернопільських підприємств йде не тільки в різні куточки Радянського Союзу, але й у 32 зарубіжні країни. Порівняно з 1940 р. валова продукція промисловості області зросла у 9,4 раза. Побудовано завод «Електроарматура», 5 потужних підприємств по виробництву збірних залізобетонних конструкцій. Значне місце посідає комбінат «Будіндустрія», ряд заводів залізобетонних виробів у Тернополі, холодного асфальту у Великому Глибочку та Скалі-Подільській, крейдяний у Кременці, склозавод у Бережанах та ін.

Далеко за межами республіки відоме устаткування, що його виробляє Тернопільський машинобудівний завод. У 1966 р. на міжнародній виставці сучасних сільськогосподарських машин і устаткування в Москві універсальний протруювач з маркою цього заводу привернув загальну увагу спеціалістів оригінальністю конструкції, високими технічними даними. Продукція машинобудівників була відзначена дипломом виставки.

Реконструйовано старі, а також побудовано нові підприємства легкої промисловості: швейні фабрики в Тернополі і Чорткові, взуттєві в Теревовлі і Почаєві, Тернопільський завод штучної шкіри.

Швидкими темпами йде будівництво цукрових заводів. У 1965 р. став до ладу Кременецький завод, який щодоби переробляє 50 тис. *ц* буряків. Зараз в області налічується 7 підприємств цукроваріння, які переробляють за добу 150 тис. *ц* сировини. З урожаю цукрового буряка, зібраного минулого року на Тернопільщині, вироблено 293,8 тис. *т* цукру.

Розвивається консервна промисловість. У 1966 р. підприємства цієї галузі дали країні 37 млн. 551 тис. умовних банок продукції.

За роки Радянської влади різко зросла енергоозброєність народного господарства. Якщо до 1939 р. виробництво електроенергії на душу населення в області становило 4,3 *квт-год.* на рік, то в 1966 р. споживання електроенергії на душу населення значно збільшилося. За останнє десятиріччя введено в дію 16 гідроелектростанцій, зокрема Касперівську ГЭС — найбільшу серед сільських гідроелектростанцій західних областей України.

Величні перспективи відкриваються перед Тернопільщиною в нинішній п'ятирічці. Про це свідчить хоча б той факт, що сума капіталовкладень у народне господарство області в першому році п'ятирічки становить 62 млн. крб. Буде споруджено великий бавовняний комбінат, який вироблятиме 100 млн. *м* тканин на рік. Стануть до ладу 12 підприємств м'ясної і молочної промисловості. Уже наступного року буде введено в дію Збаразький цукровий завод.

Передбачається також зростання мережі підприємств побутового обслуговування. За роки п'ятирічки намічено здійснити велике житлове та соціально-культурне будівництво.

Величезні зрушення сталися на селі. На зміну дрібним відсталим селянським господарствам, з дідівськими знаряддями праці прийшло

велике колективне сільськогосподарське виробництво, засноване на найновіших досягненнях агрономічної науки, забезпечене досконалою технікою. Зараз в області нараховується 487 колгоспів та 10 радгоспів, за якими закріплено 1 млн. 152,9 тис. га землі.

Важливою віхою в розвитку сільського господарства області стали березневий (1965 р.) і травневий (1966 р.) Пленуми ЦК КПРС та рішення XXIII з'їзду КПРС. У відповідь на піклування партії трудящі Надзбруччя домоглися значних успіхів у вирощуванні високих урожаїв. Минулого року на кожному гектарі орної землі вирошено по 24,2 ц зерна, 325 ц цукрових буряків, 36 ц кукурудзи. В державні засіки засіпано 246,1 тис. т зерна. Продано державі 3 млн. 395,1 тис. ц цукрових буряків.

Чималі досягнення у тваринництві. Якщо 1953 р. надій молока в колгоспах і радгоспах області становив 24,2 тис. т, то в 1966 р.— 269,3 тис. т, тобто в 11,1 раза більше. М'яса вироблено порівняно з 1953 р. у 5,7 раза більше. У 1966 р. державі було продано 233,4 тис. т молока, тобто в 6,8 раза більше, ніж 1950 р.

Показові цифри технічного оснащення сільськогосподарського виробництва. На початку 1941 р. в області було тільки 628 тракторів (у переводі на 15-сильні), а тепер їх налічується 13 694. В середньому на один колгосп припадає 26 тракторів.

Ще разючіша картина в галузі оснащення зерновими комбайнами. В 1941 р. на полях області працювало 14 комбайнів. Тепер їх кількість збільшилася до 2183. Тільки в одному колгоспі «Перемога» Борщівського району сільськогосподарської техніки більше, ніж її було у всьому Тернопільському воеводстві.

Сільське господарство характеризується високим рівнем електрифікації. Усі колгоспи краю користуються електроенергією, споживання якої порівняно з 1958 р. зросло у 6 разів, досягнувши 90,7 млн. кВт-год. Електрифікація дала можливість повністю механізувати трудомісткі роботи.

Чи треба доводити, що про такий рівень електрифікації та механізації сільськогосподарського виробництва не міг і мріяти колись західноукраїнський селянин. Це стало можливим тільки завдяки колгоспному ладові, завдяки піклуванню партії і уряду про добробут людей, піднесення всіх галузей народного господарства.

Збільшення виробництва і продажу державі продуктів сільського господарства позитивно позначилось на зміцненні економіки колгоспів. Минулого року їх грошовий прибуток перевищив рівень 1950 р. у 30 разів. Розквіт колгоспів благотворно впливає на добробут селянства. Всі артілі перейшли на гарантовану оплату праці грішми і натурою. Минулого року колгоспникам було видано 122 млн. крб. та 1,5 млн. ц зерна. Середня оплата праці одного людино-дня становила 2 крб. 60 коп.

Але найбільшим багатством є люди, які показують високі зразки комуністичного ставлення до праці. У сільгоспартілях працюють освічені, кваліфіковані спеціалісти. Серед них — 14 тис. трактористів, 3900 комбайнерів, 5520 шоферів. У 1966 р. в області налічувалося 5100 працівників сільського господарства з вищою і середньою спеціальною освітою. Хіба могло мріяти про таке старе Тернопільське воеводство, де був лише 31 спеціаліст з середньою сільськогосподарською освітою.

Західноукраїнський селянин зріднився з колгоспним ладом і без нього не мислить свого життя. А це один з найголовніших підсумків тих величезних змін, що їх принесла Радянська влада у глухе, затуркане галицьке село.

Наша Вітчизна пишається знатними людьми, які своїми трудовими подвигами прославили Тернопільщину,— двічі Героєм Соціалістичної

Праці, депутатом українського парламенту Є. О. Долинюк, Героєм Соціалістичної Праці, депутатом Верховної Ради СРСР В. І. Стецьком, Героями Соціалістичної Праці П. Мотруком, Р. Попчуком, Й. Шаварським, К. Колцун, О. Гаврилюком, З. Святецькою, Д. Янковичем, М. Гутей та ін.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили результати натхненної творчої праці трудівників села області. Тільки за останні роки 3808 колгоспників і колгоспниць нагороджено орденами і медалями, з них Золотою Зіркою Героя Соціалістичної праці — 24, орденом Леніна — 115.

Невпинно підвищується життєвий і культурний рівень трудящих Тернопільщини, їх матеріальний добробут. Збільшується купівельна спроможність населення. Роздрібний товарообіг державної і кооперативної торгівлі, разом з громадським харчуванням, становив у 1966 р. 316,2 млн. крб. проти 38,9 млн. крб. у 1940 р.

Зростання соціального забезпечення робітників, селян та інтелігенції є також важливим показником поліпшення матеріального становища: 185 708 трудящих області отримують пенсії, 124 813 колгоспникам щороку виплачується допомога в сумі 33 млн. 55 тис. крб., не рахуючи одно-разових допомог, коштів на лікування тощо.

Як і в усій країні, в нашій області з кожним роком збільшуються масштаби житлового будівництва. За минулі 10 років трудящі міста одержали понад 20 тис. нових квартир. Тільки останнім часом близько 6 тис. хліборобських сімей справили новосілля.

Велике значення не тільки для розвитку народного господарства, але й для поліпшення побуту населення має газифікація. Лінії газопроводу області досягли 132,7 км. Нині газифіковано понад 31 тис. квартир, а на кінець п'ятирічки газ прийде ще у 17,6 тис. жител.

За роки Радянської влади турбота держави про охорону здоров'я трудящих стала одним з найважливіших її завдань. У спадщину від буржуазної Польщі нам залишилась злиденна сітка медичних закладів і висока смертність населення. Зараз область має величезні успіхи в справі охорони здоров'я. На Тернопільщині діють 82 районні й дільничні лікарні, 845 фельдшерсько-акушерських пунктів, 257 колгоспних родильних будинків, в яких працює близько 7 тис. лікарів і середніх медичних працівників. Якщо у 1940 р. на охорону здоров'я в області було витрачено 1,9 млн. крб., то тепер витрати ці зросли до 25 млн. крб.

Одна з найстаріших українських письменниці, учителька-пенсіонерка з с. Денисова Козівського району О. Блажкевич, що довго хворіла, пише: «Я вже ходжу і кожний мій крок говорить: спасибі вам, радянські медики, за увагу, турботу і допомогу! Спасибі рідній Радянській владі, яка забезпечила безплатне лікування... У 1938 р. мене звалила хвороба. Довелося продати майже все своє майно, щоб заплатити лікарям та за медикаменти».

Глибокі зміни сталися в народній освіті краю. Хіба могли мріяти діти трудящих під час польської окупації про безплатне навчання? Тільки окремим з них вдавалось дорогою ціною здобути середню або вищу освіту.

Тернопільщина, як і інші області України, стала краєм суцільної письменності. У 1966/1967 навчальному році тут працювали 1064 загальноосвітні школи та 11 шкіл-інтернатів, де навчається майже 180 тис. дітей. Їх виховує велика армія висококваліфікованих вчителів, число яких становить 12 596. У 54 вечірніх школах навчається близько 29 тис. молодих виробничників. У чотирьох вузах та 16 технікумах і училищах області здобувають освіту майже 20 тис. юнаків і дівчат.

Асигнування на розвиток народної освіти постійно зростають. Якщо в 1940 р. вони становили 7,6 млн. крб., то у 1966 р. — 39,2 млн. крб.

Велику роль у комуністичному вихованні трудящих відіграє місцева преса. Був час, коли на Тернопільщині випускалась одна-єдина газета «Голос польський», яка вірою і правдою служила санаційному польському урядові. Нині в краї виходять дві обласні і 16 районних газет загальним тиражем 256 тис. примірників.

З року в рік збільшується передплата періодичних видань. Тепер трудящі області передплачують 1 млн. 196 тис. примірників періодики. Більше половини населення є постійними читачами масових бібліотек.

Плодотворну наукову роботу ведуть вихідці з колишніх бідняків — уродженці нашого краю: доктор медичних наук професор Ю. Комаровський з Тернополя, доктор сільськогосподарських наук С. Генсірук з села Будки Кременецького району, член-кореспондент АН УРСР С. Гжицький, доктор історичних наук М. Івасюта з с. Загір'я Зборівського району, директор науково-дослідного інституту землеробства і тваринництва західних районів УРСР В. Г. Вольський з Кременецького району.

Надзбручанський край може пишатися успіхами своїх митців. В різних куточках нашої багатонаціональної країни відома творчість обласного музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка. Щорічно його вистави відвідують у середньому 100 тис. глядачів. В складі трупи театру — талановиті актори: народний артист республіки, уродженець с. Терпилівки Підволочиського району Я. Геляс, заслужені артисти УРСР С. Коваль, С. Онипко, М. Клименко, Ю. Авраменко. При обласній філармонії працює популярний ансамбль танцю «Надзбручанка».

В області налічується 1017 будинків культури і клубів, 890 бібліотек з фондом 8 млн. книг, 3 музеї, музичне училище та 15 музичних шкіл. Якщо в Тернопільському воєводстві було три кінотеатри, то тепер населення області обслуговують 1104 кіноустановки, в тому числі 57 кінотеатрів, 16 з яких широкоекранні. В розпорядженні трудящих 256 тис. радіоточок, 45 тис. радіоприймачів і понад 10 тис. телевізорів.

Розквітає художня самодіяльність. Понад 80 тис. трудівників беруть участь у майже 5 тис. гуртків художньої самодіяльності. Багато колективів стали переможцями республіканських оглядів-конкурсів. Деякі з них відомі всій країні — переможець всесоюзного ювілейного конкурсу 1967 р. Чортківський народний театр, лауреат республіканського конкурсу Шумський народний театр.

Недарма наш край називають пісенним. Свіжою і яскравою є майстерність лауреата Всесоюзного фестивалю молоді в Москві Добровлянського народного хору, хорової капели Тернопільського клубу «Будівельник», Заліщицького хору, Струсівської капели бандуристів. Оригінальним мистецтвом радує Мельнице-Подільський оркестр українських народних інструментів та Чортківський народний ансамбль танцю.

На Тернопільщині живуть і працюють відомі художники та літератори: О. Корнієнко, В. Демків, С. Данилишин, Н. Юзефович та багато ін.

Величезні соціалістичні перетворення в області можна яскраво проілюструвати на прикладах наших оновлених сіл. За буржуазної Польщі с. Рудки Борщівського району було чи не найубогішим. «Живемо без змін; багатіти немає змоги, а голіти нікуди», — такими гіркими словами характеризували трудящі своє животіння в умовах санаційного режиму. Тепер — це заможне, культурне село, яких в області тисячі. Високі заробітки селян у місцевому колгоспі «Прапор комунізму».

За панської Польщі в селі гімназію скінчили 13 чоловік, з них лише чотири українці. Коли 1895 р. І. Франко відвідав Рудки, він зупинився у найбільшому приміщенні — школі, яка мала... дві кімнати. Тепер поряд з цим будинком виросло світле, просторе шкільне приміщення з централь-

ним опаленням. За останні чотири роки Рудківська середня школа випустила 120 учнів. З 1945 по 1963 р. 46 колгоспників села здобули вищу і 63 — середню спеціальну освіту. У середній школі сільської молоді без відриву від виробництва зараз навчається 85 колгоспників. Раніше в селі працювало чотири вчителі, а тепер — 29, з яких 18 — вихідці з Рудок. При школі функціонує музичний відділ, де діти колгоспників вчать гри на фортепіано, скрипці, баяні.

Жодного лікувального чи санітарно-медичного закладу Рудки раніше не мали, нині тут є фельдшерсько-акушерський пункт і добре обладнаний родильний будинок.

Про зростання життєвого рівня селян яскраво свідчить розмах житлового будівництва. За останні кілька років колгоспники спорудили близько 100 будинків, а всього за радянський час — майже 300.

Членів артілі обслуговують сім магазинів. Останнім часом жителі придбали 80 мотоциклів, 550 велосипедів, багато радіоприймачів, телевізорів, пральних машин.

Чепурним і впорядкованим стало с. Рудки. Змінився його вигляд, змінилися й люди. Минулого року ветеран колгоспу М. Карабинович був удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, орденом Леніна нагороджені голова артілі П. Базилевич та колгоспниця С. Бартусяк.

Історичні зміни в житті трудящих Тернопільщини сталися завдяки перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції і побудові соціалізму в нашій країні, завдяки мудрій політиці Комуністичної партії і Радянського уряду, братерській допомозі великого російського та інших народів СРСР. Кожний трудящий західноукраїнських земель знає, що щасливе, вільне життя йому дала Радянська влада, яка раз і назавжди покінчила із соціальним та національним гнобленням, принесла в кожному сім'ю, в кожне місто і село великі, радісні зміни.

Високо оцінили здобутки Тернопільщини Комуністична партія і Радянський уряд, нагородивши область у ювілейному році почесною відзнакою — орденом Леніна. Ця нагорода кличе населення краю до нових трудових звершень.

Трудящі орденоносної Тернопільщини висловлюють рідній Комуністичній партії велику подяку за постійне піклування, демонструють свою відданість справі комунізму, Батьківщині. Вони не пошкоднують сил і енергії, щоб внести свій достойний вклад у комуністичне будівництво.

Товідошлення

С. М. КОРОЛІВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ НА І ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ РАД РОБІТНИЧИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

Серед численних питань, розглянутих І Всеросійським з'їздом Рад, що відбувався в Петрограді з 3 по 24 червня 1917 року*, важливе місце посідало національне питання.

Розкуті від пут царизму, національно-гноблені ним народи Росії з перших днів революції розгорнули активну боротьбу не тільки за своє соціальне, а й національне розкріпачення. Вони вимагали визнання за ними національного рівноправ'я, забезпечення їх прав на рідну мову, школу, культуру, літературу, мистецтво, на національну автономію в межах революційної Росії.

Буржуазні й поміщицькі елементи, а також зв'язана з ними інтелігенція, що пристали до національно-визвольного руху і намагалися очолити його, вимагали подекуди навіть державного відокремлення від Росії, повного розриву з нею. Проти національно-визвольної боротьби народів Росії виступала імперіалістична російська буржуазія, її Тимчасовий уряд, її провідна партія кадетів, підтримувані соціалістами-угодовцями — меншовіками та есерами.

Зіставляючи національно-колоніальну гнобительську політику царизму і Тимчасового уряду, В. І. Ленін писав: «Царі проводили політику анексій грубо... Буржуазія, стаючи республіканською, проводить *ту ж саму* політику анексій більш тонко, більш прикрито...»¹. Саме в цій політиці Тимчасового уряду він вбачав одну з причин зростання сепаратизму в національному русі народів Росії, на Україні зокрема. «Своєю «великодержавною» націоналістичною політикою,— писав В. І. Ленін на початку червня 1917 р.,— гр. Керенський тільки посилює, тільки розпалює саме ті «сепаратистські» прагнення, проти яких Керенський та Львові хочуть боротися»².

Ситуація, що склалася, хвилювала широкі кола населення, викликала тертя і непорозуміння серед панівних класів, ускладнювала й без того складне і напружене становище в країні. Внаслідок цього до порядку денного з'їзду було включено і національне питання, причому формулювалося воно навіть як «національні питання»³.

Для розгляду національного питання вже на першому засіданні з'їзду 3 червня була створена спеціальна секція, що працювала кілька днів під головуванням відомого бундівця М. І. Лібера (Гольдмана). На пленарні засідання з'їзду секція представила загальну резолюцію з національного питання⁴ та окремі резолюції: з фінляндського

* Всі дати подаються за старим календарним стилем.— С. К.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 298.

² Там же, стор. 516.

³ Первый Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д. Стенографический отчет (Далі — Первый Всероссийский съезд Советов), т. I, М.—Л., 1930 р., стор. 5.

⁴ Там же, т. II, М.—Л., 1931, стор. 168—169.

питання⁵, з українського питання⁶ і про боротьбу з антисемітизмом⁷. Остання резолюція і на секції і на пленарному засіданні з'їзду була прийнята одностайно. За неї голосували й більшовики⁸.

Щодо інших питань більшовики виступали з своїми окремими резолюціями, в яких гостро викривали процаристську гнобительську імперіалістичну політику Тимчасового уряду. Більшовицькі оратори критикували декларативність, неконкретність резолюцій, запропонованих меншовиками, есерами і бундівцями, підтримувану ними реакційну теорію культурно-національної автономії, вимагали швидкого і радикального розв'язання національного питання на основі повного визнання справжнього права всіх народів на самовизначення аж до відокремлення, в дусі вирішення цього питання Квітневою партійною конференцією більшовиків, не відкладаючи його розв'язання до Установчих зборів⁹.

Однак 20 червня з'їзд прийняв резолюцію есеро-меншовицького блоку, що в головному й основному відповідала позиції кадетів, які відсували остаточне вирішення цього питання до Установчих зборів.

«Закликаючи всю демократію країни до діяльної підтримки національної програми при вирішенні національного питання і наполягаючи на більш енергійній, аніж досі, діяльності Тимчасового уряду для задоволення потреб націй, З'їзд, — говорилось у прийнятій ним загальній резолюції з національного питання, — висловлюється проти спроб вирішення національних питань до Установчих зборів явочним порядком, шляхом відокремлення від Росії окремих її частин і т. д. Всі подібні кроки, роз'єднуючи сили революції, породжують безконечні суперечки всередині кожної національності і, протиставляючи одну національну групу іншим групам, ведуть до послаблення розмаху революції, підриваючи господарчі й військові сили Росії, і тим ослаблюють можливість зміцнення вільної Росії і, зокрема, створюють загрозу торжеству принципів національного самовизначення»¹⁰.

Як розглядалось українське питання? На час з'їзду український національний рух набув уже дуже великого розмаху. Рух цей ніколи не був єдиним, він завжди був класово диференційованим. Тоді як трудящі маси українського народу вимагали свободи національного розвитку, автономії України в межах Російської республіки, українська буржуазія і поміщики хотіли такого розв'язання національного питання, яке б забезпечило їм економічне й політичне панування на Україні. З цією метою ще в березні місяці вони створили свій головний орган — українську Центральну раду на чолі з відомим буржуазно-націоналістичним діячем М. С. Грушевським, доручивши їй вступити в переговори з буржуазним Тимчасовим урядом, добитись визнання ним автономії України.

Одержавши негативну відповідь Тимчасового уряду на своє звернення, Центральна рада в червні самочинно оголосила автономію України в складі Росії і призначила свій уряд — Генеральний секретаріат.

Все це викликало широкий резонанс в найрізноманітніших колах населення не тільки України, але й всієї Росії. Лунали голоси дружньої підтримки цього кроку Центральної ради, але не було нестачі й у гострій критиці, в рішучому засудженні «сепаратизму українців».

⁵ Первый Всероссийский съезд Советов Р. и С. Д. Стенографический отчет, т. II. М.—Л., 1930, стор. 184—185.

⁶ Там же, стор. 235—236.

⁷ Там же, стор. 239—241.

⁸ Там же.

⁹ Там же, стор. 171—173; 175—176; 185—188.

¹⁰ Там же, стор. 168—169.

На початку роботи з'їзду група делегатів українських Рад*, переважно членів дрібнобуржуазних націоналістичних українських партій есдеків та есерів, створила «Українську соціалістичну фракцію» в кількості 28 чоловік¹¹. Фракція не відзначалась стабільністю й монолітністю складу. Її головою був якийсь М. Гмиря¹². Фракція нараховувала то 28, то 20, то навіть 7 чоловік¹³.

Незважаючи на свою малочисленність, «Українська соціалістична фракція» поводи́ла себе на з'їзді досить активно. Зразу ж після свого утворення вона оголосила, щоб делегати з'їзду українці, члени УПСР, УСДРП, які записались до інших фракцій, вийшли з них і вступили до «Української соціалістичної фракції». В день відкриття з'їзду фракція звернулася з заявою до президії з'їзду про надання їй представникам місць у президії¹⁴. Президія не поспішала з відповіддю. Позитивна ухвала з'їзду в цьому питанні відбулася тільки 17 червня.

8 червня фракція виступила в питанні про ставлення до Тимчасового уряду, заявивши, що голосуватиме проти довір'я Тимчасовому урядові, за резолюцію об'єднаних с.-д. інтернаціоналістів. Свою позицію фракція мотивувала заявою князя Львова про те, що «так звані українці не є, на його думку, представниками Малоросії», а також заборону Керенського скликати в Києві Другий Всеукраїнський військовий з'їзд. Повідомляючи ці факти з'їздові, представник фракції І. С. Романенко відзначив: «Ставлення Тимчасового уряду до українців викликало таке становище, що українська соціалістична демократія уже втрачає ґрунт під собою в роботі української демократії з російською революційною демократією»¹⁵, тобто втрачає віру в її ширість. Зараховуючи контрреволюційний Тимчасовий уряд до табору російської революційної демократії, українська фракція активно підтримала 20 червня меншовицько-есерівську загальну резолюцію з національного питання, і разом з есерами, меншовиками і бундівцями голосувала проти резолюції більшовиків, що, як напередодні з'їзду, так і на ньому показали себе послідовними борцями за соціальне й національне визволення українського народу.

Ще до винесення українського питання на спеціальне обговорення, В. І. Ленін у своїх промовах на з'їзді 4 червня — про ставлення до Тимчасового уряду і 9 червня — про війну рішуче викрив великодержавницьку імперіалістичну політику Тимчасового уряду щодо України й українського народу, щодо його боротьби за своє соціальне й національне визволення. Він рішуче протестував проти цієї контрреволюційної політики, яку, прикриваючись «великими словами» про «революційну демократію», підтримували і здійснювали соціал-угодовці, меншовики та есери.

«Ми хочемо, — говорив В. І. Ленін, — єдиної й нероздільної республіки російської з твердою владою, але тверда влада дається добровільною згодою народів. «Революційна демократія», це — великі слова, але застосовуються вони до уряду, який мізерними причіпками ускладнює питання з Україною і Фінляндією, що не захотіли навіть відокремлюватись, а лише говорять, — не відкладайте до Установчих зборів застосування азбук демократії!»¹⁶

* Які саме ради вони представляли встановити не вдалося. — С. К.

¹¹ Первый Всероссийский съезд Советов, т. II, М.—Л., 1931, стор. 78.

¹² Там же, стор. 422, 472.

¹³ Там же, стор. 79, 194—195, 472.

¹⁴ Там же, стор. 78.

¹⁵ Там же, т. I, стор. 288—289.

¹⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 8—9.

Звертаючись до лідерів меншовиків та есерів, що входили до складу коаліційного Тимчасового уряду, і знаходились тоді в президії з'їзду, В. І. Ленін указував: «Ви заплутались в суперечностях безвихідних... Ми говоримо, що всі народи хочемо визволити і почати з своїх. Ви говорите про війну проти анексій і про мир без анексій, а в Росії продовжуєте всередині політику анексій. Це є щось нечуване. Ви і ваш уряд, ваші нові міністри на ділі продовжуєте з Фінляндією і Україною політику анексій. Ви чіпляєтесь до українського з'їзду, забороняєте його збори через ваших міністрів*. Це не є анексія? Це — політика, яка становить наругу з прав народності, що терпіла муки від царів за те, що діти їх хочуть говорити рідною мовою. Це значить боятися окремих республік. З точки зору робітників і селян це не страшно. Нехай Росія буде союзом вільних республік. Щоб цьому перешкодити, робітничі і селянські маси воювати не будуть. Всякий народ нехай буде визволений, насамперед нехай будуть визволені всі народності, з якими ви революцію в Росії робите. Без такого кроку ви засуджуєте себе на те, що ви на словах «революційна демократія», а на ділі вся ваша політика контрреволюційна»¹⁷.

Українське питання обговорювалося на секції з національного питання, а потім у формі резолюції секції обговорювалося на пленарному засіданні з'їзду 22 червня 1917 р.

На затвердження з'їзду винесена була резолюція, запропонована меншовиками, есерами і бундівцями і прийнята секцією «за згодою різних течій», в тому числі і представників української фракції з'їзду¹⁸.

«Визнаючи, у згоді з своєю загальною позицією з національного питання, за всіма народами Росії право на вільний національний розвиток (відзначимо: не на самовизначення або державне відокремлення, а на «національний розвиток...» — С. К.), З'їзд Рад Р. і С. Д., — говорилось у цій резолюції, — обіцяє революційній демократії України свою повну підтримку в справі здійснення демократичної автономії України, з забезпеченням прав національних меншостей»¹⁹.

Однак тут же заявлялось, що «ця автономія може бути остаточно встановлена лише Всеросійськими Установчими зборами»²⁰.

Щоправда, відповідно до побажань, висловлених Центральною радою, з'їзд вважав «за необхідне негайне створення тимчасового органу, який представляв би демократію всіх націй, що населяють Україну, для розробки основ автономного влаштування краю і для керівництва всією підготовчою роботою, зокрема по скликанню з'їзду з представників усього населення України». У резолюції пропонувалось також, щоб Тимчасовий уряд увійшов «у згоду з органами української революційної демократії для організації вказаного тимчасового краевого органу і для встановлення й проведення конкретних заходів, необхідних для задоволення національних потреб українського народу»²¹ (яких саме потреб — не говорилось. — С. К.).

Представник більшовиків піддав цю резолюцію гострій критиці за те, що «вона побудована на компромісі..., на згладжуванні деяких пунктів, які висувались самими українцями»... і запропонував резолюцію більшовицької фракції. Текст цієї резолюції не зберігся, але, очевидно, вона була складена в душі рішення Квітневої партійної конференції

* Йдеться про заборону військовим міністром Тимчасового уряду Керенським українського військового з'їзду. — С. К.

¹⁷ Там же, стор. 22—23.

¹⁸ Первый Всероссийский съезд Советов, т. II, стор. 235.

¹⁹ Там же, стор. 236.

²⁰ Там же.

²¹ Там же.

більшовиків з національного питання, в дусі останніх виступів В. І. Леніна на з'їзді Рад і його останніх статей в «Правде»²², які були відгуком на гнобительську великодержавницьку політику Тимчасового уряду щодо українського національного руху і проголошення Центральною радою автономії України. В переказі плехановської газети «Єдинство» резолюція більшовиків нібито вимагала, щоб з'їзд засудив «як контрреволюційну і обурливо антидемократичну політику Тимчасового уряду щодо українців, тоді як у резолюції меншовиків та есерів оцінка політики Тимчасового уряду щодо України зовсім відсутня. Резолюція більшовиків цілком чітко вимагала: «Тимчасовий уряд повинен негайно визнати право українців на повну автономію і утворення самостійної держави»²³.

Обгрунтовуючи свою резолюцію, більшовики пропонували «відмежуватись від політики Тимчасового уряду і раз і назавжди сказати, що з'їзд іде назустріч всім національностям Росії щодо їх національного будівництва в процесі самої революції». Слідом за В. І. Леніном, «вимоги українців» вони характеризували, як «цілком законні і справедливі, з точки зору українського народу», як «вимоги, які не тільки не вносять розділення, але які безумовно задовольняються, які створюють взаємний контакт, взаємне розуміння, взаємне довір'я народів, що боряться». На думку більшовиків реалізація цих вимог «дала б можливість українському пролетаріату розвинути свою класову боротьбу всередині українського народу проти всякого шовінізму, проти всякої націоналістичної демагогії, для яких в сучасний момент і тут (на з'їзді зокрема.— С. К.) надто багато місця...» і це буде залишатись «до того часу, доки привілей великоросів, який охороняється Тимчасовим урядом, продовжує існувати і продовжує узаконюватись посиленням на те, що це національне питання не може бути вирішене до Установчих зборів»²⁴.

Як це не дивно, але представники українських Рад, в переважній більшості меншовики та есери, байдуже поставилися до обговорюваного питання. Досить відзначити, що жоден з них навіть не виступив.

Зате активно, хоч і вкрай непослідовно, поводи́ла себе українська фракція. С. Зінов'єв, який виступив з заявою від її імені, спочатку всіляко ганьбив політику Тимчасового уряду в українському питанні, як політику, що «до цього часу не була в інтересах революції...»

Однак, всіляко жонглюючи революційною фразою, виправдовуючи правомірність вжитих Центральною радою кроків, спрямованих на організацію автономії України, галасуючи про вірність ідеї єдності з «російською демократією» і бажання успішно боротися з анархією, оратор запобігливо заявив: «хоча дана резолюція (тобто резолюція меншовиків і есерів — С. К.), вироблена комісією, в якій ми брали участь, можливо, і не цілком нас задовольняє, але... ми закликаємо Всеросійський з'їзд приєднатися до цієї резолюції і з свого боку до неї приєднуємося»²⁵.

Резолюцію меншовиків і есерів підтримали делегат Хараш — від імені фракції об'єднаних єврейських соціалістичних партій, делегат Епштейн, що представляв Ради Подольської губернії і делегат Бер від імені фракції меншовиків-інтернаціоналістів. Останній, як доказ на користь резолюції послався на приєднання до неї «українських соціалі-

²² В. І. Ленін. Не демократично, громадянине Керенський! Твори, т. 24, стор. 515—516; Україна. Твори, т. 25, стор. 70—71; Україна і поразка правлячих партій Росії. Твори, т. 25, стор. 78—80.

²³ Первый Всероссийский съезд Советов, т. II, стор. 463—464.

²⁴ Там же, стор. 236.

²⁵ Там же, стор. 238.

стів». Висловлюючись проти резолюції більшовиків, він розцінив її як «удар у спину українським соціалістам»²⁶.

Резолюція меншовиків, есерів та бундівців з українського питання була прийнята, резолюція більшовиків відхилена.

Так і в цьому питанні меншовики та есери залишились вірними собі. Разом з кадетами вони виявились запеклими противниками національно-визвольної боротьби трудящих України. Разом з ними, по суті по-зрадницькому, вела себе при обговоренні українського питання і «Українська соціалістична фракція».

Досить активну діяльність розгорнула «українська фракція» при виборах Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад. Вона виступила з претензією на представництво в цьому вищому керівному органі Рад. Її представник у заяві 17 червня запропонував надати у складі ВЦВК по одному місцю Центральним Комітетам УСДРП та УПСР, представники яких складають українську фракцію на з'їзді. Однак доповідач організаційної секції меншовик І. Ісув цю пропозицію відхилив і запропонував, щоб це питання по суті було розглянуто ВЦВК, якому відповідною постановою з'їзду надавалось право кооптації до свого складу представників і інших соціалістичних організацій за його розсудом. Пропозиція української фракції тоді була відхилена²⁷. Однак того ж дня фракція знову порушила це питання і просила на цей раз ввести до складу ВЦВК трьох її представників²⁸.

Того, що до складу ВЦВК ввійшли вже представники Рад України, фракція до уваги не брала, вважаючи представників інших партій недостатньо компетентними представниками національних інтересів українського народу.

Знову спалахнула дискусія, в ході якої вирішено було питання це передати на розгляд бюро фракцій. І тільки на засіданні з'їзду 20 червня, після звернення української фракції безпосередньо до меншовиків, есерів і більшовиків з проханням уступити їх представникам по одному місцю, питання це було нарешті вирішено з'їздом позитивно²⁹. До складу ВЦВК від української соціалістичної фракції було обрано членами: С. Зінов'єва, Д. Кириченка і Г. Тернюха, кандидатами — І. Романченка, М. Гмирю і Г. Гайдая. На заяві фракції до президії з'їзду від 21 червня з повідомленням про ці кандидатури є такі резолюції: «Меншовицька фракція голосуватиме за кандидатів українських. Ісув; фракція с.-р. буде голосувати за А. Гоц». Є підстави думати, що більшовицька фракція з'їзду також уступила одне місце представникові української фракції³⁰.

Обговорення українського питання на I Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів ще раз переконливо показало, що тільки партія більшовиків на чолі з В. І. Леніним обстоювала правильну лінію в цьому питанні, що тільки вона була справжнім борцем за повне соціальне і національне визволення українського народу.

²⁶ Первый Всероссийский съезд Советов, т. II, стор. 237, 238.

²⁷ Там же, стор. 67, 446.

²⁸ Там же, стор. 79.

²⁹ Там же, стор. 194, 195.

³⁰ Там же, стор. 79, 80, 422, 472.

А. В. САНЦЕВИЧ

ІСТОРИОГРАФІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЦИСТИКИ

Велику роль у відображенні історичної дійсності відіграє публіцистика. Тому до неї повинна бути привернута найпильніша увага дослідників історії. В різних виданнях наведено чимало визначень поняття «публіцистика»¹. На наш погляд, найбільш вдалим з них є запропоноване кафедрою журналістики Львівського університету: «Публіцистика — галузь журналістики, що досліджує, узагальнює, політично висвітлює з точки зору ідеології певних класів актуальні суспільно-політичні проблеми, оперуючи засобами логічного переконування та емоціонального впливу»².

Тому публіцистика, що висвітлює як нашу сучасність, так і ту, що стала минулим, дає багато цінного матеріалу для історика.

Великі майстри пристрасної публіцистики — основоположники наукового комунізму К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін — надавали цьому виду літературної творчості великого значення в поширенні передових, насамперед комуністичних ідей серед народу. До кращих зразків публіцистики належать статті К. Маркса і Ф. Енгельса, що друкувалися у «Новій Рейнській газеті» (1848—1849 рр.), великий памфлет К. Маркса «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1852 р.), статті Ф. Енгельса про Англію (1852 р.) та ін. До наукової публіцистики належать праці В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» (1894 р.), «Пролетарська революція і ренегат Каутський» (1918 р.), статті «Політична боротьба і політиканство» (1902 р.), «Із щоденника публіциста» (1917 р.), «Замітки публіциста» (1920 і 1922 рр.) та багато інших.

У статті «Революційні дні», написаній на початку революції 1905—1907 рр. в Росії, коли життя стало надзвичайно багатим на події, історію революційної боротьби доводилося вимірювати днями, В. І. Ленін дав чітке визначення завдань публіцистики: «Ми повинні робити постійну справу публіцистів — писати історію сучасності і старатися писати її так, щоб наше побутописання приносило посильну допомогу безпосереднім учасникам руху і героям-пролетарям там, на місці дій, — писати так, щоб сприяти розширенню руху, свідомому вибору засобів, прийомів і методів боротьби, здатних при найменшій затраті сил дати найбільші і найміцніші результати»³.

У цьому висловленні проступає найважливіша ознака публіцистики — її бойовича партійність. Публіцист, що стоїть на позиціях наукового комунізму, повинен постійно обстоювати інтереси робітничого класу, трудящих. А це дасть важливі революційні, прогресивні практичні наслідки. Справедливо зазначав Ф. Енгельс, що партійний публіцист у своїх творах має обговорити, обґрунтувати, розвинути і захищати вимоги своєї партії, відкидати і спростовувати претензії і твердження протилежної партії.

¹ Див., наприклад, Большая Советская Энциклопедия, т. 35, М., 1955, стор. 278; Українська Радянська Енциклопедія, т. 12, К., 1963, стор. 21; Литературная энциклопедия, т. 9, М., 1935, стор. 355, та ін.

² Йосип Цьох. Теорія публіцистики — наука, журн. «Жовтень», 1966, № 3, стор. 152.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 82.

З притаманною йому простотою і ясністю вираження думки М. І. Калінін у бесіді з кореспондентами «Известий» і Всесоюзного радіокомітету показав величезне значення партійності в журналістиці взагалі, й у публіцистиці зокрема: «Треба кожний художній нарис, кореспонденцію, радіопередачу зробити реалістичними, пройнятими ідейним змістом не в розумінні того, щоб в кінці або на початку статті були сказані слова «партійність», «соціалізм» і т. п., а щоб самі факти, сама дія приводила читача до партійності. Інакше кажучи, описується окремих факт з повною об'єктивністю, але враження від його описання, його вплив на читача повинні приводити до партійності»⁴.

Для публіцистики характерним є становище на стику між науковим дослідженням і художньою літературою. Це зобов'язує уважно ставитись до неї як науковців (зокрема істориків), так і літераторів. Насправді, літератори, журналісти інтенсивно розробляють проблеми публіцистики⁵. Особливо ґрунтовною є праця В. Здоровеги. У книзі Ю. Лазебника на більш широку тему також є чимало цінних думок. Інші праці переважно присвячуються певним публіцистам або окресленій тематиці і, природно, містять порівняно небагато узагальнень про публіцистику в цілому.

Історики майже зовсім не займаються вивченням історіографічного значення цього виду творчості. Тільки В. І. Туваєв у своїй скрупульозно написаній книжці про Артема побіжно торкається даної теми⁶.

Основоположники наукового комунізму надавали великого значення публіцистиці саме в історіографічному плані. К. Маркс закликав прогресивних журналістів «до того, щоб було менше розпливчатих міркувань, гучних фраз, самовдоволення й самолюбівання і більше виразності, більше уваги до конкретної дійсності, більше знання справи»⁷. Отже, він ставив як обов'язкове завдання перед публіцистами (серед всіх журналістів) вірно, чітко відображати історичну дійсність. Про те, яку велику інформацію щодо різних сторін життя може дати преса, свідчить марксове визначення її як всебічної, всюдисущої, всезнаючої⁸.

В. І. Ленін закликав публіцистів поспівати за історичними подіями, «підводити підсумки, робити висновки, почерпати з досвіду сьогоденної історії уроки, які пригодяться завтра...»⁹. Всі названі риси вайовничого публіциста безумовно повинні бути використані істориком-дослідником.

⁴ М. І. Калінін. Об искусстве и литературе, М., 1957, стор. 140.

⁵ Назвемо тут лише кілька найбільших праць, виданих на Україні: В. Здоровега. Мистецтво публіциста, К., 1966, 176 с.; Ю. Лазебник. Проблеми літературної майстерності в журналістиці, К., 1963, 268 с.; Д. Шлапак. Разом з народом. Українська радянська художня публіцистика періоду Великої Вітчизняної війни 1941—1945, К., 1955, 200 с.; К. М. Млиниченко. Зброєю полум'яного слова. Публіцистична діяльність Я. Галана в радянській пресі, К., 1963, 160 с.; М. С. Логвиненко. Публіцистика Миколи Островського, К., 1959, 170 с.; М. Д. Кокта. Публіцистика Михайла Шолохова. К вопросу мастерства, К., 1960, 133 с.; К. Кухалашвілі. Леся Українка — публіцист, К., 1965, 248 с.; П. Д. Малій. Україна в публіцистиці В. Г. Короленка, К., 1958, 116 с.

Вийшло чимало змістовних статей із загальних питань публіцистики: Б. Агапов, Б. Галин, Д. Заславский. Публіцистика в літературному журналі, журн. «Коммунист», 1955, № 9; В. Петров. Партийное слово публіциста, газ. «Правда», 5 лютого 1965 р.; Г. В. Колосов. Проблемы публіцистики. Вестник Московского университета. Журналистика, 1966, № 3; А. Караваев. Осмыслення дійсності чи другорядна проза? Нотатки про публіцистику, журн. «Пранор», 1966, № 1; В. Росляков. Публіцистика больших раздумий и широких обобщений, журн. «Вопросы литературы», 1959, № 4, та ін.

⁶ В. І. Туваєв. Артем — публіцист. Джерелознавчий та історіографічний аналіз спадщини революціонера-більшовика, К., 1965, 142 с.

⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 27, стор. 355.

⁸ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, стор. 62.

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 82.

Однак для того, щоб публіцист успішно виконував свою місію, він повинен бути ідеологічно озброєним, постійно користуватися теорією наукового комунізму «для пояснення поточних політичних подій»¹⁰.

Відомий політичний і громадський діяч, видатний учений і письменник А. В. Луначарський особливо підкреслював близькість наукової думки і публіцистики. Він зазначав, що письменник у публіцистичних статтях виступає мислителем-художником. Саме таких людей, твердив А. В. Луначарський, висували класи, яким треба було активізуватися і організувати свої сили для дій¹¹. Безумовно, що до таких класів належить і робітничий клас, який стоїть у центрі сучасної епохи. В радянській публіцистиці провідне місце займає публіцист-мислитель, який вносить певний вклад і в науку.

Різні автори відносять до публіцистики більше або менше число жанрів. На наш погляд історіографічне значення мають такі жанри (до них нижче і вдаватимось): полемічні, проблемні, теоретичні статті, відкриті листи, звернення, політичні портрети, огляди подій, памфлети, фейлетони, нариси.

Ці жанри, за винятком нариса та іноді частково памфлетів і фейлетонів, можуть бути використані істориком повністю, звичайно після перевірки вірогідності наведених відомостей, як і з будь-якого іншого джерела. Нарис¹² потребує особливо уважного ставлення з боку історика. У нарисі може бути матеріал типізації, художнього узагальнення — доповнення рис однієї реально існуючої людини рисами іншої, зміщення подій у часі, введення серед реальних людей вигаданого персонажа, включення до тексту вставних оповідань з вигаданими героями та ін. Зрозуміло, що подібні відомості не можуть використовуватись істориком, праці якого базуються виключно на документальних даних. Але, уважно вивчивши інші джерела та літературу, історик легко може визначити, де є домисел публіциста.

Визначні письменники минулого і сучасності, як правило, є публіцистами. Лейтмотивом публіцистики передових письменників (наприклад, Л. Українки) було засудження порядків експлуататорського ладу, утвердження прогресивних ідеалів. Як пише К. Кухалашвілі, кожний публіцистичний твір Л. Українки був «сповнений гострих зіставлень історичних подій, яскравих парадоксальних порівнянь, фактів, які свідчать про широку ерудицію, високу культуру, всебічні енциклопедичні знання поетеси»¹³. Ці якості передового публіциста більшою чи меншою мірою притаманні й іншим прогресивним письменникам. Самовіддане служіння передовим ідеям є характерним для кращих публіцистів усіх епох. Соціальна, класова позиція публіциста має велике значення для визначення об'єктивної корисності його творів для історика-дослідника.

Важливим є питання про спільні характерні риси публіцистики та історичної науки. Сфера публіциста — «це дійсні історичні події, *точні*

¹⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 22, стор. 529.

¹¹ А. В. Луначарский. Статьи о советской литературе, М., 1958, стор. 318—319.

¹² Про специфіку нариса багато пишуть літературознавці. Висловлені ними думки цікаві й для історика, що серйозно ставиться до публіцистики. Наведемо найважливіші, на наш погляд, праці: В. Росляков. Советский послевоенный очерк, М., 1957; Б. Т. Удодов. О жанровой природе документальности в художественном очерке. Труды Воронежского университета, т. XIII, Филологический сборник, 1961; В. А. Алексеев. Проблемы художественного вымысла в очерке. Ученые записки Ленинградского университета, № 284. Серия филологических наук, в. 57, 1960; В. Канторович. Факт и вымысел в очерке, журн. «Вопросы литературы», 1960, № 11; Б. Ямпольский и др. Дорогою невисипущих, журн. «Вітчизна», 1964, № 9, та ін.

¹³ К. Кухалашвілі. Назв. праця, стор. 246.

заяви або дії політичних діячів, *вивірені* економічні й інші дані чи дуже поширені в народі знання і досвід»¹⁴. Все це є характерним для роботи не лише публіциста, а й історика. Всім їх творам властивий документальний характер. Основою наукової думки, як і публіцистичної, є факти. Публіцист, як і історик, осмислює, узагальнює конкретні явища суспільного життя. Але якщо науковець намагається встановити певні об'єктивні закономірності розвитку людського суспільства, публіцист ставить перед собою більш обмежені завдання, безпосередньо підпорядковані вимогам сьогодення. В історичній праці проблеми життя трактуються ґрунтовніше, детальніше, всесторонніше. Отже, науковця цікавлять різні аспекти даної конкретної проблеми, а публіциста — переважно її суспільно-політичні наслідки. Тому публіцистика завжди актуальніша, оперативніша, а наука ґрунтовніша, скрупульозніша у дослідженні дійсності.

Публіцист може йти попереду історика, намічаючи для нього шлях вирішення тієї чи іншої проблеми, він може йти і слідом за науковцем і, ґрунтуючись на зібраних ним фактах, на його висновках та доказах, трактувати актуальну суспільну проблему¹⁵.

Особливо останнім часом нерідко нові явища суспільного життя описуються і узагальнюються паралельно істориками і публіцистами. Так, про перші кроки руху за комуністичну працю на Україні в 1959 р. видали праці історика В. П. Сидоренко, Л. І. Берлін, Х. Т. Славутська і публіциста А. П. Дрофань, П. Ф. Автомонов, С. А. Макаров та ін.¹⁶. Це свідчить про одночасне осмислення сучасності істориками і публіцистами, що веде до взаємного збагачення їх праць. Звичайно, тут ми не маємо на увазі короткі кореспонденції, інформаційні замітки з місць, а лише публіцистичні праці, в яких проводиться певне узагальнення фактів та їх деяке теоретичне осмислення. Загалом же твори публіцистів виступають своєрідними документами епохи, літературними пам'ятниками свого часу.

Безумовно, слід підкреслити, що публіцистика, яка виступає цінним видом літератури для історика, аж ніяк не є ідентичною з історичним науковим дослідженням, хоч серед окремих істориків побутують помилкові, на наш погляд, думки, що історією найближчого до наших днів періоду займається виключно або публіцистика, або соціологія, або взагалі конкретні соціальні дослідження. Всі ці галузі знань мають свої чітко окреслені завдання, що не збігаються із завданнями і предметом науки історії.

Наведене вище широко відоме ленінське визначення завдань публіцистики — вельми узагальнююче. В. І. Ленін мав на увазі публіцистів, публіцистику в цілому, які в своїй масі й дають в своєрідній інтерпретації історію сучасності, відображаючи її багатогранність. Окремі ж твори публіцистики висвітлюють певною мірою лише окремі життєві явища і здебільшого не показують якоїсь певної частини історичного процесу (в хронологічній послідовності), що є характерною обов'язковою якістю суто історичного твору. Історик використовує саме ці фрагментарні, уривчасті відомості з публіцистики, які проливають світло на окремі явища і зв'язки між ними.

¹⁴ В. Петров. Партийное слово публициста, газ. «Правда», 5 лютого 1965 р.

¹⁵ Див. В. Здоровага. Назв. праця, стор. 12.

¹⁶ В. П. Сидоренко. Від перших комуністичних суботників до бригад комуністичної праці, К., 1959, 51 с.; Л. І. Берлін, Х. Т. Славутська. Великая сила ленинских идей социалистического соревнования. Сборник научных статей кафедр истории КПСС вузов г. Харькова, вып. 4, 1960, стор. 151—164; А. П. Дрофань. З глибини. Нарис, К., 1959, 119 с.; П. Ф. Автомонов. Квіти в цеху. Нарис, К., 1959, 43 с.; С. А. Макаров. В бригаде героя, Симферополь, 1959, 25 с.

Головним завданням публіциста є відповідь на пекучі питання сучасності, сьогодення. Преса взагалі, а публіцистика, як найбільш концентрований вид журналістики особливо, відображає насамперед «процес становлення сучасної історії»¹⁷, а не розвиток історичних подій.

Тому публіцист здебільшого не дотримується принципу викладу подій в хронологічній послідовності, що є обов'язковим для історика. Історичні явища минулого, які публіцист наводить, потрібні йому як допоміжний матеріал, щоб краще відтінити проблеми сучасності чи то шляхом аналогії, чи протиставлення. Так, у блискучому памфлеті, спрямованому проти реакційної політики Ватикану, «Отець тьми і присні» Я. Галан писав: «Утворення в країнах південно-східної Європи народно-демократичних урядів було для Ватикану незрівняно жорстокішим ударом, ніж реформаторський рух XVI—XVII ст. Там Рим мав справу з більше чи менше численними конкурентами, тут — зі смертним ворогом в особі народів, які піднялись до життя і свободи і успішно скидають з себе духовне ярмо, що гнобило їх сторіччями»¹⁸. Автор порівнює історично віддалений релігійний рух з соціалістичними революціями в ряді країн східної і південно-східної Європи, щоб яскравіше представити величезне значення грандіозних соціальних перетворень сучасності для визволення людей великих обширів від духовного гніту релігії, в даному випадку католицизму. Такі «перескоки» від однієї історичної епохи до іншої дуже повчальні і для істориків, оскільки вони відтіняють прогрес у людському суспільстві.

Часом публіцисти викладають хід подій якоїсь історичної теми досить послідовно. Характерним є приклад з того ж самого памфлета. Щоб розкрити тезу про жорстокість Ватикану, про його розправу з своїми противниками, Я. Галан, відштовхуючись від собору греко-католицького духовенства у Львові (1946 р.), що ухвалив рішення про повний розрив з Ватиканом, коротко викладає історію уніатської церкви від Брестського собору 1596 р. до її безславного кінця¹⁹. Публіцист переконливо показує негативну реакційну роль керіваної з Ватикану уніатської церкви в історії українського народу. Тоді для читача стає цілком історично обґрунтованим вбивство рукою агента апостольської столиці священика Г. Костельника, який очолив ініціативний комітет у ліквідації унії.

Публіцистика дає прекрасні зразки висвітлення цілого життєвого шляху і діяльності історичних діячів.

Радянські публіцисти яскраво показують життєвий шлях, благородні справи рядових трудівників, передовиків виробництва, громадських діячів, науковців, митців, прогресивних діячів закордону. Використовуючи цей важливий матеріал, історики надають своїм творам більшої конкретності. Це допомагає гідно показати роль народних мас в історії через безпосередні дії їх найкращих представників. Серед численних творів цього жанру виділяється книжка М. Рильського і Ю. Смолича «Про хороше в людях» (К., 1965).

Значною мірою публіцисти можуть допомогти історикам і в зображенні реакційних діячів, негативних персонажів історії, які здебільшого в історичних творах виводяться схематичними, нежиттєвими. Багато корисних відомостей для себе знайде історик в памфлетах, фейлетонах, статтях публіцистів. У Я. Галана маємо яскраві життєписи відомого митрополита уніатської церкви графа А. Шептицького («Присмерки

¹⁷ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 1, стор. 163.

¹⁸ Я. Галан. Памфлети, К., 1955, стор. 131.

¹⁹ Там же, стор. 146—156.

чужих богів», 1948), папи римського Пія XII («На службі сатани», 1948) та ін.

Ми не випадково залучили приклади переважно з творів Ярослава Галана, бо вони належать до золотого фонду української радянської публіцистики. До того ж, для цього автора характерні суто наукові методи добору використаного матеріалу. Як свідчить письменник В. Беляєв, готуючись показувати місце Ватікану серед світової реакції, Галан терпляче вивчав в архівах історичні документи, постійно знайомився з новими матеріалами²⁰. На таких прикладах найкраще видно важливу роль публіцистики для історика-дослідника.

Значення творчості публіциста в житті народу найбільш переконливо виявляється в її дієвості. Вплив публіцистики, як історії сучасності, на широкого читача надзвичайно великий. Це особливо яскраво було видно в роки Великої Вітчизняної війни. У період запеклих боїв 1942 р. фронтовики проникливо писали О. М. Толстому: «Недавно в «Правде» ми прочитали Вашу статтю «За радянську Вітчизну». З рук в руки переходила більшовицька «Правда» з грізною, нищівною статтю про неминучу загибель фашизму... До півночі газета обійшла всі землянки батальйону, і можна було спостерігати, як довго не засипали бійці й командири, ділячись своїми враженнями, захоплюючись Вашими натхненними словами, ще сильніше палаючи ненавистю до лиходіїв-фашистів.

В дні Великої Вітчизняної війни Ви, Олексію Миколайовичу, теж боєць і ми почуваємо, ніби Ви перебуваєте з нами зовсім поруч, плечем торкаючись кожного в строю. У Вас інша зброя. Але вона така ж гостра, як наші багнети, як шаблі наших червоних кіннотників, її вогонь такий же переконливий, як вогонь наших автоматів і гармат. Ми разом громимо знахабнілих фашистів»²¹.

Цей лист має велику узагальнюючу силу, образно показуючи роль публіциста-літописця сучасності в строю народу. Безумовно, що великому успіхові публіцистичних виступів славетного письменника О. М. Толстого сприяли його видатний художній талант, привабливість образної мови. Взагалі образність мови зовсім «не протипоказана» і суто науковим творам. Навпаки, вона лише прикрашає їх. За прикладами не доводиться далеко ходити. Так, в чудових творах В. Й. Ключевського, Є. В. Тарле та ряду інших дореволюційних і радянських істориків гармонійно поєднується логічно-науковий виклад з образно-емоціональним. Та справа не лише в образності, і, напевно, головне не в цьому. Видатні публіцистичні твори насамперед вражають читача великою правдою відображення історичної дійсності, закликом до її прогресивного перетворення, до виборювання щасливого майбутнього.

Отже, подібні твори, що створюються у будь-який час, у дні війни і миру, становлять високоякісний літературний матеріал для історика-дослідника. Якщо до цього додати, що кращі зразки публіцистики прекрасно передають колорит епохи, то стане цілком ясным їх першорядне значення для історичного дослідження.

Однак в історичному дослідженні не можна ставити публіцистику на одну дошку з суто історичною літературою. Публіцист не дуже пильнує щодо наведення дат фактів і подій. І це цілком зрозуміло і здебільшого виправдано. Адже в завдання публіциста не входить викладання подій в строгій хронологічній послідовності. Його найбільше

²⁰ В. Беляєв. Ярослав Галан, в кн.: Ярослав Галан. Избранное, М., 1952, стор. 335.

²¹ Цит. з кн.: Дмитро Шлапак. Назв. праця, стор. 17.

турбує якнайкраще, найбільш дохідливо розкрити головну ідею твору, що безпосередньо служить сьогоднішньому дню.

Для історика публіцистика дає переважно фрагментарні, сировинні відомості, які часто потребують, так би мовити, «додослідження» — виявлення з інших джерел і літератури хронологічних дат, логічного, тісного пов'язання з іншим матеріалом. Історикові значно легше використовувати дані з суто історичної літератури, хоч і тут доводиться попрацювати, щоб вона якнайточніше відповідала темі дослідження. Певне утруднення викликає і те, що, як правило, публіцист не посилається на основні джерела і матеріали. Отже, дослідникові важко перевіряти вірогідність наведених відомостей. Проте, буває й так, що публіцист є першим літописцем і свідком якоїсь події. Тоді, зрозуміло, його відомості виступають як джерело і не потребують посилянй. Але це трапляється порівняно рідко.

Важливою для історика є також, так би мовити, «навчальна» функція публіцистики щодо форми викладу матеріалу. Яскравість, ясність, емоціональність зображення дійсності, якими володіють кращі публіцисти, надзвичайно повчальні для науковців. Адже творам з історії при всій сумлінності їх авторів з наукової, ідейної точки зору часом бракує образності, привабливості викладу.

Навіть ті історики, які зовсім не володіють образним мисленням, можуть з успіхом «вмонтовувати» в свої праці необхідний емоціонально насичений матеріал з публіцистики, звичайно, відповідно посиляючись на джерело. Це безумовно поліпшить історичні праці, більше привертатиме до них увагу читачів.

Серед різних видів публіцистики почесне місце займає наукова.

Завданням її є пропагування найновіших досягнень науки, показ їх служіння сучасності. Яскравий таланти у галузі наукової публіцистики має Володимир Орлов, який часто виступає на сторінках «Правды». Він майстерно пише про успіхи в галузі природничих наук — про освоєння космосу, досягнення в галузі фізики, хімії та ін. Його стаття «Гранований флакон» присвячена образному загальному досягненню радянської парфюмерії. Здавалося б, дрібна тема. Але там, де йдеться про всебічно гармонійне життя будівника комунізму, його добробут, немає дрібниць. Це переконливо доводить автор у своїй статті. Він вірно пише: «З повагою тримаю я гранований флакон, і не тільки тому, що відчуваю в ньому маленький сад з пахучими вітерцями, замуrowаними в блискучому склі, але й тому, що бачу в золотавій рідині міцний концентрат людської думки, труд робітника і труд землероба, поетичне даріння серця — есенцію розуму»²².

Автор приходиться до справедливого висновку, що, незважаючи на кришталеву крихкість, гранований флакон є міцним, бо ліг камінцем у будівлю культури. В той час, як китайські керівники, здійснюючи так звану «велику пролетарську культурну революцію», малюють свій примітивний ідеал людини, заперечують всесвітньоісторичні досягнення в галузі культури, комуністи, що керуються творчою революційною теорією марксизму-ленінізму, обстоюють всебічний розвиток людини, забезпечення її всіма благами економіки і культури. В цьому відношенні корисною є і яскрава публіцистична стаття В. Орлова, яка дуже актуальна і в політичному відношенні. Ця спрямованість відповідає ленінському заклику до публіцистів-комуністів «поглиблювати, розширяти і посилювати політичні викривання і політичну агітацію»²³.

²² Владимир Орлов. Граненый флакон, «Правда», 23 жовтня 1966 р.

²³ В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 372.

Особливий інтерес становить наукова публіцистика з історії. На наш погляд, вона охоплює значно ширший діапазон, ніж звичайно прийнято вважати. Нам здається, що до історичної наукової публіцистики слід відносити праці істориків з будь-яких історичних періодів, де для розкриття актуальної ідеї, що активно і безпосередньо служить сучасності, висвітлюються переважно загальновідомі історичні події і де відсутні або майже відсутні елементи наукового дослідження.

До таких праць належить значна частина літератури, що випускається до ювілейних дат. Так, багато подібних видань — брошур, журнальних та газетних статей — вийшло до 300-річчя возз'єднання українського і російського народів у єдиній Російській державі. Цю літературу характеризує розкриття важливої ідеї — багатовікової дружби російського, українського та інших народів нашої Вітчизни. Переважна більшість авторів у невеликих працях прагнула охопити увесь трьохсотрічний період від Переяславської ради до 1954 р., природно, спираючись лише на порівняно нечисленні загальновідомі факти. Здебільшого ці історики не вели спеціальної дослідницької роботи. Безумовно, дана література принесла певну користь, сприяючи вихованню радянських трудящих у дусі дружби народів, пролетарського інтернаціоналізму. Але ці самі завдання можна було б виконати і значно меншою кількістю брошур та статей, без численних повторень. Напевно, раціональніше було використати сили істориків, щоб докладно і узагальнено розкрити окремі маловідомі сторінки дружби народів за порівняно короткі періоди в чисто науково-дослідному плані.

Останнім часом з'являються, хоч ще й не дуже часто, цікаві зразки оригінальної наукової публіцистики з історії. До них безумовно належить книжка С. Л. Утченка²⁴ про зарубіжні подорожі та міркування щодо історичної науки. Автор поставив собі завдання подивитись на деякі суспільні явища як минулого, так і сучасного очима історика, дати їм історичну оцінку. Це обумовило жанр книги як поєднання дорожнього нарису з науковою публіцистикою. С. Л. Утченко унікав викладати відомості загального характеру про населення, економіку, політичний устрій відвіданих країн — тобто тих даних, які не важко знайти у довідкових виданнях. Водночас він досить яскраво викладав свої враження про історичні пам'ятки та їх місце й роль в сучасному житті народів. Книга містить яскраві розповіді про Рим, Лондон, Париж, де порівнюються їх минуле і сучасне, про древності Еллади, історичні пам'ятки Італії, про стародавні часи і сучасність Єгипту.

В другій частині книги автор висловлює своє ставлення до дискусій щодо ролі й місця історичної науки в житті суспільства. С. Л. Утченко обстоює точку зору щодо актуальності історії як науки всупереч окремим скептичним поглядам на це. Він заперечує наявність суперечності в тому, що історія — наука і точна, і описова. Він стоїть на точці зору, що в історичній науці є елементи мистецтва, які виявляються не стільки в образності викладу, скільки в захопленості дослідника самим матеріалом. Закінчує історик свої роздуми про улюблену науку висновком про зростання її суспільного значення.

Значні елементи наукової публіцистики (при переважанні мемуарного жанру) носять і змістовні виступи провідних радянських істориків про свій творчий шлях, вмішувані в журналі «История СССР». Подібні науково-публіцистичні твори становлять величезний інтерес для всіх істориків. Висловлені в них думки сприяють розвитку історичних досліджень, розв'язуючи ряд часткових питань і даючи поживу для

²⁴ С. Л. Утченко. Глазами историка, М., 1966.

творчої думки, хай навіть у вигляді заперечень авторові, принципової суперечки з ним.

Публіцистика конче необхідна історикові, бо вона постійно й владно втручається в усі галузі життя народу. Немає жодного більш-менш значного факту нашої дійсності, який не був би відображений в публіцистиці. Це видно хоча б на прикладі провідних тем публіцистів у роки Великої Вітчизняної війни: а) відображення животворного радянського патріотизму і нерушимої дружби народів-братів як вирішальних джерел нашої перемоги; б) гнівне викриття звірачого обличчя розбійницького німецького фашизму та його найманця — українського буржуазного націоналізму; в) показ керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії в забезпеченні цілковитого розгрому фашистського агресора²⁵. Д. Шлапак вивів цю тематику на основі аналізу величезної української радянської публіцистики періоду Вітчизняної війни.

І в роки мирного соціалістичного та комуністичного будівництва не знижується велика суспільна роль публіцистики.

Останнім часом успішно розгортається вивчення поточної історії, подій, близьких до сьогоденного дня. Публіцисти вносять великий вклад у літопис комуністичного будівництва. І, нам здається, неможливе всебічне вивчення сучасності без уважного і широкого використання радянської публіцистики. В. І. Ленін у свій час закликав працівників преси, особливо найкваліфікованіших з них, подавати побільше свіжих фактів, свіжих вражень²⁶. Радянські публіцисти з честю виконують це побажання вождя. У нашій публіцистиці накопичено величезну кількість цінного для історика фактичного матеріалу, корисних спостережень, важливих узагальнень.

Тема «публіцистика та історичне дослідження» — дуже велика, складна і зовсім не розроблена. Ми лише обмежуємось постановкою питання і висвітленням значення публіцистики для історика-дослідника.

Лише використовуючи увесь арсенал джерел і літератури, серед якої важлива роль належить публіцистиці, можна правдиво і всебічно відобразити всю розмаїтість історичного процесу і цим самим якнайкраще прислужитись пекучим завданням свого часу.

---

²⁵ Д. Шлапак. Назв. праця, стор. 192.

²⁶ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 29.

З історії громадянської війни

С. П. КОРОТКОВ

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДИ ОБОРОНИ ПО РОЗГРОМУ ДЕНІКІНА

Протягом тривалого часу боротьби з білогвардійщиною Південний фронт приковував до себе найпильнішу увагу Центрального Комітету партії і Ради Робітничої та Селянської Оборони, головою якої був В. І. Ленін.

Хоч яка серйозна обстановка склалася на сході внаслідок наступу Колчака, ЦК партії і Рада Оборони, особисто В. І. Ленін вживали дійових заходів до зміцнення Південного фронту. У своїй «Доповіді про завдання професійних спілок у зв'язку з мобілізацією на Східний фронт» на Пленумі ВЦРПС 11 квітня 1919 р. Володимир Ілліч говорив: «...Буржуазія до останньої міри розлючена: вона сподівається найодчайдушнішим наступом змусити нас відтягти частину наших сил з вирішального Південного фронту. Ми цього не зробимо...»¹

17 квітня 1919 р. В. І. Ленін знову повертається до цього питання².

Головна концентрація білогвардійських загонів Денікіна була на Донбаському напрямку. Небезпека в цьому районі посилилась у зв'язку з контрреволюційним виступом козацтва на Дону і Кубані. З ініціативи В. І. Леніна Рада Оборони прийняла 20 травня 1919 р. постанову «Про заходи придушення повстань на Дону». Володимир Ілліч вважав найважливішим стратегічним завданням придушення контрреволюції на Дону і вимагав негайної ліквідації заколоту, щоб не допустити з'єднання військ Денікіна з повстанцями. Це «верх неподобства, що придушення повстання козаків затяглося»³, — вказував В. І. Ленін, — і давав вказівки про те, що найстійкіші частини повинні зламати опір контрреволюційного козацтва.

Велику увагу В. І. Ленін приділяв визволенню найважливішого економічного центру і відповідальної стратегічної ділянки оборони Радянської держави — Донбасу. «Ми, безперечно, загинемо, якщо не очистимо повністю Донбасу за короткий час»⁴.

Повільні операції по визволенню Донбасу непокоїли В. І. Леніна. У телеграмі командуючому Українським фронтом він писав: «Україна повинна визнати Донбасфронт безумовно найважливішим українським фронтом і що б то не стало негайно виконати завдання главнокомандувача солідне підкріплення на ділянку Донбас — Маріуполь»⁵. Володимир Ілліч уважно стежив за становищем на фронтах. 5 травня 1919 р. він звернувся до Українського Радянського уряду: «Від вас досі ні одної точної, фактичної відповіді, які частини двинуті в Донбас, скільки рушниць, шабель, гармат, на якій станції передові ешелони. Взяття Луганська доводить, що праві ті, хто обвинувачує вас в самотійності і в спрямуванні на Румунію. Зрозумійте, що ви будете винні в катастрофі, якщо спізнитесь з серйозною допомогою Донбасові»⁶.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 250.

² Там же, стор. 282—283.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 315.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 36, стор. 460.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 316.

⁶ Там же, стор. 323.

Командуванню Українського фронту і Українському Радянському урядові В. І. Ленін неодноразово давав директиви допомагати Південному фронту. Але деякі керівні військові працівники України затримували перекидання військ у Донбас, добивались розмежування Українського і Південного фронтів. В. І. Ленін категорично виступав проти такого поділу, оцінюючи це як «гру в самотійність»⁷.

8 травня 1919 р. В. І. Ленін від імені ЦК партії у телеграмі Раднаркому України настійно пропонує Київській раді оборони напружити всі сили для прискорення і посилення військової допомоги Донбасу, вказує на потребу загальної мобілізації робітників Одеси, Катеринослава, Миколаєва, Харкова і Севастополя, щоб була підмога Південному фронту, підкреслюючи, що «без швидкого взяття Ростова загибель революції неминуча»⁸.

Зважаючи на небезпеку концентрації денікінських військ у південно-східному районі Донбасу, Рада Оборони 26 травня постановила — негайно відрядити з Харкова всіх робітників на захист Луганська. У постанові зазначалось: «Наказати воєнному відомству в жодному випадку Луганська не здавати»⁹.

28 травня 1919 р. В. І. Ленін написав «Записку по прямому проводу Голові Раднаркому України», яка дає вичерпний аналіз становища на Південному фронті. В ній і в телеграмі рекомендувалося зосередити всі сили на Донбасі, зняти з Західного фронту все можливе, скоротивши до мінімуму всі активні дії на Західному фронті¹⁰.

Але, незважаючи на серйозні заходи, вжиті Радянським Урядом по зміцненню Південного фронту, у другій половині 1919 р. обстановка різко погіршилася. На цей час Денікін мав великі переваги в живій силі і бойовій техніці. Його підтримували імперіалістичні держави, що «...якраз з півдня, з України, намагалися наступати і хотіли зробити з України опорний пункт проти Радянської республіки...»¹¹

19 травня 1919 р. ворог прорвав фронт поблизу Міллерова й почав наступ. Частини Червоної Армії змушені були відійти, що дозволило денікінцям 7 червня з'єднатись у верхньодонських станицях з білокозаками. 30 червня наші війська залишили Царицину. Наступ Денікіна був надто небезпечним для Радянської республіки. Характеризуючи тогочасну обстановку, В. І. Ленін писав: «Настав один з найкритичніших, мабуть що, навіть найкритичніший момент соціалістичної революції»¹².

Хід подій вимагав найтерміновіших заходів до захисту завоювань соціалістичної революції. У період наступу Денікіна на всю силу розгорнулася величезна організаторська діяльність В. І. Леніна як глави Радянського Уряду і Ради Оборони. В своїй напруженій роботі він спирався на Центральний Комітет РКП(б) і Раду Оборони, які мобілізували робітничий клас і маси трудового селянства на боротьбу з ворогами країни Рад.

15 червня 1919 р. відбувся Пленум ЦК РКП(б), який ухвалив заходи по зміцненню вищих органів воєнного керівництва. Пленум 3—4 липня сформував Реввійськграду Республіки в складі 6 товаришів¹³. Проведено було зміни в складі командування фронтами. Пленум схвалив написаний В. І. Леніним лист ЦК РКП(б) до організацій партії — «Всі на боротьбу з Денікіним!», де визначалися головні завдання партії

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 320.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 338.

⁹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 19, оп. 3, од. зб. 41, арк. 7.

¹⁰ Див. В. І. Ленін. ПСС, т. 50, стор. 326.

¹¹ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 247.

¹² Там же, стор. 388.

¹³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, од. зб. 22, арк. 1—2.

і народу: «Всі сили робітників і селян, всі сили Радянської республіки повинні бути напружені, щоб відбити нашість Денікіна і перемогти його, не спиняючи переможного наступу Червоної Армії на Урал і Сибір. У цьому полягає **ОСНОВНЕ ЗАВДАННЯ МОМЕНТУ**»¹⁴. Південний фронт визначався головним фронтом республіки. За пропозицією Володимира Ілліча Пленум ЦК партії вирішив провести мобілізацію комуністів на Південний фронт.

У ході запеклих боїв з Денікіним, коли вирішувалась доля Радянської Батьківщини, з величезною силою розгорнулась мобілізаційна робота Ради Оборони, якій за постановою Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад надавалася вся повнота прав у справі мобілізації сил і засобів країни в інтересах оборони. Протягом травня — жовтня 1919 р. Рада Оборони ухвалила рішення з 1129 питань, з них 579 — про оборону республіки, про вишукування заходів до збільшення чисельності військ Південного фронту й підвищення їх стійкості.

Особлива увага приділялась призову до армії пролетарських верств населення. 31 травня 1919 р. Рада Оборони доручила ВЦРПС розпочати підготовку до призову на військову службу працівників промисловості, торгівлі й транспорту. 6 червня Рада Оборони обговорила хід мобілізації 10% членів профспілок, піддавши гострій критиці незадовільну роботу комісії відділу радянських підприємств Московської Ради. Було прийнято постанову про додаткову профспілкову мобілізацію в п'яти губерніях: Калузькій, Орловській, Тульській, Курській і Воронежській. 13 червня Рада Оборони затвердила декрет про призов на військову службу не менш як 50 тис. залізничників. Зазначалося, що мобілізація не повинна перешкодити роботі залізничного транспорту. На засіданні 19 червня Рада Оборони додатково затвердила розверстку по мобілізації залізничників, де вказувалося, що 60 тис. залізничників потрібно дати понад кількість тих, яких мобілізовано загальним призовом. Фактично до Червоної Армії було призвано 90 тис. чоловік¹⁵. Призов працівників торгівлі й промисловості поповнив ряди Червоної Армії на 40 024 чоловіки. Хід профспілкової мобілізації, яка проходила успішно, обговорювала Рада Оборони 9 і 11 липня 1919 р. Південний фронт поповнився десятками тисяч бійців. Збільшився прошарок робітників. Вже восени 1919 р. вони становили 15—17% особового складу Червоної Армії. Їх місце на підприємствах за постановою Ради Оборони зайняли жінки.

Органам державного контролю було надано право притягати до відповідальності керівників тих установ, де були люди, які ухилялися від мобілізації¹⁶.

9 липня 1919 р. Рада Оборони зобов'язала Центральну комісію максимально скоротити кількість осіб, які користуються відстрочками. 11 липня Реввійськраді республіки було доручено вжити заходів до негайного відправлення на фронт, передусім на Південний, навчених військовій справі частин, прискорити навчання решти мобілізованих. Рада Оборони задовольнила прохання Реввійськради Південного фронту про мобілізацію в окремих округах осіб 18-річного віку¹⁷.

Зважаючи на те, що проведеними призовами було вичерпано всі контингенти військовозобов'язаних, а призов в армію м'олоді народження 1901 р. було визнано небажаним, уряд схвалив постанову провести перевірочний збір призваних раніше. 27 серпня 1919 р. Рада Обо-

¹⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 388—389.

¹⁵ Профсоюзы СССР в создании Красной Армии 1918—1919 гг. Сборник документов. М., 1939, стор. 124.

¹⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 19, оп. 3, од. зб. 51, арк. 9.

¹⁷ Там же, од. зб. 54, арк. 2—3.

рони зобов'язала переглянути облік військовозобов'язаних, щоб ті, кого визнають придатними, проходили службу в армії. Внаслідок цих заходів на грудень 1919 р. до лав Червоної Армії влилося 480 тис. бійців¹⁸. Крім перевірконого збору, в липні — вересні 1919 р. було проведено ряд мобілізацій. До жовтня 1919 р. загальна чисельність Червоної Армії становила 3,5 млн. чоловік.

Великого значення надавали ЦК партії і В. І. Ленін поповненню командного складу Червоної Армії, вмiлому використанню старих воєнних спеціалістів, підготовці командирів з робітників і селян. Політбюро ЦК РКП(б) у своєму рішенні від 23 квітня 1919 р. підкреслювало, що жоден колишній офіцер-комуніст не може відсиджуватися в комісаріаті. Усі повинні йти в армію¹⁹. 29 квітня Рада Оборони схвалила призов до армії офіцерів, які повернулися з полону²⁰. 2 червня було накреслено заходи щодо включення до армії командирів, які працювали в різних цивільних установах на території РСФРР. У тиждневий строк московські установи мали дати не менш як 2 тис. командирів²¹. 11 червня Рада Оборони призвала на службу в армію підпрапорщиків та унтер-офіцерів 45-річного віку й доручила комісії зібрати відомості про командний склад військових установ, який без шкоди для справи можна перевести в діючу армію²². Ці мобілізаційні заходи Ради Оборони забезпечили приплив командирів на Південний фронт. 24 липня сюди прибуло 3282 чоловік, з них — 1912 колишніх прапорщиків та унтер-офіцерів.

Вживались заходи до зміцнення позицій Південного фронту й підсилення технічного оснащення військ. 28 травня 1919 р. Рада Оборони зобов'язала повітові виконкоми безвідкладно задовольняти потреби оборонного будівництва, відряджати інженерів на Південний фронт для відбудови мостів²³.

Командуючий Західним фронтом телеграфував 15 червня 1919 р. В. І. Леніну, що становище на фронті вимагає створення нового укріпленого рубежа, а тому потрібно дати розпорядження Воронезькому губвиконкомові про мобілізацію для будівельних робіт усього працездатного населення, а також використати для цього всі підводи²⁴. Наступного дня Володимир Ілліч телеграфував виконкомам прифронтових районів негайно залучити все працездатне населення і підводи для робіт по укріпленню позицій, що провадяться військово-польовими будівництвами. На кожну ділянку призначити по одному члену виконкому, особисто відповідальному за виконання нарядів²⁵.

З метою підсилення технічного оснащення військ з 15 квітня по 3 серпня 1919 р. на південь було надіслано понад 23 тис. рушниць, 586 кулеметів, 59 гармат, понад 10,5 тис. шабель, 46 літаків і близько 36 млн. патронів. Було доставлено понад 110 тис. комплектів обмундирування, 90 тис. пар взуття. Рада Оборони організувала відправлення на фронт автомобілей. Було затверджено декрет про мобілізацію велосипедів і мотоциклів²⁶, санітарних автомашин²⁷, повозок і засобів зв'язку.

¹⁸ Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов и материалов. М., 1960, т. 2, стор. 824.

¹⁹ Центральний державний архів Радянської Армії, ф. 4, оп. 2, спр. 4/с, арк. 4.

²⁰ Собрание Узаконений, 1919, № 19, стор. 217.

²¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 19, оп. 3, од. зб. 52, арк. 5.

²² Там же, од. зб. 54, арк. 2—3.

²³ Там же, од. зб. 17.

²⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 3, спр. 532, арк. 13—14.

²⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 338.

²⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 19, оп. 3, од. зб. 54, арк. 4.

²⁷ Там же, од. зб. 58, арк. 7.

Дізнавшись, що на Південний фронт надійшли непридатні броньовики, В. І. Ленін довів цей факт до відома Ради Оборони, яка доручила Державному контролю провести ревізію Центроборони, найсуворіше розслідувати, з'ясувати причини і на всіх винних подати в суд.

Займаючись питаннями матеріально-технічного забезпечення бойових дій, Рада Оборони здійснювала военно-стратегічне керівництво обороною країни. Треба було ліквідувати рейдові групи кінного корпусу генерала Мамонтова, які 10 серпня 1919 р. прорвалися в наш тил поблизу Новохоперська. Однак командування Південним фронтом не дало правильної оцінки военно-стратегічної обстановки й нічого не зробило для своєчасної відсічі ворогу. Командуючий Південним фронтом заявляв, що прорив білими фронту — дурниця, а якщо вони навіть і прорвуться вглиб, то опиняться в мішку²⁸. Реввійськрада Південного фронту не виявила потрібної обачності, а це призвело до того, що не були своєчасно евакуйовані речовий і артилерійський склади, близько 200 вагонів з майном залишилися у Козлові і все це розграбували козаки²⁹.

Наскок білогвардійців був настільки стрімким, що 18 серпня вони захопили Тамбов. Для з'ясування обставин залишення міста Рада Оборони призначила слідство³⁰. Глибокий рейд кінного корпусу Мамонтова по тилах радянських військ дуже ускладнив становище.

В. І. Ленін вважав ліквідацію кінноти Мамонтова найневідкладнішим завданням. Він уважно стежив за подіями і на основі глибокого всебічного аналізу обстановки вживав необхідних заходів, точно і швидко визначав головний напрямок розгрому ворога. У своїх спогадах С. С. Каменев зазначав, що він особисто бачив роботу Володимира Ілліча по організації оборони. Під час Мамонтовського рейду В. І. Ленін, «...крім заходів боротьби по лінії Червоної Армії, негайно приступив до організації глибокої оборони на всіх південних шляхах до Москви, включивши в цю глибоку оборону і Тулу (збрійний завод)»³¹.

22 серпня Рада Оборони визначила конкретну програму якнайскорішої ліквідації прориву військ Денікіна. Було оголошено: 1) губернії, що перебувають на военному стані: Рязанська, Тульська, Орловська, Воронежська, Тамбовська, Пензенська; 2) для безпосереднього впровадження в цих губерніях военного стану утворити в усіх містах губернських, повітових та ін., при всіх великих центрах і залізничних станціях, що поза межами міст, революційні комітети (ревкоми) на чолі з місцевим військовим комісаром і двома представниками президії місцевого виконкому; 3) на ці ревкоми покласти всю відповідальність за дійсну оборону місцевостей, що перебувають в їх розпорядженні, від нападу білогвардійських та козачих банд і повну ліквідацію будь-яких контрреволюційних виступів. Для цього: а) ревкомам надається вся повнота влади в межах даної місцевості; б) всі без винятку установи, організації й особи даної місцевості повинні передати місцевим ревкомам на їх вимогу всі засоби оборони: військо, міліцію, кулемети, рушниці, коней, повозки, автомобілі легкові й вантажні, мотоцикли, самокати й ін.; в) ревкомам негайно приступити до активної оборони своїх місцевостей; 4) загальне керівництво діяльністю зазначених ревкомів покласти на Реввійськграду республіки; 5) доручити Реввійськграді республіки провести в усіх інших, крім указаних в п. 1-му, губерніях мобілізацію автотранспорту, для чого всі установи, організації зобов'язуються в триденний строк з дня отримання цієї постанови передати місцевим губвоенкомам автомобілі — вантажні і легкові, мото-

²⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 6, од. зб. 95, арк. 109.

²⁹ Там же, арк. 110—111.

³⁰ Там же, ф. 19, оп. 3, од. зб. 67, арк. 1.

³¹ Спогади про В. І. Леніна, К., 1958, ч. 2, стор. 251.

цикли, придатні для воєнних цілей, в розмірі, що не перевищує 50% місцевих автотранспортних засобів³².

З метою посилення оперативного керівництва військами 29 серпня 1919 р. Рада Оборони надала Польовому штабу і Командуючому військами право першочергового зв'язку з пунктами розташування наших військ і Ревкомів³³.

Прорив кінноти білогвардійців у тил наших військ сприяв успішному наступові Денікіна по всьому фронту. За короткий строк білобандити захопили значну частину радянської території. Зайнявши 20 вересня Курськ, Денікін пішов далі на Орел. 13 жовтня наші частини залишили й це місто. Виникла небезпека захоплення ворогом Тули. Армія Денікіна була за 150 км від Москви.

На цей час послали активність білогвардійці та інтервенти на інших фронтах. В нашому тилу активізувалась шпигунсько-диверсійна діяльність розвідок імперіалістичних держав.

Отже на осінь 1919 р. склалося загрозливе становище в країні. У книзі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» В. І. Ленін писав, що в ті дні Радянській республіці загрожувала страшна, смертельна небезпека.

В. І. Ленін узяв на себе велику відповідальність за долю країни, зосередивши в своїх руках усі ключові позиції її оборони. Він невтомно вивчав події на фронті, давав від імені ЦК партії і Ради Оборони директиви, перевірив їх виконання, запитував Реввійськграду республіки, Головного командуючого, Польовий штаб про їхні дії і заходи, спрямовував діяльність командирів і політпрацівників на зміцнення свідомої воїнської дисципліни і високого морально-політичного рівня червоноармійців, особисто слухав доповіді про становище на фронтах, приймав численних працівників, давав цінні поради. У той період Володимир Ілліч працював надзвичайно багато і дуже напружено. Н. К. Крупська в спогадах відзначає, що «...він працював з ранку до вечора, величезна турбота не давала йому спати. Було, прокинешся вночі, встане, почне перевіряти по телефону: чи виконано те або інше його розпорядження, надумає телеграму ще якусь додатково надіслати. Вдень мало бував дома, більше сидів у себе в кабінеті...»³⁴

В. І. Леніну доводилось приймати відповідальні й термінові рішення щодо оборони. «Донесення з фронтів одержували мало не щогодини,— писав у спогадах С. С. Каменев.— Найвідповідальніші рішення доводилось приймати в мінімальні строки. Всі найважливіші донесення і рішення, що приймалися, т. Склянський негайно передає по телефону в Кремль Володимиру Іллічу. Як правило, ми розлучаємось з т. Склянським дуже пізно, на світанку. Наступного дня знову тривожні дзвінки. Спішно зустрічаємось знову в кабінеті т. Склянського. Під Петроградом справи значно погіршали, доводиться вживати надзвичайних заходів, кидати резерв, створений спеціально для оборони Тули. Тут же т. Склянський по телефону сповіщає про прийняте рішення Володимиру Іллічу... Непохитний спокій Володимира Ілліча у цей час був найкращою підтримкою головнокомандування»³⁵.

У серпні 1919 р. Політбюро ЦК РКП(б) ухвалило ряд рішень про боротьбу з Денікініми. 9 серпня у телеграмі Раднаркому України передавалась директива ЦК партії: «оборонятися до останньої можливості, відстоюючи Одесу і Київ, їх зв'язок і зв'язок їх з нами до останньої

³² Журн. «Пролетарская революция», 1940, № 1, стор. 152.

³³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 19, оп. 3, од. зб. 69, арк. 1.

³⁴ Спогади про В. І. Леніна, стор. 386.

³⁵ Там же, стор. 259.

краплини крові»³⁶. ЦК партії в ході оборонних боїв виробив план розгрому Денікіна³⁷. Початок здійснення цього плану покладено в рішеннях Пленумів ЦК 21 і 26 вересня 1919 р. Пленум ЦК РКП(б) 21 вересня відзначив, що в обстановці, яка склалася, у зв'язку з успіхами Денікіна на центральному напрямку, проривом Шкуро і його з'єднанням з Мамонтовим, внаслідок втрати Курська постало питання змінити стратегічний план боротьби з Денікіним. Пленум запропонував Головному коротко схарактеризувати воєнну обстановку і викласти свої стратегічні міркування з приводу становища, що створилося³⁸.

26 вересня 1919 р. Пленум ЦК заслухав лист Главкома та доповіді про фактичне становище на фронтах. Було ухвалено рішення: 1) перекинути на Південний фронт з Північного та з Петроградської ділянки Західного фронту максимальну можливу кількість кращих військових частин; 2) перевести на Південний фронт максимальну можливу кількість відповідальних працівників-комуністів з кращих представників командного складу³⁹.

Для підсилення Центрального району країни Рада Оборони 24 вересня 1919 р. визнала за необхідне: «1) підготувати для стійкої оборони район у межах: Москва, Вітебськ, р. Дніпро, Чернігів, Воронеж, Тамбов, Шацьк, Москва; 2) весь цей район оголосити на воєнному стані»⁴⁰.

Вже тоді з'ясувалося, що орловсько-курсський напрям перетворюється з допоміжного на головний. Характеризуючи суть рішень Пленуму ЦК, В. І. Ленін писав: «Щоб відбити наступ на Орел, щоб перейти в наступ на Курськ і Харків, треба, крім того, що у нас є, мобілізувати кращих працівників з пролетаріату»⁴¹. Отже, наприкінці вересня 1919 р. було висловлено думку про створення необхідних передумов для переходу Червоної Армії в наступ на центральному напрямі.

Після ретельної підготовки 11—12 жовтня Червона Армія розгорнула контрнаступ, що переріс у генеральний наступ тривалістю понад місяць. 20 жовтня було визволено Орел, а 24-го — Воронеж. «Перемога під Орлом і Воронежем,— говорив Володимир Ілліч 24 жовтня,— де переслідування ворога триває, показала, що і тут, як і під Петроградом, перелом настав. Але нам треба, щоб наш наступ з дрібного і часткового було перетворено в масовий, величезний, в такий, що доводить перемогу до кінця»⁴².

У другій половині жовтня відбулося засідання Політбюро ЦК РКП(б), яке схвалило остаточне рішення про перенесення центру всієї оборони на Південний фронт і про завдання удару на лінії Харків — Донбас — Ростов. «Ініціатива наступу через Харків — Донбас виходила від Володимира Ілліча»⁴³. У рішенні Політбюро ЦК РКП(б) записано: «Тули, Москви і підступів до них не здавати... Питання про Північний і Західний фронти розглядати під кутом зору небезпеки Московсько-Тулського району в першу чергу, Петрограда в другу чергу... На Південно-Східному фронті тимчасово перейти до оборони з завданням: а) не дозволити Денікіну з'єднатися з уральськими козаками, б) вивільнити частину живої сили для захисту Тули і Москви»⁴⁴.

³⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 352.

³⁷ Спогади про В. І. Леніна, стор. 258.

³⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, од. зб. 23.

³⁹ Там же, од. зб. 24.

⁴⁰ Там же, ф. 19, оп. 3, од. зб. 72, арк. 82.

⁴¹ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 29.

⁴² Там же, стор. 61.

⁴³ С. А. Аралов. Ленін нас вел к победе. Воспоминания, М., 1962, стор. 125.

⁴⁴ КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза, М., 1958, стор. 138.

14 листопада 1919 р. Політбюро ЦК РКП(б) знову обговорювало питання про військові дії проти Денікіна і дало директиву Головному штабу взяти Курськ і вести наступ на Харків і Донбас.

Розвиваючи наступ, 17 листопада Червона Армія визволила Курськ. Наприкінці грудня було розгромлено царицинське угруповання білих і розгорнуто наступ на Тихорецьку та на Ставрополь. 10 січня 1920 р. було визволено Ростов. Денікінська армія виявилась розчленованою на три ізольовані угруповання: одне на Північному Кавказі, друге — в Криму, третє — на півдні України. Для ліквідації цих розрізнених груп фронти були реорганізовані. Південний фронт перейменовано на Південно-Західний, а Південно-Східний — на Кавказький. Обидва фронти успішно добили рештки білої армії.

Таким чином, з Денікіним було покінчено. Радянський народ, керований Комуністичною партією, здобув перемогу. У своїй доповіді на VII Всеросійському з'їзді Рад 5 грудня 1919 р. В. І. Ленін сказав: «З точки зору звичайного врахування сил, з точки зору військового зважування сил, це дійсно чудо, тому що Антанта була і лишається незмірно могутнішою, ніж ми. І проте звітний рік знаменний найбільше якраз тим, що ми здобули гігантську перемогу, — настільки велику перемогу, що, мабуть, не перебільшуючи, можна сказати, що *головні труднощі вже позаду*»⁴⁵.

---

⁴⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 184.

Т. С. ФЕДОРОВА

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ДНІПРОВСЬКОЇ РІЧКОВОЇ ФЛОТИЛІЇ В БЕРЕЗНІ—СЕРПНІ 1919 р.

Формування, бойові дії та роль Дніпровської річкової флотилії у визволенні придніпровських районів України в період громадянської війни — один з найважливіших етапів у житті цього військового з'єднання. У короткій статті неможливо охопити всі питання, пов'язані з організацією та бойовими діями флотилії. Тому автор зупиняється на першому періоді її діяльності, а саме — на процесі формування, озброєння та комплектування у березні—серпні 1919 р., оскільки цим моментам дослідники майже не приділяли уваги*.

Вперше питання про необхідність Дніпровської флотилії постало перед більшовиками України після вигнання німецько-австрійських окупантів і відновлення в республіці Радянської влади. В період громадянської війни в умовах жорстокої розрухи на транспорті особливо зросла роль водних комунікацій. Проте використанню Дніпра як транспортної артерії перешкождали контрреволюційні куркульські банди Зеленого, Струка, Кравченка та інших отаманів, яких чимало було в той час на дніпровських берегах. У зв'язку з цим особливо гостро відчувалась необхідність військового формування, здатного знешкодити й знищити контрреволюційні банди і відкрити шлях для навігації.

Виходячи з цього та враховуючи напружену обстановку, яка склалась у придніпровських районах України, польовий штаб Реввійськради республіки поставив 18 лютого 1919 р. питання про створення на Дніпрі річкової флотилії з метою подання допомоги сухопутним частинам Червоної Армії в боротьбі з бандами¹. В терміновому порядку цю справу було розглянуто у вищих військових та військово-морських інстанціях. Через недостатню кількість коштів Морський генеральний штаб не зміг узяти формування флотилії під свій контроль, а лише відрядив у розпорядження командування Українського фронту спеціалістів по озброєнню суден. Таким чином, з самого початку свого існування Дніпровська флотилія була місцевим формуванням, а її організація здійснювалась під керівництвом відділу військових сполучень штабу 1-ї Української Радянської Армії.

12 березня Реввійськрада республіки призначила командуючим флотилією А. В. Полупанова. Колишній машиніст Чорноморського флоту, він у 1918 р. командував бронепоездом № 4**, а згодом — 1-ю морською важкою бронеплощадкою². Того ж дня наказом № 1 по штабу Дніпровської флотилії до її складу були зараховані перші 18 чоловік команди. Політичним комісаром став колишній політком дивізії Щорса К. Д. Дюков. Постачання флотилії здійснював штаб тилу групи військ Київського напрямку³. Командуючий негайно провів огляд паро-

* За винятком дещо тенденційної статті П. І. Смирнова «Днепровская военная флотилия» в книзі «Гражданская война. Боевые действия на морях, речных и озерных системах», т. III, Л., 1925.

¹ Моряки в боротьбе за власть Советов на Украине, К., 1963, стор. 275.

** У літературі він відомий під назвою «Свобода или смерть!».

² ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 1, арк. 82—83.

³ Там же, спр. 104, арк. 1, 13 зв.

плавів, що стояли в Київській гавані. Першими до з'єднання були зараховані 5 моторних катерів, що залишились після вигнання німецьких окупантів. Їм дали назви: «Україна», «Комуніст», «Ленін», «Карл Маркс», «Шевченко».

16 березня 1919 р. інженеру Прозоровському, прикомандированому до флотилії штабом 1-ї Української Радянської Армії, було наказано «негайно приступити до обладнання броньових катерів та буксирів»⁴. Озброєння для катерів пропонувалось одержати з київського арсеналу, а в разі відсутності його там — з артилерійського парку⁵. 18 березня 1919 р. командуючий наказав негайно озброїти двома тридюймовими польовими гарматами 4 буксирні катери типу «Шарлотта». Проте, мабуть, через відсутність потрібної зброї на кожному катері було встановлено одну 37-міліметрову гармату Гочкіса на кормі та по одному кулемету⁶. В ті ж березневі дні 1919 р. А. В. Полупанов доповідав Комісаріату в морських справах УРСР, що необхідно провадити організацію флотилії в «більш широкому та цілеспрямованому масштабі». Він пропонував використати для цього буксирні катери та інші дрібні судна, чимало яких стояло в дніпровській гавані. Буксирні катери були більш потужними та надійними в експлуатації, ніж моторні, придатніші для установки на них гармат невеликого калібру, а також могли використовуватися як рятівні судна в разі аварій і посадок на мілину інших кораблів флотилії⁷.

Уже наприкінці березня до складу Дніпровської військової флотилії ввійшли 9 пароплавів і 5 моторних катерів⁸. Серед них — судна товариства «Буксир»: «Адмірал», «Аполлон», «Кур'єр», «Самуїл», пароплави «Воевода» — 2-го пароплавного товариства і «Доротєя» — округи шляхів сполучення⁹. Крім того, терміново озброювались пароплави «Київ», «Мукомол» і «Мандельштам». Паралельно йшло комплектування особового складу флотилії.

Командування 1-ї Української Радянської Армії дало розпорядження про відкомандирування з сухопутних частин моряків, які побажають вступити до флотилії¹⁰. Військові моряки Балтійського та Чорноморського флотів, що перебували в Києві, річковики, які працювали на дніпровських пароплавах, добровільно вступали до флотилії. За вказівкою Київського міського комітету партії серед річковиків, робітників 1-ї Київської радянської верфі та на деяких заводах комуністи провели збори та мітинги, присвячені організації флотилії. В перші дні до команд кораблів були зараховані київські комуністи: М. П. Барішников, О. Агеєв, Д. С. Волков та інші; робітники-річковики: І. Борисов, А. Ждан, С. Мищук, Н. Перелигін, А. Узварик і багато інших; колишні моряки військового флоту: О. С. Солонников, В. П. Крупчинський, М. Є. Новов, В. Кабузан¹¹. Київські комуністи та колишні моряки військового флоту становили основне ядро командного і політичного складу кораблів. Комплектування йшло швидко. Вже 15 березня особовий склад флотилії нараховував понад 100 чоловік. 19 березня були призначені перші командири озброєних катерів: Г. Рашевський, Д. Н. Малафеев, М. Є. Новов¹². 22 березня 1919 р. командуючий під-

⁴ ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 104, арк. 3.

⁵ Там же, арк. 3 зв.

⁶ Там же, арк. 4; оп. 2, спр. 8, арк. 15.

⁷ Моряки в боротьбе..., стор. 276—277.

⁸ ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 69, арк. 15.

⁹ Там же, спр. 184, арк. 6, 13.

¹⁰ А. В. Полупанов. Свобода или смерть!, Симферополь, 1958, стор. 138.

¹¹ Спогади Т. І. Рильського. Днепровці в гражданской войне, стор. 9—10, Інститут історії АН УРСР, рукописний фонд.

¹² ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 104, арк. 4 зв., 6.

писав наказ № 11, яким встановлював суворий порядок і військову дисципліну¹³.

Хоч прискорене комплектування флотилії і мало свої недоліки воно дало можливість в основному забезпечити командами всі судна, які ввійшли до неї. Вже 25 березня 1919 р. була сформована 1-а бригада Дніпровської військової флотилії. До її складу ввійшли моторні катери №№ 1—5, а також два допоміжні буксири — «Доротей» та «Воевода»¹⁴. Начальником бригади призначили колишнього сигнальника Чорноморського флоту В. П. Крупчинського, комісаром — Д. С. Волкова. Крупчинському було наказано терміново закінчити формування і привести судна до бойової готовності. В наступні дні були сформовані ще дві бригади флотилії. До 2-ї ввійшли «Кур'єр», «Самуїл» та «Аполлон». Командиром її був призначений М. П. Барішников, комісаром — К. Г. Грибан. 3-я бригада складалася з кораблів «Адмірал», «Вірний», «Арнольд». Командував нею М. Є. Новов, комісаром став В. І. Колодницький¹⁵. Усі буксирні пароплави були озброєні двома трюдіймовими польовими гарматами й достатньою кількістю кулеметів.

Командири бригад мали наказ завершити остаточне комплектування кораблів до 12 години 30 березня 1919 р.¹⁶ У зв'язку з активізацією куркульських банд Дніпровська флотилія вимушена була розпочати бойові дії ще не закінчивши свого формування й озброєння. 28—29 березня провів першу розвідку пароплав «Маруся». 9—18 квітня кораблі флотилії підтримували частини 1-ї Української Радянської Армії в боротьбі з бандами Зеленого, які підступили до північних околиць Києва. Участь у ліквідації банд з кінця березня до 18 квітня була першою серйозною військовою операцією флотилії — бойовим хрещенням моряків-дніпровців.

Разом з тим перші бої виявили й деякі недоліки в організації флотилії. Формування її за зразком сухопутних дивізій не давало можливості передбачити всіх особливостей, властивих річковому з'єднанню. Виявилась недостатня кількість озброєння, незадовільний стан броньового запасу суден і необхідність поповнення флотилії новими кораблями. Серйозним недоліком була відсутність обліку особового складу — прийом провадився безсистемно, здебільшого стихійно, внаслідок чого на флотилії з'явилося дуже багато випадкових осіб, як їх тоді називали — «кльошників». Гостро відчувалася нестача в командних кадрах та спеціалістах.

З метою збільшення рухомого складу флотилії Полупанов вирішив провести додаткову націоналізацію приватних пароплавів. У цей час флотилія вже мала своїх інженерів-спеціалістів — Н. Д. Зв'ягіна, Л. Яницького, Д. І. Малецького та Я. О. Копержинського¹⁷. 16 квітня комісія, призначена для огляду комерційних пароплавів у гаванях та на пристанях, виявила, що приватні судна перебувають у занедбаному стані й потребують капітального ремонту. І все ж після ретельного огляду було відібрано 21 пароплав. Крім того, 19 травня комісія оглянула декілька барж, маючи на меті з'ясувати, чи придатні вони для переобладнання й установки на них гармат великого калібру. Трохи раніше до складу флотилії було включено ще 14 пароплавів, в тому числі — «Наїзник», «Отаман», «Ярослав», «Бежиця» та ін.¹⁸

¹³ ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 104, арк. 9.

¹⁴ Згідно з іншими даними — буксири «Шарлотта» та «Емілія», ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 104, арк. 11—14; спр. 69, арк. 15; спр. 106, арк. 23.

¹⁵ ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 104, арк. 11—14.

¹⁶ Там же, арк. 16.

¹⁷ Там же, арк. 34, 36.

¹⁸ Там же, арк. 41, 80; спр. 184, арк. 6, 13.

В результаті націоналізації, проведеної за ініціативою А. В. Полупанова, вже в серпні до складу флотилії ввійшло близько 50 суден¹⁹. Всього за період діяльності Полупанова було націоналізовано 130 пароплавів²⁰. Ремонт та обладнання кораблів провадились на 1-й Київській радянській верфі. Для прискорення цих робіт на допомогу судноремонтникам були відряджені робітники 2-го пароплавного товариства по Дніпру та притоках²¹.

Надаючи великого значення створенню флотилії, на початку квітня 1919 р. верф відвідав голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Він оглянув гавань, а потім виступив на мітингу з промовою, в якій схвалив узяті темпи і просив робітників докласти всіх зусиль, щоб прискорити озброєння суден флотилії²².

Завдання виконувалось успішно. Для більш швидкого завершення робіт по озброєнню командуючий фронтом В. О. Антонов-Овсієнко виділив 1 млн. крб. Поточний ремонт суден мав провадитись за рахунку Укрголовводу. Наряди на роботи по озброєнню кораблів давались верфі за підписом командуючого флотилією²³. Самовіддано працювали робітники. Багато з них по кілька днів не ходили додому²⁴.

Проте роботи незабаром загальмувались через нестачу кваліфікованих кадрів, необхідних матеріалів, а також незадовільне забезпечення робітників та службовців верфі продовольством. Управління водного транспорту довгий час не давало кредитів для поточного ремонту. Конче необхідним було вирішення питання про негайне переведення 1-ї Київської радянської верфі на військове постачання. 21 червня 1919 р. А. В. Полупанов надіслав доповідь з цього питання до Реввійськради республіки. 24 червня начальник Управління військових сполучень 12-ї армії подав Реввійськраді армії доповідну записку такого ж змісту для розгляду її в Раді оборони України²⁵. В зв'язку з цим 14 липня 1919 р. відбулася міжвідомча нарада при голові Надзвичайної комісії по постачанню України. Нарада ухвалила «визнати верф такою, що працює на оборону, — і всіх робітників та службовців, які працюють для озброєння, вважати мілітаризованими». Верф забезпечувалась кваліфікованими робітниками, необхідними матеріалами. Судноремонтники одержували червоноармійський пайок²⁶.

4 липня 1919 р. командуючий флотилією звернувся до колективу верфі з закликом докласти всіх зусиль для найшвидшого введення в дію бойових суден²⁷. В озброєнні кораблів Дніпровської флотилії брали участь робітники київського заводу «Арсенал». 11 липня 1919 р. «в нагороду за ретельну роботу по установці 48-лінійних гармат» на одному з пароплавів командуючий флотилією наказав видати шести арсенальцям «18 фунтів хліба на 3 дні, з розрахунку по 1 фунту на людину в день»²⁸.

До середини липня 1919 р. було закінчено націоналізацію дніпровських пароплавів, визначено склад флотилії. Таких результатів було досягнуто завдяки рішучим заходам Полупанова, який діяв часто з власної ініціативи, не завжди погоджуючи свої розпорядження з керів-

¹⁹ Н. Зегжда. Южная группа Днепровской военной флотилии, Военмориздат, 1940, стор. 9.

²⁰ ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 27, арк. 26—27.

²¹ Там же, спр. 184, арк. 14.

²² Т. І. Рильський. Назв. праця, стор. 12.

²³ ЦДАВМФ, ф. Р-1, оп. 3, спр. 386, арк. 91.

²⁴ А. В. Полупанов. Назв. праця, стор. 146.

²⁵ ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 1, арк. 102; оп. 2, спр. 8, арк. 2.

²⁶ Там же, оп. 1, спр. 12, арк. 3.

²⁷ Там же, спр. 1, арк. 146.

²⁸ Там же, спр. 106, арк. 10.

никами Укрголовводу. Дії Полупанова щодо використання дніпровських суден, пристаней, постачання флотилії паливом викликали невдоволення не тільки судновласників, але й керівництва Українського управління водного транспорту, яке вимагало централізації, а отже і обмеження самостійності командуючого. Кінець кінцем його було усунуто від контролю за ремонтом і озброєнням суден²⁹, що негативно відбилося на роботах. Інтенсивність їх знизилась майже на 75%.

Затримка ремонту й озброєння суден була неприпустимою, тому що оперативна обстановка ставила перед флотилією дедалі серйозніші бойові завдання. Протягом усього періоду формування, з квітня по серпень, не припинялись активні дії флотилії по обороні Києва*. Частина 1-ї Української Радянської Армії (згодом 12-ї армії), місцеві гарнізони і загони, підтримані воїнами-річковиками, розгромили банди, що діяли в басейнах Дніпра і Прип'яті, а їх бази ліквідували. Це дало змогу відновити судноплавство по Дніпру, зменшити напруження в цьому районі.

Спокій, проте, тривав недовго. Наприкінці червня у зв'язку з новим наступом Денікіна напади банд у басейні Дніпра знову почастишали. Бої на північ та південь від Києва, в яких брали участь кораблі Дніпровської флотилії, тривали протягом липня і серпня 1919 р. Одночасно судна ДВФ діяли проти Денікінської армії на Катеринославському напрямку, а на Прип'яті — проти військ буржуазно-поміщицької Польщі. Наприкінці серпня напружені бої з денікінцями розгорнулись безпосередньо на підступах до Києва. Незважаючи на стійкий опір частин Червоної Армії, 31 серпня Київ захопили ворожі війська. Дніпровська флотилія змушена була відійти до гирла Прип'яті. У цей надзвичайно напружений час дніпровці доклали чимало зусиль для евакуації державних установ, військового майна, боєприпасів та важливих документів.

На цьому закінчується перший період історії Дніпровської флотилії. Він характеризувався напруженою боротьбою на різних ділянках Дніпра та його приток. Загони суден, які виступали разом з частинами Червоної Армії, висаджували десанти, завдавали артилерійських ударів по ворогу, забезпечували переправу військ, охороняли мости й поромні переправи, здійснювали транспортування військ і вели розвідку. Крім того, десантні загони дніпровців часто діяли на суші самостійно або в складі армійських частин.

Наприкінці першого періоду, крім 12 озброєних суден, розподілених по 4-х бригадах, до складу флотилії входили також допоміжні кораблі, що не брали участі в бойових діях.

Особовий склад флотилії, за даними на 13 червня (більш ранніх відомостей немає), нараховував 804 чоловіки. Штабні органи флотилії на цей час надмірно зросли, хоч спеціалістів у них майже не було³⁰. На 13 липня 1919 р. флотилія налічувала 76 чоловік командного складу³¹.

Командири здебільшого не мали необхідних спеціальних знань, не були підготовлені до керівництва бойовими діями військових суден. Е. Е. Розенбаум — командир пароплава «Остер», М. А. Новгородський — командир пароплава № 8, Б. Кантуашвілі — командир «Вірного» (№ 12) та інші виявили себе здібними військовими моряками, але загалом командний склад флотилії не відповідав тим вимогам, які

²⁹ ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 1, арк. 271, 285; спр. 12, арк. 7.

* Детальніше про бойові дії див. зб. «Моряки в боротьбе...», стор. 278—280.

³⁰ ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 19, арк. 8—10.

³¹ Там же, спр. 151, арк. 2—4.

перед ним стояли. Процент колишніх військових моряків серед некомандного складу також був невеликим. Значну частину становили червоноармійці і матроси дніпровських пароплавів (річковики).

Влітку 1919 р. особовий склад з'єднання значно поповнився. Загальна чисельність некомандного складу флотилії на 13 липня збільшилась до 1176 чоловік³². До флотилії добровільно вступило багато червоноармійців артилерійських дивізіонів, телефоністи Київського караульного батальйону та 1-го Київського запасного полку, червоноармійці 3-го Луганського інтернаціонального полку, 1-го Київського полку особливого призначення. Службу в Дніпровському півекіпажі проходили учні Херсонського мореплавного училища. 29 травня 1919 р. до флотилії було зараховано 11 військових моряків з гідролінійного парку Чорноморського флоту, а після захоплення білогвардійцями Чорноморського узбережжя в липні 1919 р. прибуло ще 36 чорноморців, а також загін морської оборони Кримського узбережжя. Отже, некомандний склад також становив різномірну масу людей, більшість яких не мала відповідної підготовки і не була знайома з військовими діями річкових флотилій.

Всі ці недоліки були неминучим наслідком підпорядкування флотилії сухопутному командуванню. Щоб забезпечити пароплави командами, Полупанов змушений був брати всіх бажаних. Підпорядкування сухопутному командуванню негативно впливало і на постачання флотилії не тільки артилерією, боеприпасами і різними матеріалами, а й продовольством.

Незважаючи на заходи, вжиті командуванням, дисципліна на флотилії була слабкою, нерідко траплялися випадки самовільних реквізицій, обшуків, пияцтва, крадіжок. Це пояснювалось не тільки різномірністю особового складу і наявністю серед моряків випадкових елементів, а насамперед недостатньою політроботою. Політуправління флотилії було створено тільки в середині липня 1919 р. Серйозною перешкодою в організації і проведенні виховної та політичної роботи серед моряків було недостатнє керівництво з боку партійних організацій Києва і політуправління 12-ї армії.

Аналіз організаційної структури, озброєння і бойового використання суден приводить до висновку, що основні недоліки полягали в безпосередньому підпорядкуванні флотилії сухопутному командуванню, здійсненні бойових операцій невеликими загонами, у відсутності необхідного керівництва з боку військово-морського центру, недостатній роботі політичних органів, а також в обмеженні самостійних дій командуючого флотилією.

Слід визнати, що в обстановці постійних бойових операцій при відсутності належного керівництва й допомоги з центру і значній протидії Укрголовводу, рішучі заходи командуючого флотилією по використанню приватних та державних пароплавів для військових цілей були в цілому правильними. Велике значення мала проведена з ініціативи Полупанова мілітаризація 1-ї Київської радянської верфі. Основним і вирішальним результатом діяльності командування флотилії в першій половині 1919 р. був сам факт створення бойової сили на Дніпрі. У складній обстановці того часу, незважаючи на безліч перешкод, флотилія була створена, озброєна і своїми діями істотно допомагала частинам Червоної Армії ліквідувати банди у придніпровських районах, у відновленні судноплавства на Дніпрі. Виходячи з цього і необхідно

³² ЦДАВМФ, ф. Р-139, оп. 1, спр. 104, арк. 75, зв., 76, 78 зв.; спр. 106, арк. 38, 7 зв.; спр. 105, арк. 126; спр. 1, арк. 197; спр. 151, арк. 1.

оцінювати роль, яку відіграла флотилія в перший період. Пізніше, маючи певну базу, легше було провести реорганізацію та її зміцнення. Не можна тому погодитися з думкою деяких авторів, особливо П. І. Смирнова, що внаслідок особистих недоліків Полупанова вся його діяльність не дала позитивних результатів.

Вказуючи на недоліки в організації флотилії, Полупанов у своїх доповідях командуванню морськими силами (коморси) неодноразово ставив питання про її реорганізацію і передачу морському відомству. До таких же висновків прийшла й комісія по обстеженню Дніпровської військової флотилії на чолі з К. І. Пронським, яка працювала в серпні 1919 р. Наказом Реввійськради республіки № 1427/283 від 1 вересня 1919 р. флотилія підпорядковувалася коморси. До її складу вливались Прип'ятська та Березинська флотилії. Сили з'єднання розподіляв командуючий морськими силами, який погоджував усі питання з польовим штабом Реввійськради республіки. В оперативному відношенні загони і судна підлягали арміям і фронтам, в районі яких вони діяли. Одночасно був призначений новий командуючий ДВФ, П. І. Смирнов³³, професіональний революціонер, який раніше командував Волзькою військовою флотилією.

Реорганізована і посилена, флотилія у 1920 р. взяла активну участь у боях. Моряки-дніпровці вславились героїчними подвигами, проявили самовідданість, мужність, стійкість і винахідливість у боротьбі з ворогами.

Бойові операції Дніпровської військової флотилії протягом 1919—1920 рр. внесли значний вклад у справу визволення України в роки громадянської війни.

---

³³ ЦДАВМФ, ф. Р-1, оп. 3, спр. 391, арк. 13; спр. 704, арк. 3.

ВЕРОНІКА ГОСТИНЬСЬКА

**ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКІ ПЕРЕГОВОРИ
В ЧЕРВНІ-ГРУДНІ 1919 р. ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ
В РОЗВИТКУ ПОДІЙ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Велика Жовтнева соціалістична революція відіграла винятково важливу роль у житті польського народу. Про це свідчать, зокрема, польсько-радянські переговори в червні — грудні 1919 р., що спричинилися до тимчасового припинення воєнних дій на польсько-радянському фронті і, отже, вплинули на створення обстановки, яка сприяла розгрому Денікіна наприкінці 1919 р. Ці переговори велися між представниками радянського та польського урядів за посередництва польських комуністів¹ і особисто Юліана Мархлевського² в Барановичах, Біловежі та Мікашевичах.

Історія цих переговорів досить слабо висвітлена. Досі в польській та радянській історичній літературі немає монографії, присвяченої цьому складному періоду польсько-радянських відносин. Існує лише невелика кількість публікацій, вони лише побіжно торкаються цього питання³.

Тимчасом наслідки польсько-радянських переговорів у 1919 р. істотно вплинули на хід історичного розвитку як Польщі, так і Країни Рад. Ці події підтвердили зокрема слова В. І. Леніна про те, що «свобода Польщі неможлива без свободи Росії»⁴. Перемога Країни Рад у громадянській війні історично зумовила утворення соціалістичної Польщі.

Нещодавно знайдені нові матеріали про діяльність Ю. Мархлевського та учасника переговорів з польської сторони М. Коссаковського дають змогу повніше відтворити хід переговорів і краще оцінити їх значення.

¹ AZHP (Архів Інституту історії партії при ЦК ПОРП), 62/36, к. 15—16.

² J. Marchlewski. Przedmowa do polskiego wydania «Księgi Czerwonej». Zbioru dokumentów dyplomatycznych o stosunkach Rosji i Polski od 1918 do 1920 roku, Moskwa, 1921, стр. I—II.

³ J. Marchlewski. Rosja proletariacka a Polska burżuazyjna. Pisma wybrane, t. II, Warszawa, 1956; його ж. Przemówienie na III kongresie Międzynarodówki Komunistycznej, s. 787—788; L. Fisher. The Soviet in World Affairs, t. I, London, 1931; T. Kutrzeba. Wyprawa Kijowska 1920 roku, Warszawa, 1937; М. Ангарский. Второй поход Антанты и его разгром, М., 1940; С. Найда. О некоторых вопросах истории гражданской войны в СССР, М., 1959; J. Siegardzki. Białowieża i Mikaszewice. Mity i prawdy, Warszawa, 1959; Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. II, Warszawa, 1961; Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. II, М., 1964; A. Leinwand. Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919—1920, Warszawa, 1964; J. Lewandowski. Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego, Warszawa, 1962; Historia Polski (Makieta), t. IV, cz. I, Warszawa, 1966; F. Tych i H. Schumacher. Julian Marchlewski, Warszawa, 1966; B. Andreus. Polska a «kapitalistyczna interwencja» w stosunku do ZSRR, 1919—1920, Rzym, 1945; Wł. Póboóg-Malinowski. Najnowsza Historia polityczna Polski (1864—1945), t. II, cz. I, Londyn, 1956; T. Komarnicki. Rebirth of the Polish Republic. A study in the diplomatic history of Europe 1914—1920, Londyn, 1957; W. Gostyńska. Tajne rokowania polsko-radzieckie w 1919 r. Газ. «Życie Warszawy», 13 травня 1966 р. та ін.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 229.

За проханням польських комуністів⁵ радянський уряд доручив захищати свої інтереси на переговорах Ю. Мархлевському. Переговори спочатку (21—30 липня) проходили в Барановичах і Біловезжі, де Ю. Мархлевський вів розмови з представниками польського уряду Ю. Осмоловським, А. Венцьковським і М. Коссаковським, і були продовжені в Мікашевичах. Там з 10 жовтня до 14 грудня очолювана Ю. Мархлевським радянська делегація в складі комуністів-поляків О. Соньє, Я. Яблонського та Кубеліса (секретарем делегації була дружина Ю. Мархлевського — Б. Мархлевська) зустрічалася з представниками польського уряду М. Коссаковським, М. Бірнбаумом та І. Бернером⁶.

Идучи на переговори, Радянський уряд мав на меті ліквідувати один з фронтів, на яких Країна Рад відстоювала свої завоювання, припинити загарбницьку війну, почату буржуазною Польщею, і встановити мирні добросусідські відносини між обома країнами. Саме такі інструкції були дані радянським представникам на переговорах.

Миролюбна політика радянського уряду щодо Польщі виходила з ленінських принципів зовнішньої політики, зокрема з розуміння реальної політичної обстановки. Прагнення РРФСР до встановлення добросусідських, мирних відносин з буржуазною Польщею не було продиктоване міркуваннями тактики, а випливало з добре усвідомленого політичного реалізму, що його виявляв В. І. Ленін, який визначав у ті роки напрямок мирної політики Радянського уряду.

На жаль, цього не можна було сказати про цілі, що спонукали вступити у переговори з Радянською Росією уряд буржуазної Польщі. Вони не були продиктовані прагненням до миру і встановлення дружніх відносин із східним сусідом. Буржуазна Польща вела війну з метою анексії територій Литви, Білорусії та України і повалення Радянської влади, яка вже самим своїм існуванням справляла величезний вплив на боротьбу широких мас трудящих Польщі за владу. Боячись посилення цього впливу, правлячі кола Польщі старанно приховували від громадськості позицію Радянського уряду в польському питанні, а також його пропозиції щодо мирного вирішення територіальних проблем⁷. Виходячи з націоналістичних прагнень польської буржуазії, польська урядова пропаганда перекручувала суть радянської політики, облудно представляючи її як продовження колоніальної політики царизму. Торкаючись подій у Польщі, В. І. Ленін зазначав: «робітників там залякують тим, що москалі, великороси, які завжди поляків душили, хочуть внести в Польщу свій великоруський шовінізм, прикритий назвою комунізму»⁸. Буржуазні кола Польщі широко використовували міф про «червоний імперіалізм», щоб виправдати свою агресивну політику, яка обгрунтовувалась ними необхідністю захисту від «більшовицької агресії»⁹.

⁵ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 63, оп. 1, од. зб. 401, арк. 80—80 зв.; ф. 446, оп. 1, од. зб. 1, арк. 36; Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. II, Warszawa, 1961, стор. 327.

⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 143, оп. 1, од. зб. 110, арк. 6—6 зв.; 7—7 зв.; 8, 13—13 зв.; АРАН (Архів Польської Академії Наук), Diariusz M. Kossakowskiego, t. IV, к., 16—18.

⁷ Документи внешней политики СССР, т. I, М., 1957, стор. 579—581; 607—609; 610; 625—626.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 148.

⁹ Документи и материалы по истории советско-польских отношений (далі — Документи и материалы...), т. II, М., 1964, стор. 103—104. W. Gostyńska. Polityka polska wobec Litwy i Białorusi (październik 1918 — styczeń 1919 r.), Studia i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. I, Warszawa, 1965, стор. 28—46.

З метою продовження й активізації своєї антирадянської політики правлячі кола Польщі вирішили заручитися підтримкою Антанти і погодилися брати найактивнішу участь у здійсненні її планів. Внаслідок цього був розроблений новий план збройної інтервенції проти Країни Рад — так званий «план Фоша», за яким Польща мала відігравати роль ударної антирадянської сили¹⁰.

Проте плани Антанти, що всіляко підтримувала російську контрреволюцію з її намаганнями відродити «єдину й неділиму» Росію, загрожували незалежному державному існуванню Польщі. У червні 1919 р. Паризька Мирна конференція вирішила визнати «уряд» Колчака як законний. Однією з умов цього акту було визнання Колчаком незалежності Польщі¹¹. І хоч Колчак висловив згоду на це (після скликання Установчих зборів)¹², більшість польської громадськості була занепокоєна і вбачала в такому повороті справ небезпеку реставрації царизму¹³. У польській пресі з цього питання почалася полеміка, під час якої остаточно з'ясувалися позиції різних політичних угруповань.

Національно-демократична партія висувала ідею зміцнення союзу з Колчаком під прапором спільної боротьби з більшовизмом¹⁴ на основі поділу в майбутньому між Польщею та «єдиною неділимою» колчаківською Росією українських, білоруських і литовських територій. Пілсудчики висували федералістську концепцію, згідно з якою мала бути утворена федерація з України, Литви, Білорусії, Естонії (звичайно, після перемоги там буржуазії) та Польщі при зверхності останньої. Буржуазна польська історіографія схарактеризувала ці задуми пілсудчиків як польський план вирішення «російського питання», спрямований проти Радянської влади і проти відродження «єдиної неділимої» Росії¹⁵. Прихильники федералістської концепції оцінювали плани зговору з Колчаком як «національну зраду»¹⁶. В одній із статей, надрукованих у пепеєсівській газеті «Роботник», писалося: «Коли йдеться про вибір між урядом Колчака і урядом Рад немає сумнівів, на якому боці стане соціаліст будь-якого з таборів... Тому разом з пролетаріатом усього світу мусимо протестувати проти інтервенції в Росії, проти підтримки царських креатур типу Колчака...»¹⁷.

В такій політичній обстановці Ю. Мархлевський розпочав підготовку до переговорів між польським і Радянським урядами¹⁸. Це питання він погодив із членом ЦК Комуністичної партії Польщі А. Варським. Діставши його підтримку, з допомогою тодішнього віце-міністра внутрішніх справ Ю. Бека¹⁹ Ю. Мархлевський звернувся до виконуючого обов'язки прем'єра польського уряду С. Войцеховського з пропозицією посередництва в переговорах про встановлення миру з Країною Рад. Ця пропозиція, прийнята польським²⁰ і схвалена Радянським²¹

¹⁰ Из истории гражданской войны в СССР, т. II, М., 1961, стор. 8—15.

¹¹ Газ. «Kurier Warszawski», 2 липня 1919 р.

¹² Газ. «Kurier Warszawski», 3 липня 1919 р.

¹³ A. Juźwieńko. Sprawa uznania rządu Koczaka w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918—1920, Studia z najnowszych dziejów powszechnych, Warszawa, 1963, t. 4, стор. 204—205.

¹⁴ Газ. «Gazeta Warszawska», 29—30 червня 1919 р.

¹⁵ T. Komarnicki. Rebirth..., стор. 469.

¹⁶ Газ. «Robotnik», 18 червня 1919 р.

¹⁷ Газ. «Robotnik», 11 червня 1919 р.

¹⁸ J. Marchlewski. Przedmowa do polskiego wydania «Księgi Czerwonej...», стор. I—II.

¹⁹ AZHP, 62/36, k. 15—16.

²⁰ I. Marchlewski. Przedmowa do polskiego wydania «Księgi Czerwonej...», стор. II.

²¹ G. Cziczerin. Wstęp do «Księgi Czerwonej...»; Dokumenty i materiały..., т. II, стор. 819—820; J. Marchlewski. Rosja proletariacka..., стор. 755.

урядами, стала основою польсько-радянських переговорів у Барановичах і Біловезі.

Незважаючи на те, що ці переговори не спричинилися до примирення сторін, вони були корисними. Відбувся обмін думками в питаннях, що стосувалися товариств Червоного Хреста, військовополонених та ін. Було вирішено, що переговори в політичних питаннях будуть продовжені під час наступної зустрічі в ході спільної конференції радянського і польського товариств Червоного Хреста²².

Понад два місяці польська сторона зволікала з відкриттям цієї конференції, намагаючись тимчасом створити для себе найвигіднішу ситуацію на фронті. Буржуазна Польща захопила великі території Литви, Білорусії та України, вступила в переговори з українськими буржуазними націоналістами, пропонуючи їм укласти союз проти Радянської влади. 1 вересня 1919 р. «односторонньою декларацією» уряду Петлюри була оформлена угода, за якою польський уряд, не визнаючи петлюрівської Директорії «де-юре», діставав згоду зрадників українського народу на включення Східної Галичини до складу Польщі.

Як писав Г. Яблонський, — «Петлюра змушений був поєднувати свій націоналізм зі зрадою національних інтересів українського народу, намагаючись лише виторгувати найвигідніші для себе умови, визнаючи, проте, політичну, військову й господарчу зверхність тих, що придушували визвольні прагнення Західної України...»²³.

Розвиткові польсько-петлюрівських відносин перешкодив дальший хід подій громадянської війни, зокрема наступ Денікіна.

31 серпня денікінська армія вибила петлюрівців з Києва. За наказом Денікіна від 9 вересня 1919 р. його підрозділи приступили до ліквідації петлюрівських військ, вигнали їх на Волинь, окуповану польськими військами²⁴. Залучивши на свій бік галицькі підрозділи, денікінці висловили готовність вступити з представниками цих частин у переговори про включення Східної Галичини до складу Росії. Це обурило уряд Пілсудського. Справа мало не дійшла до сутичок між польськими та денікінськими військами зокрема в районі Гомеля — Мозиря — Коростеня²⁵. Становище було тяжким. Але збройного польсько-денікінського конфлікту не сталося — польський уряд побоювався втратити прихильність Антанти. «В разі будь-якого конфлікту з військами Денікіна, — писав І. Падеревський до Ю. Пілсудського, — наші відносини з Антантою розірвані»²⁶.

Незважаючи на це, Верховне командування польською армією не допустило й об'єднання своїх військ з денікінськими²⁷. А саме на це розраховував Денікін, сподіваючись таким чином ліквідувати частину фронту, вивільнити війська для наступу на Москву і відкрити собі шлях на Захід — полегшити матеріальне постачання своїх військ Антантою.

²² J. Marchlewski. Rosja proletariacka..., стор. 754—756; його ж. Przedmowa do polskiego wydania «Księgi Czerwonej...», стор. II; F. Tych i H. Schumacher. Julian Marchlewski, стор. 306—311; W. Gostyńska. Rola Juliana Marchlewskiego w tajnych rokowaniach polsko-radzieckich (czerwiec-lipiec 1919 r.), Журн. «Z pola walki», 1966, № 2 (34), стор. 36—40.

²³ H. Jabłoński. Z dziejów genezy sojuszu: Piłsudski-Petlura (Początki konfliktu zbrojnego), XI, 1918—1919 r., Zeszyty Naukowe WAP, seria historyczna, Warszawa, 1961, Nr. 5 (21), стор. 58.

²⁴ ІМЛ при ЦК КПРС. Архів історії громадянської війни, ф. 7, оп. 1, п. 8, од. зб. 9, арк. 1.

²⁵ Газ. «Gazeta Polska», 22 жовтня 1932 р.

²⁶ Dokumenty i materialy..., т. II, стор. 368.

²⁷ САВ (Центральний архів Війська Польського), Nacz. Dt-wo, Oddział IV, т. 35.

Намагаючись компенсувати Антанті свою відмову від спільних дій з Денікіним, польський уряд 15 вересня запропонував Паризькій Мирній конференції проект походу польських військ на Москву, пообіцявши виділити для цього 500-тисячну армію, матеріальне забезпечення якої мала гарантувати Антанта²⁸. Польський план був відхилений. Тоді польський уряд прозонував ставлення Антанти до можливих польсько-радянських переговорів, мотивуючи це тим, що «більшовики пропонують Польщі дуже вигідні умови миру»²⁹. У відповідь польський уряд одержав інструкцію, суть якої полягала в тому, щоб не вести війни, але й не укладати миру, оскільки Польща просунулася далеко поза свої кордони і це могло викликати ускладнення³⁰.

Щоб дізнатися про позицію Денікіна в питанні щодо територіальних претензій Польщі і домогтися відповідної угоди, польський уряд вислав у Таганрог до Денікіна військову місію на чолі з генералом А. Карніцьким. Але місія не мала успіху. Денікін запропонував, щоб у смугі польського наступу на схід від етнографічних територій Польщі була впроваджена російська адміністрація, щоправда підпорядкована на час операції польському командуванню. Пілсудський не міг погодитися з цим.

Тимчасом Денікін просувався до Москви. Перспективи його перемоги не приваблювали польський уряд. Як писав пізніше тодішній начальник генерального штабу польської армії С. Галлер, сприяння поляків білогвардійцям не перетворило б «...переможного ворога у друга. Допомога не змінила б почуттів денікінців, а, полегшуючи Денікіну перемогу, зробила б його певнішим у собі і не поступливим щодо Польщі»³¹. Справді, успіхи денікінців робили їх «більш категоричними»³². За таких умов у перших числах жовтня 1919 р. польський уряд вирішив продовжити переговори з Радянським урядом. Цей крок зустрів широку підтримку польської громадськості, народних мас. Навіть польський історик-емігрант Б. Андреус, далекий від симпатії до Країни Рад, змушений був визнати, що «за винятком небагатьох консерваторів і реакціонерів, які вже не мали значного впливу на внутрішні події в Польщі, польське суспільство не могло не вітати з полегшенням і радістю російську революцію. Насамперед таке своє ставлення виявляли осередки робітничого та селянського руху»³³. Більшість польської громадськості очікувала від польсько-радянських переговорів не лише перемир'я, а й миру.

Нарешті, 10 жовтня польська й радянська делегації зустрілися в Мікашевичах поблизу Луцька. Польську сторону очолював М. Коссаковський, радянську — Ю. Мархлевський, який одержав від Раднаркому РРФСР спеціальні повноваження вести мирні переговори³⁴. Коссаковський таких повноважень від свого уряду не мав.

12 жовтня 1919 р. відбулася перша розмова між Мархлевським і Коссаковським, під час якої радянська сторона виклала свої загальні міркування щодо мирного врегулювання відносин між обома державами. Через Коссаковського Мархлевський передав польському уряду копію свого мандата³⁵. Двома днями пізніше в Мікашевичі прибув пред-

²⁸ Документи и материалы, т. II, стор. 314—321.

²⁹ Там же, стор. 318.

³⁰ Там же, стор. 320.

³¹ Газ. «Kurier Warszawski», 13 червня 1937 р.

³² Документи и материалы, т. II, стор. 366.

³³ В. Andreus Polska a «kapitalistyczna interwencja...», стор. 17.

³⁴ Газ. «Комсомольская правда», 25 квітня 1930 р.

³⁵ J. Siega dzki. Назв. праця, стор. 73—74.

ставник верховного командування польської армії М. Бірнбаум. 15 жовтня він зустрівся з Ю. Мархлевським³⁶, який знов підкреслив, що радянська сторона дуже прагне до миру і «Польща одержить, що схоче»³⁷.

«Повністю переконаний, що більшовики прагнуть миру за всяку ціну»,— зробив висновок М. Коссаковський³⁸. У своєму щоденнику 20 жовтня він записав: «Особисто був думки, що треба скористатися із загальної кон'юнктури і почати переговори з урядом Рад... переконаний у тому, але не забуваю... що не маю жодних політичних повноважень, що не знаю навіть про погляди й наміри відповідальних керівників країни (Польщі—*В. Г.*)»³⁹. Розповідаючи далі про розмову Ю. Мархлевського з М. Бірнбаумом, М. Коссаковський відзначав, що представник його країни не заперечував проти обміну думками⁴⁰ з приводу ставлення Польщі до Денікіна.

16 жовтня в Мікашевичі прибув спеціальний представник Пілсудського І. Бернер, уповноважений вести політичні переговори⁴¹. При цьому М. Бірнбаум не був відкликаний і одержав розпорядження продовжувати попередні розмови з радянською стороною⁴².

Переговори Бернера й Мархлевського продовжувалися з 16 до 19 жовтня. Це був тяжкий для Радянської країни період. Міжнародний імперіалізм оголосив їй політичну й економічну блокаду, війська Денікіна вперто просувалися до Москви⁴³, на Петроград йшов Юденич.

У зв'язку з критичною ситуацією Політбюро ЦК РКП(б) вирішило відкликати деякі частини Червоної Армії з Західного фронту для зміцнення ними московсько-тульського напрямку⁴⁴.

19 жовтня Бернер поїхав у Варшаву за інструкціями. Повернувшись у Мікашевичі, він повідомив Коссаковського, що «Пілсудський рекомендував йому дотримуватись попередньої лінії»⁴⁵. 27 жовтня почалися переговори щодо обміну заложниками. 30 жовтня Ю. Мархлевський вручив М. Коссаковському заяву Радянського уряду, в якій йшлося про відмовлення в майбутньому (на основі взаємності) від практики захоплення заложників⁴⁶. Угода в цій справі була підписана 2 листопада.

Радянська сторона, прагнучи миру, знову йшла на поступки і зобов'язувалася негайно переправити польських заложників у зону демаркаційної лінії. «Коли я звернув увагу Мархлевського на те,— за нотував у щоденнику М. Коссаковський,— що з метою швидкої організації повернення полонених, в'язнів і емігрантів бажано було б кожному звернутися до командування своїх військ на відрізу Колянковиці—Копцевичі з проханням припинити на той час активні дії, Мархлевський одразу ж відповів: «Це слушно, нехай польське командування визначить місце фронту і час початку припинення вогню, а наше командування безперечно з цим погодиться»⁴⁷.

³⁶ APAN. Diariusz M. Kossakowskiego, t. IV, k. 150.

³⁷ Там же, к. 151—152.

³⁸ J. Sieradzki. Назв. праця, стор. 74.

³⁹ APAN. Diariusz M. Kossakowskiego, t. IV, k. 161.

⁴⁰ Там же, к. 151—152.

⁴¹ APAN. Diariusz M. Kossakowskiego, t. IV, k. 153.

⁴² Там же.

⁴³ История гражданской войны в СССР, т. IV, стор. 238—239.

⁴⁴ Из истории гражданской войны в СССР, т. II, стор. 534.

⁴⁵ APAN. Diariusz M. Kossakowskiego, t. IV, k. 157—158.

⁴⁶ Там же, к. 179—182.

⁴⁷ Там же.

Після підписання угоди про заложників між І. Бернером і Ю. Мархлевським почалися суто конфіденціальні переговори. Вони були такими таємними, що М. Коссаковський, який раніше досить докладно висвітлював події, у своєму щоденнику 31 жовтня зміг лише занотувати: «киплять закулісні переговори»⁴⁸.

3 листопада Бернер звітував про їх хід Пілсудському.

Той наказав повідомити через Мархлевського радянський уряд, що «не віддасть наказу польським військам просуватися вперед...»⁴⁹ на всіх ділянках польсько-радянського фронту. Практично це означало припинення воєнних дій, перемир'я.

Стратегічне значення цього акту було дуже великим. Досягнувши угоди про тимчасове припинення воєнних дій на польсько-радянському фронті, Країна Рад змогла маневрувати військами, сконцентрувати свої сили для розгрому денікінщини. В дальшому ході переговорів 6 листопада Бернер від імені Пілсудського заявив Мархлевському про вимогу «ненападу на Петлюру», а також що «коли латиші зажадають від Рад поступитися Динебургом (Даугавпілом — *Ред.*), то глава держави (Пілсудський — *В. Г.*) підтримуватиме таке бажання»⁵⁰.

Ці задуми Пілсудського щодо Петлюри та Латвії зраджували приховану мету польського уряду. Припинення ним воєнних дій було тимчасовим тактичним відступом, слідом за яким мали початися наступ на Київ і спроби реалізації планів утворення вимріяної Пілсудським федерації.

Повідомляючи Мархлевського про умови польської сторони, Бернер зазначив, що згода на перемир'я не зумовлюється побоюванням перемоги Червоної Армії, що польська допомога Денікіну могла б «стати вирішальним моментом його перемоги» і що Верховне командування польською армією не зробило цього лише тому, що «допомога Денікіну в його боротьбі з більшовиками не може бути в інтересах польської держави»⁵¹.

Ознайомившись із думками польської сторони, 10 листопада Ю. Мархлевський відбув у Москву, звідки повернувся 21 листопада.

Того ж дня він передав Бернеру відповідь Радянського уряду⁵². Висловлюючи згоду на припинення воєнних дій на всьому Західному фронті, Радянський уряд пропонував обминути питання про Петлюру (зважаючи на свої безпосередні переговори з його представниками). Крім того, Ю. Мархлевський висловив думку про доцільність своєї особистої зустрічі з Пілсудським⁵³.

Пілсудський був озайомлений з цими пропозиціями і 26 листопада уповноважив Бернера ще раз звернути увагу Радянського уряду на те, що не допустить будь-яких дій проти Петлюри, в разі потреби «захиститиме його силою»⁵⁴ і погоджується на зустріч з Ю. Мархлевським, не встановлюючи, щоправда, дати⁵⁵.

29 листопада Бернер передав відповідь свого уряду Мархлевському. Це була їх остання зустріч. Офіційно польсько-радянські перего-

⁴⁸ APAN. Diariusz M. Kossakowskiego, k. 183.

⁴⁹ T. Kutrzeba. Wyprawa Kijowska..., стор. 26—27.

⁵⁰ Там же.

⁵¹ Там же.

⁵² APAN. Diariusz M. Kossakowskiego, t. IV, k. 200, 222.

⁵³ J. Siegański. Назв. праця, стор. 94, 95.

⁵⁴ J. Siegański. Назв. праця, стор. 97.

⁵⁵ Там же, стор. 98—99.

вори продовжувалися ще й в грудні, але відбувалися в напруженій обстановці. 14 грудня 1919 р. радянська делегація залишила Мікашевичі⁵⁶.

Причиною припинення переговорів була нова ситуація, що створилася внаслідок розгрому Денікіна. Пілсудський не покинув надії здійснити свої федералістські плани, а вони ґрунтувалися на боротьбі не лише з «білою» Росією, але й з революційною.

---

⁵⁶ APAN. Diariusz. M. Kossakowskiego, k. 265—269.

У спільній боротьбі за владу Рад

М. М. ДАДАШЕВ
Член КПРС з березня 1917 р.

НЕЗАБУТНІ СТОРІНКИ

Наприкінці 1918 р. становище радянського Баку було дуже складним. На місто наступали німецько-турецькі війська, намагалися заволодіти нафтовими багатствами краю. З північного Кавказу насувались білогвардійці, відрізуючи Баку від Радянської Росії. Продовольча криза, зрада есерів, дашнаків і меншовиків, натиск англо-німецьких інтервентів — усе це стало причиною того, що 31 липня 1918 р. Бакинський Раднарком склав свої повноваження. На початку серпня в Баку почав діяти контрреволюційний уряд — Диктатура Центрокаспію.

Боротьбу трудящих проти інтервентів очолили комуністи Азербайджану, які в умовах жорстокого терору змушені були піти в підпілля.

Ніколи не забуду тих героїчних днів боротьби за владу Рад. Однією з яскравих сторінок діяльності бакинської партійної організації були події в ніч з 10 на 11 серпня. У маленькому будиночку на Біржевій вулиці відбувалося таємне засідання більшовицької групи. Степан Шаумян поставив перед комуністами чергові завдання — довести до відома всіх членів партії, пролетаріату і трудового селянства причини тимчасового падіння Радянської влади в Баку; викривати й перешкоджати здійсненню заходів контрреволюції.

Для більшої оперативності дій необхідно було мати друкований орган. З цією метою Бакинський комітет вирішив захопити одну з міських друкарень і відновити випуск газети «Бакинський рабочий», забороненої властями Центрокаспію. Це відповідальне доручення було покладено на групу, очолену А. І. Мікояном та Т. К. Петровим. Я увійшов до складу охоронного загону, виділеного в їхнє розпорядження.

Стояла літня спека. Навкруги було спокійно. Озброєні червоногвардійці готувалися до операції. Оточивши друкарню «Трудівник» товариства «Кооперація», ми пройшли в приміщення з чорного ходу, виставили охорону. Згодом прийшли А. І. Мікоян, Т. К. Петров та кілька складачів-більшовиків. Вони швидко склали і підготували до друку номер газети. А на прилеглих вулицях в цей час стояли наші вартові, на площі перед друкарнею — броньовик. Урядові власті, дізнавшись про дії загону, вимкнули електрику. Віддрукувавши кілька примірників газети, зупинилася друкарська машина. Щоб довести тираж хоча б до кількох сот примірників, вирішили крутити машину вручну. На світанку роботу було закінчено, і ми поїхали на броньовику в робітничі квартали розповсюджувати газету. З друкарні взяли з собою друкарські інструменти, шрифти для випуску листівок.

126-й номер «Бакинського рабочего» й листівки тих днів мали величезне значення для мобілізації трудящих Азербайджану на боротьбу за владу Рад. Справа, яку відстоювали бакинські комуністи, перемогла, завоювання Великого Жовтня було зміцнено, робітники й селяни, прийшовши до влади, почали втілювати в життя ленінські настанови по соціалістичному перетворенню.

Р. Т. МАЯК

ЕСТОНСЬКИЙ НАРОД У ЖОВТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ

27 лютого 1917 р. в Петрограді робітники і солдати повалили самодержавство. Звістка про це швидко поширилася по Естонії. 1 березня в Талліні відбулися страйки й демонстрації робітників. До них приєднались матроси військових кораблів та солдати гарнізону. Страйкуючі розгромили поліцейські дільниці і в'язниці, звільнили політв'язнів. 2 березня перші легальні збори більшовиків вирішили негайно створити Раду і випустити свою газету. 3 березня відбулися вибори до Таллінської Ради робітничих і солдатських депутатів.

1 березня нарвські більшовики на чолі з Я. Анвельтом захопили одну з друкарень і випустили «Вісті Тимчасового комітету нарвських революційних робітників», де надрукували естонською і російською мовами Маніфест ЦК РСДРП «До всіх громадян Росії». Через два дні вже діяла Нарвська Рада робітничих і солдатських депутатів на чолі з Я. Анвельтом. За кілька днів по всій Естонії було ліквідовано органи царської влади.

Після виходу з підпілля розгорнули свою діяльність більшовицькі організації Талліна, Нарви, Тарту, поверталися з заслання, тюрем та еміграції Я. Сіхвер, Х. Суудер, О. Рясас, Р. Вакман, А. Тійман, Х. Пегельман, Н. Янсон, П. Лепп та інші партійні працівники. Значно зросли ряди більшовиків. 18 березня стала виходити великим форматом щоденна газета «Кійр» («Промінь») під редакцією Я. Анвельта. Газета пропагувала ленінські ідеї і скоро завоювала авторитет серед робітників. У травні почали виходити російською мовою більшовицька газета «Утро Правды», редактором якої став син залізничника ст. Козятин, член партії з 1905 р. І. В. Рабчинський.

Радо зустріли естонські більшовики і безпартійні трудящі повернення В. І. Леніна з еміграції. 12 квітня 1917 р. загальноміські збори Таллінської організації РСДРП надіслали вождеві революції телеграму, вітаючи нею «найстійкішого члена партії, який у тяжких і складних умовах не схибив з своєї революційної пролетарської позиції, вселяючи в дні кривавої реакції почуття мужності і сили в серця своїх товаришів по партії»¹.

16—17 квітня відбулася перша легальна Естонська конференція більшовиків, яка ввійшла в історію під назвою I конференції Північно-Балтійських організацій РСДРП(б)². На той час у Талліні налічувалось близько 1 300 членів партії, а по всій Естонії — близько 3 тис. Партійні організації були створені в усіх містах і фабрично-заводських селищах, а також у ряді повітів. Конференція обговорила Квітневі тези В. І. Леніна і поклала їх в основу своєї діяльності.

На VII (Квітневій) Всеросійській конференції РСДРП(б) від Естонії було три делегати³.

¹ Великая Октябрьская социалистическая революция. Документы и материалы. Революционное движение в России в апреле 1917 г. Апрельский кризис, М., 1958, стор. 114—115.

² Очерки истории Коммунистической партии Эстонии, Часть I, Таллин, 1961, стор. 241.

³ Там же, стор. 244.

Велику роботу вели партійні організації на селі. В травні і серпні пройшли конференції представників сільськогосподарських робітників і сільської бідноти — прихильників більшовицької політики. З 1 липня почала виходити більшовицька газета для села — «Маатамеес» («Безземельний»).

Більшовики багато робили для переходу молоді на бік революції. 1 травня було створено молодіжний «Таллінський клуб соціал-демократичної молоді». Згодом подібні організації виникли в Нарві, Тарту та інших районах Естонії.

Після липневих подій у Петрограді контрреволюція перейшла в наступ і в Естонії. Було розгромлено редакції більшовицьких газет «Кійр», «Маатамеес», «Утро Правды», заарештовано і кинуто до в'язниці «Кресты» в Петрограді Я. Анвельта. Трудящі Естонії заявили протест проти дій Тимчасового уряду, виходили на демонстрації. На заводах і фабриках пройшли мітинги. Керенський, наляканий розмахом подій, змушений був визволити Я. Анвельта. В Талліні більшовики відновили випуск своїх газет.

З 26 липня по 3 серпня 1917 р. в Петрограді працював VI з'їзд РСДРП(б). Естонська більшовицька організація обрала на нього трьох делегатів⁴. 13 серпня II конференція Північно-Балтійської організації РСДРП(б) обговорила рішення VI з'їзду. Представники від 29 партійних організацій Естонії, які об'єднували близько 7 тис. членів партії, схвалили настанови партії.

На серпневих виборах до місцевих органів самоврядування більшовики здобули перемогу. У Талліні за більшовицькі списки голосувала третина виборців, у Нарві — майже половина.

В дні корніловського заколоту з ініціативи Таллінської більшовицької організації в місті було створено орган по боротьбі з контрреволюцією, куди увійшли представники Таллінської Ради та Естляндського крайового виконкому Ради, представники флоту й армійських частин. Були сформовані робітничі червоногвардійські загони. В Нарві більшовики на чолі з В. Кінгисеппом затримали кілька ешелонів з козаками, які йшли на допомогу Корнілову.

Після ліквідації корніловщини розпочалась більшовизація Рад в Естонії. 4 вересня об'єднане засідання виконкомів Таллінської та Естляндської крайової Рад більшістю голосів ухвалило резолюцію про передачу влади Радам. 15 вересня на мітингах матросів військових кораблів пройшла більшовицька резолюція. 27 вересня об'єднані збори Естляндської Ради, представників профспілок, фабзавкомів, флотських і армійських комітетів одноставно схвалили резолюцію з вимогою про встановлення влади Рад⁵. Наступного дня до Петрограда, Москви, Кронштадта, Пскова і Гельсінгфорса (Хельсінки) виїхали делегати з метою інформації про події в Естонії.

12—14 жовтня відбувся II з'їзд Рад Естляндського краю (на I з'їзді у липні 1917 р. більшовики становили меншість), який ухвалив більшовицьку резолюцію про негайну передачу влади Радам.

В сформованому після II з'їзду Рад виконкомі Рад Естляндського краю більшість належала більшовикам, а головою став Я. Анвельт. Після цього більшовики розпочали практичну підготовку до захоплення влади. В листі до більшовиків — делегатів з'їзду Рад Північної області, в підготовці якого брали участь більшовики Естонії, В. І. Ленін вказував: «Тільки негайний рух Балтійського флоту, фінляндських військ,

⁴ Шестой съезд РСДРП (большевиков). Протоколы, М., 1958, стор. 303.

⁵ Великая Октябрьская социалистическая революция в Эстонии. Сборник документов и материалов, Таллин, 1958, стор. 234—236.

Ревеля і Кронштадта... може врятувати російську і всесвітню революцію... Справа в повстанні, яке *може* і повинен вирішити Пітер, Москва, Гельсінгфорс, Кронштадт, Виборг і Ревель»⁶.

22 жовтня на об'єднаних зборах Таллінської Ради і крайового виконкому було обрано ревком. Головою його став І. Рабчинський, заступником В. Кінгісепп. Військово-революційні комітети були створені також у Нарві, Тарту й інших містах.

Боротьба за встановлення Радянської влади в Естонії розпочалася 23 жовтня⁷. В цей день згідно з планом, розробленим ревкомом і затвердженим Таллінським комітетом РСДРП(б), уповноважені ВРК разом з червоногвардійцями, матросами і солдатами зайняли без бою всі найважливіші об'єкти міста. До Рад влада перейшла в усій Естонії. 26 жовтня було усунуто всіх комісарів та уповноважених Тимчасового уряду і опубліковано звернення до робітників, солдатів і матросів, до всього населення про встановлення влади Рад в Естонії.

Перемога революції в Естонії зірвала наміри Керенського і Краснова, які планували звідси направити на революційний Петроград козаків. З Талліна на допомогу пітерським трудящим вийшли військові кораблі «Олег» і «Победитель».

Органи Радянської влади одразу ж приступили до впорядкування продовольчої справи у військових частинах і серед населення Естонії, на заводах і фабриках запровадили робітничий контроль, у листопаді розпочали націоналізацію банків. У січні 1918 р. було створено Естляндську Радун Народного Господарства, розпочато формування естонської Червоної Армії.

Відразу ж після перемоги революції Радянський уряд почав здійснювати ленінський декрет про землю. Земельну політику більшовиків повністю схвалив з'їзд безземельних і малоземельних селян Естонії 5—7 січня 1918 р. З 530 делегатів за більшовиків голосувало 507. В. І. Ленін говорив, що «в маленькій сусідній Естляндії, де народ грамотний, зібрався цими днями з'їзд батраків, обрав уповноважених, які взяли в свої руки всі культурні господарства. Це всесвітній переворот»⁸.

Радянська влада в Естонії зробила перший крок у культурній революції. Школу було відокремлено від церкви і викладання в ній велося вже рідною мовою.

Мирне життя молодій Радянській Естонії перервав наступ німецьких військ. Частина старої армії в паніці відступали. На бій з окупантами виступили червоногвардійці, а також загони матросів, які не мали досвіду ведення бою на суші. На підступах до Талліна, під Кейла, відбувся перший бій з ворогом. Було вбито 45 червоногвардійців. Німці намагалися прорватися до Талліна і захопити бойові кораблі, що зимували в порту. За ініціативою В. І. Леніна Радянський уряд дав виконкому Рад Естонії директиву перевести бойові кораблі до Гельсінгфорса. До плавання їх підготували з допомогою моряків таллінські суднобудівники і судноремонтники. Весь радянський і партійний актив, кілька тисяч таллінських червоногвардійців разом з моряками розпочали 25 лютого 1918 р. на кораблях Балтфлоту відомий льодовий похід до Гельсінгфорса, а звідти — в Кронштадт.

Наприкінці лютого в Естонію з Петрограда прибули ешелони червоногвардійців Путіловського заводу та загін військових моряків під командуванням П. Ю. Дибенка. Разом з естонськими червоногвардій-

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 156.

⁷ Очерки истории Коммунистической партии Эстонии, стор. 284.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 442—443.

цями вони чинили стійкий опір німцям. Але сили ворога переважали. Останній бій відбувся під Нарвою 3 березня 1918 р. Того ж дня було підписано мирний договір. Естонію окупували німці. Тисячі естонських червоногвардійців, партійні і радянські працівники, уникаючи терору, відступили на територію Радянської Росії, де влилися в Червону Армію і Червоний Військово-Морський флот.

В Петрограді і в Ямбурзі було сформовано естонські полки Червоної Армії. Наприкінці травня Таллінський комуністичний батальйон (згодом реорганізований у полк) перебазувався на Урал, де успішно боровся проти білочехів. У серпні Тартуський полк вів бої з інтервентами і білогвардійцями на Північному фронті. З естонських добровольців були сформовані артилерійські підрозділи.

Після революції в Німеччині естонські червоні полки підійшли до кордонів Естонії. 29 листопада в Нарві було проголошено Естонську Радянську Соціалістичну Республіку — Естляндську Трудову Комуну.

7 грудня 1918 р. Рада Народних Комісарів РРФСР ухвалила декрет про визнання незалежної Естонської Радянської Республіки та її уряду на чолі з Я. Анвельтом. Наступного дня цей декрет за підписом В. І. Леніна надрукувала «Правда»⁹.

Відступаючи, німецькі окупанти передали в Талліні владу естонській буржуазії, яка створила свою білу армію. Але червоні полки з успіхом просувалися на Захід, відновляючи Радянську владу на більшості території Естонії.

Естонія була важливим плацдармом для імперіалістів, які розпочали збройну інтервенцію проти Країни Рад. Англійський уряд направив у Фінську затоку ескадру військових кораблів. З Фінляндії, Данії і Швеції в Естонію на допомогу естонським та російським білогвардійцям, німецьким баронам прибули війська найманців. Ворог зумів припинити наступ революційних частин і на початку 1919 р. перейти в контрнаступ. Радянські війська відступили. В Естонії встановилася влада буржуазії.

У роки громадянської війни естонський народ вніс значний вклад у справу захисту першої в світі Країни Рад. Червоні полки, поповнені добровольцями, продовжували вести боротьбу проти білоестонців та армії Юденича на Псковському напрямку. З серпня 1919 р. естонські червоноармійці вели бої проти білополяків під Двінськом. На початку жовтня 1919 р. Естонська дивізія була направлена на Південний фронт, де спільно з іншими частинами незабаром перейшла в наступ і брала участь у визволенні Орла, Курська, Белгорода, Ізюма, Маріуполя, Донецького басейну, вела боротьбу з бандами Махна в районі Оріхова, Пологів, Гуляй-Поля.

Наприкінці березня 1920 р., після підписання Юр'євського (Тартуського) мирного договору між РРФСР і буржуазною Естонією, Естонську дивізію було розформовано, її бійців включено до складу 46-ої дивізії, а згодом — до Української Трудової армії.

Після закінчення громадянської війни бійці колишньої Естонської дивізії демобілізувалися і включилися в будівництво соціалізму в СРСР, частина з них стала підпільниками в Естонії. Лише в 1940 р. в Естонії було відновлено Радянську владу. Естонський народ радісно зустрів славний ювілей Жовтня, активним учасником якого він був.

⁹ Газ. «Правда», 8 грудня 1918 р.

Запитки

ДО ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗА ПЕРЕМОГУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА НІЖИНЩИНІ

Боротьба трудящих Ніжинщини за встановлення Радянської влади знайшла певне відображення в історичній літературі¹. Але не всі події висвітлено вірно і всебічно.

Насамперед потребує уточнення дата створення більшовицької організації Ніжина, яку відносять до першої половини 1917 р., і те, що її тоді очолював студент Ніжинського історико-філологічного інституту С. В. Сівков. Насправді ж, до липня 1917 р. більшовицька організація у Ніжині ще не існувала. Першим членом РСДРП(б), що з'явився в місті в середині літа, був солдат О. Чуприна, згодом прибули ще два солдати-більшовики І. М. Чепела і П. Тарасенко. Зараховані в місцевий гарнізон, вони розпочали агітацію серед його військ і організували там групи співчуваючих більшовикам. Восени 1917 р. після приїзду до Ніжина ще кількох більшовиків-солдатів і робітників, частина з них була обрана до Ради, де вони створили окрему фракцію на чолі з О. Чуприною. Їх підтримувала фракція лівих есерів, яку очолював голова солдатської секції Ради старший унтер-офіцер Г. Куліш². Вплив більшовиків у Раді зростає, особливо після перемоги Жовтневої революції в Петрограді. Проте все ж таки більшість у Раді належала угодовським партіям і контрреволюціонерам. Незважаючи на героїчну боротьбу за маси, у більшовиків не вистачало ще сил протидіяти ворожим угрупованням. До того ж, вони в цей час ще не мали офіційно обраного керівного партійного центру. С. В. Сівков, безпартійний з березня по листопад 1917 р., незважаючи на те, що був демократично настроєний, виконував усі розпорядження угодовського громадського комітету як його член і начальник міської міліції. Не стояли на чолі Ніжинської організації РСДРП(б) і більшовики Н. І. Точений та Н. Т. Єсипенко, як це висвітлено в літературі. Не слід вважати також, що вони були спеціально сюди направлені комітетом РСДРП(б) і Радою Кронштадта.

Н. Т. Єсипенка, як значиться в його посвідченні, командир і голова комітету навчально-мінного загону 17-ї роти в Кронштадті звільнили у відпустку «на невизначений термін» в с. Мильники Ніжинського повіту з завданням вести агітацію в усьому повіті³. В Ніжині його обрали до Ради і громадського комітету, він проводив велику партійну роботу, проте в керівний орган партії не входив. Н. І. Точеного, як він згадує, направив у листопаді 1917 р. на Ніжинщину Петроградський ВРК. Він був головою сільського земельного комітету в с. Дроздівці Чернігівської губернії, а згодом очолив ревком цього села⁴. Отже, в Ніжинській більшовицькій організації Н. І. Точений не працював.

Більшовицька організація Ніжина оформилась у листопаді 1917 р., після того як на партійну роботу Петроградський ВРК послав сюди більшовиків: робітника-металіста Путіловського заводу Козлова і учасника революційного руху з 1905 р., робітника Обуховського заводу К. О. Макієнка. 15 листопада 1917 р. у Ніжині відбулись збори місцевих більшовиків і робітників, на яких були присутні 300 чоловік. Тут же проводився запис у РСДРП(б). Записалось 117 чоловік, які обрали бюро фракції більшовиків Ніжина (так називався Ніжинський комітет РСДРП(б) в складі робітників Козлова (голова бюро), К. О. Макієнка, Х. Ф. Ляха, А. Ф. Никифорова та студентів М. Я. Жуковського і Лелетова. Бюро керувало всією партійною і ра-

¹ Г. Донець, І. Костенко. Боротьба трудящих Ніжинщини за владу Рад, газ. «Радянський Ніжин», 1 листопада 1962 р.; Ніжинщина. Історико-економічний нарис, К., 1964.

² ПА ІІП ЦК КП України, ф. 59, оп. 2, спогади Ф. Н. Тютюнникова.

³ Ніжинський педагогічний інститут, експозиція кабінету історії КПРС.

⁴ Н. І. Точений. Кронштадт—Чернигов. Путь славных. Воспоминания ветеранов борьбы за Советскую власть, К., 1957, стор. 277—279.

дянською роботою в місті й повіті. В ряди РСДРП(б) вступили С. В. Сівков, І. Є. Баранов, М. Я. Жуковський, М. Х. Зільberman, К. А. Страдомський, Новохацький, І. В. Семенець та ін.⁵ З військових у партію більшовиків не вступив ніхто. В гарнізоні агітаційна робота велась підпільно.

В опублікованій літературі зустрічається багато недоречностей і прикрих перекуреннь при висвітленні безперервних подій, зв'язаних з перемогою пролетарської революції на Ніжинщині. Невірним є твердження, що ще в листопаді 1917 р. на хуторі Зайцеве з військ Ніжинського гарнізону був організований перший Ніжинський червоногвардійський загін, який тимчасово навіть оволодів містом, і що тут тоді діяв ревком з 12 чоловік і червоногвардійський полк. Насправді ж, ніяких загонів Червоної гвардії і ревкому до січня 1918 р. на Ніжинщині, на жаль, не існувало⁶.

Більш складним, ніж це висвітлено в попередніх публікаціях, було становище у місті в січні 1918 р., напередодні вступу радянських військ до Ніжина. І те, що козаки місцевого гарнізону заявили про перехід на бік Радянської влади, ще не вирішило успіху сил революції і не було основною причиною визволення Ніжина Червоною Армією без бою. Головна помилка істориків полягає в тому, що вони ототожнюють козаків, яких налічувалось не більше 600, з солдатами гарнізону в кількості 8 тис. чоловік. А за них і боролися більшовики.

Події, пов'язані з встановленням Радянської влади в Ніжині, відбувалися так: після перемоги Жовтневої революції в Петрограді і опублікування декретів Радянського уряду, зміст і значення яких більшовики донесли до свідомості мас, трудящі Ніжинщини дедалі більше переконувались, що тільки партія більшовиків на ділі захищає їх інтереси. Збільшилася кількісно фракція більшовиків у Раді. Зріс і авторитет останньої. На початку грудня 1917 р. делегація Ніжинської Ради на чолі з О. Чуприною та С. Сівковим виїхала на з'їзд Рад до Києва, а згодом, після зриву його Центральною радою, разом з іншими делегатами взяла участь у роботі І з'їзду Рад України в Харкові. С. Сівков був обраний в керівні органи з'їзду.

В другій половині грудня 1917 р. ВРК Південно-Західного фронту направив до Ніжина для керівництва революційною боротьбою в гарнізоні голову ВРК 100-ї піхотної дивізії, члена ВРК 32-го корпусу, офіцера царської армії, розжалуваного ще раніше за революційну діяльність, більшовика І. Л. Василенка. При сприянні бюро більшовицької фракції він згуртував всі групи більшовиків і співчуваючих у частинах гарнізону в єдину підпільну більшовицьку організацію і став її керівником⁷. Коли революційні війська, що йшли на Київ, почали наступ на петлюрівців і фронт наблизився до Ніжина, в Раді почалась гостра боротьба. Більшість військ гарнізону відмовилась виступити на боці петлюрівців, але командування артилерійської бригади — головної частини — почало готуватися до бою. Тоді підпільні організації більшовиків і лівих есерів, підтримані більшістю солдатів, підняли повстання в гарнізоні, заарештували старших офіцерів, роззброїли «курінь смерті». Повсталими було обрано нове командування в складі І. Л. Василенка (командир артбригади), Г. Куліша, І. Чепели і П. Тарасенка⁸. Більшовики Ніжина і гарнізону під керівництвом свого бюро провели велику агітаційну роботу серед солдатів, закликаючи їх до підтримки повстання.

В ці дні на Ніжинщині йшли запеклі бої між червоними військами і бандами Петлюри. Не одержавши допомоги від Ніжинського гарнізону, петлюрівці були розбиті під ст. Крути радянськими частинами, які 18 січня 1918 р. вступили на ст. Ніжин. Командування 2-ї революційної армії призначило І. Л. Василенка начальником Ніжинського гарнізону і наказало йому сформувати червоногвардійський загін для боротьби з Центральною радою⁹.

Ввечері 18 січня з представників частин гарнізону був обраний тимчасовий ВРК у складі І. Л. Василенка, Г. Куліша, І. М. Чепели, П. Тарасенка, Андрушка, Ф. Н. Тютюнникова, П. І. Белєва, Дугіна та ін. Очолив комітет Г. Куліш¹⁰. ВРК організував вибори нової Ради робітничих і селянських депутатів та Ради солдатських депутатів. На об'єднаному засіданні обох цих органів 21 січня головою Ради

⁵ Філіал держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, спогади К. О. Макієнка; там же, ф. Р-1, оп. 1, спр. 7, арк. 84—86; Перва фракція с.-д. большевиків гор. Нежина, Ніжинський педагогічний інститут, експозиція кабінету історії КПРС; там же, заява слідчого Ніжинського окружного суду за 1918 р.

⁶ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 59, оп. 2, спогади Ф. Н. Тютюнникова; філіал держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, спогади К. О. Макієнка.

⁷ ЦДВІА, ф. 2415, оп. 1, спр. 6, арк. 45—50; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 59, оп. 2, спогади Ф. Н. Тютюнникова.

⁸ Філіал держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, спогади К. О. Макієнка; ПА ІІП ЦК КП України, ф. 59, оп. 2, спогади Ф. Н. Тютюнникова.

⁹ Там же.

¹⁰ Філіал держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ФР-1, оп. 1, спр. 7, арк. 1—11.

робітників і солдатських депутатів було обрано О. Чуприну, його заступниками — прапорщика Голембіовського і унтер-офіцера Дугіна (обидва більшовики)¹¹.

На засіданні об'єднаної Ради 21 січня обрали ВРК на чолі з більшовиком С. В. Сівковим¹². Членами ревкому були: І. М. Чепела, М. Х. Зільберман, І. Е. Баранов, І. Л. Василенко, П. І. Беляєв, І. В. Семенець, М. Я. Жуковський, Головань-Загнєвський, М. А. Харченко, Г. Куліш, М. Х. Стрелко, Е. С. Вербицький та ін.¹³ Так у Ніжині була встановлена Радянська влада.

М. І. ВАСИЛЕНКО

¹¹ Філіал держархіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. Р-1, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

¹² Там же, спр. 7, арк. 8—14.

¹³ Там же, спр. 4, арк. 1; спр. 6, арк. 40; спр. 7, арк. 8—14, 25, 33, 47, 55, 70.

ДО УЧАСТІ ТРУДЯЩИХ ЗАРУБІЖНОГО СХОДУ В БОРОТЬБІ ЗА ПЕРЕМОГУ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА УКРАЇНІ

Однією з яскравих сторінок історії боротьби за Владу Рад є участь у ній інтер-націоналістів — представників народів багатьох країн світу, зокрема Близького й Середнього Сходу.

Жовтень застав у Росії багато трудящих зарубіжних країн — близько 2 млн. чоловік¹ військовополонених з німецької, австро-угорської, турецької та болгарської армій, біженців з Польщі та Румунії, і, нарешті, сотні тисяч некваліфікованих робітників-відходників, здебільшого завербованих під час війни в країнах зарубіжного Сходу. Значна частина їх працювала на Україні, зокрема в Донбасі².

Відходництво не було явищем випадковим. Перетворення Ірану, Туреччини та інших країн Сходу в напівколонії імперіалістичних хижаків різко погіршило в них і без того тяжке становище трудящих. Бідність і зубожіння примушували турків, курдів, арабів, іранців та інших залишати рідні місця і йти на заробітки в чужі країни, в тому числі в сусідню Росію, де вони наймалися на найважчі і найменш оплачувані роботи. Умови життя, в які потрапляли робітники-відходники з зарубіжних країн, були не менш тяжкими, ніж ті, в яких перебували російські й українські робітники.

Великий Жовтень дав свободу всім пригніченим царизмом трудящим, у тому числі і робітникам-іноземцям. Перші документи Радянської влади, зокрема декрети про мир, про землю, Декларація прав трудящих і експлуатованого народу, Декларація прав народів Росії, звернення Радянського уряду «До всіх трудящих мусульман Росії і Сходу» викликали палке схвалення чесних людей усього світу. Робітники зарубіжних країн, які трудилися в Росії, гаряче вітали Жовтень і перші заходи Радянського уряду. Разом з росіянами, українцями й іншими народами нашої країни вони йшли воювати за щастя, за право на працю, за волю і хліб.

Як свідчать архівні, мемуарні та інші матеріали, персіяни, курди, турки, араби — представники інших народів Азії і Африки в роки громадянської війни героїчно боролися з імперіалістичною інтервенцією у загонах Червоної Гвардії, частини Червоної Армії, розуміючи, що справа Жовтня — це справа трудящих усього світу. Вони сподівались, що Радянська держава допоможе скинути ненависне колоніальне ярмо у них на батьківщині, стане союзником усіх пригнічених народів у їхній боротьбі проти імперіалістичного світу.

Більшовицька партія на чолі з великим Леніном виявляла велике довір'я, всіляко підтримувала рух інтернаціоналістів, що виник серед іноземних трудящих, високо цінувала їх бойову співдружність з трудящими нашої країни в боротьбі проти всіх «орогів Радянської держави».

Виступаючи 2 серпня 1918 р. на мітингу Варшавського революційного полку, що вирушає на фронт, Володимир Ілліч говорив: «Вам випала велика честь із зброєю в руках захищати святі ідеї і, борючись разом з учорашніми ворогами по фронту — німцями, австрійцями, мадярами, на ділі здійснювати інтернаціональне братерство народів. І я, товариші, певен, що коли ви згуртуєте всі військові сили в могутню інтер-

¹ Россия в мировой войне 1914—1918 года, М., 1925, стор. 41; А. Н. Глуговский. Из истории румынских коммунистических организаций и интернациональных частей на территории Советской России (1918—1920), журн. «Новая и новейшая история», № 3, 1957, стор. 8.

² С. Кихтеев. Коммунисты Донбасса в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции, К., 1954, стор. 100, 101; Л. И. Жаров, В. М. Устинов. Интернациональные части в боях за власть Советов, М., 1960, стор. 40; Экономическое положение в России накануне Великой Октябрьской социалистической революции, М.—Л., 1957, ч. 2, стор. 26.

національну Червону Армію і двинете ці залізни батальйони проти експлуататорів, проти насильників, проти чорної сотні всього світу з бойовим лозунгом: «смерть або перемога!» — то проти нас не встоїть ніяка сила імперіалістів»³. Ці слова цілком стосувалися і представників в Росії країн Сходу.

З самого ж початку збройної боротьби за владу Рад на Україні до неї стали включатися іноземні робітники і колишні військовополонені. Приплив інтернаціоналістів у збройні сили революції був настільки великим, що вже в 1918 р. інтернаціональні частини діяли на всіх фронтах разом з іншими частинами Червоної Армії. По підрахунках Федерації іноземних груп РКП(б) вони формувалися в 78 пунктах країни⁴, зокрема в Києві, Одесі, Полтаві.

Ще в лютому 1918 р. в Києві Штаб міжнародних революційних сил приступив до формування загонів інтернаціоналістів. У його зверненні до робітників і селян іноземних підданих і до військовополонених підкреслювалося: «...Наш Штаб, який поставив собі за мету організувати революційні загони війська, які під червоним прапором революції боротимуться за пролетаріат і селянство всього світу — проти царських буржуазних урядів — кличе вас стати в лави революційної Армії, щоб своєю кров'ю довести відданість революції. Хай затамить кожний, що не за чужі інтереси він бореться, а за свої кровні інтереси»⁵.

Прагнучи перешкодити проявам пролетарської солідарності, вороги Радянської республіки робили все, щоб не допустити вступу іноземних трудящих і військовополонених до лав Червоної Армії. Досить показовою щодо цього була нарада від 15 лютого 1918 р. акредитованих у Києві 11 іноземних консулів. Занепокоєні дипломати, представники США, Англії, Франції, Італії, Ірану та інших держав вважали за необхідне спеціально обговорити дане питання. Доповідь робив перський консул, який інформував нараду про вступ перського підданого С. Бабаєва в Червону Гвардію. Консули звернулись до органів Радянської влади з пропозицією «не приймати жодного іноземця до лав Червоної Гвардії...». Разом з тим вони висловлювали побажання, щоб С. Бабаєва було звільнено з Червоної Гвардії й вислано з Києва та його округи⁶.

Безумовно, що ні подібні рішення, ні наклепи на владу Рад, ні погрози розправитися після повернення на батьківщину не могли дати бажаних для ворогів Радянської держави результатів.

Трудящі й колишні військовополонені дедалі більше переконувалися у тому, що ідеали, за які проливають кров робітники й селяни Росії під керівництвом Комуністичної партії, це також їхні ідеали. Тому вони з гордістю носили звання воїнів Червоної Армії, цим особисто допомагаючи радянському народу ліквідувати смертельну загрозу, що нависла над ним з боку імперіалістів і внутрішньої контрреволюції.

Чимало подвигів вписали воїни-інтернаціоналісти з країн зарубіжного Сходу в героїчну історію боїв за перемогу справи Великого Жовтня в різних районах України. В Одесі був великий процент робітників з різних країн світу, тому саме в цьому місті й були створені одні з перших на Україні загони інтернаціоналістів⁷, які боролися за перемогу пролетарської революції спочатку в Одесі, потім в інших містах і районах України⁸.

Хоч в Одесі у 1917 р. був досить численний загін робітничого класу, який вписав немало славних сторінок у боротьбу за перемогу пролетарської революції, Радянська влада установилась у місті лише в результаті січневого повстання 1918 р. Це пояснюється впертим опором, що його чинила як загальноросійська, так і українська націоналістична контрреволюція, очолена Центральною радою.

Основною ударною силою збройного повстання за владу Рад була вихована більшовиками Червона Гвардія⁹. Разом з робітниками, революційними загонами солдатів і моряків на вулицях Одеси 14—17 січня героїчно бились проти гайдамаків і юнкерів інтернаціональні загони¹⁰. Загін, сформований з курдів — вантажників порту, вибив гайдамаків з телефонної станції, а 17 січня взяв участь у штурмі пасажирського вокзалу — опорного пункту юнкерів і гайдамаків¹¹.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 22.

⁴ ЦДАРА, ф. 28361, оп. 3, спр. 486, арк. 7.

⁵ «Вісник Української Народної Республіки», № 33, 26(13) лютого 1918 р.

⁶ Там же.

⁷ ЦДАРА, ф. 28361, оп. 3, спр. 889, арк. 3; Архів Одеського обкому КП України, ф. 13, оп. 3, од. зб. 200, арк. 1.

⁸ А. І. Гуляк. Интернациональные формирования на Юге Украины в 1917—1919 гг. Участие трудящихся зарубежных стран в Великой Октябрьской социалистической революции и защите ее завоеваний. Материалы к сессии, М., 1965, стор. 70—71.

⁹ С. М. Ковбасюк. Боротьба більшовиків за створення Червоної Гвардії в Одесі. Збірник, присвячений 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (1917—1957), Одеса, 1957, стор. 174.

¹⁰ Одеська Державна наукова бібліотека ім. О. М. Горького, відділ рідкісних видань та рукописів, ф. 70, папка 943, арк. 1.

¹¹ Там же, ф. 79, папка 5, арк. 3, 4.

Інтернаціоналісти, а серед них турки й персіани, звільняли юнкерське училище від білогвардійців і гайдамаків¹². Учасники січневих боїв добре пам'ятають відважного перса-кулеметника Алі. Це він влучним вогнем поливав гайдамаків, що засіли на станції Одеса-Мала, а потім відзначився в сутичці з прапорщиками¹³.

На ранок 17 січня місто було визволене від гайдамаків та білогвардійців. Спільна боротьба робітників Одеси й інтернаціоналістів закінчилась повним розгромом сил контрреволюції.

Переконливо пояснював А. С. Шипек — командир одного з загонів інтернаціоналістів-червоногвардійців в Одесі причини революційної хоробрості і героїзму бійців. «Інтернаціоналісти,— пише він,— бились хоробро і вперто, оскільки знали, за що борються. Всі ми мріяли про щасливе життя трудящих, всі ми хотіли назавжди вирватися з пут капіталізму, який штовхнув нас у безодню війни, і вірили, знали, що Жовтнева соціалістична революція вирішує долю наших народів... І в бій за Жовтневу революцію наші товариші йшли відважно...»¹⁴

Великий Жовтень справив революціонізуючий вплив і на військовополонених, що були в Росії. Вони також добровільно йшли до червоногвардійських загонів. Революційну роботу серед турецьких військовополонених у цей період очолив видатний діяч турецького робітничого руху Мустафа Субхі, який згодом став одним із засновників Комуністичної партії Туреччини. Під його редакцією в 1918 р. виходила турецькою мовою газета «Ени дунья» («Новий світ»)¹⁵. Конференція соціалістичних організацій військовополонених і робітників-турків, що відбулася в червні 1918 р., в телеграмі, адресованій ВЦВК, передавала «палкий привіт невтомним борцям міжнародної революції»¹⁶.

Виступаючи з привітанням на I конгресі Комуністичного Інтернаціоналу, М. Субхі повідомляв: «В середовищі могутньої молододі Червоної Армії Росії починають створюватись і міцніти турецькі військово-революційні організації. В даний час в захисті Радянської влади на різних фронтах Росії беруть діяльну участь тисячі турецьких червоноармійців»¹⁷.

М. Субхі сам був учасником численних боїв, що їх вели дивізії Південної групи під командуванням визначного радянського військового діяча Й. Е. Якіра восени 1919 р.

Одеська більшовицька організація зуміла залучити інтернаціоналістів з числа турецьких військовополонених до проведення революційної пропаганди серед арабських солдатів французьких окупаційних військ на півдні України¹⁸.

У 1918—1919 рр. в окупованій Одесі перебувало кілька сотень турецьких солдатів, яких за революційні настрої командування Антанти кинуло на важкі роботи в порт. Після визволення Одеси вони разом з іншими інтернаціоналістами взяли участь у першотравневій демонстрації¹⁹, а потім добровільно вступили до Червоної Армії²⁰.

1-й інтернаціональний полк особливого призначення при штабі III Української радянської армії²¹ було сформовано у травні 1919 р. в Одесі і включено до складу 1-ої бригади 1-ої інтернаціональної дивізії, яка протягом літа й осені 1919 р. вела бої проти денікінської армії²².

Чудеса хоробрості, відваги й товариської взаємодопомоги показали інтернаціоналісти, зокрема з країн зарубіжного Сходу, борючись у підрозділах Першої Кінної Армії²³. С. М. Будьонний писав пізніше, що всі вони «мужньо бились за першу в світі робітничо-селянську державу»²⁴.

Невмирущою славою вкрили себе інтернаціоналісти з країн Сходу інших кавалерійських з'єднань Червоної Армії, зокрема Червоного козацтва, якому належить

¹² Одеська Державна наукова бібліотека ім. О. М. Горького, відділ рідкісних видань та рукописів, ф. 79, папка 5, арк. 7, 14.

¹³ Там же, арк. 9, 10.

¹⁴ Архів Одеського обкому КП України, ф. 13, оп. 3, од. зб. 200, арк. 2.

¹⁵ А. Н. Хейфец. Великий Октябрь и угнетенные народы Востока, М., 1959, стор. 67.

¹⁶ Б. Б. Медведев. Октябрьская революция и иностранные интернационалисты. 40 лет Великой Октябрьской социалистической революции, Сб. статей, М., 1957, стор. 419.

¹⁷ Первый конгресс Коммунистического Интернационала, Протоколы, М., 1933, стор. 245—246.

¹⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 3, спр. 176, арк. 21.

¹⁹ Газ. «Голос красноармейца», 3 травня 1919 р.

²⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 3, спр. 176, арк. 20.

²¹ ЦДАРА, ф. 178, оп. 3, спр. 13, арк. 68; оп. 1, спр. 1, арк. 320.

²² Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922), М., 1957, стор. 470.

²³ Івано-Франківський обласний державний архів, ф. Р-94, оп. 1, спр. 4-1, арк. 1; Е. Весенин, А. Светлов. Миллионы друзей, М., 1940, стор. 86; С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 2-я, М., 1965, стор. 33.

²⁴ С. М. Буденный. Пройденный путь, М., 1958, стор. 104.

«почесне місце в боротьбі за перемогу Радянської влади на Україні. Виникши з невеликого загону, воно поступово розросталося, поки, нарешті, наказом по Південно-Західному фронту від 21 жовтня 1920 р. був сформований Перший Кінний корпус Червоного козацтва. В складі цього випробуваного Радянського війська билися і курди»²⁵.

Таким чином, навіть наведений вище порівняно невеликий перелік фактів показує, що турецькі, курдські й інші трудящі країн Близького і Середнього Сходу, які опинилися в момент великих революційних подій на території України, зрозуміли значення Великої Жовтневої соціалістичної революції і хоробро боролися разом з українським народом за її перемогу.

І хоч за чисельністю трудящі цих країн склали досить невелику частину збройних сил революції на Україні, проте принципово важливим є сам факт участі їх у боротьбі за справу Великої Жовтня, за збереження й зміцнення його завоювань. Вони з честю виконали свій інтернаціональний обов'язок. Їх самовідданість і сміливість, виявлені в боротьбі з ворогами першої в світі країни соціалізму, ніколи не забудуть радянські люди.

Ю. І. ПАТЛАН

---

²⁵ Л. Маркітан. Фотодокументи про Червоне козацтво, журн. «Архіви України», 1963, № 3, стор. 88.

МУЗЕЇ ДОНЕЧЧИНИ

На території Донбасу музеї виникли тільки в роки Радянської влади. В 1938 р. у Донецькій області працювало 9 музеїв: у Донецьку — краєзнавчий і образотворчого мистецтва, в Жданові — краєзнавчий та історичний, Слов'яногорську — атеїстичний і краєзнавчий, Артемівську — один, а в Єнакієвому — два краєзнавчих музеї. Німецько-фашистські окупанти знищили музейні фонди області. З 1944 р. розпочалась відбудова цих культосвітніх закладів. Нині в області працюють такі державні музеї: в Донецьку — обласний краєзнавчий та образотворчого мистецтва, у Жданові — краєзнавчий. На громадських засадах відновлюється краєзнавчий музей в Артемівську.

Найбільшим у Донбасі є Донецький обласний краєзнавчий музей, що виник у 1924 р. Під час війни його фонди були повністю знищені гітлерівцями. А на 1 квітня 1967 р. він мав майже 54 тис. експонатів. Музейна експозиція розміщена в 24 залах і складається з трьох відділів: «Природа Донецької області», «Історія дорадянського періоду», «Історія радянського суспільства».

Відвідувачі знайомляться тут з розвитком краю від первіснообщинного ладу. Представлені матеріали про похід новгород-сіверського князя Ігоря проти половців у 1185 р., про битву на р. Калка в 1223 р., життя донських та запорізьких козаків на території області, заселення донецьких і приазовських степів, розвиток промислів. Велике місце відведено становищу кріпаків, козацько-селянським повстанням під керівництвом Степана Разіна і Кіндрата Булавіна. Експозиція знайомить з історією створення кам'яновугільної й металургійної промисловості Донбасу. Привертають увагу матеріали про формування промислового пролетаріату, про жахливі умови праці шахтарів.

Матеріали про Донецьку область періоду імперіалізму характеризують розвиток промислових синдикатів та концернів, проникнення іноземного капіталу в економіку Донбасу. Центральне місце в цьому залі відведено показу революційних подій 1905 р., Горлівському збройному повстанню у грудні того ж року, рухові селян. Проілюстровано економічний розвиток краю напередодні першої світової війни, нову революційну хвилю в 1910—1914 рр., Лютневу буржуазно-демократичну революцію, створення Рад робітничих і солдатських депутатів, робітничої міліції.

Цікавими є матеріали щодо розвитку науки, літератури, мистецтва дореволюційного Донбасу, зокрема про відомого полярного дослідника і гідрографа Г. Я. Седова, художника А. І. Куїнджі, композитора М. Д. Леонтовича, художника М. О. Касаткіна, який у своїх полотнах показав тяжку працю шахтарів Донбасу. Є дані про О. М. Горького, який в 1891 р. працював на станції Слов'янськ.

Найбільшим у музеї є відділ історії радянського періоду. Тут відвідувач знайомиться з підготовкою та проведенням Великої Жовтневої соціалістичної революції в Донбасі, з діяльністю місцевих більшовицьких організацій і Рад робітничих і солдатських депутатів. В окремому залі зібрані експонати, пов'язані з періодом громадянської війни, розгромом Денікіна, Врангеля. Показано перші комуністичні суботники, створення Донецької губернії, відбудову шахт, металургійних заводів. Експонуються лист Ф. Е. Дзержинського про боротьбу з розрухою в Донбасі, комуністичний вексель, виданий 7 листопада 1921 р. В. І. Леніну Управлінням Південної, із зобов'язанням випустити в 1922 р. 10 млн. пудів продукції, листи донбасівців Володимирі Іллічу. Матеріали, присвячені індустріалізації країни, розповідають про соціалістичне змагання, знатного забійника шахти № 1 «Кочегарка»

(Горлівка) М. Ізотова та його послідовників, про М. Мазая. Є важливі дані про будівництво заводів — Новокраматорського машинобудівного, «Азовсталі» та інших. Показана соціалістична перебудова сільського господарства.

Віроломний напад німецько-фашистських загарбників перервав творчу працю радянських людей. Донбасівці створюють народне ополчення, загони якого стали основою 383-ї та інших шахтарських дивізій. Відвідувачі знайомляться з документами про підпільні групи, бойові дії Слов'янського, Ямського, Артемівського, Краснолиманського та інших партизанських загонів області. Численні матеріали присвячені визволенню Донбасу, боям на р. Міус, де вогонь 5 тис. радянських гармат і мінометів, удари авіації, навальна атака піхоти і танків розгромили оборону ворога. Зібрано чимало відомостей про участь донбасівців у битвах на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Експонати розповідають про відбудову Донбасу, що розгорнулася одразу ж після його визволення, про рух за комуністичну працю, досягнення бригад М. І. Телитченка, В. Г. Стеблянка, І. І. Стрельченка та інших. Окремий розділ показує підвищення добробуту трудящих області, розвиток народної освіти, охорони здоров'я, мистецтва і культури.

Щодня через зали музею проходять сотні відвідувачів, зокрема в 1966 р. тут побувало 98,5 тис. чоловік. Музей обслуговує населення області також з допомогою пересувних виставок на теми: «В. І. Ленін», «Наука і релігія», «Хімія — народному господарству», «Місто Донецьк». Функціонує пересувний музей, який знайомить трудящих з природою та історією області. Велика увага приділяється охороні пам'ятників історії і культури. З ініціативи музею розпочато реставрацію церкви у Слов'яногорську, встановлення пам'ятників і меморіальних дощок в історичних місцях. Значна робота розгорнута у зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції. Музей намічено перевести в новий будинок, що дасть можливість значно розширити експозицію.

З 1958 р. він мав філіали: у Горлівці — картинну галерею і в Макіївці — краєзнавчий музей. В 1958 р. у Донецькому обласному краєзнавчому музеї почав працювати відділ образотворчого мистецтва. Відділ швидко поповнювався і в 1961 р. був виділений у самостійну установу — Донецький музей образотворчого мистецтва. Горлівська картинна галерея стала його філіалом.

Одним з найстаріших в області є Ждановський краєзнавчий музей, заснований у 1920 р. Нині він має 4 відділи: природи, історії дорадянського періоду, історії радянського суспільства і художній. Є меморіальна кімната, присвячена видатному діячеві Комуністичної партії і Радянської держави А. А. Жданову.

Відділ історії дорадянського періоду знайомить з далеким минулим краю. Цікаві експонати, пов'язані з Маріупольським могильником (III тисячоліття до н. е.), запорізькими козаками та їхньою фортецею «Домаха», що була на території, де тепер міститься завод «Азовсталь». Є дані про будівництво в 1882 р. залізниці, про створення і розвиток морського порту. Музейні матеріали розповідають про діяльність наприкінці XIX ст. на заводі «Нікополь» (нині завод ім. Ілліча) видатного російського доменщика М. К. Курако, про життя і творчість письменника О. С. Се-рафимовича, який у 1897—1899 рр. працював у Маріуполі кореспондентом газети «Приазовский край» і надрукував у ній серію нарисів під назвою «Маріупольські картинки». Висвітлено також діяльність у цьому місті Г. І. Петровського, який з 1906 р. працював на заводах «Нікополь» і «Провіданс». Експонати розповідають про уродженця М. Маріуполя видатного російського художника А. І. Куїнджі, який на своїх полотнах чудово відтворив пейзажі рідного краю.

Відділ історії радянського суспільства висвітлює боротьбу трудящих Маріуполя за встановлення Радянської влади, бойові дії Азовської Червоної флотилії, що відіграла велику роль у розгромі Врангеля в 1920 р. Багато матеріалів про відбудову народного господарства після громадянської війни. В розділі «Велика Вітчизняна війна» показано діяльність підпільних груп у Маріуполі, визволення міста від фашистських окупантів. В 1966 р. музей відвідали 50 тис. чоловік. При ньому працює лекторій з історії міста, клуб цікавих зустрічей для учнів.

Великий вклад у вивчення історії і природи краю вносять народні музеї і кімнати, музеї В. І. Леніна. На 1 квітня 1967 р. в області їх нараховувалося 963, в тому числі 21 народний музей, 69 музейних кімнат, 70 музеїв В. І. Леніна, 134 ленінські кімнати, 669 ленінських кутків. Тільки в народних музеях і кімнатах на 1 грудня 1966 р. було зібрано 43,4 тис. експонатів. За час існування цих закладів їх відвідали 639,5 тис. чоловік. Народні музеї провадять велику роботу серед населення: організують численні екскурсії по історичних місцях, тематичні вечори. Тільки протягом 1966 р. було прочитано понад 3 тис. лекцій.

Одним з перших в області виник у 1954 р. народний музей історії Донецького металургійного заводу. Працівники заводу охоче передавали пов'язані з історією підприємства матеріали, що зберігалися у них. Музей розміщений у трьох залах загальною площею 350 кв. м і має понад 300 цінних експонатів. Експозиція побудована за такою тематикою: виникнення заводу; умови праці й побуту заводських

робітників до Жовтневої революції; розвиток революційного руху на підприємстві; робітники заводу в період першої російської революції 1905—1907 рр., у дні Жовтня і в роки громадянської війни; підприємство в період відбудови й реконструкції народного господарства; Велика Вітчизняна війна; завод у післявоєнні роки. Документи яскраво ілюструють, як невеликий завод—колишня власність англійських капіталістів—за роки Радянської влади перетворився на одне з найбільших металургійних підприємств, що експортує свою продукцію в різні країни світу. За час існування музею його відвідали 91,7 тис. чоловік.

У жовтні 1957 р. в Горлівському Палаці культури ім. В. І. Леніна відкрився народний музей. Активну участь у його створенні та діяльності взяв викладач Ф. Я. Самохвалов. Документи розповідають про будівництво в 1867 р. рудника № 1 (нинішня шахта «Кочегарка»), який став основою шахтарського селища Горлівка. Музейні фонди показують становище трудящих Горлівки, їх революційну боротьбу. Спеціальний розділ присвячений збройному повстанню в 1905 р. Тут фотокартки керівника горлівської більшовицької групи А. С. Гречнева, члена страйкового комітету і першого депутата Горлівської Ради В. А. Ісиченка та інших учасників повстання. Експонуються зразки озброєння повсталих. Висвітлено діяльність у Горлівці П. О. Мойсеєнка, керівника 30-тисячного страйку робітників Горлівсько-Щербинівського району у квітні—травні 1916 р. Показано період боротьби за Радянську владу, участь у роботі І Всеросійського з'їзду Рад делегатів від Горлівки—більшовиків Грузмана і Семенцова, посланців на VI з'їзд партії від Горлівсько-Щербинівської організації С. І. Лапіна і С. Г. Головіна. Експозиція розповідає про боротьбу шахтарів проти каледінців, про створення загонів Червоної гвардії. Є відомості щодо перебування у квітні 1920 р. в Горлівці М. І. Калініна, дані про діяльність борців за підвищення продуктивності праці М. Ізотова і Ф. Артюхова, про будівництво коксохімічного й азотнотукового заводів, нових шахт, реконструкцію старих підприємств. Матеріали розкривають страшні картини злодіянь фашистських окупантів у Горлівці, боротьбу населення під керівництвом підпільного міського партії проти загартників. Показана героїчна праця радянських людей по відбудові шахт, заводів після вигнання фашистів. Заключний розділ експозиції присвячений досягненням Горлівки у післявоєнний період. За час роботи музею тут побували більше 33 тис. чоловік. Він став основою для створення на громадських засадах музею історії міста.

В Горлівці функціонує також створений у квітні 1964 р. музей історії шахти № 5 ім. В. І. Леніна. Організації його велику увагу приділили секретар партійної організації шахти В. М. Садовников, директор Палацу культури гірників Б. А. Єременко. За час роботи музею його оглянули 8 тис. чоловік. В залах зібрано понад 600 експонатів. Відвідувачі дізнаються, що шахта була відкрита в 1889 р. французьким капіталістом Альбертом. Матеріали розповідають про участь гірників у барикадних боях в 1905 р., у боротьбі за перемогу Жовтня. Привертають увагу документи про зарахування В. І. Леніна 8 червня 1923 р. почесним забійником шахти. Експозиція демонструє ті величезні зміни, що сталися за 50 років Радянської влади у праці та житті трудівників шахти. Насиченим є розділ про раціоналізаторів та винахідників і загалом про технічний прогрес. Рада музею організує збирання експонатів, зустрічі з передовиками виробництва, учасниками громадянської і Великої Вітчизняної війн, письменниками, композиторами, представниками зарубіжних соціалістичних країн.

Одним з найбільших в області є музей історії м. Артемівська. Створювати музей почали в 1959 р. з активною участю міського партії. Комісія, що складалась з 12 ентузіастів (Н. В. Вінк, В. І. Ковальчук, В. П. Циба та ін.), з допомогою численного активу збрала цікавий матеріал. Багато зусиль до цієї справи доклали наукові співробітники—краєзнавці з Донецька. Відкриття музею відбулося 4 листопада 1962 р. З того часу його відвідали майже 135 тис. чоловік. Створено три відділи: природи, історії міста до 1917 р. і в радянський період. Для відзначення 50-річчя Жовтня зібрані різноманітні експонати, підготовлено цикл лекцій. Найближчим часом музей поповниться новими матеріалами і стане музеєм історії міста й Артемівського району.

Геологічний музей тресту «Артемгеологія», своєрідний за профілем, розпочав роботу в 1956 р. Тисячі експонатів розповідають про багатства надр Донбасу. Велике враження на відвідувачів справляють мінералогічні колекції. Еволюція рослинного і тваринного світу в різні геологічні періоди ілюструється картинами. Схеми роз'яснюють геологічну будову Донецького басейну. Пояснення відвідувачам дають консультанти-інженери. Музейні працівники допомагають палацам піонерів, учбовим закладам та іншим музеям створювати колекції.

У квітні 1965 р. в м. Торезі, в приміщенні Палацу культури ім. Маяковського, відкрито музей Моріса Тореза. Після перейменування м. Чистякова міські організації через газету «Юманіте» звернулися до французької громадськості з проханням допомогти зібрати дані про видатного діяча робітничого й комуністичного руху. З Франції стали надходити матеріали від окремих осіб, установ, бібліотек. У ство-

ренні музею діяльну участь взяли М. М. Серіков, А. Н. Метелев, Н. П. Лобач, А. Ф. Смирнов та інші місцеві активісти. 1500 експонатів розміщені по таких розділах: дитинство й юність Тореза; початок його революційної діяльності; Торез — борець за щастя народу; остання путь керівника французьких комуністів. За час роботи музею його відвідали 75 тис. чоловік. Тут можна прослухати записані на плівку виступи Тореза, подивитися діафільми про його діяльність. Музей відіграє велику роль в інтернаціональному вихованні трудящих області. У книзі відгуків член Політбюро ЦК Комуністичної партії Франції Поль Лоран у 1965 р. записав: «Нас дуже схвилювало відкриття музею Тореза. Бажаємо вам успіхів у побудові комунізму. Хай живе наша дружба і наша солідарність у боротьбі за мир!».

У Палаці культури ім. Маяковського міститься відкритий у липні 1964 р. музей історії профспілкової організації м. Тореза. Тут більше тисячі експонатів.

У липні 1963 р. в Палаці культури ім. Кірова в м. Торезі відкрився музей шахти № 3-біс. Тут демонструються макети шахти, якою вона була півсторіччя тому, знаряддя праці вуглекопів, колекція світильників за 50 років — від примітивного ліхтаря «бог поміч» до сучасної техніки. Макети, картини, панорами зроблені робітниками шахти, пенсіонерами. За час існування музею в ньому побували 20,8 тис. чоловік. До 50-річного ювілею Жовтня відкриється новий відділ «Рух за комуністичну працю». Музейні матеріали використовуються місцевою газетою «Слава труду». Музей нерідко проводить зустрічі представників трьох поколінь.

За ініціативою міськкому партії був створений в Палаці культури залізничників народний музей історії Дебальцевого. Протягом 1965—1966 рр. його відвідали понад 15 тис. чоловік. Музейну раду, що складається з 10 ентузіастів, очолює пенсіонерка Є. М. Попова. Директор музею — пенсіонер П. Т. Белоусов. Цікавим є досвід проведення відкритих уроків у музеї. Урочисто приймають тут в піонери та комсомол. Експозиція складається з таких розділів: виникнення м. Дебальцевого; Дебальцеве до 1917 р.; Великий Жовтень і трудящі міста; довоєнні п'ятирічки; Дебальцеве в період Великої Вітчизняної війни; післявоєнні роки.

У грудні 1958 р. створено музей Єнакіївського металургійного заводу. Протягом багатьох років збиралися цінні матеріали, що дало можливість показати історію підприємства за моменту його виникнення до наших днів. Експозиція аналогічна структурі музею Донецького металургійного заводу. Багаті фонди можуть стати основою для відродження музею історії м. Єнакієвого, який перед війною мав великий успіх у трудящих Донбасу.

У квітні 1964 р. в будинку сільради почав функціонувати краєзнавчий музей с. Старомлинівка Великоновосілківського району, очолений вчителем географії С. К. Темиром. Зібрано понад 1500 експонатів: знаряддя праці, предмети побуту. Музей відвідало вже понад 10 тис. чоловік. Це — жителі Старомлинівки, а також інших населених пунктів Донецької та Запорізької областей. При музеї є група червоних слідопитів.

У с. Велика Новосілка з 1962 р. працює музей, який оглянуло понад 4 тис. громадян. До його ради входять 11 чоловік, керує нею пенсіонер М. Х. Айдин.

Значну роль у комуністичному вихованні підростаючого покоління відіграють музеї піонерської та комсомольської слави. Протягом багатьох років у Палаці піонерів м. Артемівська працює музей історії піонерської організації міста. Великою популярністю користується музей піонерської та комсомольської слави в м. Торезі.

З Донбасом пов'язано багато славних імен революційних та державних діячів, письменників, художників, учених, і пам'ять їх необхідно увічнити. Нині у селищі ім. Седова Новоазовського району функціонує меморіальний музей Г. Я. Седова, у с. Красне Красноармійського району — музей видатного радянського композитора С. С. Прокоф'єва. Найбільшим з цих закладів в області є меморіальний музей двічі Героя Соціалістичної Праці П. М. Ангеліної.

Діяльність державних і народних музеїв Донецької області переконує в неухильному зростанні їх ролі у комуністичному вихованні людей на славних традиціях трудящих Донбасу.

Г. О. ГУСИНСЬКИЙ

ДО ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ В ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І

Історія населення Північного Причорномор'я в скіфський час багата військовими сутичками. Та античні автори, за винятком Геродота, майже нічого не повідомляють про ці події. Геродот описав загальний хід війни скіфів з персами на чолі з Дарієм наприкінці VI ст. до н. е. Але в нього ми не знаходимо розповіді про окремі битви, про бойовий порядок військ, використання певних тактичних прийомів ведення бою тощо.

Саме тому виняткову цінність становить опис грецьким автором Діодором Сіцилійським ходу воєнних дій під час міжусобної війни 310—309 рр. до н. е., що точилась між синами царя Боспора Перісада I—Сатіром, Євмелом і Прітаном¹. Головні роль при цьому відіграли значні військові контингенти місцевих північно-причорноморських племен—скіфів і фатеев. Відомий радянський історик В. Д. Блаватський в ряді спеціальних праць дослідив питання, пов'язані з цими подіями, зокрема особливостями тактики противників². Але деякі дуже цінні дані Діодора не знайшли належного відображення. Це, насамперед, стосується питання про роль укріпленого табору в битві при Фаті і використання машин під час облоги фортеці фатеев.

Великий інтерес становить згадка Діодора про те, що Сатір, «...перейшовши через річку Фат і наблизившись до ворога...», оточив свій табір возами, на яких привіз велику кількість провіанту³. Перехід за річку, мабуть, можна пояснити прагненням запобігти оточенню і нападу ворога (перш за все кінноти) з тилу.

Як слід розуміти повідомлення Діодора про оточення табору возами?

Цей прийом широко застосовувався кочовиками в період середньовіччя, про що свідчать описи тогочасних авторів. Такий засіб укріплення П. В. Голубовський назвав «...таборним або возовим захистом»⁴, а С. О. Плетньова—«курінною побудовою»⁵. Звичайно табір являв собою «...укріплення з навантажених возів, що стояли в два чи один ряд, у вигляді каре»⁶, часом по колу. Табір міг бути і рухомим⁷. Інколи під час бою перед ним для прикриття розміщувалася кіннота.

Головне призначення табору—захист від кінноти ворога, озброєної мечами або шаблями. Але вози, що стояли підряд, були надійним заслоном і від верхньої, озброєної луками і стрілами. П. В. Голубовський досить слушно зазначив, що «захист табором міг з'явитися в такій місцевості, де немає природного прикриття і де зорог був здебільшого кінний. Такі умови і давали наші степи»⁸.

Найбільш природним було б створення подібного укріплення при умові заглиблення на ворожу територію. Така ситуація і мала місце під час битви при Фаті.

Як уже згадувалося, створення таборів характерне для війн епохи середньовіччя. Але, безсумнівно, окремі випадки їх застосування мали місце набагато рідше*. Так, С. О. Плетньова вважає, що «...вперше курінна побудова виникла у кочових народів»⁹, зокрема скіфів.

Особливістю розміщення укріпленого табору в цій битві є те, що він був складовою частиною бойового порядку. Табір розташовувався безпосередньо за троєм військ, виконуючи роль опорного пункту. Позиція військ Сатіра була видною, тому що нападу ворожої кінноти на табір з тилу перешкоджала річка. Випадку поразки в бою укріплення могли бути використані як тимчасова схованка при облозі. Річка, що протікала поруч, забезпечила б водою, а провіант був у великій кількості на возах, які оточували табір.

В. Д. Блаватський цитує текст Діодора повністю. Але табір він згадує не як засіб захисту у ході воєнних дій, а пов'язує створення його з постачанням боспорських військ, з організацією обозу¹⁰. На нашу думку, до системи укріплень, використаних у битві при Фаті, можна віднести слова Ф. Енгельса: «Варварські народи алякої давнини часто оточували свої табори укріпленням з повозок і возів»¹¹.

Після поразки фатеев відступили до «царської фортеці». Почалася її облога військами Сатіра, які зуміли захопити дерев'яні укріплення легкого типу, розміщені еред нею. Після цього воїни стали «вирубати ліс, крізь який треба було пройти о царської фортеці. Коли ця робота почала швидко просуватися вперед, цар Аріарн (очоловав війська, оточені в фортеці.—Є. Ч.)... розставив по обидва боки роходу стрільців, що стали без будь-яких перешкод нападати на воїнів, які рубали

¹ Діодор, XX, 22—23.

² В. Д. Блаватский. Битва при Фате и греческая тактика IV в. до н. э., журн. «Вестник древней истории», 1946, № 1; його ж. Осада и оборона в Северном Причерноморье, Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. XVI, М., 1947; його ж. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья, М., 1954.

³ Діодор, XX, 22.

⁴ П. В. Голубовский. С какого времени можно проследить на юге Руси побос защиты табором? Труды XII археологического съезда, т. 2, М., 1902, стор. 72.

⁵ С. А. Плетнева. О построении кочевниками лагеря-вежи, журн. «Советская археология», 1964, № 3, стор. 133.

⁶ П. В. Голубовский. Назв. праця, стор. 73.

⁷ Там же, стор. 73, 75.

⁸ Там же.

* Не маються на увазі укріплені табори римських легіонів, які влаштовувались по-іншому.

⁹ С. О. Плетнева. Назв. праця, стор. 133.

¹⁰ В. Д. Блаватский. Очерки..., стор. 90.

¹¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, вид. 2, т. 14, К., 1963, стор. 267.

ліс, бо останні через гушавину дерев не могли захиститись ні від стріл, ні від стрільців. Три дні воїни Сатіра рубали ліс, з труднощами і небезпекою прокладаючи собі шлях; на четвертий день вони наблизилися до стіни...»¹². З цього опису Діодора В. Д. Блаватський зробив висновок, що Сатір намагався взяти фортецю штурмом без будь-якої підготовки і без застосування машин для облоги¹³.

Тут він помиляється. Вирубувати просіки лише для того, щоб мати змогу підійти до фортеці, не було потреби. Якщо крізь ліс пройшли оточені в фортеці стрільці з лука, то він не становив серйозної перешкоди і для воїнів Сатіра. Вони могли пройти крізь ліс і вишикуватись у бойовий порядок для штурму лише перед самими стінами. Це було набагато простіше і безпечніше, ніж вирубати просіки під безперервним обстрілом ворога. Крім того, ця робота на певній ділянці протягом трьох днів дозволяла обложеним військам зміцнити те місце, проти якого намічався штурм. За таких обставин штурм без облогових машин був заздалегідь приречений на невдачу. Успіх могли забезпечити лише машини. Щоб мати змогу підвести облогові знаряддя до стін фортеці, мабуть, і робилися ці просіки.

Цікаво, що на відміну від битви при Фаті, де головну роль в розгромі ворога у відкритому бою відіграла союзна Сатіру скіфська кіннота, під час облоги фортеці відзначився «розумом і хоробрістю» «ватажок найманців Меніск. ... разом зі своїми товаришами»¹⁴ — греками і фракійцями, які могли мати досвід штурмів із застосуванням машин.

Повідомлення Діодора — посереднє свідчення про використання цих знарядь.

Не можна не погодитися з В. Д. Блаватським, який вказував, що в основному на території Північного Причорномор'я застосовувалися ті ж самі прийоми облоги, що і в усьому античному світі¹⁵. Але наявні дані дозволяють зробити припущення, що використання передових технічних досягнень при облозі фортець у Північному Причорномор'ї відноситься не до часів Мітрідата Євпатора (середина I ст. до н. е.)¹⁶, а ще до кінця IV ст. до н. е.

Є. В. ЧЕРНЕНКО

¹² Діодор, XX, 23.

¹³ В. Д. Блаватский. Осада и оборона..., стор. 90; його ж. Очерки..., стор. 108; його ж. Битва при Фате..., стор. 105.

¹⁴ Діодор, XX, 23.

¹⁵ В. Д. Блаватский. Очерки..., стор. 107.

¹⁶ Там же, стор. 108, 109.

На допомогу викладачу історії

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЖОВТНЕВОГО ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ

Вивчення Великої Жовтневої соціалістичної революції в школі відіграє важливу роль у комуністичному вихованні, формуванні світогляду учнів. «Жовтнева революція поклала початок визволенню людства від експлуататорського ладу, втіленню ідей наукового комунізму в життя, справила найглибший вплив на весь дальший хід світової історії. Вона відкрила епоху загального революційного оновлення світу — епоху переходу від капіталізму до соціалізму»¹. Засвоєння учнями цієї важливої теми в курсі історії СРСР і УРСР у IX класі допоможе їм усвідомити роль народних мас, Комуністичної партії у суспільному розвитку, значення союзу робітничого класу і найбіднішого селянства. Важливо показати учням, що внаслідок Жовтневої революції у нашій країні була встановлена диктатура пролетаріату, тобто створена нова державність, що служить трудящим. Вивчаючи історію встановлення Радянської влади і виникнення радянського суспільства, вчителі ставлять своїм завданням викликати в шкільній молоді почуття законної гордості за героїчні діла своїх співвітчизників.

Досвід роботи передових учителів, а також аналіз стану учнівських знань з історії в ряді шкіл Української РСР показує, що вмiле використання педагогами різноманітних методичних прийомів і засобів гарантує більш високу якість викладання історії.

Центральне місце під час вивчення тематики Великої Жовтневої соціалістичної революції належить трьом урокам з підтеми «Жовтнєве збройне повстання». Кращий досвід свiдчить, що в ході підготовки до них учителі широко використовують Тези ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», матеріали, опубліковані в пресі на честь Великого Жовтня.

Основне завдання уроку «Підготовка збройного повстання» полягає в роз'ясненні учням суті ленінського плану цього повстання і усвідомленні ними керівної ролі партії більшовиків на чолі з В. І. Леніним у підготовці до повалення Тимчасового уряду. Готуючись до уроку, вчитель керується геніальними статтями і листами В. І. Леніна «Більшовики повинні взяти владу», «Марксизм і повстання», «Поради стороннього»².

На початку уроку, під час бесіди, розглядаються питання: Як треба розуміти більшовізацію Рад? В чому полягає відмінність у змісті лозунгу «Вся влада Радам!» до липневих подій і після розгрому корніловщини? Чому у вересні—жовтні 1917 р. наростала революційна криза в країні?

Підсумувавши відповіді, вчитель підкреслює, що соціалістична революція в Росії назривала в обстановці значного піднесення революційного руху в країнах Західної Європи.

Після повторення матеріалу учням повідомляють тему уроку і ставлять основні запитання, які вони записують в зошити: 1. Ленінський

¹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова Пленуму ЦК КПРС. Тези ЦК КПРС, К., 1967, стор. 4.

² Див. В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 1—9, 149—151.

план збройного повстання. 2. Рішення ЦК партії більшовиків з цього питання. 3. Створення при Петроградській Раді Військово-революційного комітету (ВРК). 4. Боротьба партії проти капітулянтської лінії Зінов'єва і Каменєва та антипартійної позиції Троцького.

Основні положення лєнінського плану збройного повстання слі, викладати, знайомлячи учнів з листом В. І. Леніна від 14 вересня: Центральному Комітету партії («Марксизм і повстання»), де було зазначено, що до збройного виступу треба ставитись як до мистецтва. Перемога не приходить сама, її завойовують; для цього необхідно добитись переваги сил у вирішальному пункті і неодмінно переходити в наступ маючи на увазі, що оборона — смерть повстання. Для перемоги революції вирішальне значення мають співвідношення сил, їх організованість і розміщення, правильний розрахунок моменту виступу, швидкості дій і рішучість. Всі ці фактори були враховані В. І. Леніним під час розробки конкретного плану повстання.

В ході дальшого вивчення теми учитель зачитує уривки із статті «Поради стороннього». Основні положення плану повстання учні записують у зошити (в міру їх розкриття) в такому порядку: 1. Необхідності збройного повстання для встановлення диктатури пролетаріату. 2. Умови для перемоги збройного виступу: а) повстання повинно спиратись на передовий клас — пролетаріат; б) революційне піднесення всього народу; в) потрібний переломний момент у ході наростаючої революції. 3. Основні правила збройного повстання: а) ніколи не гратись з повстанням, твердо знати, що треба йти до кінця; б) забезпечити перевагу сил над ворогом у вирішальний момент; в) діяти з якнайбільшою рішучістю і переходити в наступ; г) захопити ворога зненацька; д) добиватись щодня хоч маленьких успіхів, підтримуючи моральну перевагу. 4. Конкретний план повстання: «Комбінувати наші *три* головні сили: флот, робітників і військові частини так, щоб неодмінно були зайняті і ціною *яких завгодно втрат* були вдержані: а) телефон, б) телеграф, в) залізничні станції, г) мости в першу чергу»³.

Після ознайомлення учнів з лєнінським планом збройного повстання проводиться бесіда, в ході якої з'ясовують питання: В чому полягає основне завдання збройного виступу? Чому В. І. Ленін наполягав на тому, щоб повстанці зайняли неодмінно телефонну станцію і головний телеграф? Чому необхідно було захопити залізничні станції, вокзали, мости?

Слід звертати увагу учнів на важливість озброєння народних мас та залучення на сторону повсталого гарнізону столиці. Лєнінський план повстання вимагав від більшовиків залізної дисципліни, організованості, рішучості і безстрашності. Найменше прогаєння часу, хвилине вагання загрожувало загибеллю.

Висвітлюючи рішення ЦК партії про збройне повстання, вчителі спиняються на історичному значенні засідань ЦК більшовицької партії 10 і 16 жовтня 1917 р., коли Центральний Комітет прийняв резолюцію В. І. Леніна про негайну організацію збройного повстання, про ознайомлення членів партії з його планом.

Проти збройного повстання виступили капітулянти і штрейкбрехери Зінов'єв і Каменєв, які 18 жовтня опублікували в меншовицькій газеті «Новая жизнь» заяву про свою незгоду з рішенням Центрального Комітету. Це була пряма зрада справи революції. В. І. Ленін затаврував ганьбою капітулянтів і штрейкбрехерів. «Я кажу прямо,— писав великий вождь,— що за товаришів їх обох більше не вважаю і всіма силами і

³ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 150.

перед ЦК і перед з'їздом буду боротися за виключення обох з партії»⁴.

За Зінов'євим і Каменевим пішов Троцький, який виказав ворогові строк повстання, заявивши на засіданні Петроградської Ради, що більшовики почнуть виступ до моменту скликання II з'їзду Рад. Попереджена капітулянтами контрреволюція почала спішно збирати свої сили. Тимчасовий уряд вжив заходів до того, щоб зірвати повстання і розгромити штаб революції — Центральний Комітет більшовицької партії. Однак ніякі ворожі сили не могли зупинити переможного ходу соціалістичної революції.

Розкриваючи на другому уроці хід і значення Жовтневого збройного повстання в Петрограді як вищого етапу в розвитку російської революції, важливо показати, що в соціалістичній революції була за більшовиками «більшість народу»⁵.

Завдання вчителя — відтворити перед учнями яскраву картину найвеличнішої події, революції, яка відкрила нову епоху — епоху переходу від капіталізму до соціалізму. Вчитель повинен підвести учнів до розуміння того, що в Жовтневому збройному повстанні організуюча і керівна роль належала Комуністичній партії, її Центральному Комітету, очолюваному геніальним вождем революції В. І. Леніним.

Урок будується за таким планом: 1. Початок і хід збройного повстання в Петрограді. Центральний Комітет партії більшовиків на чолі з В. І. Леніним — керівник збройного повстання. 2. Повалення Тимчасового уряду і перехід влади в руки Рад. 3. Штурм Зимового палацу.

Використовуючи план-схему «Збройне повстання в Петрограді 25—26 жовтня 1917 р.», на конкретному матеріалі слід показати, як практично виконувались ленінські директиви і рішення Центрального Комітету партії по підготовці виступу. План-схема допомагає розповісти про розстановку класових сил під час вирішальної боротьби за владу, дає можливість учням наочно переконатися, як уміло в конспіративних умовах була проведена військово-організаційна підготовка повстання.

За умовними позначками учні знаходять на цій карті штаб революції (Смольний), польовий штаб повстання (Петропавлівську фортецю), бойові осередки в районах Петрограда, штаби Червоної Гвардії, райони міста — Нарвський, Московський, Виборзький, Петроградський, Васильєвський. Потім учні знаходять опорні пункти контрреволюції: Зимовий палац і пункти, зайняті загонами Тимчасового уряду.

Учні дізнаються про те, яких заходів вживав Тимчасовий уряд, щоб зірвати збройне повстання. Він прагнув закрити більшовицькі газети; розвести мости, які з'єднують центр міста з його околицями, викликати в Петроград війська з Петергофа, Царського Села та інших місць; направити війська до Смольного і зайняти його; викликати на Дворцову площу загони юнкерів, кулеметників і доручити їм охорону Зимового палацу; посилити військові караули.

Дізнавшись про задуми контрреволюції, В. І. Ленін ввечері 24 жовтня надіслав до ЦК листа з обґрунтуванням необхідності негайного виступу: «Я пишу ці рядки ввечері 24-го, становище як не можна більш критичне. Ясніше ясного, що тепер, уже справді, прогаяння в повстанні смерті подібне... Треба, що б то не стало, сьогодні ввечері, сьогодні вночі арештувати уряд, обеззброївши (перемігши, якщо чинитимуть опір) юнкерів і т. д. ...ні в якому разі не лишати влади в руках Керенського

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 183.

⁵ Там же, стор. 6.

і компанії до 25-го, нізачо; вирішувати справу сьогодні неодмінно ввечері або вночі»⁶.

В ніч з 24 на 25 жовтня В. І. Ленін залишив підпільну квартиру і вирушив до Смольного. На уроці використовується репродукція картини художника М. Соколова «В. І. Ленін у Смольному. 1917 р.». Викликаючи до себе представників червоногвардійських районів, заводів і військових частин, Володимир Ілліч давав їм точні, вичерпні вказівки.

Добре, коли дальший хід повстання буде викладено детальніше, ніж у підручнику. О 1-ій годині 25 хвилин ночі зведений загін червоногвардійців Виборзького району, що складався з матросів і солдатів, зайняв поштамт. О 2-ій годині були захоплені Миколаївський та Балтійський вокзали, електростанції й інші найважливіші установи та підприємства.

О 3-ій годині 30 хвилин крейсер «Аврора» підійшов до Миколаївського моста на Неві (учням пропонується знайти це місце на своїх картах). Під прикриттям гармат «Аврори» міст було очищено від юнкерів.

Близько 4-ої години ранку 25 жовтня революційні сили зайняли телефонну станцію, о 6-ій — Державний банк, а о 7-ій — Центральну телефонну станцію. О 8-ій годині війська революції і робітники Московської застави закріпили за собою Варшавський вокзал. Були захоплені друкарні буржуазних газет.

Коли В. І. Леніна повідомили про зайняття майже всіх найважливіших пунктів столиці, він написав перший офіційний документ Радянської влади «До громадян Росії», в якому проголошувалися повалення Тимчасового уряду та перехід державної влади до рук Рад⁷.

О 2-ій годині 35 хвилин дня 25 жовтня на екстреному засіданні Петроградської Ради В. І. Ленін заявив, що «робітнича і селянська революція, про необхідність якої весь час говорили більшовики, здійснилася»⁸. Слід зазначити, що в руках контрреволюції ще залишився Зимовий палац. Тут панували розгубленість і паніка. В той же час у Смольному — штабі революції — була організованість і впевненість у перемозі. Про це яскраво написав А. В. Луначарський у своїх мемуарах «Смольний у велику ніч» («Спогади про В. І. Леніна», т. 1, К., 1957, стор. 546).

Штурм Зимового палацу ще тривав, а фактична влада уже перебувала в руках Петроградської Ради. Захват останнього оплоту Тимчасового уряду в Петрограді був проведений спільними діями червоногвардійських, матроських і солдатських загонів, які мали броньовики і артилерію. Добре, коли свою розповідь учитель ілюструє кадрами з кінофільмів «Ленін у Жовтні», «Залп «Авроры» або репродукціями картин художників В. Щеглова і О. Кузнєцова — «Штурм Зимового палацу», Шухліна — «Арешт Тимчасового уряду».

На закінчення уроку необхідно відзначити, що ретельна підготовка збройного повстання, яке проходило за ленінським планом, героїзм і самовідданість червоногвардійців, моряків, солдатів забезпечили успіх. Єдність партії і народу була вирішальною умовою перемоги Радянської влади в Петрограді, яка з небувалою швидкістю поширювалася по всій країні.

На третьому уроці слід роз'яснити історичне значення II з'їзду Рад і перших декретів Радянської влади, показати, що «глибоко революційна, демократична суть нової соціалістичної держави наочно розкрилася в перших же декретах і заходах Радянської влади»⁹. Новий матеріал викладається за таким планом: 1. II Всеросійський з'їзд Рад і встановлен-

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 199—200.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 203.

⁸ Там же, стор. 204.

⁹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції, стор. 8.

ня Радянської влади. 2. Декрети про мир і землю. 3. Утворення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним.

ІІ з'їзд Рад характеризується як справжній вияв волі більшості населення країни, як показник всенародного визнання робітничо-селянської держави. Слід порівняти партійний склад делегатів І і ІІ з'їздів Рад. Коли серед 1 тис. делегатів І з'їзду було 105 більшовиків, то серед 670 учасників ІІ з'їзду налічувалось 380 більшовиків. З 83 посланців України, присутніх на ІІ з'їзді Рад, 40 належали до більшовицької партії¹⁰. Різко скоротилось число депутатів від угодовських партій.

Розповідаючи про роботу з'їзду, слід підкреслити значення написаної В. І. Леніним відозви «Робітникам, солдатам і селянам!»¹¹, оголошення з'їздом переходу влади до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, значення прийнятих з'їздом декретів про мир і землю, ознайомити з ними учнів. Підбиваючи підсумки вивчення цього матеріалу, необхідно використовувати Тези «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції» (стор. 9).

Розповідаючи про утворення Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) та першого в світі робітничо-селянського уряду — Ради Народних Комісарів (РНК) на чолі з В. І. Леніним, учитель підкреслює, що головне питання революції — питання про владу — було розв'язано, встановлено диктатуру пролетаріату.

27 жовтня о 5-ій годині ранку під дружні вигуки делегатів «Хай живе революція! Хай живе соціалізм!» ІІ з'їзд Рад закінчив свою роботу. Учасники його роз'їхались, щоб якнайшвидше розповісти про історичні рішення, взяти активну участь у встановленні Радянської влади на місцях.

На даному уроці вчитель може з успіхом використовувати репродукції ряду картин. Історичне засідання з'їзду Рад відображено в полотнах «Виступ В. І. Леніна на ІІ Всеросійському з'їзді Рад» В. Серебряного, «Влада Радам — мир народам» групи художників, очолюваної Д. А. Налбандяном, «В. І. Ленін проголошує Радянську владу на ІІ Всеросійському з'їзді Рад» В. Серова та ін.

Підготуватись до викладання всієї підтеми вчителю допоможе така література В. І. Л е н і н, Твори, т. 26; Тези ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», К., 1957; Партія — вдохновитель и организатор победы Великой Октябрьской социалистической революции. (Март — октябрь 1917 года), М., 1966; И. И. М и н ц. История Великого Октября, т. II, М., 1967; Е. Ф. Е р ы к а л о в. Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде, Л., 1966; И. Б о н д а р е н к о. Шире шагай, Димка! Повесть, Л., 1967.

Вивчення ходу Жовтневого збройного повстання в Петрограді на уроках історії в школі має величезне навчально-виховне значення. Учні ознайомлюються з кульмінаційним моментом Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка відіграла вирішальну роль в долі нашої Вітчизни.

І. М. СКРИПКІН

¹⁰ Більшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади, К., 1957, стор. 214.

¹¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 211—212.

Охорона і використання пам'яток історії та культури

КИЇВСЬКА МІСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ — ДО ВЕЛИКОГО ЮВІЛЕЮ

Відзначаючи 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції трудящі Радянського Союзу з кожним днем збільшують матеріальні й духовні багатства нашої країни, віддають усі сили і знання, весь розум та натхнення справі дальшого розквіту і зміцнення могутності Батьківщини, побудови світлого майбутнього всього людства.

У зв'язку з великим ювілеєм значно зростає інтерес нашої громадськості до історичних та культурних пам'яток. Радянські люди святі шанують пам'ять про кращих синів і дочок народу, які внесли свій вклад в історію Батьківщини. На території Української РСР зберігається понад 20 тис. визначних пам'яток історії, архітектури і мистецтва. Вони є свідками самобутнього історичного розвитку нашого народу і мають велике значення для вивчення минулого, для комуністичного виховання трудящих і особливо молоді в дусі патріотизму та гордості за свою Батьківщину.

Київ, одно з найдавніших міст світу, відіграв велику роль у створенні могутньої давньоруської держави, спільної колицки трьох братніх народів — російського, українського й білоруського. На території Києва ще близько 20 тис. років тому з'явилися люди. З того часу його територія безперервно заселялася, про що свідчать залишки стоянок і поселень, жител і ремісничих майстерень, поховання та могильники, знаряддя праці й побутові вироби, предмети культури і твори мистецтва, різні архітектурні споруди й оборонні укріплення, а також скарби дорогоцінних предметів і різних монет. Важливим джерелом для пізнання минулого нашого народу та міста є давньослов'янські пам'ятки зарубинецько-корчуватської та черняхівської культур початку й першої половини I тисячоліття н. е. Поселення та могильники цих часів відомі на горах Старокиївській, Киселівці та Юрківській, а також у районах Львівської площі, Печерська, Подола, Корчуватого.

Різноманітні дані свідчать, що період VI—VIII ст. був важливим історичним етапом у розвитку слов'ян. Це час утворення міжплемінних політичних об'єднань — попередників майбутніх феодальних держав. У IX ст. Київ став центром землі руської, одним з найвизначніших і найкрасивіших міст у світі. Він вражав сучасників десятками величких храмів і палаців. Шедевром всесвітнього значення є Софійський собор з його досконалістю архітектурних форм, мозаїчним і фресковим розписом. До стародавніх архітектурних споруд Києва належать Золоті ворота, Михайлівська церква Видубецького монастиря, Кирилівська церква, церква Спаса на Берестові, комплекс стародавніх споруд Києво-Печерського заповідника. Всі вони свідчать про високу культуру давньоруської держави, про велику майстерність її зодчих.

Наступні періоди історії Києва теж залишили яскраві пам'ятки архітектури, будівельної техніки, культури і мистецтва. До них належать

Андріївська церква, Братський монастир на Подолі і деякі цивільні споруди. В архітектурних ансамблях перлинами сяють неперевершені твори В. Растреллі, батька і сина Беретті, А. Меленського, І. Григоровича-Барського та інших. Місто прикрашають скульптури, серед яких визначне місце належить пам'ятнику Богдану Хмельницькому.

Багато в Києві споруд і пам'яток, пов'язаних з революційними подіями, з боротьбою за владу Рад. Багато історичних місць Києва нагадують про героїчну боротьбу славних синів і дочок нашого народу проти німецько-фашистських загарбників.

Київ славиться меморіальними пам'ятниками, пов'язаними з перебуванням у місті класиків української літератури: Тараса Шевченка, Лесі Українки, Григорія Сковороди, Івана Франка, Марка Вовчка, Архипа Тесленка, Михайла Старицького та інших. За останні роки встановлено меморіальні дошки видатним українським радянським письменникам — Максиму Рильському, Володимирі Сосюрі, Юрію Яновському, Олександрю Копиленку, Івану Кочерзі, Івану Микитенку, Олександрю Довженку, Остапу Вишні, Миколі Островському, Олександрю Бойченку, Степану Васильченку та іншим. У Києві можна побачити меморіальні дошки, пов'язані з перебуванням тут О. С. Пушкіна, О. М. Горького, М. С. Лескова, О. І. Купріна, Шолом-Алейхема, В. Л. Василевської. Найближчим часом пам'ятна дошка нагадуватиме, що в Києві працював над своєю книгою про пригоди бравого солдата Швейка Ярослав Гашек.

Багате історичне минуле древнього Києва не могло не позначитись у назвах місцевостей міста, його площ і вулиць. Свідками подій тисячолітньої давності є Поділ, Печерськ, Хрещатък. Чимало вулиць Києва і тепер зберігають стародавні назви, що відбивають цілі епохи в житті міста. В глибоку давнину виникли назви Боричева узвіза, Боричева тока, Клова. Тут відбувалися події, про які розповідають літописи. XVII—XVIII ст. знайшли своє відображення в назвах Рейтарської, Стрілецької вулиць, Рильського провулку, Верхнього і Нижнього валів. Боротьба київських трудівників за владу Рад відбилася в назвах вулиць Січневого повстання, Андрія Іванова, Щорса, Боженка та інших. Про події Великої Вітчизняної війни нагадують Оборонна і Зенітна вулиці, де в 1941 р. проходила лінія захисту міста. На вулицях, названих іменами видатних діячів партії і держави, активних борців за Радянську владу, пам'ятні дошки розповідають, на честь кого дано назву. Такі дошки вже встановлено більш як на 60 вулицях.

Інтереси держави, партії і народу вимагають найдбайливішого ставлення до культурної та історичної спадщини, збереження її для майбутніх поколінь. Велика роль у цій благородній справі покладається на міську організацію Товариства по охороні пам'яток історії і культури Української РСР. Оформилась вона на своїй установчій конференції в листопаді 1966 р. і, працюючи під керівництвом міських партійних організацій і Республіканського Товариства по охороні пам'яток, досягла певних результатів, згуртувала навколо себе широкий актив. Основні завдання для міської організації накреслено постановою Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1967 р. «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню охорони і збереженню пам'яток архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР».

Керуючись цією постановою і готуючись до урочистого відзначення 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади на Україні, державні, партійні і громадські організації розгорнули велику роботу по впорядкуванню пам'яток історії та культури, дальшому виявленню історичних місць, їх збереженню й популяризації. Завершується ремонт дзвіниці церкви Миколи Доброго на

Подолі, збудованій у XVII ст. відомим архітектором І. Григоровичем-Барським. Проводяться великі роботи по увічненню пам'ятних місць. Відкрито меморіальну дошку на будинку, де в час Великої Вітчизняної війни містився штаб Київського укріпленого району (вул. Артема). Будуть встановлені нові меморіальні дошки: на честь двічі Героя Соціалістичної Праці, конструктора перших у світі космічних кораблів академіка С. П. Корольова, Б. П. Жаданівського, який у 1905 р. пові саперів на збройний виступ проти царського самодержавства, на честь видатних діячів культури — З. Гайдай, М. Вериківського, Г. Юри, Г. Верьовки, письменників С. Скляренка, Ю. Дольд-Михайлика та інших. Меморіальна дошка у приміщенні міськвиконкому перераховуватиме військові частини, яким на відзнаку визволення Києва 6 листопада 1943 р. присвоєно назву «Київські». Ці ж військові частини будуть вказані на стелі, встановленій в районі площі ім. Ленінського комсомолу в Голосіївському парку культури і відпочинку ім. М. Рильського височитиме стела з переліком військових частин і загонів народних ополченців, що захищали Київ у перший рік Великої Вітчизняної війни. За ініціативою міськкому КП України створено комісію по розробці пропозицій для впорядкування лінії оборони 1941 р. В комісію входять учасники оборони — колишній комісар лівого сектора оборони Ф. П. Остапенко, член штабу оборони М. Д. Чукарев, начальник інженерного відділу Киуря, колишній секретар міськкому партії К. Ф. Москалець а також представники партійних та громадських організацій. Робітники заводу «Арсенал» неодноразово порушували питання про встановлення пам'ятника в Радянському парку на братській могилі бійців революції, які загинули під час Січневого повстання 1918 р. Міськвиконком прийняв рішення поставити тут до 1 листопада ц. р. скульптур: робітника з прапором і впорядкувати прилеглу територію. До 1970 р. місто прикрасять пам'ятники на честь Великої Жовтневої соціалістичної революції, возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській державі, обеліск місту-герою, пам'ятники в Бабиному Яру, де було закатовано близько 200 тис. радянських громадян, і в Дарницькому районі, де загинуло 68 тис. військовополонених офіцерів і солдатів Радянської Армії, бюсти Г. Петровського, С. Косіора В. Чубаря.

Товариство має завдання популяризувати серед населення справу охорони пам'ятників. Певну роботу в цьому напрямі провела вже Київська міська комісія любителів-краєзнавців. Значна роль належить та кож Київській міській організації Товариства «Знання». У відділі екскурсій розроблено теми, присвячені пропаганді і популяризації пам'ятників нашого міста: «Історико-архітектурні пам'ятники давньоруської держави на території Києва», «По стародавній столиці Київської Русі колісці трьох братніх народів—російського, українського і білоруського», «Скульптурні пам'ятники Києва», «Революція 1905—1907 рр. у Києві», «Боротьба за владу Рад у Києві в 1917—1918 рр.», «Київ у роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.» і т. д. Екскурсиводи розповідають про історію, культуру, мистецтво стародавнього міста, архітектурні комплекси й ансамблі різних століть, архітектуру сучасного Києва про пам'ятники революційної та бойової слави. Проте слід зазначити що ця справа потребує дальшої активізації.

Популяризація славного минулого нашої країни, зокрема Києва займає чимале місце на сторінках «Вечірнього Києва». Тут друкуються статті про пам'ятники на честь видатних людей, про будівлі, пов'язані з історичними подіями та з перебуванням у місті відомих діячів, про археологічні пам'ятки. Газета регулярно вміщує цікаві матеріали у роз

ділах «З історії нашого міста», «З минулого», «Архіви розповідають», «Знахідки — публікації». Користуються популярністю суботні сторінки газети під заголовком «Все про Київ, все про киян» — з відомостями про історичні і культурні пам'ятники столиці України. Автори цих матеріалів — історики, архітектори, мистецтвознавці, письменники, журналісти, аматори-краєзнавці. Газета активно виступає за збереження й охорону нашої культурної історичної спадщини. З допомогою «Вечірнього Києва» в місті виявлено і взято на облік ряд історичних пам'яток.

Створення Товариства по охороні пам'ятників історії і культури дає змогу об'єднати широкі кола громадськості для активної участі у збереженні й пропаганді нашої історичної та культурної спадщини. Певний вклад у цю справу вже внесено як секціями правління міської організації, так і районними організаціями Товариства.

7 травня 1967 р. в парку культури і відпочинку «Перемога» (Дарницький район) трудящими насипано «Курган безсмертя». В Московському районі виявлено 39 братських могил, над якими взяли шефство організації та підприємства. У Жовтневому районі підготовлено матеріали для увічнення пам'яті члена підпільного міськкому КП України В. Хохлова, керівника підпільної організації Станкозаводу Картовського, встановлено скульптуру на могилі Героя Радянського Союзу Ф. А. Пушиної, незабаром буде відкрито пам'ятник Герою Радянського Союзу М. Г. Шепелеву. Правління Товариства Дарницького району дбає про спорудження пам'ятника бійцям-героям, які в 1919 р., щоб не потрапити до рук ворогів, підірвалися разом із своїм бронепоездом «Тарашанець». Правління Печерської районної і міська організація Товариства порушили клопотання про встановлення в парку Вічної слави пам'ятного каменя на могилі розстріляних у 1919 р. денікінцями 43 радянських громадян.

Районні організації Товариства беруть активну участь у створенні музеїв, історико-краєзнавчих, революційної, бойової та трудової слави, що розповідають про героїчний піввіковий шлях боротьби і перемог радянського народу. Заслугове на увагу досвід роботи створеного в 1962 р. музею історії Залізничного району. Тут зосереджено понад 700 експонатів, часто оригінальних документів і пам'ятних речей, що відображають події від 1870 р. і до наших днів. При музеї створені меморіальна кімната Миколи Островського та відділ, присвячений історії піонерської та комсомольської організації району. Музей систематично відвідують учні шкіл, технікумів, робітники, делегації трудящих. Тут відбуваються семінари піонервожатих, урочисте вручення комсомольських квитків тощо. Одним з кращих музеїв на підприємствах міста є музей історії заводу «Ленінська кузня», де з 2300 експонатів 1500 оригінальні.

Для допомоги музеям створено методичну групу з працівників Управління культури, київських культурно-освітніх закладів та членів секції міської організації Товариства. Секція краєзнавства і народних музеїв міської організації Товариства перевірила роботу 104 народних музеїв і музейних кімнат. Керівник секції І. Ф. Шатилюк неодноразово виступав з цього питання у пресі, зокрема на сторінках «Вечірнього Києва».

У справі виявлення могил активних учасників Жовтневої революції, встановлення меморіальних дошок тощо історико-революційній секції Товариства допомагають своїми порадами старі більшовики. Так, було встановлено місце, де поховані жертви денікінського терору (парк Вічної слави). У підготовці документальних довідок для відкриття меморіальних дошок і надгробків важлива роль належить Державному історичному архіву та історичному музею. Зокрема багато довідок напи-

сали Т. М. Слюдікова (історичний архів) та І. М. Полупанова (історичний музей).

Останнім часом значно зріс інтерес громадськості до історичної культурної спадщини. Звичайним явищем стали урочисті походи дітей і школярів до пам'ятників, могил, меморіальних дощок у дні релігійних свят або ювілеїв видатних революціонерів, полководців, діячів науки і культури. Стали традиційними піонерські міські лінійки біля пам'ятника В. І. Леніну і в парку Вічної слави, де приймають у піонерів вручають комсомольські квитки.

Разом з тим доля багатьох пам'яток викликає тривогу. Нічим можна виправдати занедбаність колишньої царської військово-політичної тюрми «Косий Капонір». У її казематах перебувало чимало революційних діячів — С. Косіор, О. Шліхтер, Г. Чудновський, були ув'язнені студенти Київського університету — учасники революційних виступів 1901 р. Під час революції 1905 р. царські сатрапи кинули сюди керівників повстання саперів, очолюваних Жаданівським, у 1907 р. — учасників заворушень 41-го піхотного Селенгинського полку. Немає пам'ятників на могилах видатних революціонерів І. Ф. Смирнова (М. Ласточкин), А. В. Іванова. Не впорядковані могили учасників Севастопольської оборони 1854—1855 рр. полковників Євреїнова і В. Красильникова, видатного російського педагога К. Ушинського, розстріляних у 1905 р. повстанців саперів.

Слід впорядкувати могили письменників, художників, композиторів, артистів. На адресу міськради надходять численні листи від трудящ про необхідність поліпшити догляд за могилами видатних людей. Група членів історичної секції Товариства під керівництвом директора Літературного архіву-музею Л. А. Проценко після докладного вивчення кладовища Києва виявила близько 500 могил визначних людей. Треба якомога швидше підготувати до видання цей перелік, вжити заходів до охорони і впорядкування могил.

Київ славиться і своїми мистецькими скарбами, та, на жаль, значна частина їх не стала надбанням масового глядача, а лежить протягом десятиріч у сховищах, часто в несприятливих умовах. Так, у фондах Музею українського мистецтва є сотні творів видатних українських професіональних і народних митців XVI—XX ст., що не популяризуються серед народу. В Києво-Печерському державному історико-культурному заповіднику також не експонується велика кількість неоцінених високохудожніх творів талановитих майстрів культового мистецтва. Тут зберігаються не на належному рівні і протягом багатьох років не реставруються зразки геніальної творчості українських золотарів, різьбярів, майстрів живопису і кераміки.

Росте і розквітає наше місто. Але при реконструкції його руйнуються окремі споруди, що мають історичне значення. А необхідно вміти органічно поєднувати старовину з сучасністю, нові будівлі і давні пам'ятки. Треба зберегти також найхарактерніші куточки старого Києва, які зараз невинно знищуються, що завдає шкоди унікальній силуету міста. В цьому плані перед будівельниками і Товариством стоять важливі завдання. Одне з них — чітко визначити заповідні зони старого Києва та організувати їх належну охорону під час проведення різних земляних робіт. Найдавніші ж частини міста — Старокиївська гора (в межах так званого міста Володимира), гору Киселівку, територію Києво-Печерської лаври і Видубецького монастиря — слід оголошити заповідниками і зберегти для майбутніх поколінь.

Необхідно розробити план заходів по суцільному обстеженню міста по виявленню не взятих на облік пам'яток культури і мистецтва, по ре-

тавраційно-ремонтним роботам. Треба покласти край перетворенню на склади та виробничі приміщення архітектурних споруд на Подолі, в тому числі будинку, де зупинявся Петро I, бурси XVIII ст., Контрактового будинку, торгового ряду і Флорівського монастиря. Ансамбль останнього заслуговує, щоб його включити в маршрут показу пам'яток архітектури Києва. Слід також здійснити реставраційні роботи в урочищі Китаєво, де збереглася церква XVIII ст., збудована під безпосереднім наглядом видатного українського зодчого С. Д. Ковніра. Вимагає впорядкування і територія Києво-Печерського заповідника. Звідси необхідно перемістити Інститут металокераміки АН УРСР та інші підприємства, включити в маршрут показу не лише близькі, а й далекі печери.

Особливу увагу слід звернути на впорядкування пам'ятників і місць, пов'язаних з боротьбою населення міста за владу Рад, з боротьбою в роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників, з будівництвом соціалізму в нашій країні.

Всі пам'ятки після консервації і реконструкції необхідно зробити доступними для огляду широких мас. Настав час практично реалізувати висловлені ще в 20-х роках пропозиції АН УРСР і міськкому партії про необхідність відкрити в Києві музей історії і реконструкції міста, а також створити поблизу Києва великий етнографічний музей, де б були представлені всі області України.

Для пропаганди історичних і культурних пам'яток нашого міста та його околиць необхідно ширше використовувати пресу, радіо, телебачення. Вирішено створити й видати ряд праць з історії Києва. Міська організація Товариства докладе всіх сил для дальшого розгортання діяльності в справі збереження і популяризації пам'яток історії і культури нашого народу.

К. І. СТЕЦЮК

голова правління міської організації

Товариства по охороні пам'ятників історії та культури Української РСР

Наш календар

ЖОВТНЕВЕ ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ 1917 р. У ВІННИЦІ

П'ятдесят років тому, 28—29 жовтня (10—11 листопада) 1917 р., у Вінниці відбулося збройне повстання, яке стало однією з яскравих сторінок історії боротьби за владу Рад на Україні. Підготовка до нього розпочалася ще напередодні жовтневих подій у Петрограді. На численних мітингах і зборах більшовики закликали трудящих і солдатів гарнізону до збройної боротьби проти буржуазного Тимчасового уряду.

15 жовтня засідання Вінницької Ради за пропозицією більшовиків ухвалило постанову про передачу влади Радам, обрало одного з найактивніших працівників міської партійної організації І. О. Яковлева делегатом на II Всеросійський з'їзд Рад¹. Надійною опорою більшовиків міста були революційні солдати, зокрема 15-го запасного полку. У військових частинах гарнізону діяли більшовицькі організації, які провадили політичну роботу серед солдатів².

Налякане розмахом революційних подій у Вінниці, командування Південно-Західного фронту дало наказ ввести в місто контрреволюційні війська, а 15-й запасний полк відправити на фронт. Дізнавшись про це, Вінницький Комітет РСДРП(б) запропонував партійній організації полку не виконувати наказу. Пропозицію підтримали майже всі солдати. Вони заявили, що без дозволу Вінницької Ради не залишать місто, а 23 жовтня вийшли на демонстрацію з червоними прапорами та лозунгами «Вся влада Радам!». До них приєднались революційні солдати інших військових частин гарнізону та робітники міста. Біля Народного будинку (нині Жовтнева площа), де містився Вінницький Комітет РСДРП(б) і саме засідала Вінницька Рада, відбувся багатолюдний мітинг, на якому з промовами виступали більшовики, закликаючи солдатів і робітників до збройного повстання³.

На засіданні виконкому Ради було обрано ревком (М. Тарногородський, Я. Журавльов, П. Жуков, І. Кудрашов та ін.), а також вирішено не відправляти 15-й запасний полк на фронт, заборонити будь-які пересування військових частин і видачу зброї без дозволу ревкому. Під контроль Ради переходили склади зі зброєю. Було вирішено озброїти робітників і солдатів⁴. У розпорядження ревкому було передано понад 3 тис. гвинтівків і 150 кулеметів⁵.

Налякане революційним рухом, командування Південно-Західного фронту терміново направило до Вінниці спеціально сформований каральний загін, очолений помічником комісара фронту правим есером Костициним і полковником Абрамовим. Прибувши 25 жовтня до міста, Костицин наказав узяти під охорону вокзал і склади зі зброєю⁶. Проти цього виступили виконком Ради і ревком. Костицину було запропоновано припинити самочинні дії і з'явитися на засідання пленуму Ради. Увечері він прибув на пленарне засідання Ради, де поставив ультиматум: негайно вивести з Вінниці 15-й полк і відправити його на фронт, скласти зброю і видати всіх революційних керівників.

Зухвалі вимоги правого есера було відхилено.

За пропозицією більшовиків Вінницька Рада прийняла ухвалу про озброєння революційних солдатів гарнізону, посилення охорони залізничної станції, пошти і телеграфу, складів зі зброєю, про негайне виведення з Вінниці контрреволюційних військ⁷. На засіданні ревкому було вирішено відрядити по допомогу до 2-го гвардійського корпусу, в район Жмеринки, делегацію на чолі з Є. Б. Бош.

Становище у Вінниці ставало дедалі напруженішим. Після провалу операції Костицина командування Південно-Західного фронту направило в місто ще кілька

¹ Вінницький обласний державний архів, ф. 151, оп. 6, спр. 2, арк. 42—43.

² П. Голуб. Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 г.— февраль 1918 г.), К., 1958, стор. 169.

³ Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, К., 1957, стор. 479—480.

⁴ Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р.— лютий 1918 р.). Документи й матеріали, Хмельницьк, 1957, стор. 136—137.

⁵ П. Голуб. Назв. праця, стор. 170.

⁶ Див. Боротьба за владу Рад на Поділлі, стор. 138, 140, 158.

⁷ Боротьба за владу Рад на Поділлі, стор. 139.

каральних загонів. 28 жовтня контрреволюційні війська оточили Народний будинок, де засідала Вінницька Рада, Комітет РСДРП(б), ревком, і відкрили по ньому гарматний і кулеметний вогонь⁸. За пропозицією більшовиків ревком наказав революційним солдатам і червоногвардійцям негайно виступити під командуванням поручика Зубриліна проти контрреволюційних військ. Зав'язався бій з юнкерами й козаками. Жовтневе збройне повстання у Вінниці почалося. Два дні на вулицях точилися запеклі бої⁹.

Під тиском революційних сил білогвардійці змушені були відступити на заможя. Центр міста і дорогу на Літин контролювали революційні солдати і червоногвардійці. Ворог утримував залізничну станцію, казарми та інтендантські склади, завдяки чому безперервно одержував зброю й поповнення. Революційним частинам не вистачало досвідчених командирів, зброї, боєприпасів, продовольства. Солідарні з вінничанами, виступили солдати 8-ої роти 43-го запасного полку в Літині, але їх повстання швидко було придушено¹⁰.

29 жовтня переважаючим силам противника вдалося потіснити сили більшовиків. Революційні частини, які чинили впертий опір ворогові, на околиці Вінниці споруджували барикади, копали траншеї¹¹.

На підтримку повстанцям Вінниці на заклик голови обласного комітету РСДРП(б) Є. Б. Бош та комісара VII армії, делегата II Всеросійського з'їзду Рад Г. П. Васянина виступили солдати 2-го гвардійського корпусу. На шляху до Вінниці вони з допомогою залізничників Жмеринки припинили рух ешелонів з контрреволюційними військами, що просувалися до Києва, Москви і Петрограда для боротьби проти Радянської влади.

Дізнавшись про це, контрреволюційні війська під командуванням Костицина спільно залишили Вінницю. 2 листопада до міста вступили революційні війська 2-го гвардійського корпусу. Разом з гвардійцями повернулися комітет РСДРП(б) і ревком. Вийшла з підпілля міська більшовицька організація, розпочала роботу Рада робітничих і солдатських депутатів. 4 листопада у Вінниці було встановлено Радянську владу.

Вінницьке жовтневе збройне повстання мало значний вплив на дальший розвиток подій на Правобережжі та на революціонізування солдатських мас Південно-Західного фронту.

I. А. ЗАБАЙРАЧНИЙ

⁸ Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, стор. 482.

⁹ Боротьба за владу Рад на Поділлі, стор. 160.

¹⁰ Там же, стор. 165.

¹¹ Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, стор. 483.

ПОПЕРЕДНИЦІ ЛКСМУ

(До 50-річчя створення соціалістичних спілок молоді)

В обстановці бурхливої творчості революційного народу, яка розгорнулася в країні після повалення самодержавства, молодь, і насамперед її пролетарська частина, дуже швидко стала на шлях створення своїх, юнацьких організацій. Більшовицька партія підтримувала потяг робітничої молоді до об'єднання і всіляко допомагала їй. Ще напередодні Лютневої революції В. І. Ленін писав: «... За організаційну самостійність союзу молоді ми повинні стояти безумовно і не тільки внаслідок того, що цієї самостійності бояться опортуністи, а й по суті справи. Бо без повної самостійності молодь не зможе ні виробити з себе хороших соціалістів, ні підготуватися до того, щоб вести соціалізм *вперед*»¹. Весною і літом 1917 р. газета «Правда» надрукувала серію статей, присвячену питанням організації пролетарських молодіжних мас, а 7 червня опублікувала примірний Статут Спілки робітничої молоді, написаний Н. К. Крупською за порадою В. І. Леніна.

На Україні одними з перших включилися у цю справу юнаки і дівчата Києва. Вже наприкінці березня і на початку квітня 1917 р. в місті виникла ініціативна група, яка розгорнула роботу по згуртуванню молоді. До її складу увійшли С. Білокриницький, С. Мальчиков, М. Ратманський, О. Ситниченко та ін.²

Ознайомившись з Квітневими тезами, ініціативна група вирішила обговорити їх на молодіжних зборах, які були скликані в приміщенні Київського університету. Запрошений на збори член Київського комітету РСДРП(б) М. О. Савельєв (Петров)

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 145.

² Великий Жовтень на Київщині. Збірник спогадів, К., 1957, стор. 272; журн. «Юнацький рух», 1931, № 2, стор. 69.

докладно розповів про завдання, поставлені ленінськими тезами перед більшовицькою партією і робітничим класом. Того ж дня група надіслала Володимирі Іллічу телеграму, в якій вітала його як ідейного керівника революційного пролетаріату, справжнього і стійкого борця за повалення влади капіталу, за соціалізм³. Через деякий час було одержано листа від Н. К. Крупської, де вона радила назвати створювану організацію Спілку робітничої молоді імені III Інтернаціоналу, скласти її примірний статут, твердо пам'ятаючи, що без дисципліни не може існувати жодна організація⁴.

Велику допомогу в створенні спілки подавав Київський комітет РСДРП(б). Це питання неодноразово обговорювалося на його засіданнях, а також на загально-міській партійній конференції. Одному з керівників Київської більшовицької організації Л. Й. Картвелішвілі (Лаврентію) було доручено разом з ініціативною групою виробити статут спілки і представити його на затвердження комітету РСДРП(б). «В основу статуту спілки молоді,— вказувалось в рішенні більшовицького комітету,— покласти принцип партійності спілки»⁵.

За допомогою партійного комітету ініціативна група протягом весни—літа 1917 р. створила на підприємствах Києва близько 20 організацій робітничої молоді.

Активно проходило об'єднання молоді в Одесі. Ще у квітні більшовицька фракція Пересипського районного комітету РСДРП доручила кільком своїм членам організувати молодіжну спілку. Вони склали і поширили відозву «До молодих робітників і робітниць», в якій роз'яснювали політичні завдання пролетарської молоді, значення її згуртованості для дальшої революційної боротьби. Невдовзі почала діяти Пересипська Спілка робітничої молоді⁶. Перше загальноміське об'єднання молоді— Спілка соціалістичної молоді виникло на початку травня. Більшовицьке ядро цієї організації— О. Златопольський, С. Ейнгорн (Ігнат), С. Урцький, Д. Учитель (Крамов) та ін. розгорнуло активну роботу по залученню до її рядів робітничої молоді. В червні Спілка соціалістичної молоді, об'єднавшись з молодіжною групою Пересипського району, прийняла нову назву— Спілка соціалістичної робітничої молоді. В кінці червня загальноміські збори затвердили її статут, в основу якого було покладено проєкт, написаний Н. К. Крупською. В ньому говорилось, що молодіжна організація «ставити собі за мету підготувати з членів своєї спілки вільних, свідомих громадян, гідних учасників тієї великої боротьби, яку їм доведеться вести в лавах робітничого класу за звільнення всіх пригноблених і експлуатованих з-під ярма капіталізму»⁷.

У Полтаві ініціативна група (С. Виноградова, О. Латишев, Писарський, Б. Робсман, З. Таран та ін.) свою роботу по згуртуванню молоді почала з розповсюдження у місті спеціальних листівок і відозв, влаштування молодіжних зборів і мітингів. У червні 1917 р. на одному з таких мітингів було ухвалено створити соціалістичну спілку робітничої молоді й обрано організаційне бюро⁸.

У Миколаєві процес створення загальноміської молодіжної організації розпочався із злиття гуртків молоді, що існували на суднобудівних заводах «Наваль» і «Руссуд», з гуртком молодих службовців торгівлі. Об'єднанню дали назву «Спілка трудящої молоді»⁹. Її організатори В. Алфьоров, Р. Гаврилов, М. Глебов, Л. Гладков, брати Павло і Семен Новикови, Л. Мураховська багато зробили для залучення до цієї організації молодих робітників і робітниць інших підприємств і перетворення її у міську спілку пролетарської молоді.

Гуртки і колективи підлітків на окремих підприємствах стали кісткою створених весною 1917 р. луганської Економічної спілки молоді, юзівської Спілки молодих трударів, мариупольського Юнацького соціалістичного самоосвітнього гуртка, косянтинівської Спілки робітничої молоді «Прогрес»¹⁰.

В усіх цих молодіжних об'єднаннях точилася гостра боротьба між більшовиками і дрібнобуржуазними партіями. Меншовики, есери, бундівці, українські дрібнобуржуазні партії всіма силами намагалися відвернути молодь від політичної

³ Газ. «Правда», 16 травня 1917 р.

⁴ Т. Г. Васильчука. Соціалістичні спілки робітничої молоді, «Український історичний журнал», 1958, № 1, стор. 18.

⁵ Борьба за власть Советов на Киевщине. Сборник документов и материалов, К., 1957, стор. 181.

⁶ А. С. Трайнин. Партия большевиков — руководитель революционного движения рабочей молодежи в 1917 году. Краснодар, 1965, стор. 71—72.

⁷ В. І. Скрильова. Одеська Спілка соціалістичної робітничої молоді (червень 1917 — березень 1918), Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, т. 150, вип. 6, 1960, стор. 39.

⁸ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 5, оп. 1, од. зб. 11, арк. 233; О. С. Латишев. Вела нас партія вперед. Збірник «Бойова юність», К., 1958, стор. 162.

⁹ ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 5, оп. 1, од. зб. 11, арк. 202.

¹⁰ 10 лет Луганского комсомола (сб. статей, воспоминаний и материалов), Луганск, 1929, стор. 30—31; А. Н. Ацаркин. Жизнь и борьба рабочей молодежи в России, М., 1965, стор. 271.

боротьби. Так, меншовики Маріуполя доклали багато зусиль, щоб змінити напрямок діяльності Юнацького соціалістичного самоосвітнього гуртка, до складу якого входили молоді робітники металургійних заводів «Нікополь» і «Провіданс». Одного вечора, коли більшість робітничої молоді була зайнята у нічній зміні, угодовці, скликавши збори гуртка, прийняли постанову, де говорилося, що ЮССГ відмовляється від будь-якої політичної діяльності і ставить за мету виключно культурно-освітню роботу¹¹.

Дізнавшись про це, обурені молоді робітники й робітничі з'явилися на збори і розігнали їх. Постало питання про створення самостійної робітничої молодіжної організації. За допомогою більшовиків вона оформилась у липні 1917 р. під назвою «Спілка пролетарської молоді ім. III Інтернаціоналу». Одним з перших її кроків було написання листа Н. К. Крупській, яка у своїй відповіді дала молоді Маріуполя чимало цінних порад¹².

Широкий розмах революційного молодіжного руху, строкатість форм і методів діяльності юнацьких організацій поставили перед більшовицькою партією завдання дати цьому рухові чітку революційну програму, визначити його організаційні принципи, конкретизувати роботу спілок молоді, посилити партійне керівництво ними. Це завдання розв'язав історичний VI з'їзд РСДРП(б). У резолюції «Про спілки молоді» він висловився за створення самостійних молодіжних організацій, ідейно зв'язаних з партією, які б працювали під її керівництвом. З'їзд підкреслив, що головна мета цих спілок — виховання їх членів у дусі класової боротьби і пролетарського інтернаціоналізму, в дусі довір'я до більшовицької партії, підпорядкування юнацького руху боротьбі робітничого класу за соціалізм. Створення соціалістичних спілок робітничої молоді було визнано одним з невідкладних завдань партійних організацій¹³.

Під керівництвом більшовиків повсюдно розпочалось об'єднання розрізаних, дрібних молодіжних організацій, остаточно оформлення вже існуючих і створення нових спілок робітничої молоді.

Організованого і цілеспрямованого характеру набрав цей процес і на Україні. У Києві підготовкою до загальноміських делегатських молодіжних зборів керували більшовики. У жовтні ініціативна група звернулася з відозвою до молоді Києва. «Наближається велика соціальна революція, — говорилося в ній, — останній і рішучий бій між працею і капіталом. І в цій боротьбі повинні взяти участь ми, робітнича молодь. Так, мерщій до діла, товариші учні і робітники до 20 років, збирайтесь по заводах, обирайте на п'ятнадцять чоловік одного, посилайте на наші перші делегатські збори»¹⁴.

Члени ініціативної групи побували на ряді підприємств міста, проводячи там збори, мітинги, роз'яснюючи мету створюваної спілки. На цих же зборах молодь обирала своїх делегатів.

22 жовтня 1917 р. в приміщенні жіночого медичного інституту зібралось понад 200 обранців робітничої молоді міста¹⁵. З доповіддю виступив М. Ратманський. Від імені ініціативної групи він запропонував назвати створювану організацію Соціалістичною спілкою робітничої молоді — III Інтернаціонал. Збори затвердили її статут та назву. До складу обраного міського комітету, крім членів ініціативної групи, ввійшли М. Горовенко з Південно-російського заводу (тепер «Ленінська кузня»), В. Камінський з «Арсеналу», В. Коваль з заводу Гретера і Криванека (тепер «Більшовик») та ін.¹⁶

В Харкові, як і у Києві, створення ССРМ відбувалось за безпосередньою участю і під керівництвом більшовиків. В кінці вересня при агітаційній комісії Харківської Ради робітничих депутатів, де були міцні позиції більшовиків, виникла група, яка розгорнула роботу по створенню спілки робітничої молоді. До її активних учасників належали С. Височиненко, О. Зінов'єв, Е. Репельська, Е. Понтус та ін.¹⁷ 18 жовтня в газеті «Известия Юга» була надрукована відозва «До пролетарської молоді», де роз'яснювались роль і завдання спілки. На багатьох підприємствах пройшли мітинги і збори, присвячені створенню загальноміської пролетарської молодіжної організації. 26 листопада у більшовицькому клубі «Знання» відбулись міські установчі збори, в яких взяло участь близько 300 юнаків і дівчат Харкова. Був обраний

¹¹ Т. Г. Васильчук. Соціалістичні спілки робітничої молоді, «Український історичний журнал», 1958, № 1, стор. 21.

¹² Журн. «Юнацький рух», 1931, № 2, стор. 73.

¹³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, 1954, стор. 361.

¹⁴ Образование и деятельность комсомола в годы гражданской войны, К., 1959, стор. 52.

¹⁵ Г. Єжова, Т. Кольяк. Гартована юність, К., 1960, стор. 23.

¹⁶ П. Прусак. Юності дороги бойові. Збірник «Бойова юність», стор. 30; Великий Жовтень на Київщині, стор. 275.

¹⁷ Комсомол Харківщини. Нариси з історії Харківської організації Ленінської спілки молоді України, Харків, 1958, стор. 16.

тимчасовий комітет ССРМ, до складу якого ввійшли С. Височиненко, Вакуленко, О. Зінов'єв, Л. Полоцький, Б. Лернер, Е. Репельська та ін.¹⁸ Вироблення статуту доручили обраній на зборах комісії.

Молодіжний рух набував з кожним днем дедалі більшого розмаху, викликаючи до життя все нові організації. Так, у жовтні 1917 р. виникли чернігівська Спілка пролетарської молоді і житомирська Соціалістична спілка робітничої молоді. Великим авторитетом в Донбасі користувались маріупольська ССРМ III Інтернаціоналу, юзівська Спілка пролетарської молоді III Інтернаціоналу, молодіжні пролетарські організації Верхнього, Костянтинівки та інших міст і робітничих селищ. До кінця року оформили самостійні спілки молоді робітники Миколаєва та Херсона¹⁹.

День у день зростали й міцніли лави юнацьких організацій. Найбільшою на Україні була Київська спілка, яка вже напередодні Жовтневої революції об'єднавала близько тисячі чоловік. До грудня 1917 р. більше ніж удвоє зросла харківська ССРМ, як нараховувала понад 600 членів. На початку осені в Спілку робітничої молоді Одеси входило близько 500 юнаків і дівчат. Через місяць після створення число членів Клубу трудового юнацтва ім. III Інтернаціоналу при Катеринославському комітеті РСДРП(б) зросло до 200 чоловік²⁰. За неповними даними спілки соціалістичної робітничої молоді України напередодні Жовтневої революції налічували близько 5 тис. членів²¹.

З перших кроків своєї діяльності молодіжні організації України прагнули встановити зв'язки з спілками молоді Петрограда і Москви, використати їх досвід роботи. Так, вже через два дні після установчих зборів — 28 листопада Тимчасовий комітет Харківської спілки звернувся з листом до Московського комітету ССРМ. Інформує про створення в Харкові організації робітничої молоді, він просив «надсилати літературу, а також повідомити, як проводиться робота у вашій спілці»²².

Одночасно на Україні робились спроби створити обласні об'єднання соціалістичних спілок робітничої молоді. Юнаки і дівчата відчували необхідність згуртувати місцеві організації на основі єдиної програми, з єдиним центральним керівним органом. Це завдання було здійснено дещо пізніше, вже в роки громадянської війни.

Таким чином, народжені революційною бурею Соціалістичні спілки робітничої молоді, керовані більшовицькою партією, були єдиними попередниками Ленінської Комуністичної Спілки Молоді.

Г. П. СЕМИЛЕТКА

¹⁸ Образование и деятельность комсомольской организации Харьковщины, 1917—1920. Документы и материалы, Харьков, 1961, стор. 78—79.

¹⁹ Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, стор. 49; О. Іващенко. З історії комсомолу на Волині (1918—1925 рр.), Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту ім. Івана Франка, Житомир, 1961, стор. 6; А. Н. Ацаркин. Жизнь и борьба рабочей молодежи в России, М., 1965, стор. 393, 394, 396; Л. М. Гладков. Шлях робітничої молоді. Збірник «Бойова юність», стор. 134—135.

²⁰ Протоколы I съезда РКСМ, М., 1934, стор. 15. С. Белокриницкий. Очерки истории ЛКСМУ, 1926, стор. 19; Двадцать лет ЛКСМУ, К., 1939, стор. 28; журн. «Комсомолец-активист», №№ 13—14, 1933, стор. 33.

²¹ А. Н. Ацаркин. Назв. праця, стор. 417.

²² Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны, К., 1959, стор. 54.

«ПІВДЕННОРОСІЙСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ СОЮЗ» У МИКОЛАЄВІ (До 70-річчя з часу створення)

Минуло 70 років першій соціал-демократичній організації м. Миколаєва — «Південноросійському робітничому союзу»¹. Свого часу про його діяльність В. І. Невський написав досить цікаву книгу², але зараз вона стала бібліографічною рідкістю.

¹ В історичній літературі наводяться дещо інші назви. Так, П. Л. Варгатюк організацію іменує «Союзом миколаївських робітників» (Див. «Український історичний журнал», 1963, № 2, стор. 71). В «Истории Коммунистической партии Советского Союза» (т. I, М., 1964, стор. 559) дається подвійна назва: «Союз миколаївських робітників» («Південноросійський робітничий союз»). Правомірно буде, на наш погляд, будь-яка з цих назв. Правда, слід відмітити, що термін «Південноросійський робітничий союз» зустрічається не лише в жандармських, прокурорських і міністерства юстиції документах, але й у спогадах таких учасників організації, як І. Мухін, В. Земляк, С. Федотченко. На одній з листівок організації стоїть ще підпис: «Союз адміралтейських робітників».

² В. И. Невский. Южно-русский рабочий союз в г. Николаеве, М., 1922.

Дане дослідження проведене працівниками музею історії заводу ім. 61 комунара (колишнє адміралтейство), де свого часу працювала більшість учасників миколаївського «Південноросійського робітничого союзу».

Організація складалася з 9—10 гуртків, які об'єднували робітників казенної адміралтейської верфі, суднобудівного заводу Франсуа і Делуа, залізничних майстерень та солдатів з піхотних полків. Серед гуртків був і молодіжний, до якого входили майже всі випускники портової ремісничої школи. Передбачалося, що в майбутньому ці молоді революціонери стануть керівниками робітничих гуртків. Всього в Союзі нараховувалось 250 чоловік, з яких 200 були робітниками адміралтейства³.

Гуртки мали свої виборні керівні органи: касира, бухгалтера, контролера і одного-двох депутатів. Кожний член гуртка мав металевий жетон з присвоєним йому номером — своєрідним свідоцтвом приналежності до організації⁴. Поіменних списків членів гуртків в інтересах конспірації не було. Гуртківці сплачували внески в касу свого гуртка в сумі від 20 коп. до 1 крб. Зібрані гроші розподілялися так: на допомогу страйкарям — 50%, на взаємодопомогу — 33,25%, на придбання літератури для нелегальної бібліотеки — 16,75%⁵. Для поповнення каси влаштовувалась грошова лотерея. Збори гуртків — сходки проходили на квартирах керівників чи за містом. Інколи орендували приміщення і сплачували господареві по 10—12 коп. за кожного присутнього. Відбувалися сходки і на р. Інгул, в шлюпках, під виглядом прогулянок чи рибальства⁶. Збиралися також у вечірніх класах креслення і малювання при відділенні Російського технічного товариства. В травні 1897 р. сходка відбулась на промисловій виставці.

27 жовтня 1897 р. на квартирі І. А. Мухіна (вул. Міщанська, 37) з 8 до 11 год. вечора було проведено збори керівників усіх гуртків: касирів, бухгалтерів, контролерів і депутатів. Для конспірації накрили на стіл. На варті стояли робітники Киреев, Гено і Юспин. В квартиру вони впускали лише при паролі «Чи тут живе Петров?». Збори вирішили створити об'єднане правління касами всіх гуртків. Касирами центральної каси були обрані: по фонду допомоги страйкарям — І. Мухін, по фонду взаємодопомоги — А. Нестеренко, по фонду бібліотеки — В. Кубиліус. На зборах виступив з привітанням представник одеських робітничих гуртків А. Д. Поляк⁷. Тоді ж було оголошено про встановлення зв'язків з робітничими організаціями Києва і Катеринослава.

«Південноросійський робітничий союз» мав свій статут, у якому було визначено головну мету організації: «Підвищення рівня матеріального добробуту пролетаріату та визволення його від деспотизму всесильного царського уряду»⁸.

На своїх зборах члени гуртків читали, обговорювали, а потім поширювали серед робітників нелегальну літературу, зокрема «Устав Южнорусского рабочего союза», «Манифест Коммунистической партии», «Речь Петра Алексеева», «Международный социалистический конгресс в Брюсселе», «Кто чем живет?», «Морозовская стачка», «Как министр заботится о рабочих» та ін.⁹

Союз друкував на гектографії свою нелегальну газету «Наше дело». Перший номер її вийшов 20 жовтня 1897 р., другий — 27 жовтня, третій — 10 грудня. Газета оформлялась лозунгами «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», «Визволення робітників — це справа самих робітників!», «Вперед, вперед!», «Хто не з нами, той проти нас!», «Всі за одного — один за всіх!». Четвертому номеру тоді не судилося побачити світ. Підготовлені для нього матеріали захопили жандарми. Цікаво, що серед цих матеріалів був знайдений рукопис «Життя та діяльність Карла Маркса і Енгельса»¹⁰. Союз випустив 9 прокламацій, які присвячувались різним злободенним подіям на заводах міста. Була надрукована прокламація в зв'язку з страйком робітників Кременчука. На знак пролетарської солідарності Союз зібрав гроші для сусідів-страйкарів.

Члени Союзу звертались до робітників і з живим словом. Кадровий робітник адміралтейства, ветеран більшовицького підпілля М. А. Чигрин писав у своїх спогадах: «В 1897 р. з'явилися листівки Південноросійського робітничого союзу... Їх приносили у майстерні робітники... Пам'ятаю випадок у північній кузні адміралтейства. Там на той час уже було два «демократи» (так називали товаришів, які приєднали до групи, що випустила прокламації). І вони, вмовившись на величезному

³ В. И. Невский. Назв. праця, стор. 22.

⁴ ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 2684, арк. 9.

⁵ Там же, спр. 2688, арк. 1; спр. 2687, арк. 126.

⁶ Там же, спр. 2688, арк. 1; фонд музею історії заводу ім. 61 комунара, спогади В. В. Земляка.

⁷ ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 2684, арк. 11, спр. 2686, арк. 25.

⁸ В. И. Невский. Назв. праця, стор. 20.

⁹ ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 2684, арк. 10.

¹⁰ Там же, арк. 18, 20.

ковадлі, щільно оточені жадібними слухачами, детально роз'яснюючи, переказували зміст листівок»¹¹.

Серед членів Союзу було багато прекрасних організаторів і агітаторів. Так, І. А. Мухін, слюсар адміралтейства, вихованець портової ремісничої школи, був організатором першого гуртка і брав участь у створенні інших, читав і розповсюджував нелегальні видання, організовував сходки робітників. І недарма після арешту І. А. Мухіна прокурор назвав його «головним співробітником», «правою рукою організації».

Колоритною фігурою в Союзі був Р. З. Коротков, який до вступу в Союз був у секті штундистів. Про діяльність таких членів Союзу, як Р. З. Коротков, ленінська «Искра», полемізуючи з оберпрокурором синоду Победоносцевим, у статті «Сльози старого крокодила», писала: «Г. Победоносцев тільки і забув пояснити, що обвинувачені ним особи брали участь у «Союзі» не як штундисти, а як соціалісти, переставши бути сектантами»¹². Відомим пропагандистом був М. Єфімов, який приїхав до Миколаєва з Києва, де він нелегально працював під керівництвом Ю. Д. Мельникова. Цікава діяльність учасника Союзу, рядового піхотного полка Г. В. Лейкіна. Він пропагував серед солдатів необхідність скинення царя, введення демократичних свобод і рівності. Лейкін писав вірші і памфлети революційного змісту.

Створений у квітні 1897 р. в Миколаєві «Південноросійський робітничий союз» уже в січні 1898 р. був розгромлений жандармами. Короткий час його діяльності можна пояснити насамперед проникненням у його ряди провокаторів, а також недостатньою конспірацією. Провокатори пролізли навіть у керівні органи. Так, багато відомостей про Союз давав жандармам один з головних касирів А. Гестеренко.

Після масових арештів, у січні 1898 р. почалося слідство, в ході якого було допитано багато свідків. 10 жовтня 1899 р. вирок затвердив Микола II. Кілька членів Союзу було заслано до Східного Сибіру, інших ув'язнено в тюрмах.

В діяльності Союзу було багато недоліків, як, наприклад, те, що основний наголос робився на каси взаємодопомоги страйкарям. Закликаючи до повалення самодержавства і до боротьби з капіталістами, Союз так і не розробив конкретних форм цієї боротьби, обмежуючись загальнополітичними лозунгами та рекомендацією страйків. І все ж діяльність миколаївського «Південноросійського робітничого союзу» мала велике значення для подальшого розвитку революційного руху в місті. То була перша в Миколаєві спроба з'єднати економічну боротьбу робітників за поліпшення матеріального стану з політичною боротьбою за демократичні свободи і повалення царського самодержавства.

Я. Л. ЖУРАВЕЛЬ

¹¹ Партархів Миколаївського обкому КП України, ф. 1817, оп. 2, од. зб. 332, арк. 22.

¹² Газ. «Искра», серпень 1901 р.

ІМЕНІ ЖОВТНЯ

(До 45-річчя Ксаверівської комуни)

Колективні господарства на Волині виникли в перші роки Радянської влади Організаторами створення перших комун і сільськогосподарських артілей виступили комуністи і члени комітетів незаможних селян. Після громадянської війни багато колективних господарств створено з ініціативи демобілізованих червоноармійців.

Влітку 1922 р. недалеко від містечка Черняхова, в селі Ксаверівці 15 демобілізованих червоноармійців з 18-го артилерійського дивізіону 44-ї Червонопрапорної дивізії вирішили організувати комуну. 27 липня вони надіслали заяву до Волинського губернського земельного відділу, в якій просили виділити комуні землю затвердити її статут.

10 жовтня статут було зареєстровано, а 1 січня 1923 р. представник Житомирського повітового земвідділу підписав акт про передачу комунарам колишньої садиби багатія Бурківського і 83 дес. землі¹. У розпорядження ради комуни головою якої обрали колишнього червоного командира артполку Карла Івановича Каллера, перейшло 6 напівзруйнованих будівель, корова, пара коней, стара молотарка, соломорізка, сівалка, кінні граблі². На честь знаменної дати — п'ятиріччя

¹ А. А. Дзябченко. Ксаверовская Краснознаменная коммуна, М., 1931 стор. 9.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 3, спр. 498, арк. 115.

Жовтня — нове господарство дістало назву: комуна імені 5-х роковин Жовтневої революції.

У перші місяці члени цього колективу переживали серйозні труднощі. Обробити понад 70 дес. посівів і 1,5 га хмільників парою коней, плугом і кількома бородами було просто неможливо. Але комунари дружно взялися за роботу. Кіньми і насінням допоміг Черняхівський райвиконком.

Великою активністю відзначались виступи комуністів і безпартійних на відкритих зборах комосередку комуні 19 червня 1923 р. Комуністи висунули пропозицію — за два-три роки зробити комуноу зразковим господарством. Їх ініціативу підтримали всі комунари. Збори намітили ряд заходів організаційного і виховного характеру, спрямованих на підвищення трудової активності членів комуні, різке піднесення родючості полів, особливо хмільників, придбання інвентаря, створення плеїнної тваринницької ферми³.

Прагнення комунарів підкріплювалися ділом. Вже восени 1923 р. на кошти, виручені за хміль, і взяту в кредит невелику суму купили 12 коней, 25 корів і 15 свиней⁴, 5 возів, сепаратор, маслобійку. На кінець року в комуні вже було 50 чоловік. Їй прирізали ще 62 дес. землі⁵.

На перетворення комуні в зразкове господарство була спрямована й велика політично-масова робота. Партійний осередок, який налічував 8 комуністів, наполегливо борюся за трудову честь кожного комунара, робив все, щоб безгосподарність, тенденція пасувати перед труднощами, споживацькі настрої окремих членів комуні не підривали в очах незаможного селянства благородну ленінську ідею колективізації. На це націлював комосередки лист ЦК КП(б)У про врегулювання праці в комунах і сільськогосподарських артілях та про усунення причин виходу з колективних господарств⁶.

Місцеві куркулі та їх прихвостні не могли погодитися з існуванням у Поліссі колективного господарства. Багатії вели агітацію серед комунарів і співчуваючих їм селян, вдавалися до погроз і прямих збройних виступів, як це було взимку 1924 р. Але ні ворожі вилазки, ні труднощі не лякали комунарів. Вони твердо вірили в краще майбутнє.

В квітні 1924 р. Черняхівський райвиконком, обговоривши звіт ради комуні про її роботу, ухвалив розширити земельні угіддя господарства⁷. В с. Мокренщина (7 км від Ксаверівки) весною 1924 р. було створено перше відділення комуні і майже в цей час друге — приєднане до неї Новопиське юнацьке господарство. Тут працювали переважно юнаки та дівчата. Комсомольський осередок очолював О. О. Дзябченко⁸.

Вплив комуністів відчувався скрізь. Закликаючи до сумлінної спільної праці, вони боролись за нове життя. Саме це підносило авторитет комуні серед селян, які прагнули об'єднатися з нею. Так, у червні 1925 р. її статут прийняла сільськогосподарська артіль с. Грузлівець, яка стала новим відділенням. По-братньому зустріли ксаверівці й пропозицію млиницьких комунарів (сорок чоловік) господарювати разом.

Слава Ксаверівської комуні ширилась серед трудового селянства навколишніх сіл. Її відділення з'явилися в с. Луці та інших селах. Цьому сприяли спілкування селян з комунарами, допомога незаможникам у ремонті інвентаря і очистці насіння, збирання врожаю комунарівськими машинами, хоча ще дуже примітивними. За комуноу — новий зразок життя на селі — агітували й такі факти, як постачання її технікою, особливо тракторами.

Наслідки діяльності за 1924 і 1925 рр. показали, що господарство зміцніло, життя селян поліпшувалося. Стало традицією підсумовувати роботу до річниць створення комуні — дати, яка збігалась з відзначанням Великого Жовтня.

У листопаді 1925 р. в комуні працювало 97 сімей (112 членів). Господарство значно зросло. Комунари вже мали польової землі 268,5 дес., хмільників — 6 дес., саду — 5,5 дес., сіножатей — 26 дес. і порубів — 100 дес. Внаслідок внутрігосподарської спеціалізації було створено кілька напрямків: в Новополі розвивались городництво й садівництво, вирощувався плодовий розсадник; тут жили діти комунарів, а також сироти і безпритульні, про яких піклувалася комуноа. Мокренщина вважалась садово-хмільовим господарством, а в Грузлівці, де були багаті випаси, влаштували ферму для розведення плеїнних бичків місцевої білоголової породи.

³ А. А. Дзябченко. Назв. праця, стор. 7, 11, 14.

⁴ Партархів Житомирського обкому КП України, ф. 85, оп. 1, од. зб. 423, арк. 9, 39.

⁵ Житомирський обласний державний архів (далі — ЖОДА), ф. Р-326, оп. 1, спр. 118, арк. 133, 135.

⁶ Партархів Житомирського обкому КП України, ф. 85, оп. 1, од. зб. 379, арк. 19.

⁷ А. А. Дзябченко. Назв. праця, стор. 16.

⁸ Газ. «Радянська Волинь», 6 жовтня 1927 р.

Комуна дбала про підвищення культури землеробства. У 1925 р. було впроваджено восьмипільну сівозміну та інші агрозаходи, що значно підвищували врожай⁹.

В комуні не вистачало землі (на одного їдока припадало всього 0,87 дес.), що примушувало раду, партійну організацію дбати про високопродуктивне використання наявної площі, найефективнішу працю людей. На Волині з інтенсивних культур найбільш прибутковим був хміль, і комунари ретельно взялися за його вирощування. У 1926 р. площа хмільників вже становила 9,25 дес. Переважна більшість членів комуни весь час працювала на цій ділянці, одержуючи цінні поради агротехніка Недашківського. Тут садили кращі на той час сорти хмелю, застосовувалися нові хімікати в боротьбі з шкідниками.

Поля засівалися тільки сортовим насінням. Винятково велика роль у поліпшенні агротехніки належала агрономові Віктору Павловичу Сивицькому, який вступив до комуни в січні 1925 р. Господарство мало свою агрохімлабораторію, метеорологічну та контрольно-насінневу лабораторію, садок площею 10 дес., дослідні ділянки, шкілку на 10 тис. саджанців. Правильні сівозміни, сортове насіння, глибока оранка, вчасне угноєння полів забезпечували зростання врожаїв, збільшення прибутковості кожної десятини землі.

Товарність господарства визначали не тільки хмелярство і городництво, а й тваринництво, якому комунари приділяли особливу увагу. Наприкінці 1925 р. в комуні було 43 корови, 9 нетелей, 7 телят, 2 бугаї і 23 бички, 16 племінних свиноматок, 7 племінних кнурів (йоркширів) і 46 поросят¹⁰.

З кожним роком зростала кількість машин, зокрема тракторів, локомотивів, сівалок, молотарок, трієрів, живарок. На кінець 1927 р. загальна вартість придбаної техніки збільшилась проти 1923 р. у 28 разів.

В перші роки в комуні було скрутно з житлом і господарськими будівлями. Приміщення, одержані при організації господарства, використовувались в основному для культурно-побутових закладів. Тут були відкриті школа, клуб, бібліотека, дитячі ясла¹¹. Комунари заощаджували кошти, вели будівництво. В 1925 р. для комунарів, які прибули в Ксаверівку з інших місць, на території центральної садиби побудували красивий будинок на 13 кімнат. Згодом закінчили будівництво корівника на 60 корів і 60 телят з цегельними кормушками і підлогою, водопроводом, вагонетками на рейках для підвезення кормів і вивезення гною. Одночасно споруджували свинарник на 48 голів. Крім того, комуна мала кузню, слюсарню та столярню майстерні, побудувала на свої кошти паровий млин і маслоробний завод.

Комуна брала активну участь у щорічних районних і окружних сільськогосподарських виставках, конкурсах. За найбільш показові експонати вона одержувала премії і нагороди.

Економічні успіхи Ксаверівської комуни, як і ряду інших господарств такого типу, були засобом дійової агітації за колективні форми землеробства. Комуна являла собою базове колективне господарство Волинського округу. В її центральній садибі неодноразово організовувались районні виставки. Відвідування Ксаверівки справляло велике враження на селян, які на власні очі бачили досягнення комуни — сталі стопудові врожаї.

Як одне з кращих колективних господарств вона була відома не тільки в окрузі, а й в республіці, про що свідчить великий наплив у Ксаверівку екскурсантів з міст і сіл України. За перші п'ять років існування комуни її відвідали близько 20 тис. ходаків¹². Екскурсанти знайомились з тим, як втілюються нові засади життя в економіці, культурі, побуті, як здійснюється виробництво на основі досягнень науки і передової практики та провадиться велика виховна робота серед селян.

Навчання і виховання комунарів приділялось багато уваги. Партосередок і рада комуни поставили завдання, щоб кожен з її членів здобув семирічну освіту. З метою дальшого навчання дітей в V—VII класах у Черняхіві й Житомирі були організовані інтернати для учнів. Дорослі брали участь у різноманітних гуртках, в кожному відділенні до їх послуг була бібліотека.

Партосередок великої ваги надавав і політичній освіті комуністів та комсомольців. У комуні тричі на тиждень працювала партійна школа, яку відвідували 45 слухачів.

В 1927 р. у колективі вже було 110 сімей, які обробляли понад 300 дес. землі. В господарстві працювало 35 спеціалістів — агрономів, техніків, трактористів.

⁹ Газ. «Радянська Волинь», 29 серпня 1926 р.

¹⁰ Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. I, К., 1962, стор. 576.

¹¹ Газ. «Вісті», 18 травня 1926 р.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 9, спр. 157, арк. 346—360.

Високу оцінку Ксаверівська комуна як зразкове господарство одержала на другому Волинському окружному з'їзді колгоспів 9—11 жовтня 1927 р., який закликав усі сільгоспартілі вивчати її досвід.

Важливу роль комунарів Ксаверівки в благородній справі поширення серед мас ідеї колективізації відзначив Всеукраїнський староста Г. І. Петровський. Так, у вітальній телеграмі на честь п'ятирічного ювілею комуні він писав: «Хай ваша молода комуна живе і розквітає. Комуністичний засів нашого великого вождя і учителя Леніна дає і дальший добрий урожай народження таких комунарів, як ви»¹³.

З нагоди 10-річчя Великого Жовтня і за зразкове ведення господарства комуна одержала першу республіканську премію. У протоколі експертної комісії Всеукраїнського комітету по проведенню конкурсу колгоспів вказано, що ряд досягнень значно виділяє комуна серед інших колективних господарств УРСР¹⁴. Схвально згадували про неї також перші Всесоюзний і Всеукраїнський з'їзди колгоспників.

На Всесоюзному огляді сільськогосподарських колективів у 1927—1928 рр. Ксаверівську комуна нагородили дипломом і першою всесоюзною премією. Грамоту-диплом підписав голова конкурсного комітету М. І. Калінін.

28 березня 1928 р. за успіхи у веденні колективного господарства комунари були удостоєні високої відзнаки — ордена Трудового Червоного Прапора.

Слава Червонопрапорної комуні йшла і за межі нашої країни. До Ксаверівки приїздили делегації з багатьох країн. Тут побували дипломатичні представники з Польщі, Німеччини, США, Угорщини, делегації Палестини і Польщі.

У 1928 р. комунари досягли ще кращих результатів. Вони зібрали з десятини по 101 пуду жита, 168 пудів пшениці, 97 пудів вівса, тоді як одноосібні господарства відповідно: 66, 85, 88. Млин, маслобня, лісопильня комуни переробляють продукти і сировину селянських господарств. Сусідні колгоспи і одноосібники одержували з Ксаверівки племінну худобу. Для них комуна була взірцем. «Комуна,— писала газета «Радянська Волинь»,—несла на село світло колективізації, закликала селян до успішньої праці, до будування соціалістичного ладу»¹⁵. Тому з розгортанням масового колгоспного руху інтерес до комуні, особливо у волинських селах, значно зростає. За перші п'ять років тут щорічно бувало в середньому до 4 тис. екскурсантів¹⁶, а всього за сім років Ксаверівку відвідало 29 370 чоловік¹⁷, з них у перші шість місяців 1930 р.—8 тис.¹⁸ У навколишніх селах під впливом комуні створювались нові колективні господарства, керівниками яких стали 12 кращих комунарів.

Ряд активістів комуні, які зарекомендували себе здібними організаторами, було висунуто на керівні посади в районні та окружні організації. Голову ради комуні К. І. Каллера ще на початку 1928 р. обрали головою окрколгоспспілки, а в 1931 р. він став директором першої в районі машинно-тракторної станції¹⁹, організованої на базі комунівської майстерні.

За вказівками центральних партійних органів при Ксаверівському партійному осередку було створено сільський партком, на який покладалась політично-виховна робота в молодих колективних господарствах, подання допомоги партійним групам і окремим комуністам по створенню колгоспних партійних організацій у сусідніх селах²⁰. У зв'язку з тим, що в комуні працювало багато комуністів (63 чоловіки), тут часто проводились збори районної парторганізації.

Масова колективізація у Волинській окрузі обумовила зміни і в розвитку комунівського господарства, у структурі економічних взаємовідносин її трудового колективу. З допомогою комунарів у Новополі, Грузлівці, Мокренщині, Млинищах, Луці, Кручинцях, Сліпчинцях, Вишполі, Вільську, Клітищах на базі комунівських відділень створюються самостійні колективні господарства, які будують своє життя за принципом статуту сільськогосподарської артілі.

У роки суцільної колективізації ксаверівські комунари не тільки ділилися досвідом свого виробничого і культурного життя, а й запозичали все цінне, що народжувалося в новостворених колгоспах.

Перший засів, зроблений 45 років тому, дав добрі сходи. Комунівські традиції тепер в артілі імені XIX партз'їзду примножують сини і дочки перших комунарів. Ксаверівка з кожним роком кращає. За післявоєнні роки невпізнанно змінилося громадське господарство. Механізовано всі трудомісткі роботи. В селі за останні п'ять років споруджено до десятка нових добротних тваринницьких приміщень. В кожній третій хаті — телевізор; кожна сім'я випикує 3—4 газети і журнали.

¹³ А. А. Дзябченко. Назв. праця, стор. 63.

¹⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 3, спр. 6, арк. 65, 66.

¹⁵ Газ. «Радянська Волинь», 6 жовтня 1927 р.

¹⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 9, спр. 157, арк. 346—360.

¹⁷ А. А. Дзябченко. Назв. праця, стор. 56.

¹⁸ Партархів Житомирського обкому КП України, ф. 85, оп. 1, од. зб. 215, арк. 361.

¹⁹ Газ. «Нове життя», 3 листопада 1962 р.

²⁰ ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, од. зб. 1360, арк. 142.

Славний ювілей — 50-річчя Великого Жовтня трудівники Ксаверівки зустрічають новими досягненнями. Щедрі дарунки принесло їм нинішнє трудове літо. Багатий урожай зібрали вони на ланах артілі. Ще в серпні колгосп виконав державні плани продажу продуктів рільництва і тваринництва.

Здобутки артілі особливо радують серце колишніх комунарів, які живуть в селі і за його межами. Вони кожного року збираються у Ксаверівці.

В Ксаверівці виросло і змужніло нове покоління сільських трудівників. У нього багато своїх справ і турбот. Проте сільська молодь завжди з великою повагою і зацікавленістю слухає розповіді своїх земляків, славних комунарів, які на власному досвіді збагнули науку революційного перетворення села, науку боротьби і перемог під прапором великого Леніна.

Л. Г. ІЛЬЧУК

385-РІЧЧЯ ГРИГОРІАНСЬКОГО КАЛЕНДАРЯ

Григоріанський календар, поширений у більшості країн світу, вважається зараз найдосконалішим і найбільш зручним для користування. Слово календар — латинського походження. Під ним розумілася наукова система обчислення часу і закономірності руху Землі навколо Сонця. В основу календаря покладені періодичні явища природи, що не залежать від людської діяльності. Всі календарі створювалися під впливом природних явищ — руху Сонця, Місяця, Землі, змін дня і ночі, пір року тощо. Тому вчені й назвали їх місячно-сонячними.

Ще задовго до нашої ери грецькі й римські астрономи дослідили, що рік складається з $365\frac{1}{4}$ діб. Зайвий час, який набігав, зараховувався до кожного четвертого року. Цей рік мав 366 днів. Тоді ще не могли абсолютно точно підрахувати, що рік дорівнює 365 дням, 5 год. 48 хв. 46 сек. Але вчені знали про неточність стародавніх календарів і тому вимагали від правителів Римської держави провести реформу системи літочислення.

За Юлія Цезаря (100—44 рр. до н. е.) під керівництвом єгипетського астронома Созігена в Римі у 46 р. до н. е. був створений новий календар, що одержав назву юліанського. Він вважався найточнішим в античному світі і швидко поширився в усіх країнах, які входили до складу Римської рабовласницької держави.

За юліанським календарем рік починався з 1 січня, що відповідало початку польових робіт, і складався з 365 днів, кожний четвертий рік був високосний і мав 366 днів. Додатковий день зараховувався 29 числом лютого місяця. Високосний рік визначався поділом без остачі на 4. Рік мав 12 місяців з тією кількістю днів, що і в нашому сучасному календарі.

У 324 р. імператор Римської імперії Константин (306—337 рр.) проголосив християнство державною релігією, а 325 р. Нікейський церковний собор проголосив юліанський календар основним християнським літочисленням. З того часу в усіх країнах, де запроваджувалось християнство, вводилось нове літочислення.

Але в юліанському календарі рік був довший за астрономічний на 11 хв. 14 сек. Ця незначна, на перший погляд, неточність неминуче вела до поступового відхилення календаря від астрономічного часу, тобто від руху Землі навколо Сонця. Питання про уточнення юліанського календаря поставили в XIV ст. візантійські вчені астрономі Властер Матвій і Григора Никифор. Однак візантійський імператор Андронік (1258—1332 рр.) відхилив цю ідею під тим приводом, що така реформа може викликати релігійні неурядки в країні.

У 1414 р. католицький кардинал Петро д'Альї на Констанському церковному соборі запропонував римському папі Іоану XXIII (1410—1415 рр.) здійснити необхідну реформу календаря.

Вчений Роджер Бекон свого часу також звертався до римського папи Сікста IV (1414—1484 рр.) з пропозицією уточнити календар і виробити нову систему літочислення. Папа ніби погоджувався на таку реформу, але смерть вченого перешкодила її проведенню.

Питання реформи календаря обговорювалося на Триденському церковному соборі в 1563 р., проте не було розв'язане.

Так минали століття. Вище духовенство не хотіло ламати старих традицій і боялося вирішувати це питання. Тимчасом юліанський календар за кожні 400 років випереджав астрономічний час майже на три доби. Тому в XVI ст. різниця між астрономічним часом і юліанським календарем становила 10 днів. Така невідповідність дуже занепокоїла католицьке духовенство. Юліанський календар суперечив релігійним догмам під час визначення днів великого посту, пасхи, Вознесіння тощо.

У створенні й запровадженні нового, григоріанського календаря ініціативу проявив римський папа Григорій XIII. За його дорученням нову систему літочис-

лення розробив італійський учений з Калабрії Луїджі Ліліо (Лулліа). Завдяки точним підрахункам нове літочислення, в основі якого залишився юліанський календар, було наближене до астрономічного часу. Цей календар був схвалений папою та вищим католицьким духовенством і запроваджений восени 1582 р.

Щоб новий календар відповідав астрономічному часу, вводилося додаткове правило визначення високосних років. Високосними віковими роками вважалися лише ті, де число сотень ділилося на 4, наприклад, 1600, 2000 тощо. В результаті такого уточнення за новим календарем тривалість року залишилась довшою за справжню на 26 сек. Отже, якщо за юліанським календарем одна доба набігала протягом 128 років, то за новим — за 3500 років. Відтоді літочислення за юліанським календарем одержало назву — старий стиль, за григоріанським — новий стиль. Запровадження нового літочислення сприяло дальшому розвитку астрономічної науки про походження нашої планети, її закономірного руху навколо Сонця і т. д. Цей календар має велике практичне значення для уніфікації літочислення й розвитку взаємовідносин між усіма народами світу.

Нове літочислення після його схвалення було негайно запроваджено в Італії, Іспанії, Португалії, Нідерландах і Франції. У Польщі, католицьких князівствах Німеччини та деяких кантонах Швейцарії — у 1583 р., в Угорщині, Австрії і Чехії — у 1587 р. Взагалі у тих країнах, де католицька віра не зазнала реформаційного впливу, римський папа зобов'язав духовенство і уряди прийняти нову систему літочислення. Значно важче було запроваджувати календар там, де релігія підпорядковувалась протестантам. Наприклад, вище лютеранське духовенство Німеччини спочатку категорично виступило проти григоріанського календаря, щоб уникнути залежності від папи. У Пруссії новий календар був запроваджений після тривалих дискусій у 1610 р., у протестантській Німеччині, Данії і Норвегії — у 1700 р. У 1701 р. новий календар ввели в усіх кантонах Швейцарії, у 1707 р. — у Південних Нідерландах.

В Англії григоріанський календар введено 1752 р. Відтоді в Англії початок нового року стали відзначати не 25 березня, як колись, а 1 січня. Григоріанський календар поступово поширювався і в інших країнах. Наприклад, у Фінляндії і Швеції — в 1753 р., в Японії — 1873 р., Китаї — 1911 р., Румунії і Сербії — 1919 р., Греції — 1924 р., Туреччині — 1927 р., Єгипті — 1928 р. і т. д.

Загалом новий календар впроваджувався насамперед в країнах з католицькою або протестантською церквою. Юліанський календар ще довго використовувався в Росії, на Україні, в Білорусії, Молдавії, Вірменії та ін.

Запровадження григоріанського календаря в західноєвропейських країнах римські папи використали для зміцнення й поширення католицизму серед народів іншого віросповідання. Уже 1583 р. папа Григорій XIII відрядив до патріарха Єремія в Константинополь своїх послів з коштовними подарунками й пропозицією запровадити новий календар в усіх країнах православної віри. Одночасно до патріарха прибули посланці від православної церкви з України, Вірменії та інших країн. Щоб вирішити це питання, Єремія восени 1583 р. скликав у Константинополі собор православних владик, на який запросив і олександрійського патріарха. Собор визнав, що в обох календарях є неточності, які потрібно усунути. Доки остаточно це питання не буде розв'язане, у країнах православної віри залишити старе літочислення.

Після рішення Константинопольського православного собору боротьба між католицькою і православною церквами навколо літочислення ще більше загострилася. Особливо серйозного характеру вона набула у Польській державі, до складу якої входило православне населення України і Білорусії. Королівський уряд і католицьке духовенство, виконуючи вимоги римського папи, під ширмою запровадження нового календаря вели політичний і релігійний наступ на український і білоруський народи з метою окатоличення і ополчення їх!

У містах і селах України посилювся рух проти польського панування, католицького духовенства, єзуїтів і їх прибічників. Народні маси виступали за збереження своєї віри і старого календаря. Фактично ж боротьба на Україні і в Білорусії, хоч і носила релігійне забарвлення, мала глибокий соціальний і національно-визвольний характер.

Щоб ослабити цей рух, польський король Стефан Баторій (1576—1586 рр.) у 1584, 1585 і 1586 рр. видавав привілейні грамоти, які дозволяли православним мати свої церкви й дотримуватись старого календаря. Ці грамоти лише тимчасово обмежували наступ католицького духовенства на православних. Наприкінці XVI ст. на Україні іноземний гніт ще більш посилювався і викликав значне піднесення національно-визвольної боротьби.

Протягом XVII і XVIII ст. у Польщі, Австрії й Угорщині під знаком запровадження григоріанського календаря також провадилась політика денаціоналізації православного населення. Трудящі маси православних слов'ян вели рішучу боротьбу

проти іноземних загарбників і католицької агресії. Ця боротьба мала прогресивний характер, хоч певною мірою була спрямована й проти запровадження передового на той час григоріанського календаря.

Вчені розуміли наукове значення григоріанського календаря і всіляко сприяли його поширенню. В Росії запровадження нового календаря перший раз офіційно обговорювалося у 1830 р. При Академії наук тоді ж було утворено спеціальний комітет у складі академіків Вишневського, Круга, Коллінса, Купфера, Паррота, Тарханова та ін. Комітет висловився за григоріанський календар. Проти його пропозиції виступив міністр народної освіти князь К. Лівен. Він заявив, що оскільки народні маси не знають нового календаря, приймати його не варто. Цар Микола I підтримав цю думку.

У 1863 р. на міжнародному статистичному конгресі знову обговорювалося питання про новий календар. Вчені висловилися за те, щоб Росія запровадила григоріанський календар. Проте в Російській імперії, крім Фінляндії і Польщі, юліанський календар залишався до 1917 р. Лише на підставі декрету Ради Народних Комісарів РРФСР від 26 січня 1918 р. в усій нашій країні з 14 лютого (1 лютого ст. ст.) було запроваджено григоріанський календар. Це пояснюється тим, що юліанський календар у XX ст. відставав від григоріанського на 13 днів.

Звичайно, григоріанський календар має певні недоліки. Вчені різних країн висловили чимало міркувань і пропозицій щодо створення більш досконалої системи літочислення, щодо вироблення календаря, який би відповідав сучасному рівневі розвитку науки і культури людського суспільства.

Д. І. МИШКО

ВІРНИЙ ЛЕНІНЕЦЬ

(До 80-річчя з дня народження П. П. Постишева)

Революційний пролетаріат Росії висунув із своїх лав когорту визначних борців за щастя трудящих. До ветеранів цієї ленінської гвардії належав і Павло Петрович Постишев. Народився він (6) 18 вересня 1887 р. у м. Іваново-Вознесенську в родині текстильника. Безрадісне, тяжке дитинство було у хлопчика. Дев'ятирічний Павло уже працює в шітковій майстерні. У 1899 р. батькові вдалося влаштувати його учнем на текстильну фабрику. Там юний Постишев знайомиться з революційно настроєними робітниками. Йому доручають виготовлення й розповсюдження листівок. Велике значення для формування Постишева мало знайомство з такими більшовиками, як А. С. Бубнов, М. В. Фрунзе, Ф. О. Афанасьєв, Ф. М. Самойлов. Сімнадцятирічним він вступив до партії і до кінця свого життя був невтомним борцем за справу робітничого класу, за комунізм.

Здібності П. П. Постишева як пропагандиста й організатора проявилися вже під час революційних подій 1905 р., коли він був депутатом Ради робітників, брав участь в страйку іваново-вознесенських текстильників. Царські жандарми жорстоко розправлялися з страйкарями, але це не зламало волі молодого революціонера. Незважаючи на розгук реакції та поліцейські переслідування, він як член Іваново-Вознесенського міського комітету й окружного бюро РСДРП часто виступає перед робітниками Іванова і Шуї, вселяючи в них віру в нове піднесення революції, в силу партії більшовиків. Навесні 1908 р. івановські більшовики обрали його секретарем міського комітету РСДРП. Але того ж року Постишева було заарештовано. Після закінчення слідства підсудних відправили з Іваново-Вознесенська у Владимирську каторжну тюрму, де більшовики використовували кожну годину для підвищення свого загальноосвітнього і політичного рівня.

Суд над ними почався 5 лютого 1910 р. 10 лютого було оголошено вирок. М. В. Фрунзе, П. П. Постишева та деяких інших було засуджено до каторжних робіт строком на 4 роки. Після каторги усіх їх чекало довічне поселення в Сибіру. Постишеву, як неповнолітньому, строк каторги було скорочено до 2 років і 8 місяців.

Одразу ж після суду його разом з товаришами, закутими у кайдани, знову кинули до Владимирської каторжної тюрми.

В грудні 1912 р. П. П. Постишева відправили в с. Усть-Уда Іркутської губернії, де він спершу батракував у місцевого куркуля, згодом влаштувався працювати матросом. У березні 1914 р. оселяється в Іркутську і включається в партійну роботу: веде рішучу боротьбу з есерами й меншовиками за створення самостійної більшовицької організації, а в роки першої світової війни роз'яснює солдатам несправедливий характер цієї імпералістичної бойні.

Лютнева революція застала Павла Петровича в Сибіру. В грудні 1917 р. він разом з С. Лазо бере участь у придушенні білогардійського заклоту в Іркут-

ську. Разом з В. К. Блюхером керує легендарними боями біля Спаська й Волочатки. За героїзм і організацію боротьби з ворогами Радянської влади на Далекому Сході Постишева було нагороджено орденом Червоного Прапора.

Після закінчення громадянської війни Павло Петрович деякий час працює на Далекому Сході, а у 1923 р. партія направляє його на Україну. Він був інструктором Київського губкому партії, потім — секретарем Київського губкому, окружного КП(б)У.

На IX з'їзді КП(б)У П. П. Постишева обрано членом Центрального Комітету та кандидатом у члени Політбюро ЦК КП(б)У.

Багато сил і енергії доклав Павло Петрович до того, щоб успішно відбудовувалося народне господарство. Керована ним партійна організація Київщини досягла серйозних успіхів у розвитку промисловості, сільського господарства і культури.

Восени 1926 р. П. П. Постишев став членом Політбюро і секретарем ЦК КП(б)У. Водночас очолював Харківський окружком партії. Незважаючи на велику завантаженість, він майже щодня відвідував те чи інше підприємство, розмовляв з робітниками.

Коли на II конференції КП(б)У (квітень 1929 р.) розглядався план першої п'ятиріччя України, П. П. Постишев захищав ленінські накреслення щодо вирішальної ролі важкої індустрії, електрифікації у соціалістичній перебудові країни. Він з ленінською пристрасністю викривав тих, хто не вірив у можливість побудови соціалізму в нашій країні.

Велику увагу приділяв П. П. Постишев благоустрою Києва. За його ініціативою і під його керівництвом було розроблено план реконструкції столиці нашої республіки, розпочато спорудження верстатобудівного і вагоноремонтного заводів.

Павло Петрович не обходив своєю увагою і розвиток сільського господарства. Багато зусиль доклав він до того, щоб збільшити випуск тракторів на Харківському паровозобудівному заводі. Якщо у 1927—1929 рр. тут вироблялося щороку 100 тракторів, то у 1929 р. — вдвоє більше. Ще навесні 1934 р. П. П. Постишев висунув ідею створення в колгоспах хат-лабораторій, через які в сільське господарство впроваджувалась нова агротехніка, здійснювався науковий підхід до питань землеробства і тваринництва.

Павлу Петровичу належить почесне місце і в розвитку радянської культури. У 1933—1934 рр. з його допомогою в республіці розгорнулася робота по написанню історії фабрик і заводів. Сам він залишив нам цікаву літературну спадщину: брошуру «Первый партизанский Тунгусский отряд», присвячену партизанській війні на Далекому Сході, «Гражданская война на востоке Сибири (1917—1922 гг.)», «Из прошлого».

У липні 1930 р. П. П. Постишев як член Оргбюро і секретар ЦК ВКП(б) керував роботою відділу агітації і пропаганди та оргвідділу.

З 1933 р. Павло Петрович знову працює секретарем ЦК КП(б)У, залишившись, однак, секретарем ЦК ВКП(б). Велику увагу приділяє він розвитку соціалістичного змагання в промисловості і в сільському господарстві. Країна високо оцінила заслуги П. П. Постишева, нагородивши його орденом Леніна. Коли у 1934 р. було перенесено столицю УРСР з Харкова в Київ, П. П. Постишев, залишаючись на посту другого секретаря ЦК КП(б)У, обирається першим секретарем Київського обкому партії.

Під час роботи на Україні у Павла Петровича щедро й повно розкриваються великі організаторські здібності, ленінські риси справжнього вихователя мас. З особливою щирістю ставився він до молоді, до дітей. З його ім'ям пов'язані перші новорічні ялинки, створення аероклубів. У 1935 р. у Харкові за його ініціативою вперше в країні було відкрито Палац піонерів.

На XIV з'їзді ВКП(б) П. П. Постишев обирається кандидатом у члени, а на XV—XVII з'їздах — членом ЦК ВКП(б). В 1934 р. він кандидат у члени Політбюро ЦК ВКП(б). Його обирають членом ЦВК СРСР, депутатом Верховної Ради СРСР. Життя П. П. Постишева трагічно обірвалося у грудні 1940 р., але пам'ять про нього житиме завжди.

І. І. КОЛОМІЙЧЕНКО

БОЄЦЬ ЛЕНІНСЬКОЇ ПАРТІЇ

(До 80-річчя з дня народження Д. І. Пономарьова)

Дем'ян Іванович Пономарьов народився у 1887 р. в родині робітника. Рано довелось хлопчикові пізнати тяжку долю робочої людини в дореволюційний час. Малим пішов він працювати на Дружківський металургійний завод. Коли в країні прокотилася хвиля революційних подій 1905 р., 18-річний юнак пішов рядовим бійцем разом з своїми товаришами боротися на барикади. Глибоко пережив Дем'ян

поразку революції 1905 р., але наступні роки реакції загартували його волю, віру в перемогу великої справи пролетаріату. Юнак розумів, що розгул реакції—це безсилля уряду перед силою пролетарської солідарності.

У 1908 р. Дем'ян Іванович служить матросом на військовому кораблі «Аскольд», на Балтиці. Служба багато чому навчила моряка, а подорожі за кордон розширили його кругозір. У 1912 р. він вступає до лав більшовицької партії.

Дем'ян Іванович поділяв настрої матросів і солдатів, їх невдоволення і пристрасним словом більшовика доносив до них ленінські ідеї про несправедливість війни, викривав грабінницьку політику царського уряду та імперіалістичних хижаків. Антивоєнні настрої матроса Пономарьова стали відомі командуванню, і його як неблагонадійного в Марселі ув'язнюють у плавучій тюрмі, а згодом доставляють в Кронштадт.

Разом з товаришами Пономарьов організує втечу з царської катівні. На волі знову напружена робота підпільника-більшовика, робота по мобілізації сил для майбутніх боїв з ненависним самодержавством.

Лютнева революція 1917 р. застає Дем'яна Івановича на бойовому посту в партії. І коли його як одного з найактивніших агітаторів-більшовиків направляють для участі в першотравневому святі в Дружківці, він з радістю їде до товаришів. Дем'ян Іванович роз'яснює землякам Квітневі тези Леніна, закликає їх до єднання і зміцнення пролетарських рядів, дає їм ленінські настанови, підкреслюючи завдання найближчого часу. Д. І. Пономарьов знову в Петрограді. Після липневих подій, за рішенням Петроградського комітету більшовиків, Дем'ян Іванович призначається на партійну роботу на батьківщину, в Дружківку.

Енергійний, повний віри в справу революції, він завойовує авторитет серед товаришів-металістів і згодом створює більшовицьку організацію з 20—25 чоловік. Основне завдання більшовиків Дружківки—відвоювати у партії угодовців всіх чесних робітників, залучити їх до активної боротьби проти Тимчасового уряду, за владу Рад.

Твердість і рішучість балтійського матроса та його однодумців дала свої результати: на 19 жовтня в Дружківці в рядах партії було зареєстровано 2100 членів, які на загальних зборах організації ухвалили: «визнати єдиним своїм центром Центральный Комітет, своїм органом «Рабочий путь»¹.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Пономарьов паралельно з партійною і радянською роботою приділяє значну увагу будівництву збройних сил молодой Країни Рад, а згодом стає одним з перших організаторів Червоної гвардії в Донбасі. 4 грудня 1917 р. на з'їзді ревкомів у Микитівці його заочно обирають членом бюро ревкомів Донбасу і керівником військової роботи.

15 січня 1918 р. на другій конференції ревкомів Пономарьова обрано членом ЦК ревкомів, знов призначено начальником Центроштабу і керівником військової колегії Центроревкому. На цьому посту Дем'ян Іванович проявив себе як хороший організатор і знавець військової справи. Він відбирає з числа комуністів здібних, енергійних товаришів і разом з ними розгортає діяльність по формуванню Червоної гвардії.

Спиралючись на партійну організацію, Центроштаб під керівництвом Д. І. Пономарьова зламав опір анархістських елементів в Червоній гвардії, які не визнавали революційної дисципліни, і видав спеціальний наказ про додержання революційного порядку і виконання всіх наказів командування.

Д. І. Пономарьов був блискучим промовцем. Його виступи часто проходили в робітничих аудиторіях селища Яковлівка, на Торецькому заводі та інших місцях. 6 квітня 1918 р. на районному засіданні Надзвичайного штабу Дружківки Д. І. Пономарьова обрали начальником військового штабу Дружківки, а 23 квітня була створена військова колегія, до складу якої ввійшов і Дем'ян Іванович.

Балтєць-більшовик доклав багато зусиль, організуючи відсіч контрреволюції, яка весь час рвалася до центру кам'яновугільного басейну. В період тимчасової німецької окупації Донбасу Дем'ян Іванович призначається на керівну посаду в справі постачання Південного фронту, а після визволення басейну від інтервентів він перебуває на Донецькому фронті.

На початку 1920 р. в зв'язку з тяжким станом здоров'я Д. І. Пономарьов переходить на партійну роботу в Дружківку, де з пристрасною більшовика-ленінця бере участь у відбудові народного господарства рідного краю.

27 квітня 1924 р. обірвалося життя полум'яного більшовика, але справа, за яку він боровся, торжествує: на оновлений землі втілюються ленінські ідеї.

К. В. КОРОТЧЕНКО

¹ Октябр на Артемовщині, 1929, стор. 189.

ВИДАТНИЙ ДІЯЧ КОМУНІСТИЧНОГО РУХУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

(До 70-річчя з дня народження М. Т. Заячківського-Косаря)

В рядах Комуністичної партії Західної України виріс і загартувався численний загін організаторів і керівників революційного руху проти капіталістичної експлуатації та національного гніту. Почесне місце серед діячів комуністичного руху на західноукраїнських землях належить Мирону Титовичу Заячківському (партійний псевдонім Косар), який протягом кількох років очолював ЦК КПЗУ.

М. Т. Заячківський народився 18 листопада 1897 р. в м. Коломиї. Дитячі та юнацькі роки провів разом з батьками у Львові. Батько його був юристом, досить відомим в колах української інтелігенції Галичини. На формування юнака великий вплив справили революційні події на західноукраїнській землі. Радо зустрів він перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка відкрила шлях до соціального визволення його краю та здійснення споконвічного прагнення народних мас возз'єднатись з усім українським народом. У 1920 р. боєць Червоної Армії Мирон Заячківський назавжди зв'язав своє життя з Комуністичною партією. Після демобілізації він працює викладачем у Бердичеві. У 1924 р. його як здібного пропагандиста переводять на партійну роботу. Заячківський займає посаду редактора газети у Бердичеві, згодом він завідує відділом пропаганди і агітації та член окружкому в Умані. Одночасно стійкий борець за щастя народу пильно стежить за розгортанням революційного руху під керівництвом КПЗУ в окупованій панською Польщею Західній Україні.

З 1926 р. М. Т. Заячківський у Харкові працює в апараті Центрального Комітету КП(б)У завідує відділом агітації. Але весь час він прагне повернутися в рідні місця для революційної боротьби.

Навесні 1928 р. Заячківський приїздить до Львова і розганяє роботу по підготовці III з'їзду КПЗУ, а також співробітничав в нелегальній комуністичній пресі. III з'їзд КПЗУ (1928 р.) накреслив програму боротьби проти фашистської реакції та української націоналістичної буржуазії. У його роботі М. Заячківський участі не брав, бо в цей час керував нелегальними комуністичними організаціями в Західній Україні. З'їзд одностайно обрав його заочно членом ЦК, а організаційний пленум — одним з керівників.

Умови конспірації вимагали від партії обережності і пильності, щоб уникнути переслідування з боку польської поліції. За допомогою німецьких комуністичних Компартія Польщі і КПЗУ тимчасово влаштували свій керівний центр у Німеччині, в якій на той час існували буржуазно-демократичні свободи. Разом з Косарем в Берліні працювали такі видатні діячі комуністичного руху в Західній Україні і Польщі, як Григорій Іваненко (Бараба), Гнат Бриль, польський комуніст Е. Прухняк та ін. Вміло налагоджені зв'язки з підпільними комуністичними організаціями в Західній Україні дали можливість ЦК КПЗУ розгорнути діяльність по керівництву масовим революційним рухом у краї. В цей період М. Т. Заячківський виступав з численними статтями в нелегальному журналі ЦК КПЗУ «Наша Правда» та інших партійних органах, роз'яснюючи трудящим західноукраїнських земель політику партії і мобілізуючи їх на боротьбу за своє соціальне і національне визволення. КПЗУ керувала бойовими виступами робітничого класу в Західній Україні під час масових страйків, комуністи брали активну участь у профспілковому русі.

II пленум ЦК КПЗУ накреслив головні завдання партії по розгортанню широкої революційної боротьби трудящого селянства. Косар був ідейним натхненником і організатором втілення в життя його рішень. Яскравим свідченням партійного впливу на народні маси є страйкова кампанія проти поміщицької експлуатації, яка в 1929 р. охопила сотні маєтків. Організованість і одностайність селян-страйкарів часто приводила до того, що поміщики змушені були йти на поступки. Масові виступи робітників і селян на початку 1930 р. КПЗУ поєднувала з рішучим протестом проти антирадянських провокацій імперіалістів та їх найманців — українських буржуазних націоналістів.

З-під пера Косаря вийшло багато статей, в яких викривались зрадницькі дії українських буржуазних націоналістів та їх співробітництво з окупаційним режимом пілсудчиків в справі придушення революційного руху в Західній Україні. Керівництво національно-визвольною боротьбою західноукраїнських трудящих забезпечило її небувалій розмах. Комуністи оволоділи сотнями легальних масових культурно-освітніх та кооперативних організацій. Вони очолили рух народних мас проти переслідування української мови і культури, широко популяризували досягнення соціалістичного будівництва в галузі культури в Радянському Союзі і зокрема на Радянській Україні. Виступ єдиним фронтом проти спільного ворога — експлуататорів зміцнював бойову співдружність між трудящими Західної України і Польщі.

Звичайно, в діяльності Косаря і керівництва КПЗУ мали місце певні недоліки й помилки, зокрема неправильна оцінка українських націоналістичних організацій Західної України. Але не вони визначали внесок його в революційну боротьбу західноукраїнських комуністів.

Життя М. Т. Заячківського обірвалося трагічно у 1933 р. Але після XX з'їзду повернуто народу його добре ім'я.

Б. К. ДУДИКЕВИЧ

ЙОСИП ЗАХАРОВИЧ ШТОКАЛО

(До 70-річчя з дня народження)

16 листопада 1967 р. минуло сімдесят років академіку АН УРСР, члену-кореспонденту Міжнародної академії історії науки, одному з основоположників досліджень у галузі історії науки і техніки на Україні Йосипу Захаровичу Штокало.

Йосип Захарович народився в сім'ї селянина-бідняка в с. Скоморохи на Львівщині. Семи років пішов до школи, після закінчення якої йому пощастило вступити до підготовчого класу гімназії в Сокалі. Щоб здобути середню освіту, мусив давати приватні уроки, бо сім'я ледве зводила кінці з кінцями.

Під час першої світової війни багато галичан переселились у східні райони України. В числі їх був і Йосип Захарович. Прибувши до Катеринослава (нині Дніпропетровськ), він екстерном склав екзамени на атестат зрілості і одержав посаду вчителя початкової школи в с. Попасне недалеко від Катеринослава, звідки в 1916 р. перейшов у школу селища Катерининського.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції Й. З. Штокало включився у будівництво нової школи. Працюючи спочатку вчителем, а потім директором Дніпропетровської середньої школи ім. Ф. Е. Дзержинського, він багато зробив для вдосконалення в ній навчального процесу. Склавав підручник з математики для курсів, де навчалися робітники.

У 1927 р. Йосип Захарович вступив на фізико-математичний факультет Дніпропетровського інституту народної освіти (пізніше — Дніпропетровський університет), який закінчив у 1931 р., одночасно працюючи викладачем математики у Дніпропетровському вечірньому металургійному технікумі. Того ж року став аспірантом Харківського науково-дослідного інституту математики і механіки. Навчаючись в аспірантурі, викладав різні математичні курси в університеті та інших вузах міста. В 1934 р. захистив кандидатську дисертацію на вчений ступінь кандидата фізико-математичних наук.

В перші місяці Великої Вітчизняної війни Й. З. Штокало брав участь в евакуації харківських академічних установ на Урал і в Середню Азію. Після цього виїхав до Уфи, де як старший науковий співробітник Інституту математики АН УРСР продовжував свої дослідження в галузі теорії диференціальних рівнянь. У 1943 р. Йосип Захарович разом з Академією наук УРСР переїхав з Уфи до Москви. Того ж року він захистив докторську дисертацію; трохи пізніше йому було присвоєно звання професора.

Починаючи з 1946 р., Йосип Захарович цікавиться символічними методами розв'язання диференціальних рівнянь, пізніше повертається до асимптотичних методів. Останні його математичні роботи стосуються обох відзначених напрямів теорії лінійних диференціальних рівнянь.

Одним з перших Й. З. Штокало почав опрацьовувати питання історії радянської науки. В 1947 р. він опублікував свою першу історико-математичну роботу — «Досягнення математичних наук в Академії наук УРСР за 30 років Радянської влади», а в наступному році — працю, присвячену історії математики в УРСР. До цього ж циклу належать його дослідження з історії математики в Київському університеті та монографія «Нарис розвитку математики на Україні за 40 років Радянської влади» (1958). Він починає вивчати наукову творчість класиків вітчизняної математики М. В. Остроградського та Г. Ф. Вороного. Під його редакцією були видані повні збірки їх творів. Йосип Захарович створює ряд статей, присвячених окремим питанням історії вітчизняної математики, нариси про науково-дослідницьку діяльність окремих радянських математиків, історико-філософські праці (деякі написані у співавторстві).

Протягом ряду років Й. З. Штокало керує роботою Республіканського семінару з історії математики і математичних знань при Інституті математики АН УРСР. З активною допомогою учасників семінару Йосип Захарович організував великий авторський колектив, результатом роботи якого є унікальна, перша у світовій науково-історичній літературі праця — чотиритомна «Історія отечественной математики», що виходить до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Й. З. Штокало відредагував весь матеріал чотиритомника, провів велику науково-організаційну роботу, сам написав деякі розділи.

Наукова діяльність Йосипа Захаровича здобула загальне визнання. У 1948 р. його обрали членом-кореспондентом, а в 1951 р.—академіком Академії наук Української РСР.

Й. З. Штокало проводить також велику педагогічну і науково-організаційну роботу. З 1944 р. і до цього часу він очолює кафедру диференціальних рівнянь Київського університету. Певний період керував також кафедрою вищої математики Київського технологічного інституту харчової промисловості. Входив до складу дирекції Інституту математики АН УРСР, де керував відділом історії математики. З 1949 р. по 1956 р. очолював Львівський філіал Академії наук УРСР. Протягом кількох років виконував обов'язки члена Президії Академії наук УРСР. Очолюючи комісію Президії АН УРСР по створенню термінологічних словників, Йосип Захарович організував і очолив авторський колектив, який склав та опублікував 18 томів російсько-українських термінологічних словників з різних галузей фізико-математичних наук. Наприкінці 1962 р. на базі відділів історії математики Інституту математики та історії техніки Інституту теплоенергетики при Інституті історії АН УРСР організовано Сектор історії техніки та природознавства. Керівництво ним покладено на Й. З. Штокала, який за короткий час зумів створити наукову організацію, що виконує науково-дослідницьку та видавничу роботу союзного значення.

Велику увагу приділяє Й. З. Штокало громадській роботі. Ще до війни він був депутатом Дзержинської райради м. Харкова. У повоєнні роки його тричі обирали депутатом Львівської міськради депутатів трудящих, двічі — членом Львівського міськкому, тричі — Львівського обкому КП України. У 1951 і 1955 рр. Йосип Захарович був депутатом Верховної Ради УРСР. Як делегат брав участь у роботі XVII, XVIII, XIX з'їздів Комуністичної партії України, після яких ставав членом ревізійної комісії КП України. Неодноразово входив Йосип Захарович до складу делегації УРСР в ООН, виступав на пленарних засіданнях і в комітетах цієї міжнародної організації. За свою багатогранну діяльність Й. З. Штокало нагороджений орденом Леніна, медалями і почесними грамотами.

Свій ювілей Йосип Захарович зустрічає, не припиняючи інтенсивної наукової, педагогічної й науково-організаційної роботи. Побажаємо йому багатьох років дальшої плідної праці.

Ю. О. АНІСІМОВ, О. М. БОГОЛЮБОВ

Спогади

В. Ю. ШУМНИЙ

БЮРО ВІЙСЬКОВО-РЕВОЛЮЦІЙНИХ КОМІТЕТІВ ДОНБАСУ

Звістка про перемогу Жовтневої революції в центрі застала мене в Києві. Згодом я переїхав у Донбас, де шахтарі вели самовіддану боротьбу за встановлення Радянської влади.

3 листопада 1917 р. з ініціативи Г. І. Петровського на ст. Микитівка пройшла нарада представників кількох ревкомів навколишніх рудників, яка прийняла рішення про скликання найближчим часом з'їзду ревкомів усього Донбасу для мобілізації сил на боротьбу з ворогом. Було створене підготовче бюро у складі Ш. Грузмана, Т. Харечка і П. Казимірчука.

Перший вседонецький з'їзд ревкомів відбувся 4 грудня на тій же станції. Сюди з'їхалось 17 делегатів від 15 ревкомів, в тому числі від Бахмутського, Микитівського, Юзівського, Макіївського, Дружківського, Костянтинівського, Краматорського, Ханженківського, Харцизького, Чистяківського, Луганського, Мар'ївського, Іловайського та ін. Не прислали своїх делегатів Лисичанський, Алчевський, Єнакіївський, Слов'янський, Гришинський та кілька інших ревкомів, тому що до їх складу входили не лише більшовики, а й представники угодовських партій. Деякі ж райони Донбасу в той час зайняли каледінці.

Робота з'їзду проходила в двоповерховій старій дерев'яній школі. Основним питанням порядку денного була боротьба з генералом Каледіним та Центральною радою. Делегати ухвалили рішення і приступили до виборів Бюро військово-революційних комітетів Донбасу. Воно було створене з 5 чоловік: Ш. А. Грузмана, Д. І. Пономарьова, С. О. Хількова, Т. І. Харечка, С. І. Сирцова. Після того як С. І. Сирцов став на чолі Воронезького ревкому, в Бюро замість нього ввели Є. А. Трифонова — комісара Петроградського загону Червоної гвардії. Під час виборів Бюро в Микитівці на з'їзді були присутні лише Ш. А. Грузман та С. О. Хільков, що приїхав для зв'язку з Таганрога. Решта членів прибула пізніше. Так, Д. І. Пономарьов з Дружківки приїхав десь числа 6-го, а Т. І. Харечко — після 15 грудня. Я дістався до Микитівки теж після з'їзду, числа 5-го чи 6-го, і був за пропозицією С. О. Хількова кооптований до складу Бюро як секретар. Загальне керівництво Бюро військово-революційних комітетів Донбасу здійснював Ш. А. Грузман. Я ж, як секретар, писав і редагував протоколи засідань, розсилав їх за призначенням і підтримував зв'язки з ревкомами басейну.

Бюро деякий час розміщалось в класах школи, де проходив з'їзд ревкомів. Потім ми перебрались у приміщення залізничного вокзалу, зайняли там одну, а згодом ще три кімнати. Пізніше нам виділили також вагон-салон, куди перейшли зі своїми співробітниками голова Бюро та секретар.

Члени Бюро виконували певні обов'язки. На С. О. Хількова було покладено керівництво продовольчими та фінансовими відділами. Він же займався питаннями зарплати. С. О. Хількову допомагали Н. І. Ду-

бовий, С. І. Лапін, учителька Пашина, Антонов і Кирилюк. Н. І. Дубовий і Пашина займались збиранням продовольства. У них був невеличкий загін, з яким вони роз'їжджали по сільськогосподарських господарствах, намічали розмір контрибуції та штрафів, грошових і натуральних внесків, здійснювали контроль.

Д. І. Пономарьов відповідав за військові справи. За постановою Бюро ревкомів Донбасу від 5 грудня 1917 р. був створений Центральний штаб Червоної гвардії. На допомогу Д. І. Пономарьову виділили Н. І. Дубового, Л. Я. Вайнера, колишнього штабс-капітана царської армії Шимановського, В. Шишковського та ін. Центроштаб переїхав на сусідній Ртутний рудник. Туди на той час перебазувалось багато червоногвардійських загонів, особливо з Горлівсько-Щербинівського району та місцевостей, захоплених каледінцями. До приїзду в Микитівку Р. Ф. Сіверса, командира радянських військ, Центроштаб завдяки організації нових червоногвардійських загонів та їх обмундируванню, спорядженню і постачанню зміг довести кількісний склад Червоної гвардії в районі до 4 тис. чоловік.

Т. І. Харечко відав адміністративними справами. Йому допомагали М. І. Острогорський, Андрій Батов, Ножкіна — юрист, а також Кліпов, Бородкін та Гірчак, які згодом увійшли до новоствореного ревтрибуналу.

Важливою ділянкою роботи була евакуація родин шахтарів додому, на села. Бюро ревкомів призначило військовим комендантом ст. Микитівка М. Я. Вайнера, і він добре справлявся з своїми обов'язками.

Вся ця діяльність була для нас новою, належного досвіду ми ще не мали. Велику допомогу нам подавали праці В. І. Леніна, які друкувалися радянськими газетами. Ми вчилися у вождя, і самі вчили інших. Це було нелегко, але й цікаво.

До II з'їзду військово-революційних комітетів ми прийшли більш організованими, підготовленими і мали конкретніше уявлення про державні справи в умовах тих днів.

В середині січня 1918 р. відкрився II з'їзд донецьких ревкомів. Я у ньому участі не брав, оскільки був уже на фронті. Але зв'язків з Микитівкою не поривав. Знаю, що цей з'їзд відкрив Ш. А. Грузман, на ньому були присутні 24 більшовики, 8 угодовців і 2 безпартійних. Делегати обговорили військове і продовольче питання, становище в Донбасі на той час. У склад обраного Бюро ревкомів ввійшло 7 чоловік, дещо оновився і розширився Центроштаб. В середині лютого 1918 р. Бюро ревкомів переїхало з Микитівки в Юзівку.

Працюючи в Микитівці, я часто бував у справах Бюро і в інших містах. У Бахмуті разом з Леонідом Вайнером ми провели успішну операцію, конфіскувавши для потреб нашої організації папір у власника приватної друкарні.

У цей час у Бахмуті була досить складна ситуація. Рада, роботу якої гальмували угодовці, ще не стала повною господаркою в місті. Майже не існувало тут Червоної гвардії. На вулицях хазяйнували солдати 25-го українізованого полку. Тільки з допомогою прибулих з Костянтинівки, Дружківки і Краматорська збройних загонів металістів був наведений порядок у місті. Солдатів 25-го полку обеззброїли і відпустили до дому. Більшовики Бахмута приступили до створення Червоної гвардії. В січні 1918 р. Бюро ревкомів на допомогу місцевій партійній організації направило у Бахмут колишнього голову Микитівського ревкому Петра Казимірчука. Він об'єднав Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів в одну і провів тут повітовий з'їзд Рад, на якому було обрано перший повітовий виконавчий комітет.

У Дружківці я не раз зустрічався з Костею Мойсеенком. Він розповідав мені про стан роботи в місцевій партійній організації. Ряди більшовиків увесь час поповнювались, в партію йшли робітники з Донецького і Торецького заводів. На початку грудня 1917 р. у Дружківці налічувалось більше 2,5 тис. членів більшовицької партії.

Серед місцевих військово-революційних комітетів особливо виділявся ревком Микитівки. Його спочатку очолював П. Казимірчук, членами були М. Колесниченко і Амільякін. Товариші займалися питаннями зарплати, забезпечували робітників хлібом, боролися з спекуляцією.

Наприкінці грудня в район Микитівки прибули радянські війська на чолі з Р. Ф. Сіверсом. Деякий час його штаб стояв на ст. Путьпровод. Тоді ж почалася реорганізація наших червоногвардійських загонів в єдину бойову одиницю — Перший Червоної гвардії Донбасу полк, до складу якого входили три батальйони. Командирами їх були Потапов і Кротов, прізвища третього не пам'ятаю. Полк очолював тов. Шимановський. Наказом Р. Ф. Сіверса в частині була введена сувора дисципліна. Відбувались регулярні навчання, військові заняття. Бійців вчили майстерності бою, економної витрати боєприпасів.

Колишні дрібні, розрізнені загони донецьких шахтарів перетворювались в згуртовану регулярну частину, що вступила в смертельний бій з каледінською контрреволюцією. Певну роботу в цьому напрямку провели політпрацівники полку, в числі яких були В. Шишковський, С. Лапін, я та інші товариші.

В лютому 1918 р. війська білокозачого генерала Каледіна зазнали поразки. Але я в цей час вже не був на фронті. Тяжко хворого, мене відправили в госпіталь на лікування.

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ЖУРНАЛ «ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ» В ОЦІНЦІ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Соціалістична революція 1917 р. поставила перед історичною наукою грандіозні й відповідальні завдання, успішне розв'язання яких вимагало нових форм і методів роботи. Великий Жовтень і в справу видання історичних матеріалів вніс чимало нового, своєрідного, неповторного і дав могутній поштовх для появи багатьох журналів і збірників. Яскравими паростками цього процесу були історико-революційні істпартівські журнали, які почали виходити в 1921—1922 рр.: «Пролетарская революция» (орган Центрального істпарту), «Красная летопись» (Дієтроградського), «Літопис революції» (Всеукраїнського), «Вперед» (Білоруського), «Красная летопись Туркестана» (Ташкентського), «Пути революции» (Татарського), «Красная быль» (Самарського), «Революционное былое» (Тулського) та ін. Вони з'явилися в Країні Рад ще за життя В. І. Леніна і висвітлювали історію революційної боротьби Комуністичної партії.

В цих органах дослідження проводилися по свіжих слідах подій, чого ніколи не робилося раніше. Це була нова, важлива й надзвичайно складна робота. Подібного типу періодичні видання не мали своїх попередників — вони були створені вперше. Вихід їх у світ на початку 20-х років, природно, викликав жвавий інтерес і широкий резонанс серед істориків-спеціалістів та в читацьких колах.

Це, насамперед, відбилося в численних рецензіях, які друкувалися на сторінках газет і журналів. Написані вони переважно в 20-х роках і є чи не єдиними спеціальними історіографічними дослідженнями істпартівської періодики і зокрема «Літопису революції» (до 1928 р. — «Летописи революции»). Значення цих рецензій виходить далеко за межі оцінки діяльності істпартівських журналів. Вони внесли певний вклад у розвиток української радянської історіографії 20-х — початку 30-х років. В них відклалися думки провідних істориків, громадсько-політичних діячів, літературознавців і критиків про загальний стан розвитку радянської історичної науки, про рівень наукової критики, місце і вклад журналів у справу дальшого збагачення загальносоюзної історіографії, зокрема української. Бо журнали — і ті, що вміщували рецензії, і ті, про які в цих рецензіях писалося, — були своєрідними барометрами стану розробки проблемних питань з історії. Адже у журналі з його численними розділами, в тому числі й у розділі «Критика та бібліографія», акумулюється і відбивається все нове в дослідженнях і знаннях, що тільки починає пробивати собі шлях у науці.

Позитивною особливістю рецензій 20-х років на істпартівські видання є велика повага до авторів досліджень, спогадів, критичних матеріалів, заміток, вміщених у цих органах. Рецензенти часто намагалися дати короткі біографічні відомості про авторів журнальних статей і це, безумовно, допомагало читачеві при знайомстві з матеріалами істпартівської періодики. Ще одна особливість рецензій — їх оперативність: вони друкувалися безпосередньо після виходу журналів у світ. Ось чому слід розглядати рецензії як історіографічне джерело.

Журнал «Літопис революції», що виходив на Україні з 1922 по 1933 рр., залишив помітний слід у розвитку радянської історичної науки і вніс певний вклад у марксистсько-ленінську розробку основних проблем революційної боротьби за встановлення влади Рад та історії КП України. З часу заснування журналу минуло 45 років. За цей період про нього з'явилась певна література. Аналіз її показує, що виходила вона в зв'язку з певними періодами в розвитку історичної науки в країні.

З кінця 1922 р. у союзній і республіканській пресі почали з'являтися короткі відгуки-рецензії на окремі номери журналу, а згодом — і огляди за рік.

Першим на позову «Літопису революції» досить оперативно відгукнувся один з провідних радянських журналів — «Пролетарская революция». Оперативно тому, що перший номер «Літопису революції» вийшов до 5-ої річниці Великого Жовтня, а у листопадовому випуску журналу Центрального істпарту вже відзначалась ця важлива подія в житті істориків України¹. Видання органу Всеукраїнського істпарту високо оцінювалось. «Пролетарская революция» і надалі залишилася найактивнішим його рецензентом. На сторінках її було вміщено 10 відгуків на 22 номери «Літопису

¹ Журн. «Пролетарская революция», 1922, № 11, стор. 208—211.

революції»². Рецензенти М. Іванов, І. Колічевський, Н. Семенов, О. Ессен та інші одностайно схвалювали почин журналу — присвячувати окремі його номери місцевій тематичній — історії губерній або великих промислових центрів з висвітленням у них революційного і робітничого руху. Було відзначено живий, цікавий виклад матеріалу, правильну марксистсько-ленінську концепцію журналу. Разом з тим в рецензіях давалися критичні зауваження щодо структури цього видання, його проблематики, методології, авторського складу. Вказувалося на низький рівень археографічної обробки матеріалів, наявність значної кількості фактичних помилок та ін. Рецензії органу Центрального іспарту мають певну наукову цінність, допомагають орієнтуватися у великому й різноманітному матеріалі, що друкувався в «Літопису революції». При цьому авторам рецензій не завжди вдавалося уникнути типового для того часу недоліку, а саме — викладу змісту окремих, часом другорядних публікацій журналу, відібраних переважно завдяки легкості порушених у статтях та спогадах питань.

На вихід органу Всеукраїнського іспарту відгукнулися журнали «Историк-марксист», «История пролетариата СССР», «Каторга и ссылка». Все це є свідченням того, що «Літопис революції» привернув до себе увагу вчених та широких кіл читачів всієї країни.

Даючи огляд історичних журналів СРСР за 1928 р., А. В. Шестаков поряд з іншими згадає й три номери «Літопису революції» (1927, № 5-6; 1928, № 1)³. У своєму виступі він відзначив, зокрема, працю М. А. Рубача «Аграрна революція на Україні в 1917 р.» з її широкою джерельно-документальною базою і насиченість цих номерів журналу матеріалами з історії Жовтневої революції на Україні, а також численними фотознімками й портретами революційних діячів.

Історик К. Герман досліджувала проблеми, що їх ставив «Літопис революції»⁴. Працюючи над історією пролетаріату в районах дії контрреволюційних сил у роки громадянської війни, дослідниця зробила спробу простежити, як висвітлювалась ця проблема на сторінках журналу (1923, № 5; 1924, № 1; 1931, № 1—2). В історіографічному огляді «Літопис революції» про Жовтень на Україні К. Герман намагалась також дати оцінку розкриттю в журналі питань, пов'язаних з історією Жовтневої революції на Україні. Цей огляд має певний науковий інтерес, оскільки в ньому розглянуто не лише праці, де висвітлювались питання підготовки до революційного повстання й взяття влади пролетаріатом у промислових центрах, але й ті розвідки, в яких трактувались взаємовідносини між робітничим класом і буржуазією, представленою Центральною радою, угодовськими партіями, куркульством. Тобто автор розглядає всі матеріали, що стосуються підготовки й проведення пролетарської революції на Україні. У «Літопису революції», як відзначала К. Герман, відображена вся складність обстановки на Україні в період Жовтневої революції і боротьба місцевих більшовицьких організацій за ленінське вирішення національного питання. Недоліком журналу у висвітленні подій Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні К. Герман вважає неповне з'ясування питань боротьби пролетаріату в окремих промислових центрах з контрреволюційними елементами. З цим можна погодитись. Але її висновки про існування в журналі двох помилкових і протилежних точок зору в оцінці значення Жовтневої революції для України викликають заперечення.

Історико-революційний вісник Всесоюзного товариства політ'в'язнів і засланих журнал «Каторга и ссылка» за 1925—1927 рр. прорецензував 12 номерів «Літопису революції»⁵. Дуже короткі рецензії-анотації за підписом «Читатель» розглядали лише окремі номери журналу. В них, зокрема, відзначалося, що в «Літопису революції» широко висвітлено події 1905 р. та громадянської війни на Україні, робітничий рух у Донбасі, діяльність місцевих більшовицьких організацій тощо.

Журнал «Красная летопись» дає лише один відгук на «Літопис революції»⁶. Рецензент, що виступив за підписом Л. Щ., розглянув № 1 (6) за 1924 р., присвячений історії зародження й розвитку соціал-демократичного руху на Україні. Його рецензія звелася до короткого викладу змісту деяких матеріалів, довільно підібраних автором, тому наукового значення майже не має.

² Журн. «Пролетарская революция», 1924, № 8-9, стор. 376—380; № 11, стор. 244—249, № 12, стор. 303—306; 1925, № 2, стор. 225—226, № 5, стор. 271—272, № 10, стор. 233—234; № 11, стор. 290—293; 1928, № 5, стор. 205—207; 1930, № 10, стор. 152—156.

³ Журн. «Историк-марксист», 1928, т. 7, стор. 269—277.

⁴ Журн. «История пролетариата СССР», 1932, № 9, стор. 188—197, № 11, стор. 189—199.

⁵ Журн. «Каторга и ссылка», 1925, № 3, стор. 230—232, № 5, стор. 310—311, № 6, стор. 260—261, № 7, стор. 276—277; 1926, № 2, стор. 254—255, № 4, стор. 251—252, № 5, стор. 271, № 7—8, стор. 321—322; 1927, № 5, стор. 197—198, № 6, стор. 240, № 7, стор. 216—217.

⁶ Журн. «Красная летопись», 1925, № 1, стор. 283—284.

Відгуки на орган Всеукраїнського іспарту публікувалися і в українських республіканських журналах, хоч значно менше, ніж у союзних. Характерно, що крім рецензій-оглядів деяких номерів, ці журнали вміщували матеріали, в яких розглядалась діяльність «Літопису революції» з початку його існування і до кінця 20-х років, глибоко аналізувались причини змін у його роботі протягом 20-х років.

Так, політико-економічний журнал ЦК КП(б)У «Більшовик України», високо оцінюючи заслуги «Літопису революції», вважав, що його видання є однією з важливих ділянок іспартівської роботи в республіці, а нагороджений ним фактичний, іємуарний та документальний матеріал — цінним і необхідним для дослідження історії партії та Жовтневої революції на Україні⁷. Глибоке вивчення змісту всіх номерів «Літопису революції» за 1926 і 1928 рр. та № 5—6 за 1927 р. дало змогу рецензентам «Більшовика України» С. Бараннику та Н. Воліну простежити нове у публікаціях журналу. Зокрема, як відзначали автори, у 1928 р. особливо чітко виявляється науково-дослідний підхід до висвітлення проблемних тем, поєднання сучасних проблем з елементом історизму. У цьому ж році з'являються статті з історії Західної України, зокрема М. Левицького «Селянський страйк у Галичині 1902 р.» (№ 3) та З. Бородайка «До 10-річчя Західно-Української Республіки» (№ 6). Слід зазначити, що траплялися й помилкові твердження щодо оцінки деяких публікацій у «Літопису революції». Н. Волін, наприклад, цілком приєднався до невірного зауваження С. Шрейбер про те, що «офіційну історію КП(б)У треба починати не з I з'їзду КП(б)У не з Таганрозької наради, а з спроби утворити всеукраїнське об'єднання» на конференції більшовиків у грудні 1917 р. Загалом же висловлені на сторінках «Більшовика України» поради, побажання щодо поліпшення роботи «Літопису революції», а також ритичні зауваження на адресу журналу мають значну цінність, і більшість їх редекція в дальшому враховувала.

Невеликі замітки Д. О. Ніна, Саратовця, І. Хмельницького на окремі номери Літопису революції» (1925, № 3—6; 1926, № 2—5; 1927, № 1—3) є в журналі «Пути еволюції» — історико-революційному віснику Всеукраїнської Ради товариства політичних в'язнів та засланих, що почав виходити в Харкові 1925 р.⁸

«Літопис революції» свого часу привернув увагу українознавчого наукового та ітературно-публіцистичного журналу «Україна» — органу історичної секції Всеукраїнської академії наук (ВУАН). В бібліографічних оглядах його під назвами «Науково-ослідний і науково-видавничий рух Радянської України» в 1926 і 1927 рр. та «Українська історична література за роки 1928 і 1929» (автори В. І. Новицький і В. Д. Юркевич)⁹ стверджується, що журнал «Літопис революції» подає низку цікавих матеріалів про підготовку й проведення Великого Жовтня на Україні, порушує питання методології пролетарської революції, вивчає рушійні сили і характер революції 1905 та 1917 рр.

У 20-х роках громадсько-політичні й літературно-наукові видання України на зойх сторінках приділяли значну увагу розвитку історичної науки в республіці. Розділі «Критика та бібліографія» поряд з рецензіями на літературно-публіцистичні художні твори вони вміщували огляди союзних та республіканських історичних журналів. Так, журнал-місячник «Червоний шлях» друкує три рецензії на «Літопис революції» (1923, № 5; 1924, № 1; 1928, № 3)¹⁰. Дві перші, написані М. Ю. Равичеркаським, зводяться до короткого викладу змісту окремих публікацій журналу. Втор висловлює думку, що «Літопис революції» за важливістю й цінністю вміщеного матеріалу не поступається ні «Пролетарской революции», ні «Красной эволюции».

Автор останньої рецензії І. С. (Сергій Ігулов, на нашу думку) більшість надрукованого в № 3 «Літопису революції» за 1928 р. розглядає критично. Так, він вважає, що нарисі М. С. Воліна «Перший з'їзд КП(б)У» слабо висвітлено політичну обстановку, якій зростали більшовицькі організації на Україні; Д. Шлосберг у статті «Профспілковий рух у Харкові в 1917 р.» не показав, як більшовики впливали на профспілки й спрявували їх боротьбу. Рецензент переконаний і в тому, що Г. А. Карпенко в статті «Сенські рухи на Київщині за часів гетьманщини» надто тенденційно підходить до з'ясування ролі різних партій в організації селянських повстань 1918 р.

Недоліком він вважає й те, що у журналі друкувались спогади людей з ворожогобору. Так само думає і С. Баранник у вже згадуваній рецензії. Проте з цими зауваженнями можна не погодитись. Справа в тому, що питання про використання подібних атеріалів має свою історію. Відомо, що за життя В. І. Леніна публікувалися, напри-

⁷ Журн. «Більшовик України», 1927, № 2, стор. 93—96; 1929, № 5, стор. 111—116.

⁸ Журн. «Пути революції», 1925, № 2, стор. 253—255; 1926, № 1, стор. 229—231, 2—3, стор. 248—250, № 5—6, стор. 221—223; 1927, № 5—6, стор. 221—223.

⁹ Журн. «Україна», 1927, кн. 3, стор. 152; 1928, кн. 3, стор. 109; 1930, вересень агал. № 43), стор. 86—119.

¹⁰ Журн. «Червоний шлях», 1923, № 9, стор. 235—236; 1924, № 6, стор. 265—266; 1928, № 8, стор. 211—212.

клад, мемуари й документи білогвардійців і що вождь пролетарської революції цікавився цим і вивчав праці своїх ідейних противників для успішної боротьби з ними. Іноді такі матеріали бувають чи не єдиним джерелом для дослідження певних питань, звичайно, при дуже уважному й критичному ставленні до них.

Згадки та відгуки про журнал з'являлися і в газетах — «Правда», «Коммунист», «Харьковский пролетарий», «Книгоноша» й ін. Центральний орган нашої партії газета «Правда», наприклад, давала високу оцінку діяльності цього періодичного видання в перші ж роки його появи: «Літопис революції» — журнал істпарту України, систематично й планомірно, в живій літературній формі, на підставі записів учасників боротьби і виявлених документів дає різноманітну картину революційного руху на Україні. З цієї точки зору роботу журналу слід визнати цілком успішною»¹¹. Отже, у 20-х роках з'являлася більшість об'єктивних і цінних для науки відгуків про діяльність органу Всеукраїнського істпарту.

У 1931 р. був опублікований лист Й. В. Сталіна до редакції журналу «Пролетарская революция» «Про деякі питання історії більшовизму». Як відомо, цей лист негативно вплинув на розвиток історичної науки й об'єктивної наукової критики¹². Недоліки й окремі помилки журналів та істориків спричинилися до необгрунтованих політичних звинувачень. Не уникнув цієї долі і «Літопис революції». У 1932 р. з'явилися рецензії, які не сприяли покращанню роботи журналу, а негативно вплинули на його дальшу діяльність¹³. Замість об'єктивної критики недоліків, обумовлених здебільшого тогочасним станом розвитку історичної науки, рецензенти вдавалися до навішування ярликів.

У цій обстановці порушувалася періодичність видання. Протягом 1932 р. «Літопис революції» вийшов тільки подвійними номерами, останні журнали за цей рік побачили світ лише в 1933 р., а у вересні 1933 р. цей орган припинив своє існування і протягом багатьох років був невинновато забутий. Про нього нічого не писали, він не використовувався істориками як цінне джерело з ряду важливих проблем історії України, і фактично вилучався з обігу.

Останні 10—15 років українські радянські історики широко використовують матеріали «Літопису революції» в наукових дослідженнях. Велику допомогу науковцям подають три бібліографічні покажчики до журналу, в яких, проте, є ряд пропусків. Перший покажчик (складачі Й. Хаидрос, Н. Горбачова, Е. Ланда) з'явився ще у 1932 р. в № 3—6 «Літопису революції», а 1933 р. вийшов окремим виданням. Він охоплював основну літературу про Жовтень та громадянську війну на Україні, в тому числі й окремі публікації «Літопису революції». Ці бібліографічні матеріали, хоч і не можуть претендувати на вичерпну повноту, але мають значну цінність як перша і досить вдала спроба систематизувати факти за тематичним принципом. У 1957 р. у «Науково-інформаційному бюлетені» (№ 3, 4), а також окремим виданням з'явився покажчик вміщених в «Літопису революції» матеріалів, складений Ф. К. Сараною (з передмовою автора). Тут публікації розміщені за журнальними розділами на відміну від рукописного покажчика до «Літопису революції», складеного працівниками Державної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна. В основу останнього покладено тематичний принцип. Всі три покажчики мають важливе значення, полегшуючи працю науковців над журналом «Літопис революції».

В узагальнюючій історіографічній праці «Очерки истории исторической науки в СССР», т. IV, (М., 1966, стор. 263) подаються хронологічні рамки й місце видання «Літопису революції». Останнім часом автори монографій та наукових статей відзначають цінність матеріалів, опублікованих на сторінках «Літопису революції»¹⁴.

Глибоко аналізуються й широко використовуються тематичні й проблематичні матеріали журналу в оглядових та історіографічних статтях. При розробці тематики

¹¹ Журн. «Летопись революции», 1925, № 1, на обкладинці.

¹² Докладно про це див: П. М. Шморгул. Литература по истории большевистских организаций Украины 1914—1917 гг., Научная сессия по истории первой мировой войны, М., 1964; В. А. Дунаевский. Большевики и германские левые на международной арене. (Некоторые аспекты темы в освещении советской историографии конца 20-х — начала 30-х годов), в кн.: Европа в новое и новейшее время. Сборник статей памяти академика Н. М. Лукина, М., 1966, стор. 505—513.

¹³ Журн. «Большовик Украины», 1932, № 1—2, стор. 109—113, автор С. М. Семко—відповідальний редактор журналу «Архіви Радянської України»; журн. «Историк-марксист», 1932, № 3, стор. 135—141, автори — Г. Слюсаренко, П. Гнідаш, В. Круть, І. Кравченко, члени бригади Інституту червоної професури.

¹⁴ В. А. Дядиченко, Ф. Е. Лось, В. Г. Сарбей. Развитие исторической науки на Украине (1917—1963 гг.), журн. «Вопросы истории», 1964, № 1, стор. 4; П. А. Лавров, М. І. Марченко. Вітчизняна історія в Київському університеті за 125 років, «Український історичний журнал» (далі — УІЖ), 1959, № 5, стор. 129; Ф. Е. Лось. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади, в кн.: Розвиток науки в Українській РСР за 40 років, К., 1957, стор. 34, та ін.

«Ленін і Україна» українські історики використовують наукові праці й спогади старих більшовиків про В. І. Леніна, надруковані в «Літопису революції»¹⁵.

«Український історичний журнал» під рубрикою «З минулого історичної преси на Україні» також надрукував спеціальні статті, присвячені «Літопису революції»¹⁶.

В кандидатських дисертаціях з різних проблем використані матеріали, опубліковані в 57 номерах українського іспартівського органу¹⁷.

Відомості про «Літопис революції» вміщені в енциклопедичних виданнях¹⁸.

Дальше доскональне вивчення внеску «Літопису революції» в радянську історіографію дасть змогу простежити історію розробки важливої наукової проблематики на Україні та ті напрямки, якими йшов журнал, відтворюючи особливості розвитку української радянської історичної науки.

Н. В. КОМАРЕНКО

---

¹⁵ А. В. Санцевич. Праці українських радянських істориків з проблеми «В. І. Ленін і Україна», УІЖ, 1967, № 4, стор. 129—138.

¹⁶ В. І. Туваєв, І. Х. Сас. Журнал «Літопис революції» як джерело вивчення історії партії, УІЖ, 1967, № 1, стор. 137—142; Н. В. Комаренко. Висвітлення боротьби за перемогу влади Рад на Україні в журналі «Літопис революції», УІЖ, 1967, № 1, стор. 130—137.

¹⁷ Ю. М. Гамрецький. Советская историография Великой Октябрьской социалистической революции на Украине, К., 1962; В. Д. Калита. Діяльність Народного секретаріату — першого Радянського уряду України (грудень 1917 — квітень 1918 рр.), К., 1966; Ю. П. Лавров. Рабочие металлургической промышленности Украины и их революционная борьба в 1895—1904 гг., К., 1967; Ю. В. Шиловецев. Первый съезд КП(б)У, Харьков, 1962; та ін.

¹⁸ Українська радянська енциклопедія, т. 8, К., 1962, стор. 226; Советская историческая энциклопедия, т. 8, М., 1965, стор. 604.

Критика та бібліографія

**М. ПОГРЕБІНСЬКИЙ. СТАНІСЛАВ
ВІКЕНТІЙОВИЧ КОСІОР,
вид-во політичної літератури України,
К., 1967, 300 с.**

В радянській історіографії за останні роки помітне місце зайняли дослідження історико-біографічного жанру. Ще в 1963 р. М. Б. Погребінський видав першу в радянській історичній літературі працю про С. В. Косіора. Наслідком дальшого вивчення теми є рецензована книжка, побудована в основному на іншому документальному матеріалі і написана в ширшому плані.

Заслугою автора є те, що він, дослідивши різноманітні за характером джерела і матеріали партійних та державних архівів, численні спогади і значну кількість періодики, відтворив історію життя і боротьби С. В. Косіора на широкому фоні діяльності ряду партійних організацій.

В науковий обіг вперше введено документи охранки, жандармерії і поліції про діяльність С. В. Косіора як професійного революціонера в 1907—лютому 1917 рр. Висвітлюючи його перебування у Донбасі в роки реакції, автор розширює наші відомості про роботу більшовиків Алмазно-Юр'ївського району і Суліна в 1907—1911 рр.

Історія робітничого руху в Харкові, здійснення поставлених партією завдань в період нового піднесення досліджені досить глибоко. Проте лише в деяких з праць згадується прізвище С. В. Косіора. В рецензованій книзі показана робота Станіслава Вікентійовича у Харкові в 1912—1914 рр., наводяться нові відомості про зв'язки харківських більшовиків, С. В. Косіора з ЦК, про діяльність А. С. Бубнова, В. І. Невського, В. М. Косарева, М. М. Яковлева та інших партійних керівників.

Цікавим є матеріал про роботу С. В. Косіора в Полтаві. Зокрема, привертає увагу встановлений автором факт: збори полтавських більшовиків на чолі з С. В. Косіором на початку першої світової війни зайняли різко ворожу до неї позицію і вирішили звернутись з антивоенною листівкою до мобілізованих. Розповідається також про діяльність Київського комітету більшовиків у вересні 1914—лютому 1915 р. і С. В. Косіора як його секретаря.

В книзі показано, як цей випробуваний революціонер згуртував московських більшовиків у 1915 р. і брав участь у підготовці загальноміської конференції, що організовувалась для відновлення міського комітету.

У 1915 р. в Москві відбувся Всеросійський з'їзд по боротьбі з дорожнечею. Під його прикриттям було скликано нелегальну нараду більшовиків з різних міст Росії. До речі, в літературі, навіть у нещодавно виданій «Історії Московської партійної організації КПСС» і в II томі «Історії КПСС» про цю нараду немає навіть згадки. На ній С. В. Косіор виступив з доповіддю про стан справ у Київській більшовицькій організації, з якою підтримував тісні зв'язки.

Спеціальний розділ присвячено участі Станіслава Вікентійовича в боротьбі за перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Автор показав роль у забезпеченні перемоги районних більшовицьких осередків столиці, в тому числі Нарвсько-Петергофської партійної організації, керівником (секретарем) якої був С. В. Косіор. Це важливо, бо в літературі районним організаціям приділяється мало уваги.

Два великих розділи характеризують С. В. Косіора як одного з більшовицьких керівників на Україні в роки громадянської війни. Вперше опубліковано його лист від 15 серпня 1918 р. в ЦК КП(б)У з Києва про стан справ у підпільних більшовицьких організаціях, заходи по підготовці повстання і т. д. Вдало розкривається діяльність Київського підпільного обкому партії в період після II з'їзду КП(б)У, очолюваного С. В. Косіором Зафронтбюро ЦК КП(б)У. Однак слід було б повніше показати роль С. В. Косіора як секретаря ЦК більшовицької партії України в мобілізації сил трудящих на розгром інтервенції буржуазної Польщі, банд Врангеля і Петлюри.

Безперечний інтерес становлять матеріали, наведені в книзі про роботу діяча партії і Радянської держави на посту заступника Наркома продовольства УРСР, в Комітеті допомоги голодуючим. В брошурі А. Мельчина «Станіслав Косіор», виданій у Москві в 1964 р., говориться, що з грудня 1921 р. він переходить на роботу до Сибіру (стор. 36). Це помилка, яку виправляє М. Погребінський, докладно висвітливши діяльність С. В. Косіора в ЦК

КП(б)У, зокрема як завідуючого організаційно-інструкторським відділом і кандидата в члени Політбюро. Автор підкреслює піклування Станіслава Вікентійовича про зміцнення Червоної Армії при переході на мирні рейки, відзначає, що восени 1922 р. він став начальником Політичного управління Українського військового округу. Однак занадто стисло відтворено період життя С. В. Косіора, коли він був секретарем Сибірського бюро (потім Сибкрайкому) ЦК РКП(б) в 1922—1925 рр., а також секретарем ЦК РКП(б). Це питання потребує дальшого вивчення і дослідження.

Майже третина книжки відведена роботі С. В. Косіора на посту Генерального (потім першого) секретаря ЦК КП(б)У в період завершення соціалістичної реконструкції і перемоги соціалізму. В той час якразово виявився визначний талант цього політичного і державного діяча. З його ім'ям тісно пов'язані будівництво ХТЗ, Дніпрогесу і Турбобуду, технічна революція у вугільній промисловості і металургії Донбасу. Він був ініціатором перетворення Києва на індустріальний центр, відстояв майбутнє Криворізького залізничного басейну, який маловіри оголосили безперспективним. Йдеться в книзі не стільки про діла самого Генерального секретаря ЦК КП(б)У С. В. Косіора, скільки про керівництво партії боротьбою трудящих республіки за індустріалізацію.

Автор показує участь С. В. Косіора у керівництві здійсненні ленінського кооперативного плану, оскільки він як секретар ЦК відповідав за стан справ у сільському господарстві України.

Змістовні сторінки присвячені піклуванню С. В. Косіора про розвиток української радянської культури. Станіслав Вікентійович,

за рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 2 січня 1929 р., очолював комісію ЦК по українізації.

Сильною стороною книги є висвітлення боротьби С. В. Косіора проти дрібнобуржуазних партій, антиленінських опортуністичних угруповань всередині КППС. Втім не приховане й те, що він в складних умовах, коли партія боролась за вихід з імперіалістичної війни, схибив, опинився на позиціях «лівих комуністів».

Вивчення громадсько-політичної діяльності керівників партії і держави передбачає аналіз і узагальнення їх теоретичної спадщини. В книзі дано характеристику ряду найважливіших праць С. В. Косіора, оцінено їх значення. Проте це питання потребує дальшої розробки. Зокрема, потрібно приділити увагу працям або висловлюванням Станіслава Вікентійовича з питань історії, культури, партійного і державного будівництва, ідеологічної роботи, теоретичних проблем і ряду інших.

Побіжно і стисло показує автор С. В. Косіора як людину, як типового представника ленінської гвардії. Правда, ці риси варто було б розкрити повніше.

В рецензованій праці є деякі фактичні неточності. Чомусь Петербурзький комітет більшовиків у 1918 р. іменується в деяких місцях Петроградським (стор. 78, 81 та ін.), хоч в більшості випадків назва подається вірно (стор. 78 та ін.). О. Петрусенко названо народною артисткою СРСР, хоч вона була народною артисткою УРСР. Не дано чомусь ініціалів Мусульбаса. Проте таких огривів небагато. В цілому монографія М. Погребінського заслуговує на увагу істориків і широкого кола читачів.

Г. М. МУЛТИХ, М. В. КОВАЛЬ

**Ю. БАБКО, І. БІЛОКОБИЛЬСЬКИЙ,
МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ СКРИПНИК,
видавництво політичної літератури
України, К., 1967, 202 с.**

Довгий час у радянській історичній літературі не було наукової біографії Миколи Олексійовича Скрипника — революціонера-ленінця, видатного партійного і державного діяча. Та й створити її було важко. Навколо його імені нашарувалось багато різних необгрунтованих тверджень. У 1962 р. вийшла у світ перша книга про життя і діяльність М. О. Скрипника, написана істориком Ю. В. Бабком. Дальшою розробкою його біографії є праця Ю. В. Бабка і журналіста І. О. Білокобильського. В ній значно ширше, ніж у попередній використано архівні матеріали, періодичні видання, листи Скрипника до близьких, спогади тощо.

Життєвий шлях М. О. Скрипника висвітлено з перших кроків його революцій-

ної діяльності. Живо і цікаво відтворено його перебування за дорученням партії в Саратові і Нижньому Новгороді, на Уралі, в Харкові, Катеринославі, Петербурзі, Одесі та інших містах. М. О. Скрипника 15 разів було заарештовано, 7 разів він перебував у адміністративному засланні, загалом був засуджений на 34 роки позбавлення волі, один раз (заочно) до страти. Розповідаючи про цей період діяльності, автори ввели до наукового обігу ряд архівних документів, опублікували нові дані про роботу Миколи Олексійовича на Уралі в 1903 р., ширше показали його діяльність у буремному 1905 р. у Петербурзі, вперше повідомили про участь у IV конференції РСДРП (листопад 1907 р.), де він як представник Красноярського комітету відстоював ленінські позиції в усіх обговорюваних питаннях.

З великим інтересом читаються сторінки про роботу М. О. Скрипника в 1917 р. в Моршанську, його боротьбу з меншовиками й оборонцями, виступи перед робітни-

ками, селянами, солдатами. Особливу увагу привертують спогади Миколи Олексійовича про зустріч з В. І. Леніним в 1917 р. перед від'їздом на Україну. Володимир Ілліч дав чіткі настанови з усіх питань тактики партії, зокрема з національного питання, вказівки про ставлення до інших партій, а також про лінію боротьби за перемогу і зміцнення Радянської влади на Україні. Ці сторінки показують, наскільки був обізнаний В. І. Ленін з революційними подіями на українській землі, як настійно підкреслював право населення України, як і всіх інших націй, на самовизначення. Він вважав, що уряд Радянської України — Народний Секретаріат — повинен зламати опір буржуазії, контрреволюційної Центральної ради в Києві та Каледіна на сході і висунути проблему об'єднання в єдиній Радянській державі всіх територій, де переважає українське населення.

Ленінські вказівки М. О. Скрипник не ухиляючись від життя. Прибувши на Україну з мандатом агента ЦК, підписаним Я. М. Свердловим, він незабаром очолює Народний Секретаріат, повів рішучу боротьбу з контрреволюцією. Правильно висвітлили автори діяльність М. О. Скрипника в роки громадянської війни та іноземної інтервенції, його роль у створенні Комуністичної партії України. Цікавий щодо цього вперше надрукований його лист до дружини про роботу ВЧК в 1918 р.

Надзвичайно цінний вклад вніс М. О. Скрипник у справу соціалістичного будів-

ництва. Він керував наркоматами Робітничо-селянської Інспекції, освіти, внутрішніх справ, юстиції, прокуратурою. Дуже багато сил віддав Микола Олексійович вихованню молодого покоління, ліквідації неписьменності серед населення, розвитку науки. Докладно проаналізували автор його літературну спадщину. Однак загальном діяльність М. О. Скрипника в цей період заслуговує значно ширшого і глибшого висвітлення.

Визначний діяч Країни Рад приділяв велику увагу проблемам світового комуністичного руху, подавав допомогу братнім партіям, зокрема Комуністичній партії Західної України. Названа книга вперше розповідає про участь М. О. Скрипника в роботі I з'їзду Комуністичної Спілки молоді Західної України. Але, на жаль його роль у справі згуртування й зміцнення рядів братніх компартій, у боротьбі проти правого опортунізму і лівого сектанства, проти догматизму зовсім не розкрито. Чіткіше варто б сказати про помилки Народного Комісаріату освіти УРСР, про ставлення до них М. О. Скрипника.

Загалом книга заслуговує позитивної оцінки. Позитивно, що поруч з постаттю одного з керівників уряду Української РСР показано його товаришів по революційній боротьбі, партійній і радянській роботі. Радянський читач отримав хороший подарунок до 50-річчя Великого Жовтня.

П. П. БАЧИНСЬКИЙ

Г. Я. ЕМЧЕНКО, В. И. КАЛАШНИКОВ, П. М. ШМОРГУН. ТАК НАЧИНАЛИСЬ БИТВЫ. БОЛЬШЕВИКИ ЛУГАНЩИНЫ НАКАНУНЕ И В ПЕРИОД ПЕРВОЙ РУССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ (1900—1907). Издательство Харьковского университета, 1966, 150 с.

Коллективна праця «Так починались битвы» є першим з п'яти випусків матеріалів з історії Луганської обласної партійної організації. Тому об'єктивна, критична оцінка цієї публікації може бути корисною в підготовці наступних видань.

Протягом тривалого часу у висвітленні історії Луганської партійної організації трапляються застарілі недоліки. Є вони й у рецензованій праці, зокрема в першому розділі. Це перш за все невірне визначення часу виникнення більшовицької організації в Луганську, а також місця й ролі у її діяльності Гірничого комітету РСДРП. Авторі вважають, що, давши відсіч меншовицьким нападкам на рішення II з'їзду партії, Луганська організація з кінця 1903 р. стала більшовицькою, і на початку 1904 р., порвавши організаційні зв'язки з меншовицьким Донецьким союзом РСДРП, стала ініціатором утворення

більшовицького Гірничого комітету, який поширив свій вплив на соціал-демократичні організації Слов'янoserbsького повіту і став опорою В. І. Леніна в Донбасі (стор. 36—38). Вони також вважають, що з кінця 1903 р. поряд з К. Є. Вороб'їловим на більшовицьких позиціях стояли О. Я. Пархоменко, І. Д. Литвинов, І. С. Рижов, Л. М. Нестеренко, Г. К. Іванов, І. І. Шмиров та ряд інших соціал-демократів. Але будь-яких документів на доказ цих тверджень автори не наводять.

У зв'язку з цим слід зупинитись на всіх «за» і «проти» в цих питаннях. Щодо доказів «за», то вони мають літературний характер і документально не підтверджуються. А от докази «проти» — це документальні факти, які спростовують названі твердження. Як видно з матеріалів «Искры», після травневих арештів, на кінець 1903 р. в Луганську відновили свою роботу заводський і міський соціал-демократичні гуртки, які нараховували 25 чоловік¹. Тому дивно звучить твердження авторів про те, ніби в листопаді 1903 р. в місті відбулась партійна конференція, в якій взяли участь 30 делегатів (стор. 37). Матеріали «Искры» свідчать також, що

¹ Газ. «Искра», № 58, 25 січня 1904 р.

Луганська організація брала участь у III з'їзді Союзу гірничозаводських робітників, який відбувся наприкінці 1903 р. З'їзд Донецького союзу, як він став називатись відтоді, прийняв меншовицьку резолюцію про підсумки роботи II з'їзду РСДРП. Але ніде не вказується, що позиція луганського делегата на цьому з'їзді відрізнялась від позиції інших делегатів². Діяльність Луганської організації в 1903—1904 рр. не дає підстав стверджувати її перехід на позиції більшовизму або намагання розірвати з меншовицьким комітетом Донецького союзу. Навпаки, цей комітет підтримував зв'язки з луганськими соціал-демократами, надсилав до них своїх агентів (Г. Бучинського та ін.)³. Ці зв'язки припинились весною 1904 р. внаслідок арештів членів комітету союзу, і не свідчать про вихід з нього Луганської організації.

Наприкінці 1903 — на початку 1904 рр. луганські соціал-демократи ще не визначили свого ставлення до рішень II з'їзду РСДРП. К. Є. Ворошилов у спогадах двічі відзначав, що Луганська організація в цей час ще не визначилася «в розумінні фракційності»⁴. Більшовизацію цієї організації К. Є. Ворошилов відносить до літа 1904 р. і пов'язує її з приїздом Е. В. Лугановського та інших посланців В. І. Леніна⁵. Якщо взяти до уваги той факт, що Е. В. Лугановський приїхав до міста не в 1904 р., а весною 1905 р., то можна уточнити свідчення К. Є. Ворошилова і зробити висновок, що Луганська організація перейшла під керівництво більшовиків не 1904 р., а весною 1905 р. Про те, що в 1904 р. Луганська організація була ще об'єднаною, свідчать також спогади І. С. Рижова, Л. М. Нестеренка, К. О. Карикова, П. І. Мальцева та інших її активних діячів. Усередині організації йшло ідейне розмежування, внаслідок чого наприкінці 1904 р. утворилися більшовицький і меншовицький напрямки⁶. К. Є. Ворошилов, О. Я. Пархоменко, І. Д. Литвинов та І. С. Рижов визначились як більшовики в другій половині 1904 р., а П. С. Герасимов, Г. К. Іванов, П. І. Мальцев, І. І. Ніколаєнко, В. Є. Євтушенко, В. І. Шеховцов та ін. — весною 1905 р.⁷

² Газ. «Искра», № 58, 25 січня 1904 р.
³ ЦДАЖР СРСР, ф. МЮ І—Д, 1906, спр. 39, арк. 12—18.

⁴ К. Є. Ворошилов и луганский пролетариат в 1900—1918 гг., Луганск, 1931, стор. 17; Деятели революционного движения в России. Био-библиографический словарь, т. V, вып. II, М., 1931, стор. 1041.

⁵ К. Є. Ворошилов и луганский пролетариат в 1900—1918 гг., стор. 17.

⁶ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 124, оп. 1, од. зб. 1376, арк. 4; од. зб. 1676, арк. 9; Партархів Луганського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 134, арк. 3 зв., 10 зв.; од. зб. 164, арк. 4. 11; од. зб. 109, арк. 2. 11, 13; од. зб. 111, арк. 11 зв.

Ці факти підтверджуються листами Е. В. Лугановського до В. І. Леніна та Н. К. Крупської. 15 квітня 1905 р. Е. В. Лугановський писав, що завдяки його роботі меншовики витіснені з Луганської організації, яка «вся зараз більшовицька»⁸. В листі від 26 травня він зазначав, що меншовики збирають сили «для зворотного завоювання, але це не вдасться»⁹. В квітні Катеринославський комітет більшовиків сповіщав Володимиру Іллічу, що «Луганськ уже наш»¹⁰.

Нарешті, ще один незаперечний документ — відповіді Луганського комітету на анкету ЦК РСДРП(б) у листопаді 1917 р. На запитання: «Як давно існує організація?», комітет, очолюваний К. Є. Ворошиловим, відповів: «З 1905 року»¹¹.

Наведені факти не залишають сумніву в тому, що автори помилились у визначенні часу виникнення більшовицької організації в Луганську.

Не витримують наукової критики і їх твердження про час виникнення Гірничого комітету та його більшовицький характер.

Вперше думку про те, що Гірничий комітет РСДРП був створений на початку 1904 р., висловив А. Гамбаров у 1923 р.¹². За його твердженням комітет у травні того ж року випустив листівку, хоч під нею і стоїть підпис «Група соціал-демократів»¹³. Дещо пізніше цю версію підтримали Т. Харченко¹⁴ та А. Гладковська¹⁵. В 1941 і 1947 рр. її підхопив

⁷ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 124, оп. 1, од. зб. 457, 824, 1131, 1376, 1676, 2156, оп. 2, од. зб. 421, 721; Партархів Луганського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 493, арк. 1—12; Партархів Донецького обкому КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 100, арк. 6—7.

⁸ Переписка В. І. Леніна и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины. 1901—1905 г., К., 1964, стор. 628.

⁹ Переписка В. І. Леніна и руководимых им заграничных партийных органов с социал-демократическими организациями Украины. 1901—1905 гг., К., 1964, стор. 649.

¹⁰ Там же, стор. 619.

¹¹ Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.), К., 1962, стор. 336.

¹² А. Гамбаров. Очерк по истории революционного движения в Луганске (1901—1921 гг.). Журнал «Летопись революции», 1923, № 4, стор. 54—55.

¹³ Листовки революционных социал-демократических организаций Украины (1896—1904), К., 1963, стор. 723.

¹⁴ Т. Харченко. Социал-демократический союз горнозаводских рабочих, журн. «Летопись революции», 1925, № 3, стор. 48.

¹⁵ Див. К. Є. Ворошилов и луганский пролетариат в 1900—1918 гг., стор. 35.

І. Берхін, який писав, що Гірничий комітет був спробою утворення загальнодонецького більшовицького центру на противагу меншовицькому Донецькому союзу¹⁶. Але ніхто з вищезгаданих авторів не навів жодного документа на доказ своєї точки зору. Це й не дивно, бо таких документів нема. Є кілька листівок, під якими стоїть підпис Гірничого комітету, але тільки одна з них датована (18 лютого 1905 р.). Зміст однієї з листівок, у якій викладено вимоги програми-мінімум РСДРП, дає змогу припустити, що вона видана після катеринославських губернських земських зборів, тобто наприкінці грудня 1904 р. або на початку січня 1905 р. Друга листівка носить антивоєнний характер і, очевидно, випущена в січні 1905 р. в зв'язку з новою мобілізацією запасних. Дві інші листівки відносяться до лютевого страйку 1905 р. в Луганську.

Отже, судячи з листівок, Гірничий комітет утворився не раніше кінця 1904 р. і являв собою об'єднану, а не більшовицьку організацію. Щоб переконатись у цьому, досить проаналізувати листівки, видані Гірничим комітетом у лютому 1905 р. Формуючи економічні й політичні вимоги робітників, ці листівки не містять більшовицьких закликів до боротьби за повалення самодержавства і встановлення демократичної республіки¹⁷.

Включені до листівок деякі політичні вимоги (участь народних представників в управлінні державними справами; свобода слова, друку, зборів, спілок і страйків; закінчення війни з Японією) не розходяться з меншовицькою тактикою.

Ці висновки підтверджуються спогадами старих більшовиків: влітку і восени 1904 р. в Луганську діяли окремі соціал-демократичні гуртки і групи, очолювані К. Ворошиловим, І. Пилькевичем, І. Рижовим та Л. Дерманом. Встановивши між собою зв'язок наприкінці 1904 р., ці групи й створили Гірничий комітет РСДРП. Внаслідок ідейного розмежування, яке посилилось при обговоренні ставлення до II з'їзду РСДРП, більшість членів груп К. Ворошилова, І. Пилькевича та І. Рижова стала на більшовицькі позиції. В ремісничій групі Л. Дермана переважали меншовики¹⁸. Вони мали перевагу також і в Гірничому комітеті. З приїздом Е. В. Лугановського позиції більшовиків у Луганській організації РСДРП зміцніли.

¹⁶ І. Берхін. Луганские большевики в революции 1905—1907 гг., журн. «Пролетарская революция», 1941, № 1, стор. 105; І. Берхін. Луганская большевистская организация в период первой русской революции, М., 1947, стор. 34.

¹⁷ Листовки большевиков Украины периода первой русской революции (1905—1907 гг.), К., 1955, стор. 58—60.

¹⁸ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 124, оп. 1, спр. 1676, арк. 9—10; спр. 1376, арк. 4.

Вона офіційно виступила як більшовицька, висловившись за скликання III з'їзду РСДРП¹⁹. Меншовики створили свою окрему організацію; вона зберегла назву Гірничого комітету і від його імені брала участь у конференції Донецького союзу (квітень 1905 р.), яка висловиласть проти III з'їзду партії.

Така справжня історія виникнення Луганської більшовицької організації. Гірничий комітет ніколи не відігравав тієї ролі, яку йому відвели автори. Недарма ніхто з старих більшовиків нічого не говорить про нього в своїх спогадах. Та й автори, крім загальної декларації про «величезний вплив», не наводять жодного конкретного факту про роботу комітету в 1904 р.

Другий розділ книги вигідно відрізняється від першого ґрунтовнішою викладу, широким використанням архівних джерел, партійної преси та спогадів учасників тогочасних подій. На великому фактичному матеріалі розкрито багатогранну організаторську, політичну та ідеологічну роботу Луганської більшовицької організації, яка в 1905—1907 рр. стала провідною силою більшовиків Донбасу.

Після лютевого політичного страйку вплив більшовиків у Луганську швидко зростав. Цьому сприяли встановлення зв'язку з газетою «Вперед», приїзд Е. В. Лугановського, В. І. Нанейшвілі, С. Д. Вульфсона та інших товаришів, оформлення Луганської організації на принципах більшовизму. З весни 1905 р. Луганський комітет почав видавати листівки, поширювати більшовицьку літературу, зокрема твори В. І. Леніна, проводив нелегальні масовки, керував страйковим рухом. Сили більшовиків міцніли. Було утворено кілька районних партійних організацій. Керуючись рішеннями III з'їзду партії, Луганський комітет готував маси до активної участі в революції. Поєднуючи нелегальні та легальні форми роботи, більшовики Луганщини домоглися утворення під своїм керівництвом кількох професійних спілок, видавали деякий час легальну газету «Донецкий колокол», завоювали перемогу на виборах робітничого депутата до II Державної думи.

З книги видно, що в зміцненні Луганської організації велику роль відіграла допомога В. І. Леніна і ЦК РСДРП. З їх ініціативи в Луганськ, крім Е. В. Лугановського, були направлені Л. Л. Шкловський, М. К. Владимиров, І. І. Шварц, І. І. Ставський, О. В. Медведев, К. М. Самойлова, Д. І. Лещенко та інші працівники. Велике значення також мало листування організації з В. І. Леніним та Н. К. Крупською.

Автори переконливо показали, як поступово зміцнюючись, Луганський комітет у своїй діяльності виїшов за межі міста. За його участю було утворене і

¹⁹ Третий съезд РСДРП, М., 1955, стор. 222—224.

працювало близько двох місяців Бюро Рудничного союзу РСДРП, яке об'єднало кілька більшовицьких груп Донбасу. В 1906 р. луганські більшовики встановили зв'язок з Вузловим комітетом РСДРП Катерининської залізниці. Представники Луганської організації брали участь у роботі партійних з'їздів. Так К. Є. Ворошилов був делегатом IV і V з'їздів, а К. М. Самойлова — V з'їзду РСДРП.

У книзі висвітлюється також діяльність соціал-демократичних організацій Слов'янського повіту та інших районів Донбасу, в тому числі більшовицьких груп, що входили до складу об'єднаних організацій.

Але, на жаль, і в другому розділі зв'язки, з якими погодитись не можна. Так, наприклад, автори безпідставно характеризують Луганську Раду робітничих депутатів як цілком оформлений постійний орган (стор. 58). Проте насправді вона являла собою періодичне зібрання депутатів паровозобудівного та патронного заводів, не маючи свого постійного керівного органу та чітко визначених функцій.

Немає підстав і для категоричної заяви про те, що делегати Луганської організації на IV конференції Донецького союзу (грудень 1905 р.) займали послідовно більшовицьку позицію (стор. 59). Про це можна лише гадати, а не говорити з певністю, оскільки на той час більшовики Луганська об'єдналися з меншовиками в одну організацію, і до складу комітету поїхав з більшовиками входили В. Н. Крохмаль (Загорський) та інші меншовики²⁰. Етже делегати на конференцію також була об'єднаною. З протоколів конференції видно, що меншовицькі за змістом резолюції про Ради робітничих депутатів та робітничий з'їзд були прийняті одностайно, а при голосуванні резолюцій про профспілку та з організаційних питань 2—3 делегати проголосували проти при 1—2, що тримались, але невідомо, хто були ці делегати²¹.

Посилаючись на спогади Л. Л. Шкловського, автори вказують, що протягом квітня—грудня 1905 р. в Луганську було створено бойову дружину, придбано брону, відбувались військові навчання (дружинників (стор. 60). Але Л. Л. Шкловський зазначає, що заходи по підготовці бойового повстання почали проводити з другої половини грудня (стор. 141—142). Міжучасні події в часі, автори замовчують недооцінку збройного повстання, яка гала місце серед керівників Луганської організації. Про це говорить той факт, що осени 1905 р. Луганський комітет, перецінюючи роль мирних страйків як засобу боротьби проти царизму, в своїх листів-

ках не закликав трудящих до збройного повстання (стор. 104—108) і робітники Луганська не брали участі в грудневому збройному повстанні. Керівники Ради і Луганської організації РСДРП в цей час втягнули робітників у марні переговори з міською думою, відвернувши їх увагу від збройного повстання. Це видно з спогадів Л. Л. Шкловського, вміщених у додатку до книги (стор. 108—109; 141—142).

В додатку до книги, за винятком передруку 4 кореспонденцій з газети «Донецкий колокол», вміщено документи і спогади, які вже публікувались. Додаток можна б доповнити кількома цікавими й потрібними для з'ясування теми листами, що зберігаються у фондах газет «Вперед» і «Пролетарий» та особливого відділу департаменту поліції. Бажано б включити в додаток усі листівки Гірничого комітету, що дало б змогу читачеві самому розібратися в його політичному напрямку. Авторам слід було вмістити витяг з автобіографічної довідки К. Є. Ворошилова, надрукованої в збірнику «К. Є. Ворошилов и луганский пролетариат в 1900—1918 гг.» Тоді б слідом за наведеною цитатою (стор. 36) про вступ К. Є. Ворошилова у партію наприкінці 1903 р. читач зміг би дізнатися, як він характеризує Луганську організацію періоду 1903—1904 рр. Варто було вмістити у додатку звіт губернського соціал-демократичного передвиборного комітету про виборчу кампанію до II Державної думи в Катеринославській губернії (звіт надруковано в № 8 журналу «Красная летопись» за 1923 р.).

Є в книзі й дрібні неточності, невдало відредаговані місця. Наприклад, на стор. 29 автори пишуть, що «Союзи боротьби» в Києві й Катеринославі виникли в 1897—1898 рр., а насправді це відбулося 1897 р. На цій же сторінці, розповідаючи про поширення листівок Донського комітету у вересні 1898 р., автори безпідставно ототожнюють Донський комітет з Ростовським²². Нема підстав вважати В. А. Шелгунова й Г. І. Петровського агентами газети «Искра», а роль полтавської групи сприяння «Искре» зводити до розподілу нелегальної літератури (стор. 32). Чимало прізвищ у книзі подається без ініціалів, хоч автори легко могли встановити їх. Через неуважність видавництва на стор. 68 посилання на спогади про В. І. Леніна включено в текст. Вийшло, ніби ці спогади поширювались серед селян на Луганщині влітку 1906 р.

Тільки всебічне вивчення документів, ретельна перевірка й ґрунтовний аналіз їх, урахування всіх фактів і подій, труднощів і помилок, а також заходів, ужитих до їх подолання, можуть забезпечити історико-партійній праці високий науковий рівень.

²² «Український історичний журнал», 1965, № 1, стор. 19.

²⁰ Высший подъем революции 1905—1907 гг. Ноябрь—декабрь 1905 г., ч. III, н. 1, М., 1956, стор. 102.

²¹ Газ. «Партийные известия», № 1, 7 лютого 1906 р.

**Ю. Г. ГОШКО. ГРОМАДСЬКИЙ ПОБУТ
РОБІТНИКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
(1920—1939 рр.),
вид-во «Наукова думка», К., 1967, 202 с.**

Монографія Ю. Г. Гошка — перше дослідження, спеціально присвячене питанням громадського побуту робітників на загарбаних буржуазно-поміщицькою Польшею західноукраїнських землях.

Монографія відкривається розділом про соціальне та побутове становище робітничого класу Західної України в 1920—1939 рр. Добре показано процес формування робітничого класу, розкрито жакливу картину життя і праці робітників. Розглядаючи бюджет робітничих сімей, автор переконливо викриває фальшивість польської буржуазної статистики, яка шляхом виведення середніх цифр намагалася створити ілюзію процвітання робітничого класу. Тяжке економічне становище трудящих мас посилювалося політичним безправ'ям. Робітники й селяни були позбавлені навіть елементарних свобод. Польська буржуазія проводила на західноукраїнських землях колонізаторську політику, вперто виступала проти прагнень українців до воз'єднання зі своїми братами на сході, використовуючи з цією метою українських буржуазних націоналістів, запеклих ворогів українського народу.

У розділі про громадські організації автор розкриває складні умови консолідації робітничого класу. На великому фактичному матеріалі простежуються виступи комуністів Західної України за кількісне та якісне зростання профспілок і поліпшення їх організаційної роботи, боротьба проти українських буржуазних націоналістів, що намагалися створити профспілкові організації за національними ознаками.

Розділ про культурно-освітню роботу масових робітничих організацій характеризує діяльність профспілок, робітничих культурно-освітніх організацій на чолі з комуністами по вихованню у робітників почуття пролетарської гідності та класової свідомості. Наводяться цікаві дані про героїчну боротьбу трудящих Західної України проти зростаючої небезпеки з боку фашизму, проти терору й реакції. Душею цього руху була Комуністична партія. Автор показує легальну й нелегальну організаційну, політичну та виховну роботу КПЗУ серед трудящих мас, зростання і зміцнення партійних рядів.

В розділі про страйкову боротьбу робітничого класу розкрито різні її форми. Детально простежується висхідна лінія страйків, як за кількістю, так і за організованістю, досліджено переростання економічних виступів у політичні. Показано, як під впливом промислових робітників розгорталась боротьба сільськогосподарського пролетаріату.

Автор досліджує форми взаємодопо-

моги та пролетарської підтримки серед західноукраїнських робітників та селян, їх зв'язки з пролетаріатом інших країн. Доводиться, що взаємодопомога стала вирішальною матеріальною базою для проведення економічної та політичної боротьби робітничого класу Західної України, що вона була результатом титанічної роботи КПЗУ, МОПРу та інших прогресивних громадських організацій по вихованню трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму.

У книзі висвітлюється боротьба трудящих за демократизацію буржуазних установ і системи соціального забезпечення. Цікавим є матеріал про те, як в умовах реакції, фашизації країни трудящі використовували найменші можливості, щоб відстояти свої права.

Окремий розділ присвячується робітничим організаціям у період наступу реакції. Велика кількість фактів і матеріалів розкриває роль КПЗУ у вихованні кадрів (конспірація, боротьба проти провокацій і т. д.), підтримку широкими масами трудящих політичної лінії комуністів, пролетарське єднання українських і польських робітників у часи найжорстокішої реакції. Автор наводить чимало документів, що свідчать про мужність і стійкість комуністів у катівнях польської політичної поліції, згадує їх полум'яні промови на судових процесах. Навіть у тяжких умовах ув'язнення комуністи створювали законспіровані партійні організації, або, як їх називали, «тюремні комуні», підвищували політичну грамотність революціонерів, навчали ремеслу тих з них, хто не мав спеціальності.

Великий інтерес становить останній розділ, що характеризує традиції, свята й обряди робітничого класу Західної України в умовах буржуазно-поміщицького панування. Автор зупиняється на виробленні й утвердженні прогресивних громадських традицій, що сприяли усвідомленню робітниками високої історичної місії пролетаріату, мобілізували маси на боротьбу за соціальне і національне визволення.

Книга Ю. Г. Гошка не позбавлена деяких недоліків. Слід було б повніше висвітлити вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції, існування Країн Рад на революційну боротьбу трудящих Західної України проти соціального та національного гніту, за встановлення Радянської влади і воз'єднання з УРСР. Якщо з матеріалу книги добре видно труднощі, перешкоди і складні умови, у яких працювала КПЗУ, то про допущені нею помилки говориться лише в загальних фразах. Варто було навести більше фактів, які б розкрили в усій повноті зрадницьку політику українських буржуазних націоналістів щодо інтересів українського народу. Автор недостатньо піддав критиці польську буржуазну літературу, яка фальсифікованому вигляді показувала б

ротьбу трудящих мас. Фактичний матеріал не в кожному розділі книги знайшов достатне узагальнення. Варто було б ширше висвітлити вплив громадського побуту на сімейний, повніше використати етнографічний матеріал. Книга, звичайно, виграла б, якби була ілюстрована.

Незважаючи на зазначені недоліки, монографія Ю. Г. Гошко заслуговує позитивної оцінки. Автор вперше ввів у науковий обіг важливі документальні дані про громадський побут робітників Західної України і зробив цінний вклад в історико-етнографічне дослідження робітничого класу нашої Батьківщини.

К. Г. ГУСЛИСТИЙ, М. П. ПРИХОДЬКО

* * *

За останні роки українська радянська історіографія збагатилася великими монографічними дослідженнями з історії визвольного руху трудящих західноукраїнських земель. Рецензована книга відрізняється від інших тим, що в ній дана проблема вперше розглядається в історико-етнографічному плані. А, як вказував Ф. Енгельс, лише вивчення і знання побуту та життя робітників дає можливість міцного обґрунтування соціалістичних теорій¹.

Ю. Г. Гошко створив працю на основі великого опублікованого й архівного матеріалу, спогадів сучасників, тогочасної преси, а також власного досвіду революціонера-підпільника. Наводячи дані про кількісний та якісний склад робітничого класу, автор монографії показує жахливі умови праці та побуту пролетарів, становище яких особливо погіршувалося в роки кризи.

Як доведено у книзі, нестерпна експлуатація, тяжкі умови життя, політичне безправ'я трудящих піднімали робітничий клас на боротьбу за соціальне й національне визволення. Очолювала цей рух Компартия Західної України, яка дедалі більше завойовувала керівну роль у масових організаціях трудящих. Автор підкреслює, що консолідація робітничого класу Західної України проходила в дуже складних умовах: тут поряд з революційними організаціями існували і соціал-демократичні, буржуазні та реакційні, а також середньовічні форми об'єднання ремісників — цехи. Основну увагу Ю. Г. Гошко приділяє аналізу діяльності профспілок як найбільш масової й бойової організації робітничого класу. Він показує боротьбу комуністів за революціонізацію профспілок, за визволення їх від впливу різних реакційних та угодовських партій, націоналістів і робітничої аристократії.

Після аналізу діяльності профспілок логічно йде розділ, присвячений культурно-освітнім завданням масових робітни-

чих організацій. Автор показує, як здійснювалась ліквідація неписьменності робітників, підготовка кадрів пропагандистів і агітаторів для культосвітньої роботи серед трудящих, як поширювалась марксистська література.

Дуже цінним у монографії є дослідження процесу виховання у західноукраїнських робітників рис пролетарської моралі. Автор простежує, як під впливом очолюваних комуністами громадських організацій у них формувалися такі якості, як почуття колективізму, відданість робітничій справі, готовність заради неї на самопожертви, ненависть і зневага до експлуататорів і зрадників робітничого класу, інтернаціоналізм, атеїзм.

Розглядаючи форми страйкової боротьби робітничого класу, Ю. Г. Гошко дає класифікацію страйків: спрямовані проти власників, виступи солідарності, протесту і, нарешті, генеральні (загальні). При цьому основну увагу автор звертає на недостатньо висвітлене в літературі питання — про тактику підготовки і проведення страйків. Ця ж особливість виявляється і при дослідженні таких форм боротьби, як переговори представників профспілок з капіталістами, укладання колективних договорів.

Позитивно оцінюючи матеріал про взаємодопомогу та підтримку в політичній боротьбі й громадському житті робітничого класу, слід відзначити недоцільність його виділення в окремий розділ. Адже це питання стосується проблеми формування пролетарської моралі.

Оригінальним є розділ про робітничі організації в умовах наступу реакції, хоч сама назва не є оригінальною і не зовсім відповідає змістові частини. Йдеться про боротьбу з провокаціями та поведінку комуністів і революціонерів під час численних судових процесів, про побут так званих «тюремних комун». Джерелом для висвітлення цих питань, досі не досліджених ніким з істориків, є спогади підпільників.

Вище говорилося про певні недоліки праці з точки зору її структури. Книга також містить деякі спірні положення. Наприклад, навряд чи можна погодитися з тим, що тільки в 30-х роках стали приділяти увагу створенню робітничих спортивних товариств (стор. 102), що примусові арбітражі почали застосовуватись тільки в 1934 р. (стор. 160), що основною причиною обрання до сейму в 1922 р. лише двох депутатів-комуністів був арешт керівників «Союзу пролетаріату міст і сіл» (стор. 181). При переліку відомих діячів часто замість прізвищ подаються псевдоніми (стор. 123), іноді допускаються помилки в написанні власних імен, назв населених пунктів (стор. 151).

Загалом же треба підкреслити, що Ю. Г. Гошко провів велику роботу і створив цінне наукове дослідження.

Є. М. ГАЛУШКО

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2, стор. 228.

Р. А. КИРЕЕВА. В. О. КЛЮЧЕВСКИЙ
КАК ИСТОРИК РУССКОЙ
ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ,
изд-во «Наука», М., 1966, 232 с.

Книга Р. О. Кіреєвої є оригінальним дослідженням однієї з важливих сторін діяльності відомого російського буржуазного історика. Вона складається з вступу й 4-х розділів: «Реконструкція курсу В. Й. Ключевського з російської історіографії», «Давньоруська історіографія», «Російська історіографія XVIII століття» й «Російська історіографія XIX століття».

По частині курсу, що зберігся, — історіографії XVIII ст. — і окремих, розрізних матеріалах Кіреєва відновлює весь курс із значним ступенем вірогідності.

В II розділі монографії — «Давньоруська історіографія» — автор підкреслює, що вчений одним з перших зробив спробу розглянути історичні пам'ятки «з історіографічної точки зору». Заслуговує зокрема уваги висновок Кіреєвої про те, що «у вивченні періоду «панування літопису» Ключевським було зроблено лише перші намітки, дано тільки вибірково характеристику деяких зведень, указано уривчасті факти, не пов'язані між собою єдиним викладом. Очевидно, Ключевський не ставив перед собою завдання вичерпати всю тему» (стор. 58—59).

Однак навряд чи точним є твердження автора, що аналіз конкретних літописів (Галицько-Волинського, Тверського, Воскресенського й Никоновського) характеризується деякою однобічністю «історіографічного підходу» Ключевського до них (стор. 59). Взагалі вчений, розглядаючи літописи, не зупинявся на питанні про класові відносини у феодальному суспільстві.

Велике місце в книзі відведено зокрема підрозділу «Історіографія Смутних часів». Автор правильно підкреслює, що Ключевським «було зроблено по суті першу спробу осмислити й проаналізувати з історіографічних позицій історичні праці, написані сучасниками селянської війни та іноземної інтервенції початку XVII ст.» (стор. 80).

Кіреєва твердить, що «Временник» дяка І. Тимофеева до Ключевського не вивчався з історіографічної точки зору. Цю правильну думку треба було б детальніше обґрунтувати, пославшись на працю «Відзив про дослідження С. Ф. Платонова «Давньоруські сказання й повісті про Смутні часи XVII ст. як історичне джерело». В цій праці Ключевський відзначав, що «...дяк Тимофеев на початку царювання Михайла складає Временник; проте це зовсім не временник старого літописного складу, а скоріше історико-політичний трактат: складач його більше розмірковує, ніж розповідає про те, що сталося»¹. До речі, це дослідження вченого джерело-

знавчого характеру, багате й на глибокі історіографічні думки, автор майже не використав у своїй книзі.

На широкому фоні історії історичної науки викладено III розділ монографії — «Російська історіографія XVIII століття». Тут висвітлюється те нове, що вніс Ключевський у розробку цього питання. Кіреєва зокрема показала, що вчений приділив велику увагу А. І. Манкієву і його «Ядру Російської історії» — визначній історичній праці початку XVIII ст. Аналізуючи творчий доробок В. М. Татищева, Ключевський, як відзначає автор, підкреслював методологічне значення його «Історії» (стор. 98) й високо оцінював видавничу діяльність цього вченого. Тут доцільно було б зазначити, що історичні пам'ятки публікувалися Татищевим примітивно. Це пояснюється тим, що у XVIII ст. ще не існувало спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін — археографії й палеографії.

В рецензованій книзі переконливо показано, що Ключевський на відміну від С. М. Соловйова не вважав А. Л. Шлеєра основоположником вітчизняної історичної науки. Він відзначав великий вплив російської історіографії другої половини XVIII ст. на цього історика й різко критикував його як ученого.

На основі ретельного дослідження матеріалу Кіреєва зробила цілком обґрунтований висновок, що «Ключевський зумів сказати нове слово й розширити уявлення сучасної йому науки як про окремих істориків минулого, так і про особливості розвитку науки в той період» (стор. 148).

Великою заслугою автора рецензованої книги є відтворення (переважно за архівними джерелами) частини курсу Ключевського, присвяченого вітчизняній історіографії XIX ст. (IV розділ монографії). Простеживши еволюцію поглядів вченого, дослідниця встановила, що коди в 70-х роках XIX ст. він визнавав періодизацію історії за роками правління царів, то в 90-х роках засновував її на визначних історичних явищах (Велика французька революція, скасування кріпосного права в Росії).

Велике місце в монографії відведено критиці Ключевським М. П. Погодіна. При цьому підкреслено, що вчений не дав оцінки класовій й політичній спрямованості творів цього історика.

Кіреєва справедливо вважає, що Ключевський уперше поставив питання про історіографічне значення творів О. С. Пушкіна. Це свідчить про його спробу розширити рамки історіографії.

Як правильно відзначено в книзі, Ключевський, говорячи про відсутність узагальнюючих капітальних праць, відмову від постановки вузлових проблем і вивчення дрібних тем, помічав «окремі сторони кризи буржуазної історичної науки, що почалася...» (стор. 197).

Кіреєва глибоко дослідила питання про ігнорування Ключевським, як і іншими

¹ В. О. Ключевский. Соч., т. VII, М., 1959, стор. 443—444.

дворянсько-буржуазними істориками, революційно-демократичного напрямку в російській історіографії. Вона відзначила, що вчений, розглядаючи історіографію другої половини XIX ст., навіть не назвав таких прогресивних істориків, як О. П. Шапов, В. І. Семеvський, М. О. Рожков, незважаючи на те, що в різні часи написав рецензії на їхні праці.

Поряд із значними позитивними якостями в рецензованій монографії зустрічаються окремі недоліки й неточності. Двічі, наприклад, говориться, що «Записки з російської історії» редагувалися Катериною II (стор. 132, 134). Одну й ту ж цитату наведено 2 рази (стор. 147 й 223). Є й інші цитати, які повторюються.

В деяких місцях книги автор, наводячи уривки з документів, посилається на архіви, хоч ці документи були вже опубліковані. Наприклад, цитата про російських царів на стор. 221 є в II томі Нарисів історії історичної науки в СРСР². Однак автор не дає посилання на цю книгу.

² Очерки истории исторической науки в СССР, т. II, М., 1960, стор. 147.

Не можна погодитися з твердженням Кіреєвої про те, що Ключевський часто давав історичним явищам ідеалістичне пояснення (стор. 225). Він усі історичні явища трактував з ідеалістичних позицій.

Перелічуючи курси лекцій та дослідження з вітчизняної історіографії (стор. 4), Кіреєва називає «Курс лекцій з російської історіографії», ч. 1—2 В. І. Астахова (Харків, 1959—1962). Але у 1965 р. побачила світ книга цього автора під тією ж назвою, в якій він врахував численні критичні зауваження, висловлені по раніше опублікованому курсу³. В рецензованій книзі не названо також працю В. Г. Мірзоева «Історіографія Сибіру. 1-а половина XIX століття» (Кемерово, 1965).

В монографії зустрічаються й деякі неточності. Наприклад, ініціали Пештича не С. П., а С. Л. (стор. 4—5, 229).

Однак перелічені недоліки не знижують високого наукового рівня дослідження Кіреєвої. Книга, безсумнівно, являє собою помітний вклад у літературу з історіографії.

³ В. И. Астахов. Курс лекций по русской историографии, Харьков, 1965, стор. 3.

О. А. ГЕЛЬФМАН

*ДОРОГОЙ ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ.
ЭКСКУРСИИ ПО СРЕДНЕВЕКОВОМУ
КРЫМУ,
вид-во «Крим», Сімферополь, 1966, с. 192.*

У Криму, цьому справжньому історико-археологічному заповіднику, безліч найрізноманітніших пам'яток давнини. Однак протягом останніх років про них не написано жодної книги, яка б просто і доступно розповіла мільйонам людей про далеке минуле цього району нашої країни. Щоправда, 1964 р. видавництво «Наука» випустило книгу А. Л. Якобсона «Средневековый Крым», але вона не розрахована на масового читача.

Отже, заслуговує схвалення ініціатива групи кримських істориків та археологів створити серію науково-популярних книг, присвячених історії Криму — від первісного суспільства до наших днів. Науковці мають намір з урахуванням найновіших досліджень популярно викласти найважливіші факти історії півострова й познайомити читача з найбільш цікавими пам'ятками давнини. Перша книжка цієї серії присвячена кримському середньовіччю. Її підготували на громадських засадах медієвісти В. П. Бабенчиков, Є. В. Веймарн, Т. М. Висоцька, В. К. Гарагуля, О. І. Дюбровський, М. Г. Кустова, С. А. Секиринський, М. А. Фронджуло. Книга складається із вступу й дев'яти окремих розділів-нарисів.

Перший розділ книги знайомить читача

з історією Криму в III—V ст. н. е., з часом, коли суди вторглися готи і гунни. В той період півострів був об'єктом збройних сутичок між старожилами — нащадками скіфів і таврів — та племенами чужинців, які зруйнували й спалили чимало стародавніх поселень.

Значне місце відведено цікавій проблемі походження кримських готів, перша згадка про яких збереглася ще в пізніх античних джерелах IV ст. н. е.

Автори переконали доводять: «Чистота походження цих чужинців по прямій лінії від древніх германців більш ніж сумнівна, а відомості про них, які дійшли до нашого часу, суперечливі» (стор. 11). Незважаючи на тривалі пошуки вітчизняних та зарубіжних учених, «ні в археологічних пам'ятках, ні в антропологічному матеріалі Північного Причорномор'я поки що не вдалося знайти хоча б будь-які речові сліди готів-германців» (стор. 12). Численні вироби так званого поліхромного звірного стилю, виявлені в похованнях Керченського півострова й степового Криму, є не готськими, а сармато-аланськими, що доведено тепер з абсолютною точністю (стор. 13).

На жаль, у розділі є деякі неточності. Так, говорячи про асиміляцію готів під час їх пересування на південь від Балтійського моря до Північного Причорномор'я, абригенами місцевостей, що їх проходили готи, автори називають явно зайшли племена скіфів, сарматів і аланів, але забувають про слов'ян, які були колишніми

життями Північного й Середнього Подніпров'я та Подоння.

Наступний розділ присвячено історії середньовічного Херсона. Автори вдало змалювали зовнішній вигляд міста, багато уваги приділили особливостям його архітектури. На основі аналізу писемних і епіграфічних пам'яток та даних археологічних розкопок детально й цікаво розказано про політичну, воєнну й економічну історію Херсонеса, про його взаємовідносини з Візантією, хазарами й Руссю, показано місце міста в складному переплетенні тогочасних подій. Наприкінці розділу дуже образно і детально змалювано життя пізнього Херсонеса — від культури до економіки — та поступовий занепад міста внаслідок набігів кочових племен.

А. К. МАРТЫНЕНКО. РУССКО-БОЛГАРСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В 1894—1902 гг.,

изд-во Киевского университета, К., 1967, 295 с.

Про віковічне братерство російського і болгарського народів, їх традиційну дружбу написано вже чимало наукових праць та художніх творів. Велику увагу відносинам між цими двома країнами приділяють й історики. Серед видань останнього часу слід відзначити рецензовану книгу — частину ґрунтовного дослідження з історії російсько-болгарських відносин у 1894—1917 рр., над яким автор працює вже багато років. Цікаві статті, історіографічні розвідки та інші публікації А. К. Мартиненка з цієї проблеми протягом останнього десятиріччя з'явилися в радянській та болгарській історичній пресі.

Комплекс питань, досліджуваних автором, висуває перед істориком ряд нелегких і відповідальних завдань, від розв'язання яких залежить розкриття справжнього змісту подій, явищ та позицій окремих історичних осіб. На перший погляд, відрізок часу 1894—1902 рр. не становить якогось закінченого періоду в історії російсько-болгарських відносин, проте докладніше знайомство з подіями дає підставу вважати його левною віхою в розвитку зв'язків між Росією і Болгарією. Справа в тому, що в попередній період (1886—1895 рр.) взаємини між офіційальною Росією та болгарським урядом різко погіршились. Понад дев'ять років, починаючи з 20 листопада 1886 р., коли російські представники покинули Софію, доручивши від імені уряду ведення справ російських підданих у Болгарії німецькому консулу в цій країні, дипломатичні зв'язки між двома державами були перервані. В час, досліджуваний автором, відносини між ними після розриву налагодились і дедалі поліпшувались. Це знайшло своє відобра-

Найцікавіші розділи книги ті, що присвячені середньовічній Таврії та італійським колоніям у Криму. Решту розділів книги присвячено історії окремих держав і місцевостей Криму в епоху середньовіччя.

Незначні, дрібні помилки, що є в книзі, аж ніяк не применшують значення нарисів, написаних дуже цікаво, дохідливо й кваліфіковано.

Слід сказати й про гарне оформлення книги. Суперобкладинку, форзаці, ілюстрації художниці Н. Г. Чайка виконала з великою любов'ю, і вони точно відтворюють колорит кримського середньовіччя.

К. К. КОГОНАШВІЛІ

ження в підписанні російсько-болгарської таємної воєнної конвенції 1902 р.

Джерельна база дослідження А. К. Мартиненка дуже широка і різноманітна. Автор використав документальні матеріали десяти радянських та болгарських архівів, опубліковані джерела, мемуарну літературу, російську й болгарську пресу тощо. Більшість архівного матеріалу вводиться в науковий обіг уперше.

Позитивною рисою монографії є те, що автор переглядає деякі неправильні твердження істориків у даному питанні і переконливо доводить свою точку зору, аргументуючи її документами архівних фондів. Так, він пише: «В радянській історичній науці у свій час існувало намагання невинувато згустити темні тони в російсько-болгарських відносинах періоду розриву, що знайшло свій вияв в опублікуванні тенденційно підібраної документальної публікації «Авантюри російського царизму в Болгарії» (стор. 20). Тут не йдеться про обілення політики російського царизму на Балканах, однак слід заперечити проти висновків тих авторів, які на основі вищезгаданої публікації твердять про безумовно вороже ставлення до Болгарії та болгарського народу в цей період не тільки з боку Олександра III і російського уряду, але й російського народу. Безперечно, в царських архівних матеріалах, мемуарах сановників, пресі того часу можна знайти факти, які свідчать про втручання царської дипломатії у внутрішні справи Болгарії. Проте ретельне зіставлення документів і фактів приводить автора до висновку, що при всій своїй реакційності російський царизм навіть у висвітлюваний період боровся не проти Болгарії, а проти австрійського ставлення на болгарському престолі Фердинанда й уряду Стамболова, які намагались перетворити країну в оплот Австро-Угорщини та германізму на Балканах. Навіть ряд незаперечних фактів, А. К. Мартиненко доводить, що в історичній літературі російсько-болгарські відно-

сини періоду дипломатичного розриву розглядаються головним чином у зовнішньополітичному аспекті. Це й призводить до прикрих помилок, про які говорилося вище. Але весь комплекс відносин дає підстави твердити, «що і в цей період ставлення російського народу до болгарського, як і болгарського до російського, не знало серйозних змін, а залишилось дружнім, як народу-визволителя до визволеного народу» (стор. 22—23).

У рецензованій праці не ставиться завдання дослідити революційні зв'язки й культурні взаємини між двома країнами, бо ця тема потребує спеціального вивчення, але через усю книгу червоною ниткою проходить теза про те, що міцна дружба між російським і болгарським народами, яка склалася історично і стала традиційною, завжди позначалася на офіціальних відносинах між Росією і Болгарією, навіть у той період, коли дипломатія здійснювала політику експлуаторських класів і провадилась в глибокій таємниці від народів. Як підкреслює автор, традицію дружніх міждержавних відносин не наслідились порушити навіть антинародні уряди Росії та Болгарії на зорі епохи імперіалізму.

В книзі висвітлено питання російсько-болгарських економічних зв'язків до і після примирення між двома країнами. Автор проаналізував причини досить обмеженого характеру згаданих зв'язків наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Він пояснює це економічною відсталістю Росії, якій надзвичайно важко було конкурувати в Болгарії з іноземним капіталом, що за час розриву дипломатичних відносин між двома країнами, не зустрічаючи перешкод, зміцнив свої позиції. Не можна не погодитись з автором і в тому, що іншою серйозною причиною слабості російсько-болгарських економічних зв'язків була також пасивність певної частини російських капіталістів і торговців. Проте навряд чи вірною є теза про психологічну невідготовленість російських дипломатів у той час до боротьби за економічні позиції в Болгарії. Вони, мовляв, були заздалегідь упевнені, що зазнають поразки у цій боротьбі, пише автор (стор. 109). Досить цікаве твердження А. К. Мартиненка, що російський царизм у ті роки хотів руками французького союзника, сильнішого у фінансовому відношенні, чинити опір австро-німецькому економічному засиллю в Болгарії. Але такий висновок потребує додаткової аргументації.

Важливі факти, наведені в монографії, свідчать про те, як навіть під час ворожих відносин між царським урядом та князем болгарським Фердинандом Кобургським і його клікою у 1866—1895 рр. Росія була для братнього народу місцем, де небагата частина болгарської молоді мала можливість здобути освіту на порівняно пільгових умовах. У період розриву дипломатичних відносин болгарські юнаки й дівчата навчалися в багатьох учбових закладах різних міст Росії і України.

Розкриваючи причини, чому в роки розриву з Болгарією царський уряд прихильно ставився до болгарської молоді, яка приїздила вчитися до Росії, автор має рацію, коли шукає їх передусім у традиціях російської доброзичливої політики щодо Болгарії, в симпатіях до її народу значної частини російської громадськості. Царизм, готуючи кадрів інтелігенції балканських країн, намагався таким шляхом закріпити свій вплив у них.

Досить ґрунтовно і в цілому вірно в монографії висвітлені складні моменти, що позначались на розвитку російсько-болгарських взаємин: повернення на батьківщину болгарських офіцерів-емігрантів, які свого часу виступали проти Фердинанда і змушені були виїхати до Росії; церковне питання і загальнонародна боротьба проти релігійного та національного іноземного гніту, македонське питання — вузол міжнародних суперечностей на Балканах. У книзі показано, що, йдучи на зближення з Росією, болгарський уряд вбачав реальну вигоду від цього у можливості з її допомогою задовольнити домагання болгарської буржуазії на Македонію під прапором відновлення Сан-Стефанської Болгарії.

Як позитивну рису монографії слід відзначити її мову, стиль викладу. А. М. Мартиненко, конкретний в оцінці історичних подій та діячів, дотримується чіткості у визначеннях. Проте деякі з них потребують, на нашу думку, уточнення. Як відомо, Фердинанд Саксен-Кобург-Готський був німецьким агентом на болгарському престолі і пізніше сам заявляв, що він чесно виконав свій обов'язок перед німецькою расою. На сторінках рецензованої книги трапляються суперечливі оцінки цієї особи: то його названо «австро-англійським ставлеником на болгарському престолі» (стор. 9), то «австро-німецьким ставлеником», який «душею і тілом відданий своїм віденським та берлінським покровителям» (стор. 287). Хронологічні рамки у заголовку книги визначаються 1894—1902 рр., проте у першій частині є спеціальний розділ, де розповідається про події років дипломатичного розриву між Болгарією та Росією (1887—1893 рр.). Тому і в заголовку варто б вказати 1887 р. як початок дослідження.

Наукова цінність монографії зростає б, якби історіографічна її частина була значно ширшою, а праці буржуазних авторів, що в тій чи іншій мірі торкаються досліджуваної проблеми, схарактеризовані докладніше. Не уникнув автор і окремих повторень.

Проте зазначені вище недоліки і побажання щодо певних питань аж ніяк не впливають на позитивну оцінку книги. Праця А. К. Мартиненка є вагомим внеском в історіографію російсько-болгарських відносин.

*В. А. ЖЕБОКРИЦЬКАЯ, І. М. КУЛІНИЧ,
П. С. СОХАНЬ*

Хроніка та інформація

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА ТЕЗАМ ЦК КПРС «50 РОКІВ ВЕЛИКОЇ ЖОВТНЕВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ»

серпня 1967 р. відбулася наукова конференція, присвячена Тезам ЦК КПРС зокрів Великої Жовтневої соціалістично-революції». Її організувала Секція сушних наук Президії АН Української РСР. Роботі конференції взяли участь наді та викладачі вищих учбових за-в, зокрема Інституту історії партії КП України, Київського університету, і партійної школи при ЦК КП Ук-— економісти, історики, філософи, знавці тощо.

вступному слові член-кореспондент емії наук УРСР І. О. Гуржій під-вив, що Тези ЦК КПРС «50 років Ве-Жовтневої соціалістичної револю-— це визначний теоретичний і полі-й документ, який узагальнює досвід істичної партії й радянського наро-по будівництву нового суспільства. Гуржій зазначив, що Тези мають ве-значення і для розвитку суспільних Зрослі завдання комуністичного бу-цтва вимагають дальшого розвитку гичної думки, глибшого аналізу со-них явищ, наполегливої боротьби про-уржуазних і реформістських фальс-орів марксизму-ленізму. На всьому ' наголошується у Постанові Цент-ого Комітету КПРС «Про заходи по-лону розвитку суспільних наук та ценню їх ролі в комуністичному бу-цтві».

повідь старшого наукового співробіт-Інституту історії АН УРСР доктора чних наук П. К. Стояна була при-на значенню Тез ЦК КПРС «50 років :ої Жовтневої соціалістичної револю-ця розвитку історичної науки. Допо-азначив, що в них стисло виклада-горію становлення й розвитку соціа-ного суспільства в СРСР, сповнену кравіших прикладів безмежної від-гі нашого народу ідеям комунізму. ння радянських істориків полягає в щоб всебічно, науково обгрунтова-світлити героїчний шлях Країни Рад-років. Готуючись до славного юві-співробітники Інституту історії АН підготували ряд фундаментальних : «Перемога Великої Жовтневої со-тичної революції на Україні і вста-ня Радянської влади», «Історія Ук-

раїнської РСР», «Історія робітничого кла-су Української РСР», «Історія селянства Української РСР» та ін. Доповідач під-креслив, що Тези ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної револю-ції» й Постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному бу-дівництві» є важливими документами, які мають вирішальне значення для дальшо-го піднесення історичної науки.

Заступник директора Інституту економі-ки АН УРСР кандидат економічних наук П. Л. Багрій у своїй доповіді «Розквіт економіки України за роки Радянської влади» зупинився на величких досягнен-нях у галузі народного господарства в УРСР за післяжовтневий період і підкрес-лив, що в ювілейному році промисловісті республіки приблизно за тиждень вироб-ляє стільки продукції, скільки вона вироб-ляла за рік у 1913 р. Небаченими темпа-ми розвивається електроенергетика Радян-ської України, розгорнулося велике капі-тальне будівництво в металургії. УРСР має нині високорозвинуту багатогалузеву хімічну промисловість. Невпізнанно зміни-лося обличчя республіки за 50 років. На її карті з'являються дедалі нові міста. За роки Радянської влади їх виникло близь-ко 300.

Величезні успіхи, досягнуті українським народом, стали можливими завдяки непо-рушній дружбі й тісному братерському співробітництву з російським та іншими народами СРСР.

Завідуюча відділом Інституту філософії АН УРСР кандидат філософських наук Л. В. Сохань зробила доповідь про Ве-лику Жовтневу соціалістичну революцію й докорінні соціальні зміни на Україні, в якій зокрема підкреслювалося, що вся іс-торія будівництва соціалізму і комунізм в Радянському Союзі — це разом з тією історією формування нової людини з її ставленням до праці, суспільства, держа-ви. Розквіт особи при соціалізмі зумо-влюється широкими демократичними свободами. Комунізм — це дальший гігантський крок уперед у всебічному розвитку су-спільства й кожної особи зокрема.

Завідуючий відділом Інституту літерату-ри АН УРСР кандидат філологічних наук

І. О. Дзевєрін у доповіді «Ленінізм — науково-філософська основа соціалістичної естетики» на прикладах творчості окремих радянських письменників всебічно дослідив такі проблеми, як революція і художня творчість, марксизм і розвиток художньої думки, теорія та практика комунізму й світовий літературний процес і т. п.

Змістовною була доповідь завідуючого відділом Сектора держави і права АН УРСР, доктора історичних наук В. М. Терлецького, який відзначив, що в Тезах ЦК КПРС з марксистсько-ленінських позицій глибоко осмислено роль Радянської держави у будівництві соціалізму й кому-

нізму. Доповідач докладно зупинився на питаннях розвитку суверенної Української соціалістичної держави за роки Радянської влади.

В заключному слові І. О. Гуржій відзначив, що конференція була плідною. Творча діяльність наукових установ повинна визначатися Тезами й органічно пов'язуватися з проблемами, викладеними в них. Широке використання важливих теоретичних і політичних положень Тез допоможе підняти дослідження з історії, економіки, філософії, права та інших суспільних наук на вищій ідейно-теоретичній рівень.

П. А. ГОРІШНІЙ

ЮВІЛЕЙНА СЕСІЯ ВІДДІЛУ ЕКОНОМІКИ, ІСТОРІЇ, ФІЛОСОФІЇ ТА ПРАВА АН УРСР

6 жовтня 1967 р. відбулися ювілейні збори установ Відділу економіки, історії, філософії та права АН УРСР, присвячені 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. На урочисте засідання зібралися академіки і члени-кореспонденти АН УРСР, науковці установ Відділу, партійні та радянські працівники, викладачі суспільних наук вузів м. Києва, співробітники Української Радянської Енциклопедії, Центральної наукової бібліотеки АН УРСР та Державної історичної бібліотеки УРСР, представники громадських організацій.

Вступним словом «Головні напрями розвитку суспільних наук в АН УРСР» ювілейні збори відкрив академік-секретар Відділу член-кореспондент АН УРСР І. О. Гуржій. Перемога Великого Жовтня, сказав він, за своєю розмахом, історичним значенням і впливом на долю людства не має рівних собі у світовій історії. Соціалістична революція пробудила сковані протягом століть творчі сили народу і скерувала їх на широкий шлях переможного комуністичного будівництва. Лише в умовах Радянської влади суспільні науки одержали всі необхідні умови для свого зростання і, ґрунтуючись на теорії марксизму-ленінізму, перетворилися у важливий фактор і засіб економічного, політичного і культурного розвитку нашої країни. Вчені-суспільствознавці АН УРСР завжди були на передньому краї будівництва соціалізму і комунізму, втілюючи результати своїх наукових досліджень в економіку, державне і культурне будівництво. За 50 років Радянської влади працівники АН УРСР — економісти, філософи, історики, археологи і правознавці внесли великий вклад у розвиток не тільки вітчизняної, але й світової науки і культури. Праці наших інститутів відомі далеко за межами республіки, багато з них опубліковано в зарубіжних соціалістичних країнах, а також прогресивними видавництвами капіталістичних держав.

Далі І. О. Гуржій охарактеризував наукову діяльність установ Відділу, скеровану на розробку найважливіших проблем, безпосередньо пов'язаних з практикою комуністичного будівництва; дав всебічний аналіз діяльності інститутів економіки, історії, філософії, археології, Сектора держави і права АН УРСР.

Велику увагу доповідач приділив значенню для суспільних наук Тез ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», а також постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві»; визначив конкретні завдання установ Відділу у світлі цих партійних постанов, які в першу чергу полягають у розгортанні нових наукових напрямів, посиленні боротьби з антикомунізмом і проявами ревізійізму та національної обмеженості, в посиленні зв'язків наукової діяльності з практикою комуністичного будівництва, підвищенні ефективності наукових рекомендацій.

І. О. Гуржій доповів зборам, що установи Відділу успішно виконали взяті на себе соціалістичні зобов'язання до 50-річчя Великого Жовтня, і запевнив, що, натхненні піклуванням партії та уряду про розвиток суспільних наук, науковці ще активніше працюватимуть над дослідженням закономірностей розвитку суспільства, внесуть вагомий вклад у вітчизняну науку, в практику побудови комуністичного суспільства.

П. В. Коппін (директор інституту філософії АН УРСР) у доповіді «Основи етапи розвитку філософії на Україні за роки Радянської влади» указав, що радянська філософська думка розвивалася на основі ідей В. І. Леніна, а великий вождь виходив з принципу марксизму, вперше глибоко і всебічно проаналізував нову епоху, розкрив зміни капіталізму на його новому ступені, поклав початок теоретичному осмисленню практики будівництва со-

ціалістичного суспільства, звернув у своїх працях найсерйознішу увагу на процеси, що відбуваються в колоніальних і залежних країнах, пов'язав їх із завданнями соціалістичної революції, дав аналіз революції в природознавстві.

Доповідач торкнувся одного із складних і важливих питань історії радянської філософії. Мова йде про оцінку філософських дискусій кінця 20-х — початку 30-х років. Створені, як у країні взагалі, так і на Україні зокрема, філософські установи і кафедри, журнали провели величезну роботу по пропаганді марксистської лєнінської філософії. Після цих дискусій почався новий етап у розробці марксистської філософії, який по суті продовжується і до наших днів.

Після критичні антинаукові погляди щодо розвитку радянської філософської думки, П. В. Копнін зупинився на завданнях, які стоять перед радянською філософською наукою на даному етапі.

Заступник директора Інституту економіки АН УРСР М. С. Калита підкреслив, що Великий Жовтень відкрив широкі горизонти для розвитку економічної науки в країні, в тому числі і в Українській РСР. Тільки в 1926—1930 рр. в республіці створено близько десяти науково-дослідних інститутів з питань економіки. Видатною подією в розвитку економічної науки була організація у 1936 р. Інституту економіки АН УРСР, який став центром економічних досліджень.

Комуністична партія поставила перед економічною наукою величезні завдання, головним серед яких було наближення наукових досліджень до практики, до потреб комуністичного будівництва. Внаслідок цього значно розширився фронт досліджень, підвищилася їх якість і результативність. Тепер розробкою наукових проблем займається понад 100 науково-дослідних інститутів, лабораторій, 130 кафедр вузів, у яких працює близько 50 докторів і 1400 кандидатів наук.

Останнім часом українські вчені-економісти вийшли на передній рубіж економічної науки в країні. Так, розробки Інституту економіки АН УРСР та його відділень у Донецьку, Львові і Харкові в галузі оцінних показників роботи підприємств, методів формування і використання заощувальних фондів, ефективного переведення підприємств на нові умови роботи із застосуванням сітвових методів планування, економіко-правових та соціальних проблем економічної реформи одержали високу оцінку широкої наукової громадськості, центральних планових і господарських органів.

Доповідач відзначив, що завдання економічної науки полягають у необхідності дальшого піднесення економічної теорії, наукового передбачення багатьох економічних процесів, що випливають із здійснення нової економічної реформи, в методичній і практичній розробці її проблем, спрямованих на забезпечення підвищення ефек-

тивності всього суспільного виробництва.

У доповіді заступника директора Інституту історії АН УРСР П. П. Гудзенка було вказано, що Комуністична партія завжди надавала і надає великого значення історичній науці. Ще в роки громадянської війни, коли на фронтах точилися героїчні битви, В. І. Ленін піклувався про розвиток радянської науки, зокрема історії. Великий Ленін був не лише засновником і вождем нашої партії і держави, але й першим її істориком, дослідником-марксистом вітчизняної історії. В лєнінських працях вчені-суспільствознавці знаходять зразок марксистського дослідження розвитку економіки, культури і революційного руху на Україні.

У доповіді показано великий і складний шлях радянської історичної науки за минулі 50 років. У боротьбі проти буржуазної і буржуазно-націоналістичної історіографії завойовувала і зміцнювала свої позиції марксистсько-лєнінська історіографія на Україні, що завжди мала підтримку і допомогу від істориків-марксистів Радянської Росії. За допомогою Комуністичної партії було викрито наукову неспроможність та ідеологічну шкідливість грушевщини, яворщини, троцькістські і правоопортуністичні диверсії на історичному фронті і розчищено шлях для розвитку марксистсько-лєнінської історичної науки.

Доповідач говорив про значні досягнення істориків Радянської України, з яких вони приходять до славного 50-річчя, і про ті грандіозні завдання, що їх поставив перед історичною наукою XXIII з'їзд КПРС та Центральний Комітет КПРС у своїй постанові «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві. Велику допомогу історикам Радянського Союзу подав ЦК КПРС, опублікувавши Тези «50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції», що підводять головні соціально-економічні підсумки піввікрової боротьби радянського народу, узагальнюють велетенський досвід Комуністичної партії Радянського Союзу по керівництву будівництвом соціалістичного суспільства.

У доповіді заступника завідуючого Сектором держави і права АН УРСР Б. М. Бабія мова йшла про те, що з перемогою Великого Жовтня та встановленням Радянської влади на Україні почала створюватися на основі марксистсько-лєнінських методологічних принципів нова, радянська правова наука. На Україні вона розвивалася і розвивається як органічна складова частина правової науки всієї Радянської країни, широко використовуючи історичний досвід великого російського народу по будівництву першої в світі соціалістичної держави та дістаючи велику допомогу з боку Центрального Комітету Комуністичної партії. Молодія радянської правової науки на Україні доводилося рішуче перемогти ворожі державно-правові концепції буржуазно-націоналістичних елементів, які пропагували «народність україн-

ького права», його «відособленість від рава Росії», «безкласовість звичаєвого рава» тощо.

Перемога соціалізму в нашій країні відкрила небачено сприятливі умови для дальшого розвитку правової науки, яка, переорюючи труднощі і помилки, розширює фронт наукових досліджень, сприяла ідготовці численних кадрів працівників сержавного апарату та вчених-правознавців. У 1949 р. в складі Академії наук РСР створено Сектор держави і права к самостійну науково-дослідну установу а координаційний центр. Тепер в усіх правих наукових установах і вузах республіки працює понад 300 науковців і викладачів, серед них 26 докторів наук і професорів та 175 кандидатів наук і доцентів.

Великим стимулом піднесення і поліпшення науково-дослідної роботи в галузі равних наук стала постанова ЦК КПРС Про заходи по дальшому розвитку суцільних наук і підвищенню їх ролі в коуністичному будівництві».

До 50-річчя Великого Жовтня науковими працівниками Сектора держави і права АН УРСР в творчій співдружності з професорами та викладачами Харківського ридичного інституту, юридичних факультів Київського та Одеського держуніверситетів, Вищої партійної школи при ЦК П України підготовлено і видано ряд ажливих праць, присвячених актуальним роблемам науки і практики.

У доповіді заступника директора Інституту археології АН УРСР Ю. М. Зара урка а показано, що археологія з допо-

міжної дисципліни перетворилась в окрему історичну науку, з своєю теорією та специфічними методами дослідження стародавньої історії суцільства. Вирішальне значення в справі наукової перебудови археології в самостійну історичну науку мало засвоєння нею марксистсько-ленінського методу.

Успішний розвиток археологічної науки характеризується непинним кількісним та якісним зростанням науково-пізнавальних можливостей археологічних джерел. Важливі матеріали до вивчення стародавньої історії Української РСР було одержано внаслідок експедиційних досліджень, особливо на новобудовах республіки.

Внаслідок цих досягнень тепер пововому висвітлюються питання історії кам'яного віку, доби неоліту та бронзи, історія Скіфії та античних міст Північного Причорномор'я, раннього слов'янства та Київської Русі.

Благодотворний вплив на розвиток археологічних досліджень мало розширення співдружності археологів з представниками природничих та технічних наук. Успішна розробка важливіших питань стародавньої історії України знайшла відбиття в численних монографіях, наукових збірниках та публікаціях археологічних джерел. Підсумки досягнень археологічних досліджень у республіці підведено в тритомній колективній узагальнюючій праці археологів «Археологія Української РСР», робота над якою завершується в цьому ювілейному році.

О. В. МОЛОДЧИКОВ

ІСТОРИКИ ВУЗІВ УКРАЇНИ — СЛАВНОМУ 50-РІЧЧЮ УЖГОРОДСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Науковці історичного факультету Ужгородського університету відзначили славий ювілей Великого Жовтня новими усхами в навчально-виховній і науковій оботі. На факультеті була розроблена еціальна тематика дипломних та курсових робіт, присвячених перемозі Великого Жовтня. В курсових і дипломних роботах: «Комуністична партія на чолі з І. Леніним — організатор перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Велика Жовтнева соціалістична революція — початок епохи переходу від іпїталізму до соціалізму», «Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції і революційний рух Австрії в 1917—1923 рр.» тощо студенти показали керівну роль КПРС у підготовці і проведенні революції, вплив ідей Жовтня на долю одства, досягнення Країни Рад за 50 років, успіхи країн соціалістичного табору.

Велику увагу в ювілейному році кафедри історії СРСР та загальної історії приляли спецкурсам: «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції»

(проф. Я. А. Чубуков), «Історіографія Великої Жовтневої соціалістичної революції» (ст. викладач Н. І. Межберг), «Велика Жовтнева соціалістична революція і міжнародний робітничий рух в 1918—1924 рр.» (в. о. проф. Г. В. Марченко), «Велика Жовтнева соціалістична революція і Угорщина (1918—1967 рр.)» (в. о. доц. В. І. Олар).

Значну ідейно-виховну роботу проводять викладачі серед студентів факультету шляхом політінформацій, лекцій, зустрічей з учасниками революційних подій, громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Науковий доробок викладачів університету збагатився працями, що їх вони присвячують ювілею. Проф. І. Г. Шульга та доц. В. І. Ілько — співавтори «Історії селянства УРСР», т. І, яка щойно вийшла. Проф. І. Г. Шульга, доц. С. О. Міщенко, М. В. Троян та В. І. Ілько брали участь у написанні монографії «Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР», проф. Я. А. Чубуков — один з авторів багатотомної історії СРСР.

Викладачі факультету М. В. Троян, С. О. Міщенко, В. І. Ілько, В. В. Пальок та ін.— автори колективної праці «Закарпатська область», що готується до друку.

Останнім часом викладачі успішно захистили дисертації. Докторські дисертації захистили: професори Я. А. Чубуков — «Боротьба трудящих Киргизії за встановлення Радянської влади», та І. Г. Шульга — «Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII — першій половині XIX ст.». Протягом двох останніх років кандидатські дисертації захистили в. о. доц. В. І. Олаг та Г. В. Павленко. Кілька дисертацій рекомендовані до захисту.

Під керівництвом доц. М. В. Арсентьева на факультеті обладнано стенди-фотовиставки, присвячені перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції та досягненням радянського народу за 50 років. У фотоматеріалах представлено історію факультету. За ініціативою доц. С. О. Міщенка відкрито музей історії університету. Кафедра історії СРСР веде літопис університету.

В ювілейному році викладачі факультету взяли участь у наукових конференціях в Ужгороді — республіканській «Великий

Жовтень і розквіт воз'єднаного Закарпаття» та міжвузівського — в Одесі, Львові, Донецьку. На ужгородській конференції з доповідями виступили доц. М. В. Троян («Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розгортання революційного руху на Закарпатті») і доц. І. М. Гранчак («Комуністична преса Закарпаття про революційну боротьбу в Угорщині в 20-х роках XX ст.») та ін.

До 50-річчя Жовтня викладачі факультету виконали значну роботу серед трудящих області. В містах Тячеве і Берегове, на Ужгородському механічному заводі та на заводі «Ужгородприлад», в селах Білки (Іршавський район), Косно (Берегівський район), Виплок (Виноградівський район) проведено теоретичні конференції, присвячені славному ювілею.

Протягом 8 місяців 1967 р. викладачі прочитали 204 лекції про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, про успіхи соціалістичного будівництва в СРСР, про розвиток воз'єднаного Закарпаття та ін. Особливо слід відзначити доц. Е. А. Балагурі, в. о. доц. В. І. Олаг, в. о. проф. Г. В. Марченка.

С. О. МІЩЕНКО

ОДЕСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Підготовка до 50-річчя Великого Жовтня позначилась на всій навчальній, науковій та політико-виховній роботі історичного факультету Одеського ордена Трудового Червоного Прапора державного університету ім. І. І. Мечникова.

У роботі всіх кафедр основний наголос робився на науково аргументованому, систематичному ознайомленні студентів з досягненнями радянської історичної науки, на методологічних проблемах науки, боротьбі з буржуазною фальсифікацією історії. З цією метою в лекційних курсах особливе місце зайняли історіографічні розділи основних тем, спецкурси з історіографії історії СРСР, УРСР, середніх віків, нової та новітньої історії.

В тематичні спецкурси, спецсеминари, курсових і дипломних робіт провідними стали теми, пов'язані з історією Великої Жовтневої соціалістичної революції та її всесвітньо-історичним значенням.

На факультеті читаються спецкурси: «Марксистсько-ленінське вчення про диктатуру пролетаріату. Історичний досвід диктатури пролетаріату», «Розвінчання буржуазних фальсифікаторів історії КПРС», «Боротьба за перемогу Радянської влади на Півдні України», «Національно-визвольний рух трудящих України напередодні Великої Жовтня»; проводяться спецсеминари: «Революційний селянський рух на Україні в 1917 р.», «Боротьба КП(б)У за здійснення ленінської національної політики (1917—1925 рр.)», «Міжнародний комуні-

стичний рух у країнах Західної Європи після другої світової війни» та ін.

Неабияке значення для підвищення знань студентів і творчого опанування ними марксистсько-ленінської методології стала теоретична конференція студентів I курсу, присвячена всесвітньо-історичному значенню Великого Жовтня.

Навчання студентів невідривне від їх наукової роботи. Діяльність НСТ факультету широка й цікава, тематика наукових гуртків тісно пов'язана з основною проблематикою кафедр. Члени Товариства брали участь у наукових студентських конференціях Єреванського, Латвійського університетів та інших вузів країни. За ініціативою НСТ було проведено факультетський конкурс на кращу наукову працю, присвячену славному 50-річчю.

Особливою подією, що продемонструвала високий рівень наукової роботи студентів нашого вузу та велику організаційну зрілість НСТ історичного факультету, стала I Всесоюзна наукова студентська конференція «Революційні традиції Великої Жовтня — могутня зброя комуністичного виховання» (23—25 травня 1967 р.). У роботі конференції взяли участь студенти 8 університетів: Московського, Київського, Білоруського, Львівського, Одеського, Ужгородського, Мордовського, Дагестанського; педінститутів: Ярославського, Чечено-Інгушського, Кіровського, Смоленського, Луцького, Полтавського, Північно-Осетинського й більшості вузів Одеси.

На засіданнях чотирьох секцій — «Революційні традиції Великого Жовтня», «Революційні традиції в дії», «Традиції Великого Жовтня в міжнародному революційному робітничому й визвольному русі», «Форми й методи комуністичного виховання молоді на революційних традиціях Жовтня» — було заслухано 55 доповідей і повідомлень. З них 16 — зробили студенти Одеського університету.

На пленарному засіданні з привітанням і доповіддю про завдання, що стоять перед молодими дослідниками, виступила секретар Одеського обкому КП України Л. В. Гладка.

Особливістю всіх доповідей було те, що теоретичні проблеми в них органічно поєднувалися з практикою комуністичного будівництва, з показом безсмертя і всепереможної ролі традицій, народжених революцією, та плідного впливу ідей Жовтня на міжнародний визвольний рух. Доповідачі висвітлювали й узагальнювали форми і методи виховання молоді на славних традиціях Великого Жовтня.

Великий інтерес та жваве обговорення викликали студентські доповіді: А. Коваля (Одеський університет) — «Боротьба більшовиків Одещини за революційні перетворення аграрних відносин на Півдні України в 1918—1920 рр.»; Л. Кемпеле (Латвійський університет) — «В. І. Ленін і латиські стрільці»; З. Бригадній (Мінський університет) — «Участь комсомолу Білорусії в культурному будівництві в роки еміграції (1959—1965 рр.)»; В. Мустафаєва (Дагестанський університет) — «Новий пошук і нові традиції в колгоспному селі» та ін.

Чимало доповідей показали роль революційних традицій у вихованні почуття соціалістичного інтернаціоналізму. Особливо цікавими були доповіді Г. Титової (Чечено-Інгушський педінститут) «Традиції інтернаціоналізму — засіб комуністичного виховання»; М. Владимира (Ужгородський університет) — «Роль революційних традицій у вихованні соціалістичного інтернаціоналізму»; В. Ветрюк (Одеський університет) — «Роль інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Півдні України».

Варто окремо відзначити роботу секції «Форми й методи комуністичного виховання молоді на революційних традиціях Жовтня». Тут обговорювалась практика і досвід виховання молоді на революційних традиціях, що накопичені в різних вузах нашої країни, на підприємствах.

З доповіддю «Виховне значення походів по місцях революційної й бойової слави» виступив студент Дагестанського університету І. Ібрагімов. Про досвід роботи студентських наукових гуртків у справі виховання молоді на революційних традиціях розповіла студентка Ярославського педінституту І. Фоміна. Про клуб революційних традицій Львівського університету і його роль у пропаганді ідей Великого Жовтня повідомила М. Патієвич. Вихован-

ню учнів на революційних традиціях Жовтня присвятив свій виступ випускник нашого факультету нині директор Новосавицької школи Одеської області С. Корецький.

Завершила роботу конференція хвилююча зустріч трьох поколінь на заводі ім. Січневого повстання — одному з найстаріших підприємств Одеси, яке має багаті революційні й трудові традиції.

Конференція, безперечно, матиме благотворний вплив на поглиблення наукових контактів між студентами вузів нашої країни, стимулюватиме їх роботу в галузі досліджень кардинальної проблеми Великого Жовтня — його революційних традицій.

Значні досягнення мають кафедри історичного факультету і в науковій роботі. Напередодні великого свята було захищено дві докторські дисертації — підсумок багаторічної дослідницької роботи з історії Великого Жовтня: М. Ю. Раковським — «Консолідація сил революції на Півдні України (1917—1920 рр.)» та С. К. Мельником — «Боротьба за владу Рад на Півдні України». На тему «Сучасна радянська історіографія історії Німеччини 1871—1914 рр.» захистив докторську дисертацію К. Д. Петряєв.

Два великі всесоюзні форуми істориків, що відбулися в Одеському університеті, мали велике значення і в науковому житті факультету. Це Всесоюзна наукова сесія «Участь трудящих зарубіжних країн у Жовтневій революції», організована науковою радою АН СРСР по комплексній проблемі «Історія Великої Жовтневої соціалістичної революції» спільно з Інститутом історії та слов'янознавства АН СРСР, Головним архівним управлінням при Раді Міністрів СРСР та Одеським університетом, у якій узяли участь близько 100 учених від Академії наук СРСР, України, Молдавії, Азербайджану, Узбекистану, Грузії, від багатьох вищих навчальних закладів, архівів і музеїв, а також група учасників Жовтневої революції й громадянської війни.

Республіканську наукову конференцію з проблеми «Питання Великої Жовтневої революції у вітчизняній і зарубіжній історіографії» проведено спільно з Координаційною науковою Радою по історії історичної науки при АН УРСР. У конференції брали участь історики Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Львова, Ужгорода, Дніпропетровська, Кишинєва, Одеси.

У листопаді відбулася Всесоюзна наукова конференція «Пролетаріат Росії на шляхах до Жовтня», підготовлена Одеським університетом та Інститутом історії АН СРСР.

Викладачі факультету брали активну участь у всесоюзних і республіканських наукових конференціях, присвячених 50-річчю Великого Жовтня.

Велика й різнобічна пропагандистська робота колективу по пропаганді Тез ЦК КПРС «50 років Великої Жовтневої соціалі-

лістичної революції». Заслуженим авторитетом на підприємствах і в колективах користуються виступи студентів історичного факультету — учасників студентської лекторської групи, які закінчили школу молодого лектора при парткомі університету, і успішно працюють у обласному відділенні товариства «Знання».

Факультет підтримує міцні контакти з учителями історії, здійснює шефство над інтернаціональним клубом та клубом «Іллічівець», що діють при школі № 118 м. Одеси.

Колектив істориків Одеського університету достойно зустрів Велику річницю Жовтня.

З. П.

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Відповідно до рішення РНК УРСР воєни 1940 р. в м. Чернівцях колишній королівський румунський університет було реорганізовано в радянський державний університет. Тоді ж у числі шести його факультетів розпочав роботу й історичний. Та не минув і рік, як віроломний напад фашистської Німеччини на нашу Вітчизну перервав діяльність нового учбового закладу. Німецько-румунські окупанти знищили обладнання кабінетів, аудиторій, і в 1944 р. після визволення Чернівців факультет довелося організувати заново.

Подолали труднощі й успішно розгорнули навчально-виховну та науково-дослідну діяльність допомогла держава, яка виділила необхідні кошти. Велике значення мала й підтримка з боку учбових та культурно-освітніх закладів країни. Бібліотеки, і в першу чергу Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, надіслали потрібну літературу. Для роботи на історичному факультеті були направлені випускники-аспіранти Московського, Ленінградського і Київського університетів. Значну частину викладачів становили фахівці, підготовлені через аспірантуру при кафедрі історії СРСР і УРСР Чернівецького університету. Якщо в 1949 р. з 16 викладачів, що працювали на факультеті, лише 6 були кандидатами історичних наук, то нині з 17 співробітників 15 мають цей вчений ступінь, у тому числі 11 присвоєно звання доцента.

За порівняно короткий час факультет підготував 1735 спеціалістів-істориків. Вони працюють у школах, партійних і радянських органах та культосвітніх установах Чернівецької, Тернопільської, Івано-Франківської, Хмельницької та інших областей України. 36 випускників одержали призначення у вузи країни та інститути Академії наук УРСР. З них один здобув докторський ступінь, а 35 захистили кандидатські дисертації.

Нині на стаціонарному, вечірньому і заочному відділеннях факультету навчаються 494 студенти.

Педагогічну і науково-дослідницьку роботу в галузі історії СРСР і УРСР та загальної історії ведуть відповідні кафедри.

Наукові інтереси членів кафедри історії СРСР і УРСР зосереджені на вивченні питань історії УРСР, зокрема Буковини. Найважливіші з тем, присвячених минулому й сучасному Буковини, такі: «Роль Рад депутатів трудящих в соціалістично-

му і комуністичному будівництві в Чернівецькій області» (доцент М. О. Ліщенко), «Розвиток соціалістичного змагання на підприємствах Чернівецької області» (кандидат історичних наук Г. М. Страхов), «Історичні зв'язки Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною» (доцент І. А. Грищенко), «Скасування кріпацтва на Буковині» (викладач О. Ф. Пастух), «Народне декоративно-прикладне мистецтво Буковини кінця XIX — першої половини XX ст.» (лаборант Т. І. Бушина) та ін.

За весь час роботи кафедри її співробітники надрукували 177 праць, у тому числі 80 з історії Буковини. Це переважно статті і повідомлення в «Наукових записках» Чернівецького державного університету, «Українському історичному журналі» та інших періодичних виданнях. Крім статей і повідомлень, опубліковано дві монографії К. Г. Ципко «Велика Жовтнева соціалістична революція і боротьба трудящих Буковини за владу Рад та возз'єднання з Радянською Україною» (Чернівці, 1958) і «Боротьба трудящих Буковини за возз'єднання з Радянською Україною» (Станіслав, 1961).

Члени кафедри співробітничать у колективних виданнях. Всі вони автори нарисів у томі «Історія міст і сіл Чернівецької області» і доклади багато зусиль до підготовки його рукопису. Нині, поряд з виконанням індивідуальних тем, ведеться робота по написанню колективної монографії «Буковина, її минуле і сучасне».

Кафедра взяла активну участь в організації і проведенні в Чернівцях двох міжвузівських наукових конференцій (з нагоди 25-річчя возз'єднання Північної Буковини з УРСР та конференції «Розквіт економіки і культури Радянської Буковини», присвяченої 50-річному ювілею Великої Жовтневої соціалістичної революції). Історики університету виступали з доповідями перед викладачами й науковцями Львова, Ужгорода, Кишенева, Кам'яця-Подільського, а також на підсумкових наукових конференціях, які щорічно проводяться в Чернівецькому державному університеті.

Кафедра історії СРСР і УРСР залучає до наукової роботи студентську молодь. В науковому гуртку працює 40 студентів I—IV курсів стаціонарного і вечірнього відділів. Під керівництвом викладачів гуртківці досліджують 29 тем, переважно, з історії Буковини. Великий інтерес серед

них викликав всесоюзний конкурс наукових студентських праць, присвячений 50-річчю Жовтня. Члени гуртка подали на конкурс 11 робіт. Вони також виступали з доповідями на студентських конференціях у Московському, Київському і Одеському університетах.

Члени кафедри загальної історії проводять наукові дослідження в галузі стародавньої, нової і новітньої історії. Доцент Є. В. Черезов завершив докторську дисертацію на тему з історії стародавнього Єгипту. В 1965 р. його було обрано постійним членом єгиптологічних інститутів у Празі та Каїрі. Кандидат історичних наук К. С. Мусієнко досліджує проблему з історії елінізму. Доцент І. М. Теодорович працює над докторською дисертацією, розробляє питання про загарбницьку політику німецько-австрійського імперіалізму на Сході в 1914—1918 рр. У галузі вивчення історії США періоду громадянської війни 1861—1865 рр. працює кандидат історичних наук М. М. Межевич. Доцент В. В. Шаповалов готує монографію «Боротьба французького робітничого класу за соціальний прогрес і демократію в роки Четвертої республіки». Зовнішню політику Англії напередодні другої світової війни досліджує кандидат історичних наук С. Г. Десятков.

За час існування кафедри її члени опублікували 104 наукових праці, серед яких — монографія М. М. Алікберлі «Хо-

тинська війна 1621 р.», розділи підручника «Історія південних і західних слов'ян», написані І. М. Теодоровичем, 51 стаття в союзних, республіканських журналах і «Наукових записках ЧДУ». Викладачі виступали з доповідями на багатьох всесоюзних, республіканських та інших вузівських наукових конференціях, підтримують тісні зв'язки з вченими-істориками Москви, Ленінграда, Києва, Одеси, Львова. В 1963 р. кафедра загальної історії ЧДУ разом з кафедрою нової і новітньої історії Московського державного університету взяла участь у підготовці й проведенні в Чернівцях другої Всесоюзної студентської наукової конференції з проблем Латинської Америки.

При кафедрі працюють студентські гуртки з питань міжнародних відносин, міжнародного комуністичного, робітничого руху і національно-визвольної боротьби та археолого-етнографічній. До роботи в обох гуртках залучено 44 студенти. Співробітник кафедри М. М. Межевич керує роботою університетського клубу «Глобус», в якому бере участь близько 200 юнаків і дівчат з різних факультетів, а також підготовкою лекторів-міжнародників з числа студентів. Тільки за перше півріччя 1967 р. вони прочитали серед населення міста й області 46 лекцій.

Г. С. ГАБ, І. А. ГРИЦЕНКО,
В. В. ШАПОВАЛОВ

* * *

ВІДЗНАЧЕННЯ 50-РІЧЧЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В СІЛЬСЬКІЙ ШКОЛІ

Святкування 50-річчя Великого Жовтня — надзвичайно важлива подія у житті нашої країни. В кожному місті та селі, в кожному колективі гідно зустрічають знаменну дату. Так і в нашій середній школі с. Лишня Макарівського району Київської області накреслено і здійснено ряд різноманітних заходів.

У процесі навчання молодому поколінню, яке про дореволюційне минуле українського народу знає лише з книг та кінофільмів, на конкретних прикладах показуємо картинку безправ'я й злиднів, які тримали в полоні наше село до революції. Оперуючи цифровим матеріалом, знайомимо учнів з обсягом селянських наділів, з системою обробітку ґрунту, величиною податків, розповідаємо про куркульську кабалу, безкультур'я і безграмотність. Розкриття дореволюційного становища нашої країни допомагає яскравіше, переконливіше показати всю велич перетворень Жовтневої революції.

Основна частина плану по відзначенню в нашій школі 50-річчя Великого Жовтня здійснюється в позаурочний час. Члени історичного гуртка збирають відомості про

життя мешканців села в дореволюційний час, записують спогади учасників боротьби за Радянську владу, будівників соціалізму й комунізму. Уже протягом двох років гурток юних істориків працює над великою загальною темою з вітчизняної історії, що охоплює визвольну боротьбу народних мас з XVII ст. до Великого Жовтня, а також соціалістичне і комуністичне будівництво в Країні Рад.

Звичайно на засідання гуртка вноситься одна тема, з якої три-чотири учні готують коротенькі повідомлення (на 8—12 хвилин). Зокрема, от плани трьох занять наших юних істориків:

1. Велика Жовтнева соціалістична революція: а) повалення царизму і виникнення двовладдя; б) боротьба більшовників за перетворення буржуазно-демократичної революції у революцію соціалістичну; в) Жовтневе збройне повстання.

2. Перемога Радянської влади на Україні: а) Жовтневе збройне повстання в Києві; б) І Всеукраїнський з'їзд Рад; в) Січневе збройне повстання в Києві; г) встановлення Радянської влади на місцях.

3. Громадянська війна 1918—1920 років:

а) початок воєнної інтервенції і громадянської війни; б) розгром походів Антанти; в) вигнання інтервентів та внутрішньої контрреволюції з України.

Дбаємо про те, щоб кожний учнівський виступ був добре підготовлений, насичений цікавим матеріалом. Крім таких повідомлень, на заняттях застосовуються й інші форми роботи. Юні історики заслухали інформацію старости гуртка про зібрані матеріали з історії села, розповіді учнів про прочитані історичні повісті та романи, переглянули кінофільми «Селянська війна під проводом Степана Разіна», «Навіки разом», «Олекса Довбуш» тощо. Юні історики випускають стіннівку, збирають матеріали для шкільного краєзнавчого музею.

На честь 50-річчя Великого Жовтня в нашій школі організовано учнівський лекторій, в якому читаються лекції на такі теми: «Нам Жовтень в майбутнє шляхи осіяв», «Гей рубали ворогів та по всіх фронтах», «Моя Батьківщина — це Леніна клич, це партії голос», «Наш народ крокує урочисто до своєї світлої мети», «Ленінська партія — наша надія», «Цвіте Радянська Україна». З великим успіхом пройшли тематичні збори двох поколінь, батьків і дітей. Перші комсомольці та ветерани колгоспного руху розповіли школярам про боротьбу за встановлення Радянської влади на селі, про діяльність комнезамів та підступи куркульства, про організацію колгоспів. Із спогадами виступили учасники і партизани Великої Вітчизняної війни. Потім учні-комсомольці говорили про своє навчання та участь у су-

спільнокорисній роботі, ділились своїми мріями про майбутнє.

Юні краєзнавці присвятили знаменній даті кілька альбомів: «Орденосці нашого села», «Наші земляки в тилу ворога». Багато учнів включилися до уявної гри-подорожі на тему «Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе». Школярі читають газетні репортажі про неосяжні простори рідного краю, збирають фотографії та картини, що відображають славі діла трудівників, красу й багатства республіки. Обговорено книгу Івана Цюпи «Україна — рідний край», відвідано музеї Києва, здійснено мандрівку на пароплаві від Києва до Каховки й екскурсію до заповідника Асканія-Нова. Перед учасниками гри у всій своїй величі постає славне минуле і прекрасне сучасне вітчизни.

Вся велика й тривала робота по відзначенню 50-річчя Радянської влади завершилася ювілейним вечором в школі, на якому учитель у своїй доповіді розповів про досягнення Країни Рад за 50 років, детально висвітлив зміни в економіці й культурі рідного села. Після доповіді виступили старі більшовики, активні учасники боротьби за владу Рад, перші її організатори, ветерани колгоспного руху, заступателі соціалістичного змагання перших п'ятирічок, учасники Великої Вітчизняної війни, передовики промислового та сільськогосподарського виробництва. Закінчився вечір концертом художньої самодіяльності.

В. М. КУЛАКОВСЬКИЙ

100-РІЧЧЮ «КАПІТАЛУ» К. МАРКСА ПРИСВЯЧЕНІ

13 вересня 1967 р. відбулася об'єднана наукова сесія Вищої партійної школи при ЦК КП України та Інституту історії партії ЦК КП України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС «Економічне вчення К. Маркса і сучасність».

Учасники сесії — викладачі суспільних наук вищих навчальних закладів Києва, економісти, філософи, історики, партійні та радянські працівники заслухали доповіді ректора Вищої партійної школи при ЦК КП України, члена-кореспондента АН УРСР, професора А. Т. Чеканюка «Великий твір наукового комунізму («Капітал» К. Маркса)», кандидата економічних наук, доцента В. С. Короля «Вчення про додаткову вартість — наріжний камінь економічної теорії К. Маркса», кандидата філософських наук, доцента М. І. Семашко «Капітал» К. Маркса — зразок застосування діалектичного методу пізнання», доктора історичних наук П. М. Шморгуна «Видання і розповсюдження «Капіталу» на Україні».

Цікаві повідомлення були зроблені на засіданнях секцій історії КПРС, політичної економії, марксистсько-ленінської філософії, партійного і радянського будівництва, журналістики та інших. Понад 30 рефератів заслухали учасники сесії на засіданнях секцій.

В. Б.

22 вересня 1967 р. відбулося розширене засідання Вченої Ради Інституту економіки за участю представників установ Секції суспільних наук АН УРСР, присвячене 100-річчю «Капіталу». Доктор економічних наук, професор В. П. Корнієнко виголосив доповідь «Капітал» К. Маркса і проблеми політичної економії», в якій відмічається величезний внесок «Капіталу» К. Маркса в розвиток основних проблем політичної економії, а саме: матеріалістичне розуміння історії, теорія додаткової вартості, загальний закон нагромадження капіталу. Доповідач підкреслив ве-

лике значення твору К. Маркса в розвитку науки, в піднесенні революційної боротьби пригноблених трудящих мас, піддав критиці твердження ідеологів буржуазної історіографії. В. П. Корнієнко відзначив актуальність «Капіталу» К. Маркса і його величезне значення для розвитку політичної економії соціалізму, при роботі якої потрібно керуватись логікою, науковим методом «Капіталу».

Доктор економічних наук В. П. Теплицький у своїй доповіді «Капітал» К. Маркса і розвиток прогресивної думки на Україні» на яскравому фактичному матеріалі показав поширення ідей «Капіталу» на Україні, їх вплив на формування марксистської ідеології української революційно-демократичної інтелігенції, на створення

під керівництвом В. І. Леніна марксистської партії в Росії.

З доповіддю «Праця В. І. Леніна «Імперіалізм як вища стадія капіталізму» — продовження і дальший розвиток «Капіталу» К. Маркса» виступив кандидат економічних наук В. О. Супрун. В доповіді вказується, що процеси, які проходять в економіці сучасного капіталізму, підтверджують ленінське вчення про імперіалізм, як вищу фазу капіталізму. Зокрема, доповідач спинився на ленінських положеннях про неможливість з боку монополістичного капіталу подолати або усунути кризи, про жорстоку конкурентну боротьбу в світі капіталу та ін.

В. В. КРАВЧЕНКО

ВІДЗНАЧЕННЯ 80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ П. П. ПОСТИШЕВА

20 вересня 1967 р. на розширених зборах Інституту історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС за участю представників наукової громадськості Києва і старих більшовиків відзначали 80-річчя з дня народження вірного більшовика-ленінця Павла Петровича Постишева.

З великою увагою прослухали присутні слово кандидата історичних наук І. І. Коломійченка про життя і громадсько-політичну діяльність вірного ленінця П. П. Постишева. Тепло, з любов'ю розповідали про

Павла Петровича старі більшовики Я. С. Бровкін, Ф. З. Мннайленко, М. М. Белозубов-Безпечний, Л. М. Дашевська, К. Ф. Зеленська, М. В. Вишневський, які особисто знали його, зустрічались в різні часи. Для присутніх була організована велика виставка, яка відтворювала шлях, пройдений більшовиком-ленінцем, який віддав справі Комуністичної партії, справі перемоги соціалізму всі свої сили, знання, полум'яне серце.

В. П.

НАУКОВА СЕСІЯ «МОЛДАВСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ»

29 травня ц. р. у Кишиневі відбулася сесія з проблеми молдавсько-українських зв'язків, присвячена 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Багатоголові дружні взаємовідносини між молдавським і українським народами здавна привертють увагу дослідників України, Молдавії, різних країн. І хоч ці відносини мають неабияке суспільно-політичне значення, ряд питань і важливих періодів історії українсько-молдавських зв'язків і досі не висвітлено. До того ж окремі, особливо дореволюційні публікації, перекручують історичні факти, містять чимало невірних міркувань, продиктованих політичними поглядами авторів.

Основною заслугою сесії, організованої Інститутом історії Академії наук Української та Молдавської РСР, є те, що вона звернула увагу істориків на згадані питання, з'ясувала стан вивчення проблеми.

Сесію відкрив директор Інституту історії АН Молдавської РСР, член-кореспондент АН МРСР Є. М. Руссєв. Президент АН МРСР Я. С. Гросул виступив з доповіддю «Співробітництво та взаємодопо-

мога молдавського й братніх народів СРСР». Основну увагу доповідач зосередив на формах і масштабах політичних, економічних і культурних зв'язків Молдавії з братніми народами СРСР, особливо з українським, показав роль цих зв'язків в історичній долі молдаван.

У двох доповідях: доктора історичних наук П. К. Стояна (Київ) — «Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР» та кандидата історичних наук К. Ф. Стратієвського (Кишинів) — «Допомога України Молдавській РСР у соціалістичній реконструкції сільського господарства» — наведено цікавий матеріал про величезні перетворення в економіці й культурі України та Молдавії, які сталися в результаті всебічної й безкорисливої взаємодопомоги всіх радянських народів.

Кандидат історичних наук В. Ф. Панібудьласка (Київ) у своїй доповіді «Дружба й співробітництво народів України і Молдавії в період розгорнутого будівництва комунізму» показав місце і значення взаємного співробітництва двох братніх республік на сучасному етапі.

К. Ф. Мартянов (Київ) доповів про результати свого вивчення джерел українсько-молдавських зв'язків у 1921—1929 рр., коли більша частина території сучасної Молдавської РСР була окупована військами королівської Румунії. Детальніше він зупинився на джерелах, що висвітлюють історію зв'язків підпільних революційних організацій окупованої Бессарабії й Радянської України.

Співзвучними були доповіді кандидата історичних наук О. М. Апанович (Київ) — «Запорізька Січ і Молдавія» та доктора історичних наук М. А. Мохова (Кишинів) — «Історичне значення походів запорізьких козаків у Молдавію». Доповідачі підкреслили, що походи запорожців у Молдавію різко відрізнялися від їхніх походів у Крим і на турецькі землі. Ідучи в Молдавію, вони мали на меті спрямувати свою зброю на турецькі фортеці, розташовані на її території (Бендери, Білгород, Кілія та ін.). Оскільки боротьба з ту-

рецько-татарськими поневолювачами була головним національним завданням Молдавії, козаки зустрічали тут сприятливе середовище, діставали підтримку й допомогу. Отже запорожці ставали бойовими союзниками молдаван. Цікаво, що в середовищі запорізьких козаків завжди були молдавани. Так, у двох вивчених реєстрах козаків число суто молдавських імен і прізвищ дорівнює відповідно 0,5 і 1,2%. Дослідники вважають, що загальний процент молдаван серед запорожців був більший.

У ході сесії відбулася нарада з питань співробітництва та координації планів наукових праць молдавських і українських істориків. Було досягнуто домовленості щодо спільного ведення документів про російсько-турецькі війни XVIII—XIX ст., накреслено теми спільних праць.

М. А. МОХОВ

КОЛЕКЦІОНЕРИ РАЙОННОГО БУДИНКУ КУЛЬТУРИ

У певні дні і години до Будинку культури Першотравневого району м. Чернівців сходяться люди багатьох професій і різного віку — члени районного клубу колекціонерів. Вони приносять альбоми з поштовими марками, старовинні монети, листівки тощо, діляться враженнями щодо нових знахідок, обговорюють плани й тематику виставок своїх зібрань.

Такі виставки викликають великий інтерес відвідувачів Будинку культури, особливо лекторів, які знаходять у них чимало наочного матеріалу. Так, популярністю користувалася виставка поштових марок, присвячена В. І. Леніну. На двадцять семи художньо оформлених планшетах було розміщено марки, які відбивають не тільки славне життя великого вождя революції, але й шлях, пройдений нашою країною за 50 років, що минули після Великого Жовтня. Цю своєрідну Ленініану протягом багатьох років збирав і має на меті повністю завершити до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча член клубу В. С. Нищенький — адміністратор кінотеатру «Україна».

Персональний пенсіонер, член КПРС з 1920 р. В. М. Іллінський демонстрував у клубі марки, випущені Країною Рад протягом усіх років її існування. Колекція на-

очно показує героїчний піввіковий шлях нашої Вітчизни.

Десять років колекціонує монети завуч Чернівецького житлово-комунального технікуму В. І. Гайтур. Понад 2500 монет, знайдених ним у містах і селах Буковини, охоплюють чимало періодів розвитку суспільства від часів Римської імперії до наших днів.

Завжди людно вдома в учителя історії Р. І. Тхаржевського, який в одній з кімнат своєї квартири влаштував музей найрізноманітніших відзнак. Є тут медаль Петра I, видана на честь Полтавської битви 1709 р., бойові відзнаки Севастопольської битви 1854—1855 рр., російсько-турецької війни 1877—1878 рр., перший жетон Радянської влади, випущений 25 жовтня 1917 р. Велике місце в музеї відведено колекції орденів і медалей Радянської країни. Слід сказати, що всі ці унікальні експонати не лежать нерухомим вантажем. Учитель часто приносить їх до школи, уміло використовуючи на уроках історії. Результатом цього є висока успішність його учнів.

Всі члени клубу прагнуть до того, щоб зібрані ними колекції ставали надбанням найширших мас народу.

А. Л. ЛІЛОВ

ДОСЛІДЖЕННЯ КИЇВСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ

Влітку минулого року Київська археологічна експедиція проводила дослідження на території Київської і Чернігівської областей: в зоні розриву Київського водоймища, на побережжві Дніпра в Ріпкін-

ському районі Чернігівської області, а також у долині Десни.

Внаслідок розриву берегів Київського водоймища утворилися відслонення водою до 3 м. При цьому руйнуються й ар-

еологічні пам'ятки. Лише на відрізу побережжя водоймища між гирлами рік Ірпінч і Тетерев у результаті обстеження зафіксовано сліди восьми древніх пам'яток, в тому числі поселення мідного віку, епохи бронзи і ранніх слов'ян.

Найцікавіші знахідки виявлені на поселенні мідного віку в с. Казаровичі. Тут у відслоненні берега в ур. Буславка досліджено залишки житла енеолітичного часу. На дні житлової заглибини, що мала овальну в плані форму, розміром $4,2 \times 2,6$ м, виявлено залишки вогнища, велику кількість знахідок трипільської культури — вироби з кременю і каменю (нуклеуси, скребки, ножі, уламки зернотерок і т. п.), фрагменти глиняного посуду, серед них черепки чорнолощеної і кухонної кераміки, декілька фрагментів глиняних статуєток. На кухонному посуді переважає орнамент у вигляді відбитків гребінцевого штампу, характерного для пам'яток дніпро-донецької неолітичної культури. Цей факт свідчить про зв'язки місцевих неолітичних племен з трипільцями, що почали освоювати Правобережжя Дніпра на північ від р. Стугни. В цілому поселення в ур. Буславка синхронне вже відомим раніше на Лівобережжі поселенням лукашівського типу трипільської культури і може бути датоване серединою III тис. до н. е. Досі пам'ятки такого типу на Правобережжі вище Києва не були відомі. Розкопки біля с. Казаровичі поповнюють наші дані про північну межу розповсюдження племен трипільської культури.

Успішними були дослідження в долині Дніпра на території Ріпкінського району Чернігівської області, де на всьому протязі 25 км (від гирла Сожа до с. Любеча) знайдено 22 нові об'єкти з пам'ятками, що належать до різних епох, починаючи від неоліту і кінчаючи Київською Руссю. На деяких з них, зокрема на неолітичному поселенні біля с. Кам'янка і могильнику епохи бронзи поблизу с. Любеча, проведені стаціонарні дослідження.

Кам'янське поселення розташоване на краю піщаної тераси біля заплави Дніпра на віддалі 0,5 км від сучасного русла. В розкопі площею 186 кв. м на глибині 0,3—0,5 м виявлені сліди відкритого вогнища і у великій кількості пам'ятки навколо нього. Це перш за все фрагменти кількох десятків глиняних горщиків і знаряддя праці з кременю (сокира, ножі, вістря стріл і списів, скребки, проколки та ін.). Крім того, в шарі знайдена кам'яна зернотерка. За складом знарядь і характером кераміки (гостродонні горщики, прикрашені гребінцевим і накольчастим орнаментом) досліджене поселення відноситься до дніпро-донецької культури неолітичної епохи і датується IV тис. до н. е.

Неолітичні поселення були виявлені також біля сіл Суслівка, Лопатні, Корчев'я, Радул' (ур. Дальні Хатки), Новосілки (ур. Докудів Ліс, Стрілка) і Коробки

(ур. Борківщина, Великий Болгач, Мале Іванне, Пчелиця) та ін.

Поблизу с. Любеч обстежено могильник, що за складом знахідок відноситься до так званої середньодніпровської культури епохи бронзи першої половини II тис. до н. е. Це поки що перша пам'ятка такого типу на Чернігівській ділянці долини Дніпра.

У долині Десни експедиція продовжувала досліджувати поселення мідного віку в с. Євминка, про що вже повідомлялось раніше¹, а також провела розкопки давнього човна-однодеревки поблизу с. Хотянівка Києво-Святошинського району.

Хотянівський човен видовбаний з одного стовбура великого дуба. Його довжина 8,24 м, ширина біля корми 0,65 м, товщина стінок до 5 см. За формою він нагадує великі дерев'яні ночви. Ближче до корми всередині човна залишена невидовбаною поперечна перетинка, а в носовій частині поперек лежала товста дощечка з кори дерева. Човен ще в давнину потріскався, про що свідчать сліди ремонту у вигляді попарних отворів, через які протягувались ремінці, щоб зв'язувати тріщини. Біля човна виявлено 8 фрагментів кераміки, які дозволяють датувати його першими століттями нашої ери.

Зберігся він дуже погано. Тому, щоб запобігти висиханню і розтріскуванню, розм'якчі частини човна розміром від кількох десятків см до 2 м вклали в поліетиленові мішки, в яких він зберігається в лабораторії інституту. Уже розпочаті досить успішні досліді по відновленню твердості його деревини. Незабаром ця рідкісна знахідка буде реставрована і встановлена для загального огляду в археологічному музеї Академії наук.

Київською експедицією вивчено унікальний пам'ятник кінця першої чверті II тис. до н. е.— бронзову фігурку ідола висотою 19,6 см, виявлену А. Хідекелі в Києві, на дні Матвіївської затоки Труханового острова. Це міфічна істота у вигляді людини з дволикою головою. На грудях зображена морда бика. Руки й ноги досить схематичні. Обличчя дуже сплюснені, широкі, очі вузькі, трохи розкосі. Нема сумніву в тому, що давній майстер-митець в даному разі намагався передати образ людини монголоїдної раси. Може бути датована часом появи в Східній Європі народів монголоїдної раси, тобто періодом печенізько-половецьких наскоків і монголо-татарської навали на Київ. На території Середнього Придніпров'я така знахідка зроблена вперше. Вона є німим свідком грізних часів запеклої боротьби руських князів з підступними ворогами Київської держави.

Д. Я. ТЕЛЕГІН, В. О. КРУЦ

¹ «Український історичний журнал», 1966, № 5.

ПРО МІЖНАРОДНІ НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ ХАРКІВСЬКИХ УЧЕНИХ

У фондах Харківського філіалу ЦДІА УРСР є документальні матеріали, з яких можна дізнатись про наукові зв'язки між ученими Харкова і зарубіжних країн наприкінці XIX та на початку XX ст., про обрання харківських учених членами закордонних академій наук та наукових товариств, участь їх у міжнародних конгресах, з'їздах та виставках, а також видання їх праць іноземними мовами. Документальні матеріали з питань обміну працями між ученими Харкова й зарубіжних країн сконцентровані у фондах М. Д. Пільчікова, О. О. Потебні та М. Ф. Сумцова. Тут також листи вчених з Польщі, Болгарії, Франції, Німеччини, Румунії, Фінляндії, Австрії, Чехії: Патери, Калоусека, Лескіна, Хашдеу, Гавронського (Ровіти), Мурко, Стойлова, Ягіча та інших.

Збереглися матеріали про зв'язки цих учених та Харківського історико-філологічного товариства з різними науковими закладами та товариствами зарубіжних країн, зокрема про обрання М. Д. Пільчікова членом наукових установ і товариств Франції, Австрії, Німеччини, США. О. О. Потебня був членом Королівського чеського товариства наук (Прага), М. Ф. Сумцов — дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (Львів), професор Платонов — почесним членом Віденського наукового товариства «Буковина». Є відомості про обрання деяких закордонних учених до наукових товариств Харкова. Наприклад, у фондї М. Д. Пільчікова знаходяться листи французького фізика А. Берже з подякою за обрання його членом Харківського товариства фізиків, у фондї М. Ф. Сумцова — лист польського вченого Змігрьцького з висловленням бажання вступити до Харківського історико-філологічного товариства.

У фондї історико-філологічного товариства є документальні матеріали про обмін виданнями з Королівським товариством гуманістичних наук (Швеція), бібліотеками Італійської Академії наук і Софійського університету, Віденською Академією наук, Константинопольським археологічним інститутом, історико-філологічним відді-

ленням Мюнхенської Академії наук, школою для вивчення слов'янських мов при Лондонському університеті та іншими науковими установами. З фондів Платонова, Пільчікова, Соболева, Сумцова, Потебні видно, що праці цих професорів перекладено на французьку, німецьку, чеську, англійську, болгарську та інші мови. Збереглися численні вітальні телеграми закордонних наукових закладів і товариств, а також окремих учених, надісланих О. О. Потебні, М. Ф. Сумцову, М. С. Дрінову в зв'язку з річницями їх наукової та громадської діяльності.

Деякі документи свідчать про участь Харківських професорів у різних міжнародних конгресах та з'їздах, а також про широку допомогу, яку подавали харківські вчені багатьом закордонним колегам. Так, до О. О. Потебні зверталися науковці з багатьох слов'янських країн: Я. Бістроф та І. Гейслер (Польща); Р. Дурдик (Чехія) прохав О. О. Потебню висловити свої думки щодо автентичності Краледворських і Зеленогорських рукописів; професор Львівського університету О. Огоновський — пояснити вимову деяких слів білоруської та української мов. Вчені В. Облак (Чехія), С. Мікуцький (Польща) та інші надіслали свої праці на відзив. М. Ф. Сумцов подавав допомогу вченим Паначеву та Мрстишу (Чехія), Денхардту (Англія), Цішевському, Рамму (Німеччина) та іншим у вивченні творчості українських поетів, у роботі над українським фольклором та етнографією, обмінювався з закордонними університетами літературою для студентів. М. Д. Пільчіков допомагав французьким ученим своїми порадами в галузі метеорології та фізики.

Значна кількість документів свідчить про участь О. О. Потебні, І. В. Платонова, М. С. Дрінова у створенні та комплектуванні народних бібліотек у Болгарії.

Всі вищезгадані документальні матеріали мають неабияку цінність для дослідників, які цікавляться питаннями розвитку та ролі вітчизняної науки.

О. Д. КАТРУХА, І. О. ІВАНИЦЬКА

Додаток

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ЗБІРНИКАХ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

(Бібліографія)

Закінчення

119. Радянська Ровенщина. 1939—1959. Док. й мат. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1962. 431 с.
120. Радянське Прикарпаття. 1939—1959. Док. й мат. Ужгород, «Карпати», 1964. 535 с.
121. Радянський Львів. 1939—1955. Док. і мат. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1956. 708 с.
122. Соціалістична культура Львівщини. Зб. архівних док. і мат. (1939—1962). Львів, «Каменярь», 1964. 199 с.
123. Черкащина в період відбудови народного господарства. 1921—1925. Зб. док. і мат. Черкаси, Обл. кн.-газ. вид-во, 1962. 327 с.
- Див. також: №№ 1, 13, 44, 70, 72, 74, 75, 76, 91, 96, 97, 101.

ІV. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ З 1917 р. ДО ВОЗЗ'ЄДНАННЯ З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ

124. Антифашистський конгрес робітників культури во Львові в 1936 г. Док. і мат. Львів, 1956. 123 с.
125. Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. 1917—1941. Док. й мат. Чернівці, Облвидав, 1958. 451 с.
126. Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.). Зб. док. і мат. Ч. 1. (1921—1928 рр.). Луцьк, Волинське обл. вид-во, 1957. 271 с.
127. Боротьба трудящих Волині за возз'єднання з Радянською Україною (1921—1939 рр.). Зб. док. і мат. Ч. 2. (1929—1939 рр.). Львів, «Каменярь», 1965. 432 с.
128. Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. (Док. і мат.). 1921—1939 рр. Станіслав, Облвидав, 1957. 319 с.
129. Боря трудящихся Волини за власть Советов (март 1917 г.—декабрь 1920 г.). Сб. док. и мат. Житомир, Облиздат, 1957. 480 с.
130. З історії революційного руху у Львові. 1917—1939. Док. і мат. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1957. 795 с.
131. За волю народу. Боротьба трудящих Ровенщини за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною. (1921—1939). Док. і мат. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1964. 291 с.
132. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. Док. й мат. Львів. Кн. 1. (1907—1920 рр.). Кн.-журн. вид-во, 1957. 602 с.
Кн. 2. 1921—1928 рр. «Каменярь», 1964. 380 с.
Кн. 3. 1929—1939 рр. «Каменярь», 1966. 491 с.
133. Революційна боротьба на Тернопільщині 1917—1939 рр. (Док. і мат.). Тернопіль, Обл. вид-во, 1959. 266 с.
134. Становище трудящих Львова. 1917—1939. Док. та мат. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1961. 446 с.
135. Таємне стає явним. (Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в період окупації). Вид. 2-е, доп. Ужгород, «Карпати», 1965. 172 с.
136. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Зб. док. Ужгород. Т. 1. (1917—1923 рр.). Закарпатське обл. вид-во, 1957. 555 с.
Т. 2. 1924—1929 рр. Закарпатське обл. вид-во, 1961. 575 с.

- Т. 3. 1930—1933 рр. Закарпатське обл. вид-во, 1962. 531 с.
 Т. 4. 1934—1938 рр. «Карпати», 1964. 596 с.
 Т. 5. 1938—1944 рр. «Карпати», 1967. 519 с.
 Т. 6. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною VIII-1944 р.— I-1946 р. «Карпати», 1965. 445 с.

V. УРСР У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

137. **Бой за Крым.** Сб. статей и док. Симферополь, «Красный Крым», 1945. 256 с.
 138. **Боротьба** трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941—1944 рр.). Зб. док. і мат. Львів, «Вільна Україна», 1949. 236 с.
 139. **В боях за Донбасс.** Сб. мат. Изд. 2-с, доп. Сталіно, Обл. кн.-газ. изд-во, 1949. 128 с.
 140. **Визволена** Київщина. Зб. матеріалів, присвячених першій річниці з дня визволення Києва і Київської області з німецької неволі. К., Укрдержвидав, 1944. 128 с.
 141. **Визволена** Львівщина. (Сб. док. та мат.). Львів, «Вільна Україна», 1945. 160 с.
 142. **XXV років** Ленінської Комуністичної спілки молоді України. (Зб. док. і мат.). К.—Х., Укрдержвидав, 1944. 48 с.
 143. **Днепропетровская** область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.). Сб. док. и мат. Днепропетровск, Кн. изд-во, 1962. 362 с.
 144. **Житомирщина** в период тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками. 1941—1944 рр. Зб. док. Житомир. «Рад. Житомирщина», 1948. 220 с.
 145. **Запорожская** область в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.). Сб. док. Запорожье, Кн.-газ. изд-во, 1959. 363 с.
 146. **Звірства** і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині. (Зб. док.). К.—Х., Укрдержвидав, 1944. 56 с.
 147. **Звірства** німців на Львівщині. (Зб. статей і док.). Львів, «Вільна Україна», 1945. 116 с.
 148. **Злочинства** німецько-фашистських загарбників на Херсонщині. (Док. і мат.). Херсон, «Наддніпрянська правда», 1948. 78 с.
 149. **Київщина** в годы Великой Отечественной войны 1941—1945. Сб. док. К., Обл. кн.-газ. изд-во, 1963. 736 с.
 150. **Кіровоградщина** в роки Великої Вітчизняної війни. 1941—1945. Зб. док. і мат. Дніпропетровськ, «Промінь», 1965. 305 с.
 151. **Корсунь-Шевченківська** битва. (Зб. мат. і док.). К., «Київська правда», 1945. 76 с.
 152. **Листи** з фашистської каторги. Зб. листів радянських громадян, які були вигнані на каторжні роботи до фашистської Німеччини. К., Укрполітвидав, 1947. 106 с.
 153. **Молода** гвардія. Зб. док. і спогадів про героїчну боротьбу підпільників Краснодона у дні тимчасової фашистської окупації (липень 1942 р.— лютий 1943 р.). К., «Молодь», 1960. 278 с.
 154. **Николаевщина** в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Док. и мат. Одесса, «Маяк», 1964. 359 с.
 155. **Німецькі** окупанти на Полтавщині (1941—1943 рр.). Зб. док. і мат. Полтава, «Зоря Полтавщини», 1947. 80 с.
 156. **Німецько-фашистський** окупаційний режим на Україні. 1941—1944 рр. (Зб. док. і мат.). К., Держполітвидав УРСР, 1951. 412 с.
 157. **Німецько-фашистський** окупаційний режим на Україні. Зб. док. і мат. К., Держполітвидав УРСР, 1963. XXVIII, 488 с.
 158. **Одесса** в Великой Отечественной войне Советского Союза. Сб. док. и мат. Одесса, Обл. изд-во.
 Т. 1. 1947. 288 с.
 Т. 2. 17.X 1941—9.IV 1944. 1949. 292 с.
 Т. 3. 9. IV 1944—10.X 1945. 1951. 240 с.
 159. **Сумская** область в период Великой Отечественной войны Советского Союза (1941—1945 гг.). Сб. док. и мат. Х., Кн. изд-во, 1963. 459 с.
 160. **Харьковщина** в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941—1943 гг. Сб. док. и мат. Х., «Прапор», 1965. 428 с.
 Див. також: №№ 13, 44, 76, 112, 119—122.

VI. УКРАЇНЬСЬКА РСР У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

161. **Вільна** Буковина. (Зб. мат.). Чернівці, «Рад. Буковина», 1945. 80 с.
 162. **Вручення** Українській РСР другого ордена Леніна. (Зб. док. і мат.). К., Держполітвидав УРСР, 1959. 110 с.
 163. **Всенародне** свято. Мат. і док. про святкування десятиріччя возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. К., Держполітвидав УРСР, 1950. 244 с.

164. **Движение** коллективов и ударников коммунистического труда на Украине. 1958—1961 гг. Сб. док. и мат. К., Госполитиздат УССР, 1963. 530 с.
165. **Комуністи** Полтавщини в боротьбі за виконання рішень січневих Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України (1961 р.). Зб. мат. і док. Полтава, Обл. кн.-газ. вид-во, 1961. 266 с.
166. **Ленин** с нами. Сб. док. и мат. Запорожье, Кн.-газ. изд-во, 1960. 63 с.
167. **Луганские** коммунистические. Сб. док. и мат. о коллективах коммунистического труда на предприятиях и стройках Луганщины. (1958—1964 гг.). Донецк, «Донбасс», 1965. 171 с.
168. **Маяки** зовут вперед. Сб. док. и мат. о соревновании за коммунистический труд в Одесской области. (1958 — май 1963 гг.). Одесса, «Маяк», 1964. 207 с.
169. **Подвиг** на берегах Дніпра-Славутича. Зб. мат. про відзначення 20-річчя битви за Дніпро і визволення Києва від німецько-фашистських загарбників. К., Політвидав України, 1964. 139 с.
170. **Работать** и жить по-коммунистически. 1958—1962 гг. Сб. док. и мат. Х., Кн. изд-во, 1963. 252 с.
171. **40 років** Радянської України (1917—1957). Док. і мат. про святкування 40-річчя Української Радянської соціалістичної республіки. К., Держполітвидав УРСР, 1959. 547 с.
172. **300-летие** воссоединения Украины с Россией. Сб. док. Симферополь, Крым-издат, 1954. 168 с.
173. **30 років** Радянської України. Мат. і док. К., Держполітвидав УРСР, 1948. 266 с.
174. **300 років** возз'єднання України з Росією. Док. і мат. про святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією. К., Держполітвидав УРСР, (1956). 712 с.
175. **Українська РСР** на міжнародній арені. Зб. док. і мат. 1944—1961 рр. К., Держполітвидав УРСР, 1963. 576 с.
176. **Українська РСР** у міжнародних відносинах. Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші документи, які складені за участю Української РСР або до яких вона приєдналася. (1945—1957). К., вид-во АН УРСР, 1959. 750 с.
177. **Українська РСР** у міжнародних відносинах. Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші акти, учасником яких є Україна (січень 1957 — грудень 1965 рр.). К., «Наук. думка», 1966. 422 с.
178. **Харьковская** партийная организация в борьбе за восстановление и развитие народного хозяйства. Август 1943—1950 гг. Сб. док. и мат. Х., «Прапор», 1964. 443 с.
- Див. також: №№ 13, 44, 75, 76, 106, 112, 119, 120, 121, 122, 136.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи. *Н. Ф. Евсеев*. Великий Октябрь и образование мировой социалистической системы. *Л. В. Андриенко*. Партийные организации Украины в борьбе за организационно-хозяйственное укрепление колхозов. *А. Д. Бондарь*. Из истории развития народного образования на Украине за годы Советской власти. *Г. И. Шевчук*. Социалистические преобразования в Надзбручанском крае. Сообщения. *С. М. Короливский*. Украинский вопрос на I Всероссийском съезде Советов рабочих и солдатских депутатов. *А. В. Санцевич*. Историкографическое значение публицистики. *Из истории гражданской войны*. *С. П. Коротков*. Деятельность Совета обороны по разгрому Деникина. *Т. С. Федорова*. Создание и деятельность Днепровской речной флотилии в марте—августе 1919 г. *Вероника Гостиньска*. Польско-советские переговоры в июне—декабре 1919 г. и их значение в развитии событий гражданской войны. *В общей борьбе за власть Советов*. Заметки. В помощь преподавателю истории. Охрана и использование памятников истории и культуры. Наш календарь. Воспоминания. Обзор источников и литературы. Критика и библиография. Хроника и информация. Приложение.

CONTENTS

Articles. *I. F. Evseev*. The Great October and Formation of the World Socialist System. *L. V. Andrienko*. The Ukrainian Communist Party Organization in Struggle for Economic Strengthening of Collective Farms. *A. D. Bondar*. From the History of Development of People's Education in the Ukraine for the Years of the Soviet Power. *G. I. Shevchuk*. The Socialist Reorganization in Nadzbruchansky Area. Communications. *S. M. Korolivsky*. The Ukrainian Problem at the 1st All-Russian Congress of the Soviets of Workers' and Soldiers' Deputies. *A. V. Santsevich*. Historiographical Value of Publicism. *From the History of the Civil War*. *S. P. Korotkov*. The Activity of the Defence Council for Crushing Denikin's Army. *T. S. Fedorova*. Creation and Activity of the Dnieper-river Flotilla in March—August 1919. *Veronika Gostinska*. Polish-Soviet Negotiations in June—December 1919 and Their Place in the Development of the Events of the Civil War. *In Common Struggle for the Soviet Power*. Notes. Advice to the Teachers of History. Protection and Use of History and Culture Monuments. Our Calendar. Reminiscences. Review of Sources and Literature. Criticism and Bibliography. News Items and Information. Appendix.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

І. Л. Бутич, А. М. Гаєвський (заст. головного редактора), **І. О. Гуржій, М. Р. Доній, В. А. Жебокрийський, П. М. Калениченко, І. П. Кожукало, І. І. Коломійченко, І. В. Лупандін** (відповідальний секретар), **І. Д. Назаренко, А. В. Санцевич** (заст. головного редактора), **В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, П. М. Шморгун** (заст. головного редактора).

Адреса редакції: Київ, 1, Кірова, 4, телефон: Б 9-71-31.

Український історический журнал, № 11, 1967.

Выходит ежемесячно

(на украинском языке)

Технічний редактор *Л. А. Стражник*

Коректори *Л. Б. Усатова, З. К. Калца, Л. П. Волкова*

БФ 01733. Зам. К-183. Тираж 6906. Формат паперу 70 × 108^{1/2}₁₆. Друк. фіз. аркушів 10. Умовн. друк. аркушів 14. Обліково-видавн. аркушів 16.49. Здано до складання 27.IX 1967 р. Підписано до друку 14.XI 1967 р.

Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.